МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Всеукраїнська асоціація філософії права
і соціальної філософії

ФІЛОСОФСЬКІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Матеріали
VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції
(Київ, 11 листопада 2017 року)

Київ
2017

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Всеукраїнська асоціація філософії права
і соціальної філософії

ФІЛОСОФСЬКІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Матеріали
VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції
(Київ, 11 листопада 2017 року)

Київ
2017

УДК 340.115
Ф564

Редакційна колегія:

Чернєй В. В., ректор НАВС, доктор юридичних наук, професор;

Костицький М. В., професор кафедри філософії права та юридичної логіки НАВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, член-кореспондент НАПН України, заслужений юрист України;

Гусарєв С. Д., перший проректор НАВС, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Чернявський С. С., проректор НАВС, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Кудерміна О. І., завідувач кафедри юридичної психології НАВС, доктор психологічних наук, доцент;

Кушакова-Костицька Н. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України;

Кравець В. М., завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки НАВС, кандидат юридичних наук, доцент;

Павлишин О. В., професор кафедри філософії права та юридичної логіки НАВС, кандидат юридичних наук, доцент

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 25 жовтня 2017 року (протокол № 2)

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє висловлені позиції та не несе відповідальності за їх зміст

Ф564 **Філософські,** методологічні та психологічні проблеми права [Текст] : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, М. В. Костицький, С. Д. Гусарєв та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 498 с.

УДК 340.115

© Національна академія внутрішніх справ, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА
Чернєй В. В. 17

НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Александров Д. О., Охріменко І. М.
ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ СУЧАСНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО УМОВ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 20

Андреєв Д. В.
КОМУНІКАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ З ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ВЛАДИ МЕХАНІЗМАМИ НОВІТНІХ ЗМІ 24

Андрієнко О. В.
ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ЛЮДСТВА ЯК ВИКЛИК ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНЕТУ, СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ І ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ 27

Антіпова О. П.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР СВОБОДИ СЛОВА 32

Бандура О. О.
ПРАВОВІ АНТРОПОЛОГІЯ, ПРАКСЕОЛОГІЯ ТА АКСІОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ 34

Білецька Н. І.
САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРИДАТНОСТІ ДО ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 37

Боднарук М. І.
АКСІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 40

Бреус Є. В.
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ 42

Бровко Н. І.
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ
МІСЦЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ
В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ
В ПЕРІОД СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ 45

Весна О. О.
ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я
ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ 48

Власенко С. Б.
ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ДЕЗАДАПТОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ
ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ 51

Вовк В. М.
ПРАВО І СТРАХ 54

Вороніна І. М.
СТАНДАРТИ І ПРИНЦИПИ
ВІДОМЧОЇ НОРМОТВОРЧОСТІ
В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ
ЦІННОСТЕЙ 57

Галустян О. А.
МОДЕЛЬ «BETARI BOX» ЯК ЗАСІБ
ЕФЕКТИВНОЇ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ
КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ 60

Гвоздік О. І.
ЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ДОКАЗОВОСТІ 63

Герасименко О. А.
ПЕРСПЕКТИВА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ
ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ 66

Геревич М. О.
ІДЕЇ ЗАЛЯКУВАННЯ ТА ВИПРАВЛЕННЯ
ЗАСУДЖЕНИХ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ
КОНЦЕПЦІЇ ПОКАРАННЯ Й. Г. ФІХТЕ 70

Грищук В. К.
ЗЛОВЖИВАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ
ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА 72

Гришук О. В.
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР
ПРИНЦИПІВ ПРАВА 76
Гультай М. М.
КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР 80
Демидова И. А.
ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВАНИЯ
ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА:
ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ 85
Десятник В. О.
ПРОБЛЕМА МЕТОДУ ПРАВОЗНАВЧОЇ НАУКИ..... 89
Дідковська-Бідюк М. В.
ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА
ПРОФАЙЛІНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 93
Доценко В. В.
ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ПОДОЛАННЯ
СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ
НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ 96
Дрозд В. І.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ
ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ.....100
Дручек О. В.
ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ:
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ.....104
Дурдинець М. Ю.
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВИЯВІВ
СЕПАРАТИЗМУ В ЄВРОПІ 108
Духневич В. М.
ДЕЯКІ НЕГАТИВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ
ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ КРАЇНИ 111
Євтушенко В. І.
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО
ПОРТРЕТА СУЧАСНОГО ХАКЕРА 115
Загурський О. Б.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСАЛТИНГУ В УКРАЇНІ.....119

Землянська О. В.
СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА
ЯК КОМПЛЕКСНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ В ПРАВОВОМУ ПОЛІ 121

Ібрагімов М. М.
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРАВА
В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ 125

Івченко Ю. В.
ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ
ПІЗНАННЯ ПАТРІОТИЗМУ 130

Казміренко В. О.
ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ
НА СВІДОМІСТЬ ПІДЛІТКА 133

Казміренко Л. І.
ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ
КОМЕНТАР ДО СТ. 20 КК УКРАЇНИ 135

Калиновський Б. В.
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
МІСЦЕВОЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ 139

Камінська Н. В.
БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНОГО
ПІДҐРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 142

Клюєва Ю. О.
АВТОРИТЕТ ДОКТРИНАЛЬНОГО
ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА 145

Колінько О. О.
МЕХАНІЗМ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЇЦИДЕНТА
ПІД ЧАС ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА 147

Koliusheva O.
ENGLISH ADMINISTRATIVE AND LEGAL
TERMINOLOGY IN ADMINISTRATIVE
LAW OF UKRAINE 151

Кондратьєв І. М.
ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА
ПАРАДИГМА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА 154

Кондратюк-Антонова Т. В.
НАУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ЮРИДИЧНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ.....157
Корибські А. Г., Чіслова Т. М.
ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ МЕТОДІВ УХВАЛЕННЯ
ЗАКОНОДАВЧИХ РІШЕНЬ:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР.....160
Костицький М. В.
ОНТОЛОГІЧНА ПОТРЕБА КОРЕКЦІЇ
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ
ЯК СКЛАДОВИХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ 165
Косьмій М. М.
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ
В МІСТОБУДІВЕЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....168
Кочубейник О. М.
СОЦІАЛЬНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ:
ДИСКУРСИВНА ІНТЕРВЕНЦІЯ У СФЕРУ ПРАВА 172
Кощинець В. В.
МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ ЕКСПЕРТА-ПСИХОЛОГА.....174
Кравець В. М.
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ
ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ
ПОНЯТТЄВОГО КОНСЕНСУСУ 178
Кравчук С. Л.
ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ, ДУХОВНІСТЬ
І НЕКОНСТРУКТИВНІ ФОРМИ ПОВЕДІНКИ
МОЛОДІ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ
СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ 182
Кресін О. В.
УЧЕННЯ ПРО ЕЛЕМЕНТИ МЕТОДИКИ
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ
В ПРАЦЯХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УЧЕНИХ-ЮРИСТІВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII –
ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XIX СТОЛІТТЯ 186
Кудерміна О. І.
ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ПОГЛЯДИ В ПЛОЩИНІ
СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ 190

Кумеда Т. А.
ПРАВОВА КАРТИНА СВІТУ:
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ 192
Кухтіна І. М.
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ
ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ 195
Кушакова-Костицька Н. В.
ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ РАКУРС 198
Лаврик Г. В.
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕЯ НАРОДНОГО
СУВЕРЕНІТЕТУ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ
ТА ЇЇ НАПОВНЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЮ СКЛАДОВОЮ 201
Ландіна А. В.
АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК СУБ'ЄКТА
ЗЛОЧИНУ В МЕЖАХ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ 205
Левченко Н. О.
ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ДІЛЬНИЧНОГО ОФІЦЕРА ПОЛІЦІЇ ЯК ПРОБЛЕМА
ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ 207
Лемик Р. Я.
ЕКСПЕРТИЗА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ
ЗА НОВИМ ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ
КОДЕКСОМ УКРАЇНИ 210
Ленська Л. В.
ЯК НЕ СТАТИ ЖЕРТВОЮ ГРАБЕЖУ 214
Липовець Ю. О.
РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ
У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА 219
Лінник А. О.
ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ
НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ 222
Лісун С. Л.
ДОВІРА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ
ПРИНЦИП ВЗАЄМОДІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
З НАСЕЛЕННЯМ 226

Лукашенко М. Ю.
ОСОБИСТІСНА ТРИВОЖНІСТЬ
ЯК ЧИННИК ПОВЕДІНКИ
В КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ 230
Луцький А. І.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ
ЯК РЕГУЛЯТОРА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН 233
Луцький М. І.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЗУНР 237
Макаренко Л. О.
ПРАВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ 241
Мамчин П. І.
РЕФОРМИ СОЛОНА АФІНСЬКОГО ЯК ВИЯВ
РЕАЛІЗАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ
ПРАВОСУДДЯ В АФІНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 246
Мартенко О. Л.
РОЛЬ МОТИВУВАЛЬНИХ ЧИННИКІВ
В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ СУЧАСНИХ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ 249
Марчак В. Я., Шувальська Л. Р.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ДЕЯКИХ ОБСТАВИН
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
НА СУД ПРИСЯЖНИХ.....253
Маслак О. О.
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ С. ОРІХОВСЬКОГО
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ 255
Медведєв В. С.
КАТЕГОРІЯ «ОСОБИСТІСТЬ»
У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ
ЮРИДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....260
Меленко О. В.
ПРОБАЦІЯ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО
ТА ПСИХОЛОГО-ПРАВОВОГО КОНТРОЛЮ 263
Меленко С. Г.
ОБҐРУНТУВАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ
СПРАВЕДЛИВОСТІ У ТВОРЧОСТІ
АНАКСІМАНДРА МІЛЕТСЬКОГО.....266

Михайленко Р. В.
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РІВНОСТІ 269
Мілорадова Н. Е., Твердохлєбова Н. Є.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ТРАНСФОРМАЦІЙ
ІНТЕГРАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ 271
Мозоль Н. І.
ГОЛОВНІ НАПРЯМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОНОВЛЕННЯ
ГАРАНТУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ
І ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ТА СВОБОД 275
Мороз Л. І., Яковенко С. І.
УЯВЛЕННЯ ПРО ЗАКОННІСТЬ І СПРАВЕДЛИВІСТЬ
ЯК СКЛАДОВІ ПРАВОСВІДОМОСТІ.....277
Москаленко Т. В.
ФОРМУВАННЯ НЕРВОВО-ПСИХІЧНОЇ СТІЙКОСТІ
ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ПОЛІЦЕЙСЬКОГО 280
Мураненко К. Ю.
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 283
Никоненко Л. В.
АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПАТЕРНАЛІСТИЧНИХ НАСТАНОВ ОСОБИСТОСТІ 285
Новікова К. М.
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ
РЕЦИДИВІСТА З НАСИЛЬНИЦЬКОЮ
СПРЯМОВАНІСТЮ 288
Носенко О. В.
ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК АКТУАЛЬНА ФОРМА
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ 291
Омельченко В. Ю.
PHILOSOPHIA PERENNIS ЯК МЕТОДОЛОГІЯ
«РОЗУМНОГО ПІЗНАННЯ» ФІЛОСОФІЇ ПРАВА 295
Оніщенко Н. М.
ЛЮДИНА І ПРАВО: КОНТЕКСТ СЬОГОДЕННЯ 299

Осадько О. Ю.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....302
Островська Б. В.
ПРАВО БУТИ ЛЮДИНОЮ І ПРАВО НА ЖИТТЯ 305
Павленко С. О.
АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ.....307
Павлишин О. В.
ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ І СТРУКТУРА СЕМІОТИКИ ПРАВА.....311
Пакліна Т. О.
ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ МОТИВАЦІЇ НЕОБЕРЕЖНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ 315
Палюх А. Я.
ЧУТКИ ЯК ВИЯВ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН.....319
Пампура І. І., Ярема Н. Ю.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....322
Панкевич О. З.
ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ: ЕВОЛЮЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ СТРАСБУРЗЬКОГО СУДУ.....325
Петрова Г. М.
КОНЦЕПТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ЖИТТЄВИЙ СВІТ 329
Пилипишак О. Л.
ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ «НОВОГО ГУМАНІЗМУ» 332
Підболячний М. В.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЯК СКЛАДОВА СПОСОБУ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕТНІЧНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ 336

Подік І. І.
ФУНДАТОРИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ
В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ
(М. В. КОСТИЦЬКИЙ, М. М. ІБРАГІМОВ, Б. Ф. ЧМІЛЬ)....339
Радухівська Л. Л., Ногіна К. О.
УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО
ВИЯВЛЕННЯ НЕПРАВДИВИХ
ПОКАЗАНЬ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ.....344
Радченко К. А.
ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ЮРИСТА.....349
Рибик Л. А.
ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД
ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ 353
Рівчаченко О. А.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ
МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ 356
Роговенко М. М.
ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ
І ЦІННОСТЕЙ У КУРСАНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ
ІЗ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН 359
Романенко О. В.
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ
ПРАВООХОРОНЦІВ НА ЕТАПІ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ 363
Романюк Б. В.
ФІЛОСОФІЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
Й НОВЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ
ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ 367
Севрук В. Г.
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ
ЕТНІЧНИМ ОРГАНІЗОВАНИМ
ЗЛОЧИННИМ УГРУПОВАННЯМ 371
Сердюк І. В.
КОРЕЛЯЦІЯ ПРАВОВИХ І МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ
В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА 374

Сидоренко О. Ю.
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ У ПРАЦІВНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 378
Сидорчук Ю. М.
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ
ПОНЯТТЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ 382
Симон Ю. С.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ТА КАТЕГОРІЙНЕ ОПРЕДМЕТНЕННЯ
АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ
У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 385
Сіверс З. Ф.
ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ
ЯК ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ
ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ.....389
Сімакова С. І.
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ 392
Сліденко І. Д.
ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ
КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ.....395
Сокрут В. М.
ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЇ:
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ФІЛОСОФСЬКОГО
ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....398
Стецюк П. Б.
КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК
У СУЧАСНОМУ СВІТІ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....401
Строїч В. В.
ПРОБЛЕМА ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ
ПРОФАЙЛІНГУ В ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 403
Стус В. І.
ІДЕЯ ВЗАЄМООБУМОВЛЕНОСТІ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА ПРАВА 407

Тетюшева О. Ю.
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТА СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....410
Тимошенко В. І.
СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ М. О. БЕРДЯЄВА.....413
Тихомиров О. Д.
ФІЛОСОФІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ.....417
Ткачук І. Д.
СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЛІГІЇ, МОРАЛІ ТА ПРАВА ЯК ФОРМ РЕГУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН 420
Тюріна О. В.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯННЯ.....424
Федущак-Паславська Г. М.
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД В ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 427
Харченко С. В.
УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО МОВНОГО ВПЛИВУ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....430
Ходоба О. І.
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОВИЙ СТАНДАРТ» 434
Хохліна О. П.
ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ В ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ, ЩО ПОХОДЯТЬ ІЗ ФІЛОСОФІЇ.....437
Цільмак О. М.
КЛАСИФІКАЦІЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ШЛЯХОМ СЕЛЕКЦІЇ ТА СИМПЛІФІКАЦІЇ 441
Чебукіна О. Г.
ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ ТЕРОРИСТА.....443
Черниш Т. О.
ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ 446

Черновський О. К.
ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНА РИСА ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....448
Чміль Б. Ф.
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОВИХ І РЕЛІГІЙНИХ НОРМ ЯК РЕГУЛЯТОРІВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЇ.....450
Чорноус Ю. М.
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ЕМПІРИЧНИЙ РІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ 453
Шаповалова І. О.
ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ВИКОНАВЦІВ.....456
Шевченко А. О.
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕТОД У ДОСЛІДЖЕННІ СТАТУСУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД 460
Шевчук Р. М.
МЕТАФІЗИЧНІ СКЛАДОВІ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ.....462
Шумейко О. В.
АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї В УКРАЇНІ 465
Юрчук О. Ф.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРЕВЕНТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ 468
Яремчук В. В.
ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ВИТОКИ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ.....472
Яровий Д. О.
СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ЗАГОСТРЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....475
Гальонкіна Ю. С.
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ У ДОСЛІДЖЕННІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ……....478
Троян Ю.А
ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..481

Марченко І.О.
СЕЛФІ ЯК НОВИЙ РІВЕНЬ РОЗВИТКУ НАРЦИСИЗМУ…485

ЮВІЛЕЙНІ ЕСЕ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО З НАГОДИ 70-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ АКАДЕМІКА М. В. КОСТИЦЬКОГО 489
Кельман М. С.
ДИРИГЕНТ НАУКИ 490
Токарська А. С.
МЕТОДОЛОГІЯ ЖИТТЯ І НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ АКАДЕМІКА М. В. КОСТИЦЬКОГО 495
Конопацька О. М.
КОСТИЦЬКОМУ МИХАЙЛУ ВАСИЛЬОВИЧУ 498

ПЕРЕДМОВА

Від імені ректорату та Вченої ради академії вітаємо учасників Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права».

Участь у конференції беруть авторитетні фахівці, серед яких – корифеї вітчизняної юриспруденції, філософії та психології, відомі вчені, громадські діячі, практики, а головне – люди небайдужі, які своїми справами зміцнюють авторитет вітчизняної науки.

Профільна кафедра філософії (з 2002 року – кафедра філософії права та юридичної логіки) функціонує в академії з 1980 року. За цей час вона успішно пройшла етапи становлення й утвердження як самостійний підрозділ навчального закладу.

Спільними зусиллями в нашому навчальному закладі створено потужну національну наукову школу із філософії права. Нині її очолює доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України та член-кореспондент НАПН України, заслужений юрист України Михайло Васильович Костицький.

Символічно, що сьогодні академіку та заслуженому професору академії Михайлу Васильовичу – сімдесят, а ця конференція – сьома. Безпосередньо з діяльністю ювіляра пов'язане становлення багатьох учених і практиків як системи МВС, так й інших органів влади, зміцнення науково-педагогічного потенціалу освітніх та наукових установ Міністерства освіти і науки, НАПрН і НАПН України. Наукові розробки відповідного спрямування активно використовують у законотворчій роботі, упроваджують в освітній процес і правозастосовну діяльність.

За активного сприяння кафедри й академіка М. В. Костицького 1998 року саме в академії започатковано першу в Україні спеціалізовану вчену раду за спеціальностями 12.00.12 «Філософія права» та 19.00.06 «Юридична психологія», яка 2003 року набула докторського рівня (нещодавно профіль ради розширено шляхом поєднання юридичних і психологічних наук), видано перший навчальний посібник із філософії права, низку інших наукових і навчальних праць, а також

започатковано проведення щорічних тематичних науково-теоретичних конференцій і методологічного семінару. На базі академії 2002 року проведено установчі збори та створено громадську організацію «Всеукраїнська асоціація філософії права і соціальної філософії», у діяльності якої кафедрали беруть активну участь.

Нині школа філософії права – один із провідних наукових осередків, авторитет якого визнано як в Україні, так і за її межами. Крім наукового доробку засновника школи академіка М. В. Костицького, знаними є праці Д. В. Андреєва, В. М. Андріанова, О. О. Бандури, В. М. Вовк, О. І. Гвоздіка, О. А. Гордієнка, М. М. Ібрагімова, Ю. В. Івченко, В. М. Кравця, Л. В. Кравченка, В. В. Куліченка, Н. В. Кушакової-Костицької, І. М. Луцького, О. Є. Манохи, С. Г. Меленка, В. І. Невідомого, О. В. Павлишина, Ю. І. Римаренка, Р. А. Сербина, Б. Г. С'єдіна, Ю. С. Симона, С. С. Сливки, В. В. Сокуренка, О. Д. Тихомирова, І. С. Тімуш, А. С. Токарської, А. В. Хірсіна, О. М. Цапка, М. М. Цимбалюка, Б. Ф. Чміля та інших учених, які на монографічному рівні досліджували актуальні проблеми філософії права. У межах цієї школи підготовлено понад 70 докторів і кандидатів наук.

2007 року започатковано науковий журнал «Юридична психологія», а 2011-го – науковий журнал «Філософські та методологічні проблеми права». У них публікують не лише результати наукових досліджень, а й огляди наукових заходів, рецензії на видання, аналітичні матеріали тощо.

Географія авторів журналів охоплює вітчизняних учених – представників головних осередків сучасної філософсько-правової та юридико-психологічної думки України (Київ, Харків, Львів, Одеса, Чернівці, Дніпро), а також іноземних науковців. У кожному номері цих видань висвітлюють результати досліджень відомих фахівців, які здобули міжнародне визнання, а також молодих дослідників, які роблять перші кроки на ниві наукового пошуку.

Задум започаткувати ці періодичні видання, як і чимало інших плідних ідей, виник саме в процесі роботи представницьких наукових заходів – Міжнародної конференції «Філософія права: стан і тенденції розвитку в Україні і світі» (30 травня 2003 року), Міжнародного наукового семінару

«Європейські інтеграційні процеси і трансформація права на пострадянському просторі» (23–24 вересня 2005 року), Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (26 січня 2008 року), які відбулися на базі нашого вишу.

Сподіваємося на продовження цієї доброї традиції. Переконані, що конференція сприятиме жвавій науковій дискусії, а результати обміну думками стануть підґрунтям для напрацювання конструктивних пропозицій.

Бажаю всім плідної роботи!

Чернєй Володимир Васильович, ректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Александров Денис Олександрович, доцент кафедри соціальної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор психологічних наук, доцент;
Охріменко Іван Миколайович, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ СУЧАСНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО УМОВ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах реформування правоохоронної системи України, зокрема становлення принципово нового інституту, яким із листопада 2015 року є Національна поліція, постає проблема ревізії системи кадрової політики загалом й оптимізації системи психологічного супроводження та підтримки процесу проходження служби працівниками поліції зокрема. Зазначене потребує дослідження психологічних чинників, які визначають успішність адаптації особистості до умов правоохоронної діяльності, адже врахування цих індивідуально-психологічних характеристик надає можливість не тільки вдосконалити процес комплектування, а й прогнозувати успішність входження фахівця у професійну діяльність.

Важливим напрямом, що відкривається завдяки дослідженню особистісних детермінант адаптації до умов професійної діяльності, є організація якісної сучасної спеціалізованої психологічної підтримки поліцейських під час проходження служби. Цей ракурс проблеми обумовлений стресогенним характером правоохоронної діяльності, що вимагає проведення спеціальних заходів, спрямованих на формування адаптивності поліцейських і розвитку стійкості щодо психотравматизації, для чого необхідно розробити відповідні психологічні програми підготовки, урахувавши позитивний світовий досвід.

У цьому контексті слід розглянути психологічні механізми професійної адаптації як фактичного вияву соціально-психологічної адаптації працівника поліції. Це надає можливість перейти до аналізу адаптації поліцейського на особистісному рівні, адже безпосередня професійна адаптація, ґрунтуючись на психофізіологічних і соціально-психологічних адаптаційних механізмах, належить, насамперед, до психологічних феноменів. Такий підхід до аналізу індивідуально-психологічних чинників професійної адаптації сприяє не тільки з'ясуванню сутності феномену становлення фахівця у професії, а й визначити особистісні фактори порушень механізмів адаптації, наслідком чого є виникнення професійної дезадаптації в усьому розмаїтті її виявів – від психічних, фізичних та поведінкових порушень до скорочення тривалості життя працівників поліції.

Необхідно чітко розмежувати адаптацію як процес і адаптованість як результат цього процесу. Зазвичай адаптацією (лат. *adaptare* – пристосовувати) вважають процес ефективної взаємодії організму із середовищем. Цей процес може відбуватися на біологічному, психологічному та соціальному рівнях. Водночас адаптивність є інтегративною характеристикою особистості, яка полягає в здатності пристосовуватися до обставин, що змінюються.

Професійна адаптація сучасного поліцейського ґрунтується на провідних механізмах соціально-психологічної адаптації, яка зумовлена психологічним і психофізіологічним рівнями адаптації. Соціономічний зміст діяльності поліції відводить важливе місце саме ефективності адаптації до соціальної взаємодії в тому професійному середовищі, у якому безпосередньо реалізується правоохоронна діяльність. Тому для успішної психічної адаптації до умов соціономічної діяльності необхідною є підтримка з боку професійної групи, можливість безперешкодної комунікації та здатність налагоджувати якісні міжособистісні стосунки у внутрішньому (з колегами) та зовнішньому (з об'єктами професійної взаємодії) контурі. Від ефективності мікросоціальної взаємодії такого складного та психологічно насиченого типу соціономічних професій, до яких належить і правоохоронна діяльність, істотно залежать відчуття приналежності до

професійної групи, засвоєння професійних ролей і відповідальності за результати діяльності.

Загалом професійна адаптація поліцейського тісно пов'язана з усіма рівнями психічної адаптації, вимагаючи для цього:

– підтримання психічного гомеостазу та цілеспрямованої поведінки (психічний рівень адаптації);

– адекватної взаємодії з іншими учасниками діяльності (соціально-психологічний рівень адаптації);

– оптимального балансу між психічними і фізіологічними адаптаційними процесами (психофізіологічний рівень адаптації).

Водночас професійна адаптація працівника поліції так само визначається стресовим характером правоохоронної діяльності. Стресові ситуації обумовлені екстремальним і напруженим характером правоохоронної діяльності, пов'язані з динамічністю розгортання подій, необхідністю швидкого прийняття рішень, передусім у випадках підвищеної відповідальності за правові наслідки прийнятого рішення, режимом, характером діяльності, що відбувається в умовах активного протистояння криміногенному середовищу. Наслідки професійного стресу можуть бути досить різнорідними – від порушень когнітивної сфери до порушень законності на тлі професійної деформації та суїциду серед поліцейських унаслідок постстресової дезадаптації.

Звісно, що розглядати професійну адаптацію працівника поліції слід комплексно, з огляду на соціально-психологічний рівень, адже професійна адаптація є процесом входження людини в професію та гармонізації її взаємодій з професійним середовищем.

Доцільно виокремити такі аспекти професійної адаптації:

а) психофізіологічний аспект – адаптація індивіда до фізичних умов професійного середовища;

б) професійний аспект – адаптація суб'єкта діяльності до службових завдань, виконуваних операцій, професійної інформації тощо;

в) соціально-психологічний аспект – адаптація особистості до соціальних компонентів професійного середовища.

Отже, професійно значущі якості особистості працівника поліції мають відображати психофізіологічні, психологічні, соціально-психологічні та професійні якості його адаптивності. Процес адаптації чинить безпосередній вплив на зазначені якості поліцейського, сприяючи розвитку особистісних

властивостей молодого фахівця, завдяки чому він легше та швидше пристосовується до умов правоохоронної діяльності.

Отже, професійну адаптацію працівника поліції аналізують: а) як процес пристосування фахівця до динамічних умов професійного середовища, який характеризується певними просторово-часовими механізмами; б) як результат цього процесу, який визначається ступенем підсумкової адаптованості людини; в) як джерело новоутворень, що окреслено комплексом сформованих професійно значущих індивідуально-психологічних якостей фахівця.

Виокремимо критерії оцінювання психічної адаптації до умов певної професійної діяльності (зокрема правоохоронної), серед яких:

1) успішність діяльності (виконання трудових завдань, підвищення кваліфікації, ефективна взаємодія з членами групи й іншими особами);

2) здатність уникати ситуацій, що створюють загрозу для трудового процесу, й ефективно усувати загрозу (запобігання надзвичайним подіям);

3) виконання діяльності без суттєвих порушень фізичного та психічного здоров'я.

Наведені критерії варто доповнити ще й таким показником, як прийняття людиною своєї професійної ролі, адже ефективність професійної адаптації часто залежить від того, наскільки адекватно людина ідентифікує себе зі своєю професією. Ця самоідентифікація є показником задоволеності людини можливістю самореалізуватися в діяльності, а отже, й ефективності вищого рівня її професійної адаптації.

Саме тому важливого значення набуває психологічне супроводження проходження служби паралельно з підготовкою працівників поліції шляхом формування професійно значущих знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які сприятимуть їхній професійній адаптації. Проте для цього необхідно визначити психологічні механізми, які є детермінантами професійної адаптації сучасного поліцейського. Крім того, у структурі особистості працівника поліції слід ураховувати такі провідні ракурси, як значення індивідуально-психологічних професійно значущих якостей особистості, від яких залежить ефективність адаптації до професії під час інтеріоризації відповідних відносин, притаманних правоохоронній діяльності, а також зворотний вплив

умов цієї діяльності на подальші позитивні або негативні трансформації особистості поліцейського.

Андреєв Дмитро Володимирович, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

КОМУНІКАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ З ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ВЛАДИ МЕХАНІЗМАМИ НОВІТНІХ ЗМІ

Основною ознакою сучасної державної інформаційної політики, зокрема спроможності влади налагодити із суспільством дієву комунікацію, на думку науковців, є її досить складний механізм реалізації, висока швидкість впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і непрогнозований розвиток новітніх мас-медійних ресурсів. Передусім це стосується інтерактивних соціальних мереж, а також Інтернет-ресурсів, оскільки всі означені процеси знаходяться на стадії перманентного становлення [1, с. 54–56]. Саме електронні ЗМІ завдяки соціальній значущості відіграють провідну роль на шляху формування нового інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо ролі ЗМІ у забезпеченні легітимізації влади та налагодженні комунікації між владою та громадськістю дає підстави стверджувати, що динамічний розвиток і поширення впливу інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах суспільного життя стає вагомим чинником, що зумовлює послаблення впливу держави на розвиток вітчизняної інформаційної сфери.

Унаслідок глобальної інформатизації комунікаційно-правових відносин центр регулювання державної інформаційної політики з політичної площини поступово зміщується у сферу ліберальних відносин. Небезпека такої політики поетапного відсторонення держави від урегулювання проблемних питань розвитку інформаційних відносин полягає в тому, що нерегульованому ринку ЗМІ притаманні явища концентрації власності та монополізації, що, як не парадоксально, часто призводить до обмеження свободи слова та плюралізму думок.

Із цього приводу Н. Луман зазначає, що «позитивний сенс легітимності влади – це набуття сили права завдяки рішенню, причому не тому, що в якомусь з історичних періодів було введено в ужиток засобом кодифікації… а тому, що в будь-який час може бути змінено, так, що невикористання цієї можливості викликає її схвалення. Головним є те, що легітимність більше не ґрунтується на історичному посиланні, а розрахована на сучасні й майбутні можливості змін» [2, с. 154].

Утворення, розвиток і функціонування інституту новітніх незалежних ЗМІ є можливими за умови існування законодавчо закріплених гарантій прав індивідуума на збирання, опрацювання, зберігання та поширення інформації, насамперед у мас-медіа, які мають правовий захист від законодавчо не вмотивованого втручання в їхню діяльність органів влади.

Ідеться про надзвичайно широку сферу комунікативних відносин – «масову інформацію», яку Закон України «Про інформацію» визначає як таку, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб. Цей акт містить визначення й ЗМІ як засобів, що призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. Вітчизняне законодавство регламентує також основні напрями державної інформаційної політики, до яких належать: забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору тощо [3].

Очевидно, що проблема правового регулювання інформаційних відносин, питання функціонування в суспільстві масової інформації та діяльності засобів її поширення в Україні не втрачає актуальності з моменту проголошення державою незалежності й донині. Сучасні правовідносини у галузі ЗМІ регулюють низкою законів і

підзаконних актів, які становлять відповідну ієрархічну систему, головною у якій є Конституція України.

Стаття 34 Основного Закону гарантує право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Це право не є абсолютним, оскільки може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [4].

Чинна вітчизняна система законодавства в галузі масової інформації залишається досить складною, недосконалою та морально застарілою. Очевидною є проблема правовідносин, пов'язаних, зокрема, з розвитком новітніх засобів масової комунікації, передусім Інтернет-ресурсів, а також розвитком глобального інформаційної простору.

Водночас розвиток медіа у країнах, які керувалися принципами вільного ринку, призвів до виникнення протиріччя наприкінці XX століття. Вільну пресу вважали рушійною силою для поширення раціонального знання, але досвід свідчить, що ринкова конкуренція призвела до виникнення перших «баронів» вільної преси, які прагнули монополізувати інтелектуальний ринок. Тому тема державного втручання в діяльність преси ініціювала чимало філософських дискусій [5, с. 37–38].

Діяльність державних регуляторів мас-медійного простору має бути спрямована на забезпечення громадських інтересів у сфері масової інформації. Національну політику етатизму в регулюванні сфери масової інформації слід вибудовувати на «трьох китах» суспільного інтересу: різноманітті ЗМІ, урахуванні інтересів усіх суспільних груп стосовно доступу до інформаційної продукції та недопущенні монополізації. Однак нині очевидною є необхідність розроблення нових підходів щодо переосмислення принципів державного регулювання у сфері медіа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проценко Д. Огляд підходів до регулювання нових конвергентних аудіовізуальних засобів масової інформації:

міжнародний досвід / Д. Проценко, Д. Тупчієнко. – Київ : ОБСЄ, 2012. – 110 с.

2. Луман Н. Мировое время и история систем / Н. Луман ; [пер. В. Бакусева] // Логос. – 2004. – № 5. – С. 131–168.

3. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.

4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5. Кін Дж. Мас-медіа і демократія / Дж. Кін ; [пер. з англ. О. Гриценко]. – Київ : К.І.С., 1999. – 134 с.

Андрієнко Олена Валеріївна, керівник юридичного відділу Дочірнього підприємства «ССМ», кандидат психологічних наук

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ЛЮДСТВА ЯК ВИКЛИК ДЛЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНЕТУ, СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ І ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Досягнення нейропсихології дедалі істотніше впливають на правозастосовну діяльність, передусім у сфері кримінального права та судочинства, порушуючи питання про виокремлення нейроправа як самостійної галузі (2007 року фонд Мак-Артура почав фінансування проекту «Закон і нейробіологія» вартістю 10 млн доларів США) [1, с. 197]. Проте бурхливіше за нейронауки розвивається віртуальна реальність (чи міріади нових реальностей), куди стрімко мігрує людство. І це стає викликом не лише для правників та законодавців, а й для людства загалом, про що свідчить аналіз Дж. Коена та Е. Шмідта [2].

Освоєння нових територій (чи «блакитних океанів» [3] з усіма перевагами та загрозами) потребує нових правил гри, зокрема законодавчо закріплених, для всього в цьому «новому дивному світі»: Інтернету; пошукових систем; штучного

інтелекту (стан його розвитку відображується на ресурсі https://www.eff.org/ai/metrics); робототехніки; соціальних мереж і їхньої ролі у виборчих технологіях, розшуку правопорушників як джерела загроз і новин (проблема достовірності та феномен постправди); криптовалют (не визнаних більшістю центробанків, проте придатних для оплати навчання у вишах Швейцарії), нейроімплантів; нейроекспериментів; дронів; розумних міст; Інтернету речей; мережевих ігор; профілактики ігрової й Інтернет-залежностей.

Нині радикально змінилося медіасередовище, ознаками якого стають демократизація, соціалізація, атомізація, анонімізація, персоналізація і суверенітет [4]. У новому контексті постає проблема нерівності, зумовлена розвитком інформаційних технологій. Прогнозують також нові склади злочинів, як-то незаконний злам біопротезів і 3D-принтерів, їх використання для різних форм тероризму, серед яких біотероризм [5]; також набувають радикально нових форм наявні склади злочинів, як-то незаконне зняття інформації через побутові речі, підключені до Інтернету, чи GPS навігатор на смартфоні, проникнення в комп'ютерні мережі з метою контролю важливих сфер суспільного життя, прикладом чого стала вірусна атака 27 червня 2017 року, тощо.

Нині гостро постала низка прикладних правових питань: захист персональних даних (передусім із поширенням біоідентифікації), меж приватності, права на свободу й анонімність, права інтелектуальної власності з урахуванням її трансформації (якщо автором є штучний інтелект), правил поведінки для роботів (серед яких самокеровані транспортні засоби) та ботів (які здатні до розвитку власної мови, що лякає людство [6]), відповідальності за їхні дії, допустимі межі втручання держави тощо.

Передумовою ефективного врегулювання віртуальних феноменів, що невпинно множаться, є не безсистемне виконання кожного прикладного завдання, а глибинне дослідження об'єкта і предмета правового регулювання з позицій юридичної психології через системну діагностику, переосмислення (інтерпретацію), евристичне моделювання й розроблення на цій базі нових методологічних підходів і власне нормативних актів.

Загальновідомим є твердження про перехід до постіндустріального чи інформаційного суспільства. Проте, з огляду на фундаментальність змін, доцільно говорити про наступний щабель віртуалізації. Зокрема, віртуалізація – це перехід на вищий рівень абстракції в управлінні конкретними конфігураціями обчислювальної системи [7, с. 189]. Оскільки будь-які явища ґрунтуються на інформаційних та енергетичних процесах (інформація і енергія як базові поняття), у глобальному масштабі Всесвіт зазнав щонайменше п'ять таких переходів у формуванні та розвитку: матерії, галактик з їхнім вмістом, органічного життя, носіїв психіки, мови, свідомо керованих носіїв інформації (писемності, книгодрукування, засобів обчислювальної техніки). Людство стоїть на порозі генерування нових реальностей. Імовірно, аналогічний стрибок було здійснено під час переходу від неорганічних форм існування до органічного життя. У межах антропної реальності ідеться нині про початок другої ери машин [8, с. 4].

Ці зміни потребують ефективніших підходів до визначення базових понять психології: психіки, свідомості, реальності, носія психіки (свідомості), свободи волі, спілкування, відповідальності. Так свого часу М. Коперник, Г. Галілей і Й. Кеплер трансформували геліоцентричну систему Арістарха Самосського.

Переосмислення фундаментальних психологічних понять і законів неможливе без урахування досягнень інших наук, зокрема, фізики з її теорією додаткових вимірів і мультисвітів. Якщо п'ятим виміром є вимір можливостей [9, с. 20], то з ним безпосередньо взаємодіє саме носій психічного. Тому закономірною є поява альтернативних підходів до визначення свідомості, наприклад, нейрокомп'ютерної Orch OR моделі свідомості Хамероффа–Пенроуза, у якій активність мозку розглядають як квантовий процес [10].

На нашу думку, психіка – це основний канал, який надає можливість довільно переміщуватися між різними рівнями віртуалізації реальності. З розвитком штучного інтелекту вона переходить на новий рівень замкнення інформаційних та енергетичних зв'язків і для окремої людини, і для людства як

цілісного носія психічного. Тому в новому розрізі постає питання про поділ праці між людиною (переважно евристика) та штучним інтелектом (алгоритміка), якому стають доступними й евристичні завдання, що змушує людину переосмислити власну роль і методи взаємодії з інформаційним потоком [11].

Здійснений аналіз свідчить, що юридична психологія вкрай рідко звертається до цієї проблематики. Навіть зріз масової свідомості «Вікіпедія» це підтверджує: у визначенні юридичної психології не передбачено розділу, пов'язаного з віртуалізацією [12]. Хоча починають з'являтися і перші розробки – переважно в США та Європі [13].

Важливість окреслених завдань зумовлена двома причинами – глобальною і локальною. Глобальна стосується, передусім, штучного інтелекту: якщо людство не врегулює його зараз, то скоро він установить правові обмеження для нас. З огляду на це 16 лютого 2017 року прийнято Резолюцію Європейського Парламенту з рекомендаціями Комісії щодо цивільно-правових правил для роботів (2015/2130 (INL)) [14]. У ній є згадки про Франкенштейна, Пігмаліона, Голема, що звучать фантастично, однак це правовий акт, що розвиває три закони робототехніки, сформульовані А. Азімовим.

Україна – один зі світових лідерів в ІТ-галузі, а тому має значний потенціал для розвитку всього, що пов'язано з нею. Однак поточні розробки вітчизняного інформаційного права вельми скромні, що підтверджує прийнятий 5 жовтня 2017 року Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» і законопроект «Про обіг криптовалюти в Україні» від 6 жовтня 2017 року № 7183.

Кожен із науковців нині постає перед вибором: залишитися на узбіччі історії або очолити науковий пошук, що стосується віртуальної реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мохеб К. Мозг человека. 50 идей, о которых нужно знать / К. Мохеб ; пер. с англ. Ш. Мартыновой. – М. : Фантом Пресс, 2016. – 208 с.

2. Шмідт Е. Новий цифровий світ. Як технології змінюють державу, бізнес і наше життя / Е. Шмідт, Дж. Коен ; пер. з англ. Г. Лелів. – Львів, 2015. – 368 с.

3. Ким В. Ч. Стратегия голубого океана / В. Ч. Ким, Р. Моборн ; пер. с англ. И. Ющенко. – М. : Манн, Иванов, Фербер, 2016. – 304 с.

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.liga.net/opinion/353123_epokha-dezinformatsii-novye-cherty-media-prostranstva.htm. – Назва з екрана.

5. Goodman M. Future Crimes: Inside the Digital Underground and the Battle for Our Connected World / M. Goodman. – New York : Anchor Trade Paperbackm, 2015. – 519 p.

6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unian.ua/science/2058576-facebook-vimknuv-sistemu-shtuchnogo-intelektu-boti-vinayshli-svoyu-movu.html. – Назва з екрана.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

8. Dahlitz M. Editorial / M. Dahlitz // Age of Robots. Technology. Society. Psychology. 2017. – Vol. 1. – Iss. 1. – P. 4.

9. Sparrow G. The 10th Dimension of the Universe / G. Sparrow // All About Space. – 2016. – № 57. – P. 20.

10. Пенроуз Р. Новый ум короля. О компьютерах, мышлении и законах физики / Р. Пенроуз ; пер. с англ. В. Малышенко. – М. : ЛКИ, 2015. – 402 с.

11. Николаев К. Интеллектуальный инсульт. Как в мире роботов остаться человеком и не потерять себя / К. Николаев, Ш. Абдуллаев. – М., 2016. – 288 с.

12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Legal_psychology. – Назва з екрана.

13. Hallevy G. The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities / G. Hallevy // Akron Intellectual Property Journal. – 2010. – Vol. 4. – Iss. 2, Art. 1. – 32 p.

14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN. – Назва з екрана.

Антіпова Ольга Петрівна,
доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР СВОБОДИ СЛОВА

Глобалізаційні тенденції, якими означена світова культура, прискорені темпи становлення інформаційного суспільства, зокрема інформатизація як невід'ємний атрибут сучасного соціокультурного простору, якісно трансформують концептуальні засади філософії прав людини. За таких умов наукову спільноту цікавлять не стільки правові, скільки філософсько-аксіологічні, моральні властивості конкретних прав людини.

Ідеться, зокрема, про одне з фундаментальних прав представника демократичної спільноти – право на свободу слова. Саме воно набуває нині якісно нового змісту: цей феномен стає дедалі більше людиновимірним, адже до звичного його розуміння як права людини на вільне вираження власних світоглядних позицій додається усвідомлення його як засобу самоідентифікації, вияву внутрішньої свободи, власного соціального статусу, прагнення особисто долучитися до спрямування інформаційних потоків у певне русло, що досить часто призводить до інформаційного маніпулювання, порушення межі між максимально допустимим і свавіллям.

Навіть побіжний аналіз дає змогу окреслити основні філософсько-аксіологічні проблеми свободи слова в сучасному інформаційному просторі, адже розширення меж і відкритість інформаційного простору не позбавлена проблем. Так, досить гостро постала проблема відповідальності за зловживання свободою слова, урегулювання прав та обов'язків громадянина в цій сфері, як і власне викривлене розуміння сучасниками категорії «свобода слова». Інтенсивний, здебільшого

неврегульований інфообмін призводить до нівелювання аксіологічного виміру цієї категорії, що нерідко спричиняє інформаційне свавілля. Останнє безпосередньо пов'язане з визначенням векторів інформаційної політики держави, ціннісним наповненням її ідеології як підвалини подальшого успішного розвитку.

Пріоритетне місце інформації в житті людини стимулює її активну позицію у сфері свободи слова. Численність інформаційно-комунікаційних засобів сприяє тому, що комунікант стає не стільки учасником чи актором, скільки режисером, який надихає звичайне «слово» життям, наділяючи його відповідними смислами та значеннями, виявляючи при цьому міру внутрішньої свободи.

Теза про розширення індивідуальної свободи людини віртуальної є досить сумнівною, адже нівелюється залежністю свідомості та способу життя людини, орієнтованої на віртуальність, від функціонування комп'ютерних мереж і своєї нової віртуальної особистості. Тобто необмежена свобода, зокрема свобода слова, що продукується посередництвом мережі, насправді є умовною.

Стан свободи слова в Україні в сучасних умовах пов'язаний з низкою проблем. По-перше, це проблема морального наповнення свободи слова. Культура інформаційної ери всіляко сприяє тому, що зазначений феномен досить легко може межувати з виявами інформаційного свавілля, яке провокує інформаційний тероризм, нав'язування неякісної інформації, маніпулювання свідомістю людей тощо.

По-друге, нагальною є проблема відповідальності суб'єкта продукування інформації не лише перед її споживачем, а й перед собою. Ідеться про формування внутрішнього критерію моральності та відповідності йому, навіть якщо це не передбачено «писаними» державними законами. Свободою слова треба користуватися обережно й виважено, не ігноруючи необхідність підкорятися об'єктивним законам природи і суб'єктивним – суспільства. Адже не може бути свободи для однієї особи за рахунок обмеження свободи іншої.

По-третє, крім суб'єкта продукування інформації, значна частина відповідальності лягає на власне споживача, який має всі можливості виступати в ролі «фільтратора» інформаційного

потоку. Адже в умовах культури інформаційної ери споживач сприймається не як пасивний елемент комунікативного процесу, а як активний учасник формування соціокультурного простору періоду становлення інформаційного суспільства. Тому встановлення споживачем своєрідного внутрішнього цензу, «інформаційного смаку» цілком справедливо можна вважати критерієм регулювання інформаційного потоку, а отже, міри свободи слова.

З огляду на окреслені проблеми, стратегія інформаційної політики Української держави, на нашу думку, має визначити як пріоритет урахування духовно-культурних проблем цієї сфери, зокрема спрямування векторів інформаційної культури, що й буде запорукою успішного становлення інформаційного суспільства.

Бандура Олег Олександрович,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

ПРАВОВІ АНТРОПОЛОГІЯ, ПРАКСЕОЛОГІЯ ТА АКСІОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Основне питання філософії права про відношення правової людини (людини як правової істоти) та правового буття вимагає ґрунтовного дослідження правової людини, правової особистості. Правовій особистості притаманна подвійність: вона повинна дбати і про суспільство, оскільки без нього її життя неможливе, і про себе. Також вона має родову сутність – це сукупність правових відносин, необхідність яких зумовлена правовими ситуаціями, тобто соціальними ситуаціями, що потребують правового врегулювання. Крім того, особистість має також індивідуальну сутність: кожна людина відрізняється від будь-якої іншої, і поведінка її у сфері права має певні особливості.

У суспільстві постійним є конфлікт між громадянином і державою. З одного боку, через усю історію людства проходить лінія звеличування людської особистості, постійно зростає значущість природних прав і свобод людини та громадянина.

Для успішної організації суспільного життя, розвитку суспільства державна влада має максимально використовувати потенціал кожного громадянина. Тому їй доводиться розширювати можливості громадян для їх власного розвитку, зокрема їхні права та свободи. З іншого боку, державна адміністрація прагне закріпити й розширити свої повноваження, зберегти владу над громадянами. Державна влада, водночас, протистоїть процесу розширення прав і свобод громадян, ускладнює їх реалізацію. Тому демократична держава створює інститути, які обмежують права державної влади та її очільника. Демократичне право дає главі держави повноваження, потрібні для зміцнення і розвитку держави. У правовій державі досягається гармонія між правами та свободами громадянина і правами державної адміністрації та її очільника.

Основна риса правової людини – правосвідомість, саме вона свідчить, що людина є правовою істотою. Це форма людської свідомості, яка відображає правову реальність крізь призму ставлення до неї суб'єктів правовідносин. Правосвідомість охоплює правову ідеологію (що є пізнавальною її складовою і містить правові ідеї, принципи, теорії, норми, поняття та категорії), а також правову психологію (котра становить соціально-психологічну, емоційно-вольову складові, формує правові оцінки, переконання, переживання, почуття, настрої, звички, традиції).

Глибоке дослідження людини як правової істоти потребує аналізу її діяльності (тобто правової діяльності). Правова антропологія має таку складову, як правова праксеологія, предметом дослідження якої є правова діяльність у всьому розмаїтті її філософських аспектів. З іншого боку, теорія правової діяльності передбачає і дослідження впливу цієї діяльності на правову людину. Правовою діяльністю С. Гусарєв пропонує вважати «один із видів соціальної діяльності, що здійснюється суб'єктами права з використанням правових засобів та з метою отримання правового результату, унаслідок чого відбуваються створення права, його розвиток та матеріалізація у процесі функціонування суспільних відносин» [1, с. 312]. Важливе місце у складі правової діяльності він відводить юридичній діяльності. Остання «здійснюється у сфері права юристами на професійній основі з метою отримання

правового результату, задоволення законних потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права» [1, с. 312].

Правову діяльність можна тлумачити як граничну абстракцію суб'єкт-об'єктного відношення у світі права, тобто відношення правової людини до правового буття. Правова діяльність містить у собі сутність людини як правової істоти; правова людина – це людина, яка здійснює правову діяльність; правову людину та правову діяльність можна в певному контексті трактувати як тотожні.

Внутрішнім джерелом діяльності правової людини, спрямованої на розвиток правової реальності, є суперечність між сущим і належним. Суще потребує змін відповідно до уявлень про належне, але ці уявлення самі постійно змінюються, має місце нескінченний процес розвитку наявної правової дійсності. Процес правової діяльності зумовлює відповідні зміни власне правової людини.

Аксіологія права була створена через необхідність дослідження цінностей правової людини, оскільки саме вони визначають цілі правової діяльності. Аксіологія права досліджує ціннісний аспект права, тобто цінності права, правові цінності та право як цінність. Цінності права – це загальнолюдські цінності, які впроваджуються правом у життя суспільства. Право створене людиною для її потреб, і найвищою цінністю для права є людина, її життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість тощо.

Право становить визначну цінність. Воно є способом людського життя, одним із найпотужніших засобів самоорганізації суспільства, чинником збереження цілісності й консолідації соціуму. Право зорієнтоване на регламентацію функціонування та розвитку суспільства, водночас, на відособлення особи, забезпечення кожному громадянину простору для задоволення його законних домагань, розвитку всіх здібностей, що потрібно як для його повноцінного життя, так і для ефективного використання його потенціалу державою, суспільством. Право гармонізує інтереси особи та суспільства, різних соціальних груп, приводить їх до оптимальної рівноваги і створює умови для плідної співпраці.

З огляду на загальнолюдські цінності, право цивілізує як окрему особу, її домагання, так і суспільство загалом, воно

спрямоване на розв'язання всіх конфліктів у суспільстві ненасильницькими методами, на послаблення в цих процесах ролі сваволі та хаотичності. Право слугує засобом утвердження в суспільстві всезагального стійкого порядку. Сенс права полягає у недопущенні «права сили» і заміни його на «силу права». Право є ефективним засобом самореалізації, самотворення людини в історичних масштабах**.** Причина цінності права як інструменту полягає також у тому, що воно регулює соціальні відносини за допомогою чітко визначених норм. Право виявляється в цьому контексті ціннішим, ніж мораль, оскільки його норми, на відміну від моральних, спираються не лише на внутрішнє переконання людини та громадську думку, а й на примус (чи загрозу примусу), зокрема й фізичний, що виявляється вагомішим чинником. Водночас право забезпечує дієвість основних моральних норм, надаючи їм статусу таких норм, які захищає держава.

Аксіологію права можна тлумачити як складову праксеології права, адже дослідження в галузі правової праксеології мають ураховувати цілі правової діяльності та їх зв'язок із правовими цінностями. Правові цінності перевіряються й удосконалюються під час правової діяльності. Праксеологія права є складовою антропології права, аксіологія права є складовою останньої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С. Д. Гусарєв. – Київ : Знання, 2005. – 375 с.

Білецька Неллі Іванівна,
аспірант кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРИДАТНОСТІ ДО ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У психології дослідження проблеми саморегуляції людини здійснюють, передусім, у контексті її особистісного становлення як суб'єкта діяльності. Про важливість вивчення цього питання під час аналізу засад підготовки до правоохоронної діяльності

зазначали такі вчені, як Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалова О. М. Корнєв, О. М. Костенко, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна, В. С. Медведєв, О. П. Хохліна, О. К. Черновський, В. Ю. Шепітько та ін.

Правоохоронна діяльність належить до тих видів діяльності, що визначаються, насамперед, системою взаємозв'язків «людина–людина». Зміст такої діяльності зумовлений багатоваріантністю професійних завдань та їх значною інтелектуальною та емоціональною насиченістю. Правоохоронна діяльність належить до професій, що передбачають виконання службових завдань у напружених, екстремальних, стресогенних умовах. Здійснення правоохоронної діяльності вимагає від суб'єкта мобілізації всіх здатностей особистості, які визначені вимогами професії.

Із цього приводу О. П. Хохліна вважає, що професійна підготовка правоохоронця передбачає засвоєння професійних знань, умінь, навичок, а також професійної діяльності та її психологічних складових в особистісному контексті – становлення особистості як саморегульованого системного утворення, що складається із соціально значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень і регуляцію поведінки людини як поведінки суб'єкта активності. Саморегуляцію тлумачать як ознаку повноти характеристики особистості, а зрілість особистості виявляється у свідомому керуванні своєю поведінкою. Особистість – це суб'єкт, і саме тому вона здатна до саморегуляції, спроможна «дати собі раду» щодо актуальних, найближчих потенційних дій, дій на життєву перспективу та стосовно саморозвитку [1]. Саморегуляцію слід трактувати як систему психічного самовпливу особистості з метою свідомого управління власними психічними станами відповідно до вимог ситуації та доцільності [2].

Сутність здатності до саморегуляції особистості правоохоронця конкретизується у придатності до правоохоронної діяльності. На думку О. П. Хохліної, найважливішим чинником придатності до правоохоронної діяльності є нервова-психічна (емоційна) стійкість суб'єкта, що передбачає: 1) стресостійкість, яку визначено як необхідний ступінь адаптації до впливу екстремальних факторів середовища та професійної діяльності, як стан фізичного, емоційного і психічного протистояння виснаженню, спричиненого тривалим

перебуванням в емоційно напружених ситуаціях, як здатність організму зберігати нормальну працездатність; 2) високий рівень самоконтролю за емоціями й поведінкою; 3) працездатність у критичних, що спричиняють фрустрацію, ситуаціях; 4) адаптивні властивості нервової системи (сила, рухливість, чутливість, активність, урівноваженість, динамічність, лабільність, пластичність нервових процесів), які дають змогу на належному рівні зберігати працездатність у стані стомлення, здатність адекватно реагувати на різні події [3]. Підвищення стресостійкості передбачає також формування власне здатності до саморегуляції, що має важливе значення для успішності правоохоронної діяльності.

Дослідниця В. О. Коновалова зазначає, що дослідження психологічного аспекту правоохоронної діяльності дає змогу виокремити професійно необхідні психічні властивості осіб, які беруть участь у цій роботі. Серед них вона визначає творче мислення, комунікабельність, вольові якості, організаторські здібності, здатність протистояти негативним емоціям. Тому особистості правоохоронця, вважає автор, мають бути притаманні такі риси: а) толерантність – стійкість до несприятливих чинників, знижена чутливість до їх впливів; б) знижений рівень тривожності; 3) емоційна стійкість тощо [4].

Таким чином, можна констатувати, що здатність до саморегуляції – найважливіша ознака характеристики особистості, критерій її сформованості та зрілості, основа професійного становлення суб'єкта правоохоронної діяльності. Здатність до саморегуляції особистості є підґрунтям для успішності діяльності, передумовою придатності до правоохоронної діяльності. Вивчення ж проблеми придатності до правоохоронної діяльності надає можливість не лише повніше осягнути її сутність, а й визначити теоретичні засади спеціального теоретико-емпіричного дослідження проблеми здатності до саморегуляції в контексті особистісного становлення правоохоронця-професіонала.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хохліна О. П. Методологічні й теоретичні основи психології : навч. посіб. / О. П. Хохліна. – Київ : НАВС, 2014. – 232 с.

2. Хохліна О. П. До проблеми суті саморегуляції особистості / О. П. Хохліна // Перспективи втілення демократичних цінностей та реалізації прав людини в Україні : матеріали підсумк. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 квіт. 2013 р.). – Київ : Алерта, 2013. – С. 290–292.

3. Хохліна О. П. До проблеми збереження психологічного здоров'я у професійній діяльності юриста (на прикладі правоохоронної діяльності) / О. П. Хохліна, О. Г. Стрижак // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності ВНЗ МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 16 квіт. 2015 р.) – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 21–23.

4. Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. – 2-ге вид., переробл. і допов. / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – Харків : Право, 2008. – 240 с.

Боднарук Микола Іванович, завідувач кафедри приватного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, доцент

АКСІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Взаємодопомога як загальноонтологічний феномен притаманна чи не всім живим організмам, які є елементами біосфери нашої планети та в яких безпосередньо наявний певний рівень інтелекту. Це явище виявляється у тваринному світі здебільшого на рефлекторному, інстинктивному рівні, водночас, синтезуючою ознакою безпосередніх виявів взаємодопомоги є певний ступінь спорідненості в середовищі представників фауни. Цікавим із наукового погляду є той факт, що зазначений феномен насправді не виявляється на рівні міжвидової комунікації та навіть серед представників різних груп тварин, які належать до одного виду. Він притаманний середовищу представників однієї групи тварин.

На нашу думку, саме людині властивий специфічний, відмінний від тваринного, феномен взаємовиручки, взаємодопомоги, який виявляється в соціальному середовищі

між індивідами, що не мають кровної спорідненості чи навіть спільного комунікаційного каналу, можуть навіть не знати про існування один одного. Це і є ознака гуманності й онтологічної опосередкованості соціальної допомоги, яка притаманна лише людському соціуму. Зазначена особливість як безпосередній вияв гуманістичної сутності буття окремого індивіда й соціуму загалом є, на нашу думку, маркером існування кантівського категоричного імперативу. Якщо зважити на те, що відкриття Кантом категоричного імперативу трактують як один із головних доказів існування Творця, можна зробити припущення щодо божественного походження взаємодопомоги в соціумі. Отже, соціальна допомога з філософсько-правової позиції є виявом божественної природи зазначеного явища.

Феномен взаємодопомоги з часом еволюціонував і набув різноманітних форм, які можна об'єднати одним онтологічно-юридичним поняттям – соціальне страхування. Ця категорія пройшла декілька етапів еволюції, протягом яких вона не лише «емігрувала» зі сфери світоглядних ідей до сфери матеріального буття соціуму, а й набула нормативного вираження та відповідного закріплення, завдяки якому розробляли певні правові механізми дії та аксіологічні особливості такого онтологічного феномену, як соціальне страхування.

Взаємодопомога як соціально-онтологічний вияв виникла тоді, коли homo sapiens зрозуміла, що без неї весь вид приречений на «жевріння» і навіть знищення, а не на еволюційний поступ. Усвідомлення цього приводить до того, що працездатні члени общини починають ділитися результатами власної праці з іншими членами групи, які з тих чи тих причин утратили можливість здобувати собі засоби для існування. І цей феномен виникає не завдяки вдосконаленню знарядь праці, коли починає виникати «надлишковий продукт», а значно раніше, коли індивід із власної волі та особистих переконань починає ділитися власними засобами існування, навіть коли вони були для нього самого ще вкрай необхідними чи недостатніми, що могло призвести навіть до загибелі. Про побутування зазначеного феномену свідчать різноманітні археологічні знахідки: за викопними рештками тогочасних представників соціуму можна дійти висновку, що індивіди, які зазнали травм або стали непрацездатними внаслідок набутої чи

вродженої інвалідності, настання похилого віку (це обмежувало або й узагалі унеможливлювало здобуття ними необхідних засобів для існування), отримували всі життєво важливі засоби від інших членів соціуму. Навіть після смерті людини близькі намагалися надати їй допомогу для життя в «загробному» світу, про що свідчить наявність біля тіл похованих людей продуктів харчування, зброї, реманенту тощо.

Завдяки еволюції суспільних форм існування людства формується інститут надання соціальної допомоги особам, які її фактично не потребували, але прославилися вчинками, що принесли користь суспільству. Фактично соціум прагнув віддячити своїм героям за вчинені подвиги, причому така винагорода була не разова або тимчасова, її призначали до кінця життя. Прикладом може бути надання безкоштовного харчування за рахунок полісу в давньогрецьких Афінах героям війн, переможцям олімпійських змагань тощо. І саме тому, на нашу думку, ще за часів Давньої Греції інститут надання соціальної допомоги зазнав певної трансформації, адже він, поряд із наданням допомоги нужденним верствам населення, набув нових аксіологічних якостей, перетворюючись на винагороду за достойну службу вітчизні.

Загалом доходимо висновку, що ще на зорі людської еволюції виникає інститут взаємодопомоги, який завдяки різноманітним факторам перетворився на феномен соціального страхування. Нині він відіграє надзвичайно важливу роль у житті будь-якого соціуму, є безпосередньою ознакою високого рівня розвитку суспільства й держави.

Бреус Євгеній Вікторович,
здобувач ступеня вищої освіти
магістр Національної академії
внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ

Термін «серійний убивця» з'явився в науковому обігу ще в середині 1970-х років. Серійними вбивцями в Україні й усьому світі називають злочинців, які вбивають значну кількість людей протягом тривалого часу. Між цими вбивствами часто минає

досить значний проміжок часу, упродовж якого серійний убивця зазвичай веде цілком нормальний спосіб життя. Зазначені вбивства можуть мати сексуальний мотив, а потерпілі мають спільні ознаки (стать, вік, раса, професія, зовнішність) або належать до певної категорії населення (жінки, люди похилого віку, діти).

Серійні вбивці – це зазвичай чоловіки віком від 20-ти до 40 років, з комплексом неповноцінності, у більшості вони мають проблеми в сексуальному житті, є небажаною дитиною в родині, члени неповної сім'ї, обділені батьківською увагою чи зазнавали сексуального насильства з боку дорослих і навіть батьків, а також знущань з боку однолітків чи один з батьків був домашнім тираном.

Згідно з даними статистики, особистість серійного вбивці починає формуватися в досить ранньому віці (з 8-ми до 12 років), така особа перебуває в ізоляції від соціуму. Попри це, деякі з них мали ораторські здібності та лідерські якості. Загалом серійні вбивці – це люди, які ведуть відлюдькуватий спосіб життя, їхні психічні відхилення майже завжди лишаються не поміченими суспільством і близькими.

Більшість серійних убивць має непросту біографію, оскільки вони зростають у здебільшого неповних сім'ях (батьків або одного з них вони щиро ненавидять). Близькі родичі хворіли на алкоголізм, наркоманію, ігроманію або мали психічні хвороби. Також досить часто батьки або брати чи сестри били їх, принижували, іноді так учиняли друзі, знайомі, сторонні люди. Чимало серійних убивць неодноразово намагалися накласти на себе руки, деякі з них – ще в ранньому віці.

Водночас слід ураховувати, що людина, яка виросла за таких обставин, не завжди стає серійним убивцею. Поведінка людини загалом, зокрема і злочинна, спрямовується не одним, а кількома мотивами. Серед них є визначальні, які стимулюють поведінку, надають їй особистісного сенсу.

З огляду на зазначене, серійних убивць можна класифікувати за такими провідними мотивами злочинної поведінки:

– гедонізм (учиняють злочини для отримання задоволення, і саме вбивство вважають способом задоволення своїх потреб; сприймають жертву як об'єкт, який приносить задоволення);

– властолюбство (головною метою для такого типу серійних вбивць є контроль над жертвою, підпорядкування її собі; хоч вони відчувають від домінування й сексуальне задоволення, але головним є прагнення володіти жертвою);

– візіонерство (учиняють вбивство «за намовою» Бога чи Диявола, чують голоси, страждають галюцинаціями);

– місіонерство (вбивають заради якоїсь певної мети – поліпшити світ, змінити суспільство на краще; жертвами такого типу вбивць здебільшого стають повії, гомосексуалісти, люди різної з ними релігії; злочинці, переважно, не є психічно хворими).

Можна виокремити визначальні особливості серійних убивць:

1) володіє високим рівнем інтелекту. Інтелектуальний рівень деяких представників цього типу може сягати 145 пунктів IQ, що є порогом геніальності;

2) контролює себе, витриманий. Стежить за собою, своїм зовнішнім виглядом, житлом чи автомобілем;

3) зневажає суспільство. Заводить знайомство лише з вузьким колом осіб;

4) може мати привабливу зовнішність, формувати позитивне враження про себе. Нерідко друзі, знайомі характеризують його як хорошого сім'янина й батька;

5) сформував для себе певний образ жертви (за особливостями зовнішності, одягу тощо). Це надає можливість працівникам поліції ловити серійного вбивцю на «живця»;

6) заздалегідь планує злочин, продумує всі деталі (місце вбивства, знаряддя вбивства, дії, за допомогою яких може приховати докази, тощо);

7) часто зв'язує жертву, шляхом залякування підкорює її собі. Убиває не відразу, спочатку втілює в життя всі свої садистські фантазії, причому жертва може померти під час тортур;

8) уживає заходів для усунення доказів, які можуть викривати його як злочинця. Може розчленувати труп і позбутися його частинами. Подеколи тіло лишає в певній позі на знак того, що він прагне довести цим убивством;

9) може повертатися на місце вбивства. Деякі серійні вбивці нерідко поверталися на місце злочину, щоб освіжити

спогади, часом навіть для того, щоб учинити насильство над останками жертви);

10) може вступати в контакти з поліцією, співпрацювати. На допитах бути зосередженим, продумувати лінію захисту. Удосконалюється протягом усього періоду вчинення вбивств, здатний настільки контролювати себе, що може зовсім припинити вбивати, аби його не затримали.

Слідчий, який розслідує вбивства, учинені серійним убивцею, має розпізнати злочинця за місцем злочину, знаряддям убивства, жертвою та низкою інших чинників, а також досконало вивчити психологію особистості. Попри виявлену схильність, серійними вбивцями не народжуються, ними стають.

Бровко Наталія Іванівна, завідувач кафедри історії, теорії держави і права та державного будівництва Білоцерківського національного аграрного університету, кандидат юридичних наук, доцент

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МІСЦЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ПЕРІОД СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Правосвідомість – досить складне та дискусійне явище. Проблему правової свідомості досліджували в різні періоди з позицій різних дисциплін. Зверталися до цієї проблематики зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема: Г. Балюк, М. Бердяєв, С. Бобровник, К. Гаджієв, В. Головченко, І. Ільїн, Б. Кістяківський, В. Копєйчиков, В. Котюк, В. Кудрявцев, О. Лукашева, М. Матузов, Є. Назаренко, П. Новгородцев, В. Оксамитний, М. Орзіх, Л. Петражицький, В. Сапун, В. Селіванов, В. Сіренко, В. Соловйов, П. Сорокін, В. Тацій, І. Фарбер та ін.

Правова свідомість є важливою соціальною цінністю, яка нерозривно пов’язана з правом. На думку К. Гаджієва, закон є виявом суверенітету. Але тільки закон, який ґрунтується на правовій нормі, стає загальнообов’язковою нормою. Наявність

саме такого закону є істотною характеристикою правової культури суспільства [1, с. 2].

Як форму суспільної свідомості трактує правосвідомість А. Потякін. З одного боку, на його думку, правосвідомість – «це сукупність поглядів, ідей, що виражають ставлення людей, соціальних груп, класів до права, законності, правосуддя, їхнє уявлення про те, що є правомірним чи неправомірним». «Правосвідомість є відображенням права у свідомості суспільства, соціальної групи, особистості». З іншого боку, «на формування і розвиток правосвідомості впливають соціально-політичні, економічні, культурні чинники. Воно взаємопов'язане і спільно діє з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, філософією і наукою» [2, с. 344–345].

На думку О. Гулевича, правосвідомість є основою поведінки в правовій сфері. Це «сукупність соціальних установок (атитюдів) до злочинів і злочинців, закону, покарання, правоохоронної, судової та пенітенціарної систем» [3, с. 286].

Західні дослідники послуговуються поняттям «атитюд» замість терміна «правосвідомість». З позицій соціальної філософії право діє як «усвідомлене право», оскільки його існування пов'язане з волею і свідомістю людей. Правова свідомість виконує функцію «передавального механізму від права до поведінки». «Право як нормативна система регулювання поведінки людей реалізується тією мірою, якою суспільство здатне його осмислити та засвоїти» [4, с. 84].

Нині українському суспільству притаманні політична трансформація, політична невизначеність, низька політична культура, незабезпеченість правових норм відповідною поведінкою, слабкий вплив громадян на суспільні відносини та владу, неусталені стосунки між державою і громадянами, зміни в процесі національної та соціальної ідентифікації, що надає процесу соціалізації певної специфічності. Специфіка трансформаційних процесів в Україні полягає в тому, що вони відбуваються в умовах неузгодженості різних варіантів їх інтерпретації різними соціокультурними групами.

Трансформація суспільства передбачає якісну зміну соціуму загалом. Це не тільки витвір людини, а й порівняно самостійний, стихійний розвиток певних аспектів людської

культури: її способів буття, стилів життя, діяльності, мислення. Тому людина постає як ключова постать соціально-культурної трансформації, як творець і носій культури. Якщо світоглядна орієнтація особи уявляється як смислова конструкція, що обумовлена впливом реальних соціальних факторів (економіка, політика, ідеологія тощо), то зміна об'єктивних умов призводить до певних змін у світоглядних орієнтирах людини.

Безперечно, найважливішими сферами суспільства, де відбуваються трансформаційні процеси, є економіка та політика. Економічний розвиток, зрештою, визначає основні тенденції та напрями політичного, правового, духовного розвитку суспільства, тому навряд чи йдеться про високий рівень правової свідомості громадян, коли соціальним підсумком перетворень, здійснених у державі, стали безробіття, падіння рівня реальних доходів громадян, низький рівень оплати праці, нестабільна цінова політика. Населення втратило впевненість у «завтрашньому дні», не розуміє значення правових норм і необхідності їх дотримання, спостерігає відверте порушення принципу рівності всіх перед законом.

Важливою також є соціальна та соціокультурна трансформація суспільства, тому що соціокультурні явища не стільки відображають політичні й економічні процеси в суспільстві, скільки їх визначають. Становище ускладнюється нерозумінням того, що причина всіх криз – у духовно-моральному паралічі суспільства та, власне, самої людини, адже нині відбувається зміна цінностей, що призводить до зміни їхньої правової свідомості.

Одним із негативних наслідків є недосконалість законодавчої бази. Нормативно-правові акти, які приймають, нерідко суперечать Конституції України або загальному духу права. Однак проблема полягає не тільки в недосконалості прийнятих законів, а й у відсутності дієвих механізмів реалізації правових приписів, що призводить до порушення основних прав і свобод громадян. Це негативно позначається на правовій свідомості населення нашої країни.

Таким чином, у період соціальної трансформації лише підвищення рівня правової культури та свідомості громадян зможе поліпшити ситуацію, що склалася. Для розбудови суспільства з розвиненими цінностями слід створити ефективний

механізм правового регулювання для якомога повнішого забезпечення прав і свобод людини, зміцнення законності та правопорядку, формування правової державності, високої правової культури суспільства загалом й особистості зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаджиев К. С. Политология : учебник / К. С. Гаджиев. – М. : Логос, 2001.– 488 с.

2. Потякин А. А. Правовой нигилизм как вариант современного российского правосознания / А. А. Потякин // Общество и политика. – 2000. – С. 342–360.

3. Гулевич О. А. Психологические аспекты юриспруденции : учеб. пособие / О. А. Гулевич. – М., 2006. – 512 с.

4. Дэвис Дж. Э. Социология установки / Дж. Э. Дэвис // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. – М., 1972. – С. 84.

Весна Ольга Олегівна, здобувач ступеня вищої освіти магістр Національної академії внутрішніх справ

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Реалії сучасності висувають підвищені вимоги до працівників правоохоронних органів, високий професіоналізм і довголіття яких можливі тільки за наявності міцного здоров'я. Тому одним із важливих завдань психологічного супроводження працівників поліції є збереження та покращення їхнього здоров'я, зокрема психологічного.

Ознаками психологічного здоров'я працівників є активність, життєрадісність, спостережливість, висока адаптованість до умов професійної діяльності підрозділів, низька тривожність, емоційна стабільність, здатність сприймати й аналізувати інформацію. В умовах служби в органах поліції психологічне здоров'я є дуже важливим фактором, який визначає успішність працівників у професійній діяльності, сприяє їхньому саморозвитку та безконфліктному спілкуванню.

На думку дослідників проблеми психологічного здоров'я, важливого значення набуває запровадження технологій збереження здоров'я в психологічний супровід службової діяльності працівників поліції. Зміцнення здоров'я, зокрема психологічного, досягають завдяки дотриманню таких принципів:

– створення оптимальних умов професійної діяльності в підрозділах. Це, зокрема, стиль спілкування керівництва з підлеглими, доступність і реальність виконання поставлених завдань, створення атмосфери зацікавленості службою, психологічного комфорту в колективах;

– нейтралізація негативізму, страху отримання негативної оцінки діяльності;

– використання в межах службової підготовки на лекційних і практичних заняттях психоемоційних пауз, творчої роботи;

– застосування соціально-психологічного тренінгу для розвитку професійно важливих якостей працівників;

– сприяння формуванню здорового способу життя.

Деякі вчені (Н. І. Гуткіна, І. В. Дубровіна, О. В. Хухлаєва) вважають, що необхідними умовами психологічного здоров'я є такі:

1) особистісний розвиток, наявність потреби в саморозвитку;

2) домінування позитивних емоцій над негативними, що створює переважно позитивне «емоційне світовідчуття»;

3) позитивне мислення. Ірраціональні думки й переконання лежать в основі «нездорових» моделей поведінки;

4) володіння рефлексією як засобом самопізнання, здатність усвідомлювати свій внутрішній світ, уміння розуміти свої емоційні стани, стани інших людей, вільно й відкрито виявляти почуття, усвідомлювати причини та наслідки своєї поведінки і дій інших;

5) високий рівень позитивного самосприйняття, тобто абсолютне прийняття людиною самої себе, а також позитивний образ іншого – прийняття інших людей незалежно від статі, віку, культурних особливостей.

Програма збереження психологічного здоров'я може передбачати:

1) готовність до постійної самозміни, лабільність установок;

2) зміцнення в собі «сильних» якостей;

3) внутрішня особистісна відповідальність за власне психічне та фізичне здоров'я;

4) здатність жити в гармонії із самим собою;

5) уміння пізнавати себе як індивідуальність, самобутність, дії спільно з власною індивідуальністю;

6) установка на творчість у не цілком сприятливих для цього умовах;

7) оволодіння прийомами самовідновлення після перенавантажень;

8) уникнення саморуйнівних стратегій поведінки, посилення власної життєстійкості;

9) зміна способу інтерпретації успіхів і невдач на користь позитивного сприйняття й оптимістичного стилю атрибуції (приписування причин);

10) розвиток комунікативного потенціалу працівників поліції;

11) формування навичок конструктивної поведінки в складних ситуаціях, умінь надавати психологічну допомогу самому собі й іншим.

Одним із поширених способів збереження та покращення психологічного здоров'я працівників органів поліції є використання соціально-психологічного тренінгу в межах психологічного супроводження та професійної підготовки.

З огляду на складність і стресогенність служби в правоохоронних органах, надмірне навантаження, ненормований графік роботи, працівники часто ігнорують сигнали, які посилає їхнє тіло, що часто виявляється в психосоматичних захворюваннях чи симптомах (наприклад, м'язове напруження, підвищення артеріального тиску, біль у шлунку, дратівливість тощо). Тому в тренінговій роботі важливо передбачити вправи із фізичним «Я», роботу з «опорами», з агресивністю чи дратівливістю для формування в поліцейських навичок до саморелаксації після напруженої роботи та профілактики психосоматичних розладів. З іншого боку, психологічно здорова особистість повинна бачити сенс у тому, що вона робить, і вміти ставити перед собою реальні цілі, що

теж потрібно врахувати під час організації тренінгу, для чого обирати методи, які нададуть можливість розвивати вміння адекватного цілепокладання у працівників. Окрім того, необхідно під час роботи довести важливість ефективності спілкування та стосунків з іншими людьми, командної роботи та групової підтримки, застосовувати види роботи, спрямовані на розвиток комунікативної складової.

Таким чином, складність умов професійної діяльності поліцейського актуалізує застосування технологій збереження та покращення психологічного здоров'я працівників, а також психологічного супроводу, зокрема використання психотренінгових технологій.

Власенко Софія Борисівна, старший викладач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат психологічних наук

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕЗАДАПТОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

Однією з актуальних проблем, що привертає увагу державних діячів, соціологів, педагогів, демографів України, є соціально-психологічна адаптація особистості до умов сучасного суспільства, які характеризуються швидким розвитком науково-технічного прогресу; виникненням новітніх інформаційних технологій; стрімкими змінами у сфері економіки, політики, права; досягненнями культури та мистецтва. Зазначене висуває вимоги до процесу внутрішніх змін, зовнішнього активного пристосування та самозміни індивіда в нових соціальних умовах.

Невід'ємним елементом соціальної структури суспільства є сім'я. Саме вона впливає на характер усіх процесів суспільного життя, відіграючи активну роль як у житті окремої особистості, так і в житті суспільства загалом. Підлітковий вік, з огляду на фізіологічні та психологічні особливості, прийнято вважати найбільш сензитивним до несприятливих зовнішніх впливів, і саме негативний вплив сімейного виховання може

спричинити виникнення соціально-психологічної дезадаптованості підлітка. Наслідками процесу дезадаптованості можуть стати вживання алкоголю та наркотичних речовин, підліткова злочинність, активна участь у неформальних молодіжних об'єднаннях, суїцидальні нахили, особистісні розлади під впливом соціального середовища тощо.

Дослідженню різних типів сімейного виховання та наслідків сімейного впливу на формування особистості дитини у психології та педагогіці присвятили свої паці О. Бикова, О. Буренкова, А. Варга, Л. Вассерман, І. Ганишина, І. Горькова, Є. Дугарова, О. Захаров, Л. Калмикова, Н. Костючик, М. Кот, Г. Крайг, А. Лічко, І. Марковська, В. Мініяров, О. Роміцина, О. Спірева, О. Ушатіков, Т. Шульга, В. Юстіцкіс та ін.

Поняття неблагополучної сім'ї слід розглядати як широке багатовимірне утворення, що охоплює соціальний статус сім'ї, тип зайнятості членів сім'ї, вид трудової діяльності, ставлення батьків до дитини та переживання щодо цього ставлення, поведінкові стереотипи тощо.

Основними ознаками сімейного неблагополуччя М. Кот і Н. Костючик вважають такі: сімейні конфлікти; зловживання спиртними напоями, наркотиками; відсутність одного з батьків; розбіжність у поглядах батьків на виховання дитини та їх педагогічна неосвіченість [1].

Саме спосіб поведінки батьків, їхні моральний і культурний рівні, сімейні стосунки, усвідомлення цілей сімейного виховання та способів їх досягнення є тими визначальними факторами, які обумовлюють спосіб поведінки підлітка і за несприятливих умов спричиняють його соціально-психологічну дезадаптованість.

Дослідження І. Ганішиної та А. Ушатикова доводять, що в умовах конфліктної, проблемної сім'ї досить частими є випадки патологічного розвитку характеру дитини, виникнення проблем у вихованні, девіантної (делінквентної) поведінки неповнолітніх. У підлітковому віці несприятливе сімейне середовище чинить негативний психологічний вплив на виникнення у дітей пристрасті до спиртних напоїв [2]. Так, Н. Максимова та К. Мілютіна зазначають, що майже всі підлітки з девіантною поведінкою зловживають алкоголем, проте алкоголізм формується не в усіх. Вибіркову чутливість до

алкоголю автори пов'язують із генетичними й обмінними факторами, а також певними типами особистості. Уживати наркотичні речовини здебільшого починають у підлітковому віці. Цьому сприяють мікросоціальні умови, акцентуації характеру підлітка. Дослідженню залежності частоти й типу вживання наркотиків від акцентуацій характеру присвячені роботи В. Бітенського, А. Лічко, Б. Херсонського та ін.

Одним із найнебезпечніших наслідків дезадаптованості є злочинність неповнолітніх. Особистість неповнолітнього злочинця характеризується низьким рівнем соціалізації, наслідком чого стає певна система мотивів протиправної поведінки. Структура злочинів неповнолітніх вирізняється: 1) вужчим, порівняно з дорослими, колом злочинів, що зумовлено особливим соціальним і правовим статусом неповнолітніх та соціальними ролями, які вони виконують; 2) меншою часткою тяжких злочинів.

Нині неповнолітні злочинці дедалі частіше використовують зброю, учиняють протиправні дії під впливом алкоголю та наркотичних речовин [3].

Наслідком порушення процесу соціально-психологічної адаптації особистості може стати участь в асоціальних (таких, що передбачають отримання задоволення за рахунок пасивних форм дозвілля та відпочинку) й антисоціальних (групи, що відверто протиставляють себе соціальній ідеології, нормам життя) об'єднаннях [4].

Беручи до уваги вищевикладене, варто зазначити, що сім'я є визначальним соціальним інститутом, який бере на себе провідну роль у вихованні особистості, спрямовуючи процес соціально-психологічної адаптації дитини. Негативний вплив сімейного виховання призводить до дезадаптованості дитини, а підлітковий вік значно поглиблює цей процес, наслідки якого є різко негативними, а іноді – непоправними.

Таким чином, питання соціально-психологічної дезадаптованості підлітків із неблагополучних сімей потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кот М. З. Педагогічна робота вихователя з неблагополучними сім'ями / М. З. Кот, Н. А. Костючик //

Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. – Київ : Ун-т «Україна», 2004. – 448 с.

2. Ганишина И. С. Неблагополучная семья и девиантное поведение несовершеннолетних : учеб. пособие / И. С. Ганишина, А. И. Ушатиков. – М. ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2006. – 228 с.

3. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 596 с.

4. Григорьева А. А. Молодежные движения и неформальные группы [Электронный ресурс] / А. А. Григорьева // Электронная библиотека «Гражданское общество России» : [сайт]. – Режим доступа: http://www.civisbook.ru. – Загл. с экрана.

Вовк Вікторія Миколаївна, віце-президент Європейського інституту безперервної освіти, експерт Європейської агенції Східноєвропейського розвитку (Братислава, Словацька Республіка), доктор юридичних наук, професор

ПРАВО І СТРАХ

Феномени права і страху є багатогранними, а тому стали предметами дослідження багатьох наук. Право і страх як окремі елементи соціального й індивідуального буття мають тривалу традицію наукового осмислення, чого не можна констатувати про двочлен «право–страх». Різні філософські, правові та психологічні школи присвячували свої доробки проблемам права і страху, проте зовсім мало праць, у яких право і страх були б рівноцінними об’єктами дослідження. У працях сучасних українських, радянських і пострадянських філософів права та правознавців не здійснено цілісного дослідження цієї проблеми. Окремі праці пропонують наукові розвідки в царині конкретних галузевих наук. З огляду на те, що тема майже не опрацьована, є неоднозначною і нетиповою для вітчизняного правознавства, дозволимо собі спроектувати можливі напрямки її дослідження.

Насамперед слід окреслити причини, з яких цю тему вивчали лише побіжно:

1) суто методологічна причина: осмислення конкретного феномену, який характеризує соціальне й індивідуальне життя людини, неминуче передбачає розкриття джерел його походження та існування, а в дослідженні цього аспекту права і страху немає однозначної позиції;

2) абрисивні контури проблеми у філософсько-правовому вимірі внаслідок її неоднозначності й ідеологічної небезпечності;

3) незацікавленість дослідників у проведенні таких розвідок. Однопорядковою причиною є і «страх» дослідників перед темою, оскільки вона «не відповідає» «генеральним напрямам дослідження», не отримує схвалення з боку наукових кіл тощо;

4) монополія сучасної психологічної науки в дослідженні страху, а отже, страх трактують лише як психологічне явище.

З'ясуймо, у яких напрямах можливе дослідження відношення права і страху у філософсько-правовій царині:

1) дослідження права і страху як рівноцінних соціальних явищ, які за волею випадку в конкретний момент починають взаємодіяти;

2) страх у праві. Цей ракурс дослідження відношення «право–страх» підштовхує нас до визнання такого архітектонічного елементу права, як страх. Із такої позиції страх і заохочення є рівноцінними правовими складовими;

3) право страху. Ідеться про особливий вид правового регулювання, який передбачає дотримання вимог чинного права не внаслідок усвідомлення необхідності їх виконання, а через можливе жорстоке покарання за порушення чинних норм, особливо в тоталітарних суспільствах.

Рівнями можливого дослідження (залежно від ступеня абстрактності) відношення права і страху у філософсько-правовій царині є такі:

1. Метафізичний рівень. Страх є метафізичним за своєю сутністю, що споріднює його з гріхом (методологічно-онтологічна картина Августина Блаженного). Із цієї позиції ми повинні розглядати страх як онтологічний модус людини, а це означає, що йдеться про ЛЮДИНУ–ЯКА–БОЇТЬСЯ

(Homo timoribus). Дослідження страху у праві на такому рівні буде схоже на дослідження П. Сорокіна впливу голоду на поведінку людей у розрізі їх соціального та громадського життя. Страх на цьому рівні дослідження трактують як явище культури, як результат суспільного і державного життя, він є фактором життя і діяльності людей.

2. Теоретично-правовий рівень передбачає розгляд страху як одного із соціально-правових регуляторів, тобто сукупність спеціальних предметних форм, що застосовує правом для здійснення охоронної та регулятивної функцій. Початок такого осмислення страху поклав, на нашу думку, Т. Гоббс. Страх одного перед іншим сприяв утворенню наднідивідуальної одиниці – Суверена, що згодом став надбанням громадянського суспільства, у якому панує страх усіх перед одним властителем.

3. Юридично-прикладний рівень надає можливість розглядати страх як елемент галузевого права через наявність такої структурної частини юридичної норми, як санкція. Санкція за порушення чинної юридичної норми передбачає покарання в теперішньому часі, тобто вона «спрацьовує» за земного життя того, хто порушив цю норму, на відміну від релігійних санкцій, які є двовимірними в часовому відношенні: вони реалізуються в теперішньому часі і проектуються на майбутнє у вигляді загробних мук (розплата в загробному житті за вчинки в земному, зазвичай, передбачає вічність і болісність). «Страх перед санкцією, яка міститься в правовій нормі, перед можливим покаранням здатний утримати людину від порушення закону», – ідеалістично вважав Г. Шершеневич [2]. На цьому рівні йдеться про регламентоване очікування жаху, про що писав Ф. Кафка у творі «Процес».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Касумов Т. К. Страхи в жизни и жизнь в страхе [Электронный ресурс] / Т. К. Касумов, Л. К. Гасанова. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=886&Itemid=52. – Загл. с экрана.

2. Страх – основной мотив законопослушного поведения (Г. Ф. Шершеневич) [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1100_page_164.html. – Загл. с экрана.

Вороніна Ірина Миколаївна,
ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

СТАНДАРТИ І ПРИНЦИПИ ВІДОМЧОЇ НОРМОТВОРЧОСТІ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Європейські цінності нормотворення обумовлені однією з найважливіших форм сучасної взаємодії публічної влади і громадськості – «good governance» у міжнародному розумінні, тобто «добре врядування», яке трактують як децентралізацію владних функцій, наближення влади до потреб окремої громади й підвищення ефективності діяльності публічної влади, оскільки це спосіб організації влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж і сегментів глобальної інформаційної мережі, яка забезпечує функціонування певних органів у режимі реального часу та максимально спрощує щоденне спілкування громадянина з органами влади. Важливо, що врядування, на відміну від деяких інших форм, забезпечує можливість громадян здійснювати публічну діяльність у всіх сферах і на всіх етапах прийняття нормативно-публічного рішення.

Загальноєвропейські цінності «доброго врядування» передбачають вісім основних характеристик: участь в управлінні, орієнтація на консенсус, підзвітність, прозорість, чутливість, результативність та ефективність, рівноправність та інклюзивність; а також утверджує принцип верховенства права; дбає про мінімізацію корупції, ураховує погляди меншин та інших вразливих членів суспільства; акцентує увагу на необхідності врахування сучасних і майбутніх потреб суспільства.

Стрижнем європейських цінностей є ліберальні фундаментальні права та свободи людини, демократичні принципи державного устрою, а також правова й соціальна держава. Будучи поєднанням ліберальних і демократичних ідей, європейські цінності є ліберально-демократичними. Саме

останні стали принципами функціонування державних і політичних інститутів сучасних європейських країн та Європейського Союзу.

Найпоширеніший підхід до визначення європейських цінностей, зазначає Н. Амельченко, – це система аксіологічних максим, основних принципів розбудови сім'ї, суспільства та держави, політико-економічних, культурних, правових й інших норм, що об'єднує більшість мешканців Європи і становить основу їх ідентичності [1].

Європейські цінності є не лише узагальненим поняттям, вони мають практичне вираження у вигляді правових норм, закріплених у низці базових документів Ради Європи та Європейського Союзу. Фундаментальною основою європейських цінностей є права і свободи кожного індивіда та рівність усіх перед законом.

Слушною є позиція В. Авер'янова про те, що проблема ефективності управління дедалі більше пов'язана в суспільній свідомості з перспективами матеріального буття, правового становища людини в суспільстві, а зрештою – з правомірністю наявних державних структур і суспільного ладу [2].

Базові цінності ЄС знайшли своє відображення в документі «Хартія основних прав Європейського Союзу» [3], з-поміж яких виокремлено такі:

– *гідність* (розділ 1, ст. 1–5) – права та гарантії, які забезпечують гідне існування людської особистості в суспільстві (право на життя, право на особисту недоторканність, заборона тортур та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, покарань, свобода від рабства та підневільного стану);

– *свободи* (розділ 2, ст. 6–19) – фундаментальні громадянські та політичні свободи, закріплені в Європейській конвенції з прав людини (право на свободу та особисту недоторканність, повага до приватного та сімейного життя, захист інформації особистого характеру, свобода думки, совісті та релігії, свобода вираження власної думки і свобода інформації, свобода зборів та асоціацій, а також певні соціальні права – право на освіту, свобода професійної діяльності та право на працю, свобода підприємництва, право власності);

– *рівність* (розділ 3, ст. 20–26) – рівність людей у правах, недопущення дискримінації, культурне, релігійне та мовне різноманіття, рівні права між чоловіками та жінками, захист прав дитини і людей похилого віку;

– *солідарність* (розділ 4, ст. 27–38) – цей розділ містить певні трудові права та відображає окремі положення Європейської соціальної хартії, яка вже стала частиною права ЄС (право працівників на отримання інформації, право на ведення переговорів і колективні дії, право на послуги із працевлаштування, захист на випадок незаконного звільнення, справедливі та рівні умови праці, соціальне забезпечення, соціальна допомога, охорона здоров'я, захист навколишнього середовища та прав споживача);

– *громадянство* (розділ 5, ст. 39–46) – активне та пасивне виборче право на виборах до Європейського парламенту та на муніципальних виборах, право на належне управління, право на доступ до документації, право на звернення до омбудсмена ЄС, свобода пересування та проживання, дипломатичний та консульський захист;

– *правосуддя* (розділ 6, ст. 47–50) – закріплено не стільки права, скільки гарантії прав особистості, переважно в межах кримінального процесу (право на ефективний правовий захист і доступ до неупередженого суду, презумпція невинуватості та право на захист, забезпечення принципів законності й відповідності покарання вчиненому злочину).

Загалом документи Ради Європи та Європейського Союзу, які присвячені забезпеченню прав і свобод індивіда, зокрема «Хартія основних прав Європейського Союзу», ґрунтуються на конституційних традиціях європейських країн та їхніх міжнародних зобов'язаннях.

Таким чином, європейські цінності мають не лише імперативно-методологічне значення, а й цілком конкретне втілення, опредметнення у формі базових фундаментальних прав, свобод, зафіксованих у відповідних документах Європейського Союзу. На нашу думку, й окремі громадяни, й українська влада загалом, поділяючи євроінтеграційні програми та захищаючи їх на практиці, розуміють, що глобальна перемога європейських цінностей є неминучою, проте ми ще навіть не на

старті цього шляху. Залишається перейти до справи: сприйняти європейські цінності як загальнолюдські, близькі та зрозумілі кожній людині, а потім законодавчо і на практиці підтвердити, що ми почали розглядати їх як норму життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи / Н. Амельченко. – Київ : ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. – 42 с.

2. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Факт, 2003. – 384 с.

3. Хартія основних прав // Європейський парламент : [сайт] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm. – Назва з екрана.

Галустян Олена Аркадіївна, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення ННІ № 4 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

МОДЕЛЬ «BETARI BOX» ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОЇ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Професійна діяльність поліцейських безпосередньо пов'язана з комунікацією. Створення Національної поліції, діяльність якої здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства, зумовило потребу впровадження нових підходів до вдосконалення професійного спілкування поліцейських із різними категоріями осіб [1, с. 6]. Саме тому актуальним питанням сьогодення стає необхідність формування в поліцейських навичок ефективної ненасильницької комунікації. Такий підхід здатен сформувати належний рівень довіри населення до поліції та створити її позитивний імідж.

Основні вимоги до поведінки поліцейського затверджені наказом МВС України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» від 9 листопада 2016 року № 1179. Відповідно до цих Правил, поліцейський під час виконання службових обов'язків «повинен виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку; поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати; контролювати свою поведінку, почуття, емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку» [2].

Поліцейські повинні засвоїти та використовувати у своїй професійній діяльності нові моделі ефективної ненасильницької комунікації. Однією з таких моделей є модель «Betari Box» (цикл конфліктів). Ця модель була представлена експертами Консультативної місії ЄС (КМЕС) в Україні – офіцерами британської поліції П. Уілсоном й У. Браймом під час проведення триденного тренінгу з лідерства та управління для керівників поліцейських відділень і відділів Київської області «Attended Leadership Training and attained the required standard».

«Betari Box» – це модель, що описує, як наше ставлення (погляди, переконання, настрій) формують нашу поведінку під час спілкування та впливають на ставлення та поведінку людей навколо нас (рис. 1) [3].

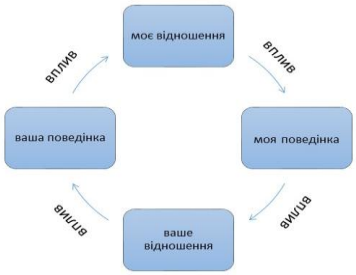

Рис. 1. Модель «Betari Box»

Взаємовплив ставлення та поведінки – це замкнутий цикл. У процесі будь-якої взаємодії наше ставлення (позитивне або негативне) до особи, з якою ми спілкуємося, відображається в нашій поведінці.

Під час спілкування ми обмінюємося сигналами (посмішка, тон голосу, міміка, мова тіла, певні слова тощо) зі співрозмовником: передаємо, сприймаємо сигнали, інтерпретуємо їх на свідомому та підсвідомому рівнях та відповідно до них поводимося. Наше ставлення до будь-чого чи будь-кого зовнішньо виявляється в нашій поведінці. Окремі види поведінки можна передбачати за допомогою атитюдів.

Якщо особа під час спілкування поводиться агресивно, зверхньо, виявляє неповагу до співрозмовника, то така поведінка впливає на формування негативного ставлення до неї людини, до якої вона звертаєтеся. Ця людина виявить своє негативне ставлення до співрозмовника у вигляді небажання взаємодіяти (агресії, небажання давати показання, співпрацювати надалі тощо). Так формується атитюд – це специфічний образ, програма дій, яку людина реалізує або хоче реалізувати в конкретній ситуації. Він безпосередньо впливає на формування іміджу поліцейського.

Так виникає певне замкнуте коло: «я дію – це впливає на Ваше ставлення до мене – ваше ставлення впливає на Вашу поведінку – Ваша поведінка впливає на моє ставлення до Вас – моє

ставлення до Вас впливає на мою поведінку». Це одна з кругових поведінкових моделей, яка ілюструє, як ми застрягаємо в неусвідомленій петлі конфлікту. Усвідомивши суть цієї моделі, ми робимо перший крок до розв'язання ситуації.

Таким чином, ефективність ненасильницької комунікації поліцейського пов'язана зі стилем поведінки комунікатора. Використання моделі «Betari Box» під час професійного спілкування допоможе поліцейським уникнути ескалації конфліктів і сприятиме ефективній ненасильницькій комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про Національну поліцію», Положення про патрульну службу МВС, Положення про Національну поліцію: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 5 лют. 2016 р. – Офіц. текст. – Київ : Паливода А. В., 2016. – 104 с. – (Серія «Закони України»).

2. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 9 листоп. 2016 р. № 1179. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16. – Назва з екрана.

3. The Betari Box. Linking Attitude and Behavior [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.mindtools.com/pages/article/newCS_82.htm. – Title from the screen.

Гвоздік Олег Іванович, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

ЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДОКАЗОВОСТІ

У процесуальному праві України досить детально визначено нормативні засади законності зібрання, оцінювання та перевірки доказових матеріалів у кримінальних, адміністративних, цивільних та інших справах. Водночас вельми проблемним залишається питання щодо критеріїв достатності доказів для прийняття на їхній підставі обґрунтованого судового рішення.

Наприклад, згідно зі ст. 94 КПК України, «слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення». Тобто, з одного боку, закон вимагає «прив'язки» процесуальної аргументації до об'єктивної доказової бази, а з іншого – залишає досить широкий простір для суб'єктивізму під час досудового слідства та розгляду справ у суді. Адже вирішальним чинником стає «внутрішнє переконання» провідних суб'єктів процесуальної діяльності.

Для розв'язання цієї проблеми доцільно апелювати до логічних критеріїв доказовості аргументації як до об'єктивних підстав прийняття судових рішень. Згідно з логічним принципом повноти, якщо наявні аргументи (істинність і сумісність яких перевірена) є достатніми для обґрунтування чи спростування тези, то на їхній підставі або тезу, або антитезу (але ж не обидві!) можна буде обґрунтовано відхилити. Підставою для такого відхилення буде (за логічним принципом несуперечливості) отримання на базі припущення одного з них (тези чи антитези) взаємовиключних логічних наслідків.

В іншому разі (коли ні тезу, ні антитезу відхилити не вдається) можна стверджувати, що система аргументів не є повною (достатньою) для вирішення питання щодо обґрунтованого прийняття чи спростування тези. Адже якщо ні припущення істинності тези, ні припущення її хибності не є суперечливими (а отже, неприйнятними), то за таких умов ця теза може виявитися як істинною, так і хибною.

Отже, обґрунтованість висновків щодо істинності чи хибності певної тези визначають лише за умови несуперечливості та повноти підстав, за допомогою яких здійснюють аргументацію. Адже в разі несуперечливості аргументів на їхній підставі не можна буде обґрунтувати одночасно і тезу, й антитезу, а за їхньої повноти вони обидві не зможуть бути відхилені як недостатньо необґрунтовані. Тож уможливлюється логічно однозначний висновок щодо

доведеності лише одного з них і, відповідно, спростованості іншого. Саме згаданою однозначністю зумовлена логічна доказовість аргументації, оскільки за її відсутності (тобто коли на підставі наявних аргументів можна отримати не один, а декілька варіантів відповіді на розглядуване питання) не можна бути впевненим в істинності якогось із них. І навпаки, якщо наявні аргументи є достатніми підставами для відхилення всіх потенційних контроверсій рішення (уособлюваних припущенням антитези), крім того, яке передбачене самою тезою, що є предметом обґрунтування, то висновок щодо істинності цієї тези стає однозначним (безальтернативним), а отже, безсумнівним (оскільки джерелом сумнівів у цих випадках була б прийнятність на базі наявних підстав також і деяких *інших варіантів* рішення).

Загалом оцінювання логічної доказовості процесуальної аргументації можна здійснювати на підставі таких критеріїв:

1. Якщо на підставі наявної доказової бази з припущення істинності передбачуваного висновку суду неможливо отримати взаємовиключних логічних наслідків, а з припущення його хибності такі наслідки виводяться, то доказова база є достатньою для обґрунтування цього висновку.

2. За протилежної ситуації (коли припущення про істинність такого висновку передбачає суперечливі наслідки на підставі наявної доказової бази, а припущення про його хибність не зводиться до взаємовиключних наслідків), цей висновок, навпаки, можна вважати хибним і, відповідно, обґрунтовано відхилити як спростований. Тобто про достатність доказової бази для певних обґрунтованих рішень стосовно потенційного судового висновку йдеться, якщо одне і тільки одне із взаємовиключних припущень про цей висновок (його істинність або його хибність) приводить перебіг міркування до суперечності (зводиться до абсурду).

3. Незвідність до абсурду ні припущення про істинність передбачуваного вердикту, ні припущення про його хибність є логічним індикатором неповноти (недостатності) наявної доказової бази для вирішення питання про обґрунтованість прийняття чи відхилення на її підставі такого вердикту.

4. Коли і гіпотетичне ствердження, і гіпотетичне заперечення аналізованого проекту судового рішення

передбачають отримання взаємовиключних дедуктивних висновків на підставі доказової бази, то це є свідченням наявності в її контексті логічно не сумісних даних, що дає змогу відхилити таку доказову базу як потенційну основу процесуальної аргументації.

Таким чином, залучення методологічного інструментарію класичної та сучасної логіки до аналізу проблематики, пов'язаної з критеріями обґрунтованості процесуальних рішень і достатності доказової бази для їхнього прийняття, відкриває досить широкі можливості в аспекті об'єктивізації таких критеріїв та протидії суб'єктивізмові під час вирішення судових справ.

Герасименко Ольга Анатоліївна, аспірант кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, судовий експерт Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса

ПЕРСПЕКТИВА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ

Питання можливості ресоціалізації підлітка-делінквента гостро стоїть стосовно обвинуваченого неповнолітнього. Для вирішення його проводять судово-психологічну експертизу (СПЕ). Під час проведення СПЕ необхідно, насамперед, ураховувати вплив ранніх вікових періодів на подальший розвиток особистості неповнолітнього правопорушника. Дитячий вік характеризується найінтенсивнішою соціалізацією особистості, розвитком пізнавальних процесів, формуванням морально-вольової сфери, спрямованості, характеру, набуттям визначеного обсягу теоретичних знань і практичного досвіду [1]. На підставі результатів, одержаних у процесі судово-психологічних експертиз, було сформовано «психологічний портрет» підлітка-делінквента. Особистість неповнолітнього правопорушника, здебільшого, характеризується низьким рівнем морально-правової соціалізації, що виявляється в несформованості належного рівня правової свідомості, низькому рівні інтелекту,

ригідності мислення; вузькості та примітивізмі кола інтересів; безвідповідальності, екстернальності (зовнішній суб'єктивний контроль: усі успіхи, невдачі, нещастя пов'язані із зовнішніми факторами: долею, іншими людьми, а не із самим собою, власними зусиллями, «хтось повинен, але не я»). Для неповнолітніх злочинців також притаманні завищена самооцінка, відсутність відчуття сорому, «дефіцит совісті», байдужість до інших людей, їхніх проблем і турбот. Типовими рисами для багатьох підлітків-правопорушників є знижений самоконтроль, емоційна неврівноваженість, упертість, імпульсивність, злостивість, мстивість, агресивність. У морально-психологічному плані особистість неповнолітніх злочинців характеризується низкою істотних специфічних ознак. Насамперед на їхній протиправній поведінці позначаються індивідуально-вікові психологічні особливості, такі, наприклад, як підвищена сугестивність (у молодших підлітків), схильність до соціально-психологічного заражування, наслідування, негативізм, несформованість життєвих орієнтацій та установок, інфантильність емоційно-вольової сфери. Про наслідки своїх протиправних дій, можливо трагічних, підлітки рідко замислюються, чому сприяє, насамперед, низький рівень розвитку правосвідомості. Мотиви власних дій вони нерідко прикрашають, «облагороджують», а спонукання й поведінку потерпілих очорнюють сприймають виключно негативно.

На підставі дослідження сформульовано таку класифікацію мотивів протиправної поведінки неповнолітніх: 1) біологічні мотиви, що забезпечують фізіологічні потреби; 2) «загальногуманні» мотиви, що задовольняють особисті потреби рідних і близьких; 3) корисливі мотиви з метою матеріального збагачення; 4) інфантильні мотиви, за яких домінують гедоністичні цілі з романтичним і пригодницьким відтінком; 5) мотиви самоствердження в межах реакції наслідування дій референтної групи; 6) агресивні мотиви, що призводять до хуліганства, актів вандалізму, помсти, убивств; 7) мотив страху, можливий у двох варіантах: а) підпорядкування внаслідок психологічної залежності від членів групи чи її лідера; б) примус під впливом фізичної залежності і прямих погроз розправи. Саме тут виразною є боротьба мотивів, коли

суб'єкт усвідомлює і розуміє протиправність діяння, але не може цілком керувати власними діями.

Наявна також неусвідомлювана мотивація злочинної поведінки деяких неповнолітніх. Причин неусвідомлюваних мотивів злочинної поведінки чимало, вони залежать від особливостей особистісного розвитку. Неусвідомлювані мотиви були пов'язані з неадекватною самооцінкою особистості неповнолітнього злочинця, дисгармонійною структурою його особистості [1].

У деяких випадках неусвідомлювана мотивація злочинної поведінки має компенсаторний характер, нерідко пов'язана з розвитком у юнака чи підлітка комплексу неповноцінності, спостерігається зв'язок неусвідомлюваних мотивів злочину з відстроченою в часі дією закріпленого в підлітка з дитинства психотравматичного досвіду.

Приниження, незаслужено жорстоке ставлення до дитини, емоційна ізоляція, несприятливий психологічний клімат родини, постійні негативні оцінки діяльності та поведінки можуть залишити відбиток в емоційній структурі особистості й за певних умов породжувати відповідні форми поведінки. У психологічній літературі висловлено твердження, що злочини відбуваються внаслідок прагнення до задоволення перекручених і деформованих потреб [2].

Значна частина правопорушень є антисоціальними, переважно, у зв'язку із засобами, що були застосовані неповнолітніми для досягнення тих цілей, які відокремлено від засобів можна було б розглядати як соціально нейтральні чи навіть корисні. Так, в основі корисливих злочинів лежить прагнення до отримання матеріальних благ, що не є антисоціальним. Однак цю потребу можна задовольняти і недозволеним способом, ціною порушення прав й інтересів інших осіб або суспільства загалом (наприклад, шляхом розбою, крадіжки, убивства).

Злочини неповнолітніх мають переважно груповий характер. Соціально-психологічна специфіка злочинної групи неповнолітніх полягає в тому, що власне наявність її, підтримка з її боку є причиною залучення в її діяльність нових членів, а головне – тим фактором, що формує в підлітків антисоціальні погляди й потреби, сприяє усвідомленню сили групи. Саме в

групах учиняють найтяжчі злочини: грабежі, розбої, хуліганство, зґвалтування, убивства. Психологічний аспект вивчення злочинів групи неповнолітніх передбачає аналіз дій кожного учасника в процесі здійснення злочинного задуму, з'ясуванні структурних відносин у групі. Рольова конкретизація дає змогу оцінити вплив авторитету організатора (лідера) на того чи того члена злочинної групи, визначити, який вплив групової думки здійснено на індивіда, як виникають і формуються мотиви групової кримінальної діяльності неповнолітніх. У цьому контексті слід акцентувати увагу на явищі конформізму. У процесі групової злочинної діяльності конформізм виявляється через вплив групової думки на індивіда. В умовах надзвичайної, екстремальної ситуації, тобто під час учинення злочину, конформність вища, ніж у звичайних умовах, оскільки індивід не часу для аналізу конкретних обставин, оцінки власного становища.

Згідно з даними у справах про групові зґвалтування, учасники злочинних груп раніше вже вчиняли злочини і, переважно, характеризуються стійкою злочинною правовою деформацією особистості, поєднанням статевої розбещеності з хуліганськими мотивами. Дослідження свідчать, що дуже часто групові зґвалтування в неповнолітніх поєднані з хуліганством, або хуліганські дії передують учиненню статевих злочинів. У загальному обсязі групових правопорушень неповнолітніх хуліганство посідає значне місце. Воно є не тільки самостійним видом злочину, а й тим живильним середовищем, у якому визрівають ще небезпечніші для суспільства злочинні діяння.

В умовах СПЕ особистість й особливості її правослухняної чи протиправної поведінки потрібно оцінювати з огляду на попередній онтогенез і прогноз майбутньої діяльності та поведінки (рівень соціальної небезпеки, можливості ресоціалізації тощо). Ступінь соціальної занедбаності особистості, фактори онтогенезу, рівень розвитку правосвідомості, попередній індивідуальний досвід, можлива віктимність поведінки, характер вчиненого злочину та рівень активності особи в його здійсненні, її самооцінка, імовірність соціальної реабілітації в майбутньому мають бути науково

обґрунтовані експертом у висновку СПЕ й надавати реальну допомогу суду для винесення адекватного рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи : монографія / О. В. Землянська ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 367 с.

2. Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза / М. В. Костицкий. – Львов : Вища шк., 1987. – 142 с.

Геревич Михайло Олександрович, аспірант кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІДЕЇ ЗАЛЯКУВАННЯ ТА ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ПОКАРАННЯ Й. Г. ФІХТЕ

Питання мети кримінального покарання є дискусійним не лише у сфері кримінально-правової науки. Воно завжди було предметом роздумів філософів, теологів, соціологів тощо. Зокрема, перші спроби концептуальних досліджень у цьому напрямі датують V ст. до н. е.: уже в працях видатних мислителів античності – Піфагора, Протагора, Платона, Аристотеля – були висловлені кардинально протилежні думки стосовно цієї проблематики. Погляди філософів можна поділити на дві групи, що розглядали покарання: 1) як кару (так звані абсолютні теорії покарання); 2) як спосіб досягнення певних корисних цілей (так звані відносні теорії покарання) [1, с. 819–820]. Філософська дискусія навколо цього питання не згасала і протягом наступних століть, зокрема, заслуговують на увагу філософсько-правові концепції І. Канта, Ґ. В. Ф. Геґеля, Б. Бауера, Й. Г. Фіхте. Коло інтересів німецького філософа Й. Г. Фіхте – основоположника концепції реал-ідеалізму – було вельми широким і виходило за класичні межі онтологічної та гносеологічної проблематики. Поставивши в центр своєї філософської системи активного суб'єкта, філософ не зміг

обійти етичний аспект буття індивідуума та залишити поза увагою політико-соціальний простір розвитку дійсності [2, с. 50]. У праці «Der geschlossene Handelsstaat» (1800) викладено погляди мислителя на походження держави і права, а також обґрунтовано розуміння цілі держави, проаналізовано ключові проблеми політико-правової системи, зокрема увагу акцентовано на правовому інституті покарання [3].

Метою цієї розвідки є систематизація поглядів Й. Г. Фіхте щодо визначення сутності кримінального покарання та доцільності його застосування в суспільстві. Теорія мети покарання, запропонована німецьким філософом, ґрунтується на уявленні про покарання як засіб досягнення корисних цілей, а саме – залякування осіб і виправлення фактичних злочинців. У теорії Фіхте виражено найпослідовніше все те, до чого прагнуть відносні теорії, а саме відбувається усунення протиріччя між двома основоположними елементами концепції корисних цілей покарання – поняттями «попередження злочинів» і «виправлення винних» у вчиненні кримінальних правопорушень осіб [4, с. 94]. Ця теорія існує і розпадається разом з ідеєю договірної держави та супідрядною метою простої безпеки, у якій Фіхте бачить виняткове завдання держави. Держава, за Фіхте, випливає із суспільного договору. Мета цієї держави – взаємна безпека громадян. На підставі цього Фіхте вибудовує таку кримінальну теорію: тільки суспільний договір створив права для кожної окремої особи. Отже, той, хто порушив цей договір, учинивши злочин, повинен вважатися абсолютно безправним. Його слід вважати таким, що стоїть поза законом, і держава має виключити його із себе [4, с. 50]. Держава тримається тільки на підставі договору. Отже, вона існує тільки для тих, хто дотримується договору. Злочинець порушив договір, тому для нього вже немає держави. Злочин ставить злочинця поза державою. У буквальному сенсі вигнання мали призначати як покарання за найнезначніший проступок [4].

З іншого боку, з поняття мети, якій повинен служити цей договір, випливає інше твердження: ми не маємо залишати поза увагою те, що держава має своєю метою тільки взаємну безпеку. Тому якби був наявний такий засіб, за допомогою якого також можна було забезпечувати цю безпеку, як і через відторгнення злочинця, тоді державі не було б потреби вдаватися до такого крайнього засобу, як вигнання [3, с. 112]. Цей альтернативний

засіб Фіхте вбачає у відбуванні злочинцем покарання. Тому передбачуваний ним договір повинен бути такого змісту: «Усі обіцяють один одному не виключати злочинців, наскільки це сумісно із суспільною безпекою, із середовища держави, але дозволити їм спокутувати в інший спосіб свою провину». Це Фіхте називає «договором про спокуту провини». Щоб досягти своєї мети, держава Фіхте намагається утримувати від злочину за допомогою загрози покарання. Якщо ж загроза була безсила, то Фіхте радить пристосувати покарання так, щоб воно виправляло злочинця. Виправлений повертається знову в державу, бо в ньому припинено можливість подальших правопорушень [4, с. 95].

Отже, Й. Г. Фіхте створив універсальну систему, у якій поєднав обидва ключові елементи концепції досягнення покаранням корисних цілей, а саме: попередження злочинів і виправлення винної у вчиненні злочину особи. Було частково розв'язано проблему «жорстокості» деяких відносних теорій покарання, які вважали, що основною метою покарання є залякування інших осіб, а людина була засобом для досягнення цієї цілі. Тому що жорстокішим було покарання, то сильнішим був превентивний ефект екзекуції. Фіхте ж вважав, що покарання є необхідним, але якщо його вже застосовують, то воно має передбачати, крім залякування, іншу утилітарну мету – виправлення засудженого. До Фіхте цілі виправлення та превенції в межах однієї сталої теорії не пересікалися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – Київ : Істина, 2011. – 1112 с.

2. Этика : учеб. пособие / Т. В. Мишаткина, Я. С. Яскевич. – Минск : Выш. шк., 2017. – 334 с.

3. Фихте И. Г. Замкнутое торговое государство / Фихте И. Г. ; пер. с нем. Э. Э. Эссена. – М. : КПАССАНД, 2010. – 162 с.

4. Fichte J. G. Grundlage des Naturrechts / J. G. Fichte. – Iena und Leipzig : Ernst Gabler, 1797. – 284 s.

Грищук Віктор Климович, декан юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх

справ, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

ЗЛОВЖИВАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА

У сучасній доктрині українського кримінального права окреслену проблему фактично ігнорують. Зловживання кримінальним правом потенційно можливе в трьох площинах: а) законодавчій; б) правозастосовній; в) реалізації суб'єктивних кримінальних прав особи.

Слід акцентувати увагу на зловживанні кримінальним правом з боку законодавця. Воно може виявитися у двох основних варіантах: а) переоцінювання ролі норм кримінального права; б) недооцінювання норм кримінального права.

Кримінальне право, як і будь-який інший соціальний регулятор, має свої інструментальні можливості, їхні межі. Вихід з боку законодавця за ці межі означає переоцінювання інструментальних можливостей кримінального права, переобтяження його надмірними формальними й об'єктивно не здійсненними регулятивно-охоронними рисами. Це обумовлює очевидну нездійсненність мети, яку переслідує законодавець. Із середини 80-х років минулого століття і донині вчені, зокрема, Н. Крісті, А. Петер-Алексіс, обговорюють наукову проблему кризи кримінального права, яке вже не спроможне забезпечити очікування суспільства на всі сучасні виклики.

Кримінальне право як інтелектуальний здобуток суспільства в демократичній, правовій, соціальній державі, у громадянському суспільстві має бути ultima racio – останнім, крайнім засобом, який застосовує влада для унормування суспільно значущої поведінки людини. Вирішальна роль у цій справі має належати, відповідно до обставин, іншим суспільним засобам: ідеологічним, організаційним, економічним, іншим правовим. Водночас кримінальний закон також є важливим й ефективним засобом регулювання свободи людини в демократичному суспільстві за умови, що його розроблення, прийняття та застосування здійснюють на наукових засадах. Зокрема, ідеться про необхідність у кожному випадку вирішення питання змін і доповнень до чинного КК України, з'ясування їхньої соціальної зумовленості, крайньої потреби.

Важливо при цьому уникнути як переоцінювання, фетишизації кримінально-правових засобів, так і їх недооцінювання.

Недооцінювання кримінально-правових засобів як форма зловживання в нормативному комплексі регулювання суспільних відносин може бути одним із факторів, які спричиняють поступовий перехід демократично налаштованого державно-суспільного механізму до аномії, хаосу, беззаконня. Аномія є хаотичним, кризово-катастрофічним станом соціально-правової системи, за якого панує занепад соціальних регуляторів, зростає рівень злочинності, виникають масштабні соціальні конфлікти аж до збройного протистояння, і як наслідок – грубе, цинічне, масове порушення прав і свобод людини. Тобто демократичне суспільство може набути тенденції руху до некерованості й розпаду як цілісність. Упорядкованість на рівні соціальних норм, правових норм, зокрема кримінального права, заперечує аномію соціально-правової системи, демонтаж її демократичних інститутів.

Відсутність обов'язкового наукового обґрунтування соціальної зумовленості норм кримінального права, переоцінювання чи недооцінювання їхнього інструментального значення в регулюванні суспільних відносин – шлях до зловживання кримінальним правом з боку держави, що не може бути допустимим у демократичному суспільстві. В ідеалі, якщо норми кримінального права є соціально зумовленими, тобто достеменно з'ясовано науковими засобами їхню необхідність, неминучість криміналізації чи пеналізації відповідного діяння людини, то є надія, що їх може розглядати розумно-культурна людина як особисте благо і як благо суспільне.

Зловживання кримінальним правом можливе на рівні не лише законодавчого органу, а й органів правозастосування. Зловживання цими органами кримінальним правом, про що свідчить історичний досвід, призводить до руйнування демократичних підвалин соціального механізму, нехтування фундаментальними гуманістичними цінностями, ідеями правової, соціальної держави і громадянського суспільства. Це шлях до підриву довіри з боку громадян до держави і їх поступового відчуження від неї, зневаги до неї та розвиток нігілістичного ставлення до норм кримінального права, а

нерідко і до нехтування тих велінь, приписів, що в них містяться. У такій ситуації розривається зворотний зв'язок між державою та суб'єктами суспільних відносин, послаблюється загалом система суспільної нормативної комунікації. Кримінальне право не лише не сприяє прогресивному розвитку суспільства, а іноді перешкоджає цьому.

До найважливіших причин та умов зловживання кримінальним правом на цьому рівні належать такі: 1) недостатньо високий рівень загальної та правової культури як важливих детермінант совісті службових осіб правозастосовних органів; 2) корупція; 3) політична конкуренція; 4) економічна конкуренція; 5) недоліки чинного КК України.

Аналіз норм кримінального закону свідчить про наявні потенційні можливості для зловживання правозастосовними органами, передусім судом, кримінальним правом. До них належать: а) оцінні поняття (терміни); б) широкі межі судової дискреції; в) альтернативні та відносно визначені санкції норм кримінального права; г) бланкетні диспозиції норм кримінального права. За наявності таких чинників закономірними є варіанти зловживання кримінальним правом з пункту бачення його «духу» – принципів кримінального права, природного права.

Чинний КК України в окремих випадках забороняє зловживання кримінальним правом, наприклад: постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку (ст. 375), завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372).

Варто також зазначити, що зловживання кримінальним правом можливе як у процесуальній, нормативній формі, так і з порушенням цієї процесуальної форми.

На рівні реалізації (використання) суб'єктивних прав особи є певні можливості для зловживання ними. Кримінально-правова поведінка особи може суперечити «духу» кримінального права, його принципам, природному праву, що зазвичай має прихований, замаскований характер. Наприклад, коли йдеться про імітацію добровільної відмови (ст. 17 КК України), правомірності необхідної оборони (ст. 36), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38), осудності чи

неосудності (ст. 19, 20), форми, виду вини (ст. 24, 25), умов звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45–47), умов звільнення від покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 2 ст. 81, ч. 3 ст. 82 цього Кодексу).

Таким чином, аналіз соціальної сутності зловживання кримінальним правом дає підстави виокремити найхарактерніші, очевидні його ознаки: а) це правова, кримінально-правова поведінка суб'єкта правових, кримінально-правових відносин; б) це діяння суб'єкта, яке суперечить «духу» кримінального права, його принципам, природному праву; в) діяння такого суб'єкта є винним; г) діяння такого суб'єкта в одних випадках є формальним у правових, кримінально-правових межах, а в інших випадках – є порушенням правових, кримінально-правових норм; д) таке діяння заподіює шкоду особі, суспільству чи державі.

Отже, *зловживання кримінальним правом* – це винне, правове, кримінально-правове діяння уповноваженого суб'єкта правових, кримінально-правових відносин, яке, в одних випадках є формальним у правових, кримінально-правових межах, але таким, що суперечить «духу» кримінального права – його принципам, природному праву, а в інших випадках є прямим порушенням норм права, кримінального права, діяння, яким заподіюють шкоду особі, суспільству чи державі.

Грищук Оксана Вікторівна, професор кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, професор

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Проблематика принципів права є визначальною у юридичній науці та практиці, оскільки містить широке коло багатогранних питань, які складно охопити одним загальним підходом чи дефініцією. З одного боку, принципи права відображають духовні, історичні, соціальні, політичні, культурні й інші особливості суспільства, трансформуючи та

модифікуючи їх у концентрованому вигляді. З іншого – через принципи права відбувається впровадження загальновизнаних соціальних цінностей у життя, їх реалізація та застосування у правовій діяльності.

Серед учених немає одностайності щодо тлумачення сутності принципів права та їхнього впливу на законодавство. Це зумовлено, передусім, методологією, якою керується вчений у дослідженні принципів права, а також його розумінням сутності права. Ураховуючи наявну в юриспруденції багатоманітність підходів до праворозуміння, можна виокремити щонайменше два підходи до тлумачення принципів права. Зокрема, прихильники природної концепції права переконані, що принципи права є визначальними і зумовлюють зміст правових норм. Прихильники позитивістської концепції праворозуміння, навпаки, упевнені, що принципи права потрібно виводити саме з норм права.

У сучасних теоріях права відбувається докорінне переосмислення його змісту як основоположного регулятора суспільних відносин. Простежується відродження звернення до природного права як частини соціальної реальності, яка відображає єдині принципи та цінності, що панують у природі й суспільстві. Це знайшло своє відображення в рішеннях Конституційного Суду України, який вважає, що «право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, звичаї, традиції, принципи права тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка відображена в Конституції України» [1]. Закріплення цих положень на загальнодержавному рівні визначило принцип верховенства права не тільки як «верховенство його формальних джерел – Конституції та закону, а й визнання природного права як безпосереднього регулятора суспільних відносин у вигляді правових ідей правди, справедливості, моралі, рівності тощо» [2, с. 33].

Обґрунтованим видається погляд на принципи права як інструмент закріплення гуманітарних засад і цінностей, що утворюють загальнолюдський вимір права та зумовлені

сутністю суспільства, природою людини. Більшість таких засад ґрунтується на «природній справедливості», загальній для всіх правових систем [3], тому вони безпосередньо пов'язані з природним правом.

На відміну від норм позитивного права, принципи права, щоб мати регулятивне значення, не обов'язково повинні бути формально визначеними. Принципами права є не тільки ті положення, що закріплені в законодавстві й інших позитивних джерелах права, а й основоположні ідеї правосвідомості, які отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, попри відсутність їхнього формального закріплення в об'єктивному праві [4, с. 33] Отже, з позицій природно-правового підходу, принципи права можуть виконувати регуляторну функцію незалежно від їх закріплення в джерелах права. Легітимація є останньою стадією формування принципів права і може мати різні форми, зокрема виявлятися в безпосередньому їх застосуванні під час вирішення судового спору.

Відповідно до природного типу праворозуміння критерієм розрізнення правового та неправового закону є відповідність чинного законодавства принципам, що виникають із природного права (рівності та свободи) [5]. У права є (у його розрізненні та співвідношенні із законом) власна (незалежно від волі законодавця та «примусової сили» державної влади) об'єктивна властивість. Принципи та норми права мають різні джерела обов'язковості: якщо обов'язковий характер принципів права має своїм джерелом цінності, які виражаються у принципах, то однією з основних умов набуття обов'язковості нормами права є їх відповідність принципам права. Норма права, що суперечить принципам права, є неправовою [4, с. 48].

Крім того, виведення правових принципів із правових ідей природного права має важливе значення для розуміння реальності права, адже об'єктивно зумовлений характер принципів права підвищує їх значення в системі джерел права і вимагає їх безумовного застосування судами [6]. Право не зводиться тільки до встановлених конкретним законом правил, а й передбачає принципи права, які є дійсними, навіть якщо й не були введені у правову систему певним правовим актом, виданим компетентним органом. Дійсність (реальність) цих

принципів виявляється в тому, що до них звертаються судді в пошуках єдиного можливого правильного рішення [7].

На підставі аналізу підходів до визначення місця принципів права у правовому регулюванні з позицій природно-правового й позитивістського типів праворозуміння слід погодитися, що ці школи права нині найбільше наближаються одна до одної. Це дає підстави стверджувати, що принципи права можна розглядати як інтегративний елемент природно-правового та позитивістського напрямів правового мислення, свідченням чого є, зокрема, визнання принципів права підставою для оцінювання санкціонованого державою права на відповідність визнаним у суспільстві цінностям [8, с. 23].

Таким чином, в онтологічному аспекті розрізнення права та закону можна висвітлити об'єктивні сутнісні властивості права, якими є принципи права. Утілення принципів права в законі дає підстави характеризувати його як правове явище, тобто як явище, що відповідає сутності права, як зовнішній вияв і реалізація правової сутності. З огляду на це, принципи права слід розглядати як вихідні правові ідеї, що відображають засадничі загальнолюдські цінності, розкривають сутність права та визначають зміст і спрямованість правового регулювання й розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.

2. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. В. Шевчук. – Київ : Реферат, 2007. – С. 33.

3. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук. – Харків : Консум, 2000.

4. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія / О. О. Уварова. – Харків : Мадрид, 2012. – С. 33.

5. Нерсесянц В. С. Наш путь к праву. От социализма к цивилизму / В. С. Нерсесянц. – М. : Рос. право, 1992. – С. 291.

6. Гаджиев Г. А. Онтология права (критическое исследование юридического концепта действительности) :

монография / Г. А. Гаджиев. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2013. – 320 с.

7. Дворкин Р. О правах всерьез / Р. Дворкин ; пер. с англ. ; ред. Л. Б. Макеева. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 9.

8. Грищук О. В. Принципи права: філософсько-правовий вимір / О. В. Грищук // Вісник Львівського університету. – 2015. – Вип. 61. – С. 16–23. – (Серія юридична).

Гультай Михайло Мирославович,
суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

1. У сучасній науковій літературі методологію тлумачать як учення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності, яка визначає характеристику компонентів наукового дослідження – об'єкта й предмета аналізу, завдання дослідження (або проблеми), сукупності засобів, необхідних для його виконання, а також формує уявлення про послідовність руху дослідника в процесі розв'язання проблем, яким присвячено дослідження.

Тобто методологією, як слушно зазначає М. Костицький, є «вчення, цілісна теорія з поняттями й категоріями, світогляд, крізь призму яких і здійснюється пізнання за допомогою методів відповідно до технології їх застосування – методики. Отже, є метод, методика й методологія. Вони, з одного боку, знаходяться в ієрархічному зв'язку, з іншого – можуть існувати доволі автономно. Так, наприклад, метод спостереження може застосовуватися в більшості наук, попри те, що він, на наш погляд, найбільше пов'язаний з позитивістською методологією, емпіризмом. Тобто, щоб спостерігати за природою, соціумом, процесами і явищами, у них не обов'язково себе позиціонувати як позитивіст чи емпірист» [1, с. 6].

2. Методологія конституційного контролю на початкових етапах його трансформації формувалася під значним впливом догматичного, позитивістського розуміння права відповідно до філософської правової концепції, прихильниками якої були Г. Кельзен, Т. Гоббс, Дж. Остін, Г. Харт, Дж. Коулмен та ін. Суть

цієї концепції полягає у визнанні домінування держави у праві з одночасним запереченням права як категорії моралі та справедливості. За такого підходу відбувається ототожнення права і закону, а ставлення до особистості зводиться до того, що вона повинна лише усвідомлювати необхідність примусового виконання приписів держави. Водночас нормативне праворозуміння орієнтує на такі властивості права, як формальна визначеність, точність, однозначність правового регулювання.

Із цього приводу слушно зауважує Ю. Баулін, що, хоча сучасні концепції сутності права також не заперечують необхідності дотримання людиною законів, установлених державою, однак вони розкривають розуміння права як складного соціального явища не з позицій позитивізму, а у вимірах становлення, гарантування та захисту прав й основоположних свобод людини, урегулювання правовідносин у суспільстві на засадах демократії, соціальної справедливості та моралі [2, с. 46].

Викладене кореспондується з правовою позицією Конституційного Суду України, сформульованою в рішенні від 2 листопада 2004 року, згідно з якою закони й інші нормативно-правові акти «за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка дістала відображення в Конституції України» [3].

3. Інститут конституційної скарги, запроваджений Конституцією України в новій редакції, посідає важливе місце в системі інститутів конституційного права. Як інститут права він потребує ґрунтовного дослідження з позицій теоретико-методологічних уявлень про систему права та її структурні елементи. Водночас такий аналіз надасть можливість визначити належність інституту конституційної скарги до певних видів інститутів права, виокремлених за різними критеріями класифікації, з'ясувати його системні зв'язки з

іншими інститутами конституційного права, висвітлити роль інституту конституційної скарги у формуванні та вдосконаленні системи права.

Таким чином, наявна нагальна потреба в методологічно виваженому, системному компаративістичному конституційно-правовому дослідженні інституту конституційної скарги, яке дасть змогу, зокрема, уточнити роль Конституційного Суду України в механізмі забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина й визначити шляхи підвищення рівня її ефективності.

4. Методологічний інструментарій, який застосовує Конституційний Суд України під час розгляду справ, про що зазначає Ю. Баулін, ґрунтується на багаторівневій концепції методологічного знання, яка передбачає застосування методів пізнання, характерних для філософії, логіки, соціології, економіки, конституційного й інших галузей права, а саме діалектичного, аналітичного, системного, герменевтичного, логічного та багатьох інших, адаптованих до цілей і завдань конституційного судочинства [2, с. 47].

5. Діалектичний метод, стверджує М. Костицький, є тріадичним (триєдиним) і виявляється як: буття – сутність – поняття; чуттєвість –розсудок – розум; перехід – рефлексія – розвиток; метод – логіка – пізнання; теза – антитеза – синтез. На думку науковця, щоб чіткіше визначити психологічну методологію в пізнанні, необхідно з'ясувати сутність пізнання, яке в сучасній філософії та наукознавстві трактують як творчу діяльність суб'єкта, орієнтовану на отримання достовірних знань про світ; пізнання є сутнісною характеристикою буття та залежно від свого функціонального призначення, характеру знання й відповідних засобів і методів може здійснюватися як філософське, наукове, художнє, буденне тощо [4, с. 7].

6. Таке розуміння процесу пізнання має важливе значення для вирішення питань, які належать до юрисдикції конституційного правосуддя, оскільки характерною закономірністю конституційного провадження є застосування як загальнофілософських, так і прикладних методів. Наприклад, перевірка положень правового акта на конституційність відбувається за певною методологічною системою. Суть цього процесу полягає в пізнанні змісту як оспорюваних у

конституційних поданнях, конституційних зверненнях або конституційних скаргах правових норм, так і статей Конституції України, на відповідність яким необхідно перевірити ці норми, для чого застосовують методи аналізу й синтезу, тобто вивчення характерних ознак елементів, визначення принципів їх взаємодії в аспекті порушених питань [5].

Таким чином, зазначає А. Головін, застосовують методи герменевтики, зокрема метод «герменевтичного кола (квадрата)», який полягає в тому, що усвідомленню (тлумаченню) змісту та суті тексту передує розуміння значення його елементів, однак правильне тлумачення цих елементів є можливим лише за усвідомлення суті та напряму думки автора щодо всього тексту загалом [6, с. 27].

7. На думку Ю. Бауліна, відмітною ознакою методології процесу розгляду конституційної скарги є застосування методу абстрагування від конкретних обставин, що були підставою для звернення фізичної або юридичної особи до Конституційного Суду України з клопотанням про вирішення питання щодо перевірки на конституційність положень закону, який застосовував суд загальної юрисдикції під час винесення у справі щодо неї остаточного рішення. Конституційний Суд України не переглядає цю справу ні по суті, ні в контексті дотримання процесуальних норм, тому не є зв'язаним необхідністю в розгляді обставин кримінальної, цивільної або адміністративної справи. Його завданням є дослідження виключно конституційності положень закону, який застосовували під час ухвалення судового рішення в цій справі [2, с. 47].

8. Вітчизняна система законодавства, на думку А. Стрижака, має вигляд ієрархічної піраміди, на верхівці якої знаходиться Конституція як Основний Закон, що визначає засади функціонування всієї правової системи держави. У цьому контексті особливого значення набувають системний та ієрархічний методи дослідження об'єктів конституційного провадження [7, с. 164]. Згідно з «теорію систем» К. Л. Берталанфі, для елементів будь-якої системи є характерною не тільки наявність зв'язку і відношень між ними (внутрішня організованість), а й нерозривна єдність із середовищем, у взаємодії з яким система виявляє свою цілісність (зовнішня організованість). Це вимагає виявлення й

усунення внутрішнього та зовнішнього кореспондованого зв'язку неконституційних правових норм [8, с. 25].

Конституційний Суд України як орган конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, не може залишити поза увагою встановлений під час розгляду справи факт наявності в правовій системі країни неконституційної норми. Тому якщо у процесі розгляду справи, зокрема за конституційною скаргою, буде встановлено невідповідність Конституції України положень іншого, крім оспорюваного, правового акта, такий акт (його окремі положення) визнаються неконституційними, що є загальновизнаною формою судового активізму.

9. Таким чином, методологічні аспекти конституційного провадження у справах за конституційними скаргами є важливим фактором діяльності Конституційного Суду України та становлять сукупність філософських, правових, соціологічних і політологічних науково-прикладних прийомів, методів та логічної організації пізнання об'єктів конституційного контролю в сучасній демократичній і правовій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. Деякі питання методології юридичної науки / М. Костицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. –2013. – № 1. – С. 3–11.

2. Баулін Ю. В. Методологічні аспекти дослідження конституційності окремих положень закону в діяльності Конституційного Суду України / Ю. В. Баулін // Методологія в праві : монографія / [І. Безклубий та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – Київ : Грамота, 2017. – 656 с.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – С. 41. – Ст. 2975.

4. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2012. – № 1. – С. 3–17.

5. Костицький М. В. Про психологічне пізнання в юридичній теорії і практиці [Електронний ресурс] / М. В. Костицький. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Juptp/2011_1/kostuts.htm. – Назва з екрана.

6. Головін А. С. Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України / А. С. Головін. – Вид. 2-ге, доповн. та переробл. – Київ : Логос, 2017. – С. 27.

7. Стрижак А. А. Виборче право в Україні: (історія і сучасність) / А. А. Стрижак. – Київ : Логос, 2012. – 448 с.

8. Bartalanffy L. General systems theory – a critical review / L. Bartalanffy // Systems Research Yearbook. – Moscow : Nauka, 1969. – P. 23–95.

Демидова Ирина Андреевна, профессор кафедры правовых дисциплин Могилевского института МВД, кандидат юридических наук, доцент

ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В качестве одного из методологических подходов к исследованию правовой культуры выступает *аксиологический подход*, что обусловливает потребность осмысления ценностных оснований правовой культуры общества как в рамках философской, так и правовой традиций. Ценностная проблематика считается одной из древнейших в истории философии, хотя сам термин *«аксиология»* (буквально – учение о ценностях) был введен в начале XX века в работах французского философа П. Лапи и немецкого философа Э. фон Гартмана. Следует отметить, что факт ценностного выбора и оценки вещей присутствовал в общественной практике всегда. То обстоятельство, что во всех аспектах своего взаимодействия с миром человек ориентирован на конечную ценность – благо, находит отражение в философской мысли, начиная с Сократа (рассмотрение Блага как реализованной ценности) и Платона (отождествление Блага взятыми в единстве истиной, красотой и мерой). Ключевую роль в формировании философии ценностей сыграло учение Канта, основанное на резком противопоставлении теоретического разума (науки) и практического разума (сферы человеческих отношений), соответственно, природы и нравственности, что позволило сформулировать категорический императив нравственности для личности.

Философия Канта подвела к утверждению, что определение ценностей есть исключительно свойство человеческого сознания, что создало предпосылки для рассмотрения темы ценностей в качестве философской проблемы в рамках *предклассического периода* (Р. Г. Лотце, А. Ритчль, Ф. Брентано, Ф. Ницше). В свою очередь, *классический период* в становлении философии ценностей определяется формированием «формальной» аксиологии (изучает предельно общие законы ценностных отношений, М. Шелер), «материальной» аксиологии (определяет структуру и иерархию ценностей, Э. фон Гартман, Г. Мюнстербергер, М. Шелер), аксиологической «онтологии» (характеризует природу ценностей, Э. Гуссерль, М. Шелер, Н. Гартман, В. Виндельбанд, Г. Риккерт), аксиологической «гносеологии» (устанавливает соотношение ценностей и познания, В. Виндельбанд, Г. Риккерт, М. Вебер). *Постклассический период* характеризуется критикой философии ценностей (М. Хайдеггер, Б. Рассел, Л. Витгенштейн, Н. О. Лосский и др.) [1, с. 43–45]. Общая специфика философского познания обусловливается направленностью на выявление смысла и целей человеческого существования в глобальном масштабе, исторически конкретная культура того или иного народа получают посредством философского знания предельно широкую и обобщенную оценку, в том числе через обозначение ценностных оснований развития общества. В данном случае в философии как в форме самосознания фиксируется ценностный идеал общества.

В силу того что ценность как философская категория отражает отношение людей к вещам и их свойствам, она имеет смысл только в рамках общества. Различаются *предметные ценности* (все многообразие предметов человеческой деятельности, общественных отношений и включенных в их круг природных явлений) и *субъектные ценности* (установки и оценки, императивы и запреты, цели и проекты, выраженные в форме нормативных представлений) [2, с. 765]. Считается, что предметные ценности составляют материальные и идеальные объекты культуры, представляющие интерес для человека. В свою очередь субъектные ценности содержатся исключительно в общественном и индивидуальном сознании.

Признается, что грань между ними подвижна и относительна. Так, право как предметная материальная ценность (совокупность нормативных правовых актов, правовых обычаев, правовых институтов государства) и идеальная ценность (правовое сознание общества) одновременно является субъектной ценностью членов конкретного общества определенного исторического периода. В этой связи система общественных ценностей составляет своего рода идеальный каркас, который определяет параметры, координаты деятельности людей во всех сферах общественной жизни. При таком рассмотрении правовые ценности «задают» направления правового развития общества и одновременно определяют правовые ориентиры членов данного общества. Указанные обстоятельства обусловливают потребность выстраивания системы общественных ценностей, что требует интенсивного развития правовой аксиологии.

Философско-правовой анализ правовых ценностей предполагает, помимо установления их сути и назначения, также их оценку в соответствии с *общими подходами к классификации ценностей,* что позволят определить специфику данного вида ценностей. Общая классификация ценностей, предложенная М. Шелером, связана с делением их *на «высшие» и «низшие»*. По критериям длительности существования, степени целостности, самостоятельности, а также степени воздействия на человека, независимости от чувственного восприятия и близости к Богу ценности делятся на чувственные, витальные, духовные, религиозные [1, с. 53–54]. В рамках данной классификации правовые ценности как производные от этических включаются в группу духовных ценностей и относятся к высшим ценностям. Используется различение ценностей *в формальном и материальном смысле* в соответствии с наличием философских категорий формы и содержания, что также применимо к правовым ценностям. Имеет место также выделение *уникальных и общезначимых ценностей* и, соответственно, *национальных и общечеловеческих*. Важность общечеловеческих ценностей определяется возможностью на их основе установить межчеловеческий диалог и сформировать универсальную общечеловеческую культуру, в том числе правовую. В свою

очередь национальные ценности призваны отражать особенности исторического развития определенной нации. При этом общезначимые ценности служат объединению людей, в этом смысле они являются общечеловеческими, уникальные ценности имеют значение для одного человека, определенной социальной группы либо ограничены рамками культуры эпохи или региона. Универсальным является деление ценностей на *абсолютные* и *относительные* при исторически изменчивом и условном их содержании. Отмечается также градация ценностей на *негативные* и *позитивные,* что применимо к оценке правовой культуры. По критерию сферы деятельности различают *этические, эстетические, научные, религиозные, политические* и т.д., в том числе *юридические,* ценности, складывающиеся в сфере юридико-властной деятельности. В рамках данной классификации признается возможность выделения базовых и второстепенных ценностей в каждой сфере деятельности [1, с. 53–64].

Обозначение *базовых* юридических ценностей связано, в том числе, с пониманием права. Так, в рамках естественно-правовой концепции право рассматривается как нравственное явление, т.е. исходно наделяется абсолютной ценностью. С этих позиций все остальные ценности в правовой сфере считаются производными от него. В позитивистском правопонимании право отождествляется с законом, что обусловливает свою иерархию юридических ценностей, в основу которой положена значимость основного закона государства. И, наконец, в либертарно-юридической теории права в качестве основополагающих правовых ценностей, права в его всеобщей, общезначимой форме определяются справедливость, равенство, свобода [3, с. 58–59]. В трактовке В. С. Нерсесянца данные ценности – «это правовые формальности, а не фактичности, это формально-содержательные (а не материально-содержательные, не эмпирические) компоненты, свойства и характеристики права и правовой формы» [3, с. 58]. Таким образом, можно говорить о наличии отличных подходов в рамках того или иного правопонимания к обозначению смысла, иерархии и объема правовых ценностей.

Методологическое значение имеет представление правовой культуры в контексте аксиологического подхода как системы накопленных человечеством правовых ценностей,

меры их освоения и использования, что позволяет рассматривать правовую культуру как цивилизационную категорию, применимую для оценки состояния и уровня достижений определенного общества в правовой сфере посредством установления соотношения системы общечеловеческих и национальных правовых ценностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Жуков В. Н. Философия и социология права: опыт плюралистического подхода : монография / В. Н. Жуков. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 288 с.

2. Философский словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев [и др.]. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.

3. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник / В. С. Нерсесянц. – М. : ИНФРА-М–НОРМА, 1997. – 652 с.

Десятник Володимир Олексійович, доцент кафедри цивільного права і процесу, здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, адвокат, кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМА МЕТОДУ ПРАВОЗНАВЧОЇ НАУКИ

Згідно з обраним автором методологічним ученням філософії науки «критичний розум» (засновник – К. Поппер), визначальним для науки є діалектичний науковий метод спроб та помилок, припущень і спростувань, тобто науковий метод сміливих, зухвалих припущень та винахідливих, рішучих спроб їх спростувати. Діалектичний науковий метод спроб і помилок, який не допускає суперечностей, є гнучкішим, ніж геґелівський діалектичний метод, його діалектична логіка не тільки допускає суперечності, а й вважає їх плідними.

Українська методологія юридичної науки геґелівський діалектичний метод, його діалектичну логіку вважає можливими, а суперечності розглядає як діалектичну єдність.

Академік М. В. Костицький стверджує, що найпліднішим був розвиток діалектики у філософській системі Гегеля, за яким діалектика є методом віднайдення та розв'язання суперечностей, які містяться в поняттях [1, с. 5]. Професор А. А. Козловський визнає методом розкриття сутності права гегелівську логіку, яка, згідно з методологією «критичний розум», є «не просто застарілою, а й такою, що становить типовий зразок донаукового й навіть дологічного мислення» [2, с. 235–238, 271]. Академік П. М. Рабінович, кваліфікуючи «природне» й «легістське» праворозуміння як діалектичну єдність протилежностей, вважає неминучим співіснування суперечностей між природно-правовим і позитивно-правовим розумінням права [3, с. 65–70].

Метод спроб і помилок стисло проаналізовано в класичній статті К. Поппера «Що є діалектика?». Якщо роз'яснити, міркує автор, чому людське мислення прагне випробувати всі шляхи розв'язання всіх проблем, з якими воно не зіштовхувалося б, то можемо послатися на загальну закономірність: метод, за допомогою якого намагаються вирішити всі питання, зазвичай один – це метод спроб і помилок. Метод, який сприяє розвиткові людського мислення, передусім – філософії (тобто гегелівський діалектичний метод), характеризується як окремий випадок методу спроб і помилок. Люди найчастіше реагують на проблему двояко: вони або висувають теорію та дотримуються її якомога довше, або борються проти такої теорії, якщо зрозуміли її слабкість. Ця боротьба ідеологічних установок характерна для всього, що можна назвати розвитком людського мислення. Такої боротьби немає, коли якусь теорію, попри все, догматично відстоюють упродовж тривалого часу. Якщо метод спроб і помилок розвивається свідомо, то він починає набувати ознак наукового методу. Зіткнувшись із проблемою, вчений пропонує як гіпотезу певну теорію. Якщо цю теорію наука визнає, то лише умовно; й найхарактерніша ознака наукового методу полягає саме в тому, що вчені не пошкодують сил для критики та перевірки обговорюваної теорії. Якщо результат перевірки свідчить про помилковість теорії, то її відхиляють; метод спроб і помилок є, по суті, методом видалення. Його успіх залежить від виконання трьох умов, а саме: пропоновані теорії мають бути досить численні (й оригінальні); вони повинні бути різноманітними; здійснювані перевірки слід проводити досить

суворо. Таким чином, можна гарантувати виживання найприйнятнішої теорії за допомогою відхиляння менш прийнятних. К. Поппер вважає, що цей опис розвитку людського мислення загалом і наукового мислення зокрема можна визнати коректним, тоді він допоможе збагнути, що мають на увазі, коли говорять про «діалектичний» розвиток мислення [4, с. 1–2].

Описаний метод є критичним, він полягає в тому, щоб висувати теорії й піддавати їх найсуворішим випробуванням. Якщо під впливом обмежувальних припущень лише певну кількість конкуруючих теорій вважатимуть можливими, цей метод може привести до визначення єдиної істинної теорії шляхом видалення всіх її конкурентів. Коли кількість можливих теорій нескінченна, цей метод не може допомогти визначити напевно, яка з них істинна, як і жоден інший метод. Він залишається застосовним, хоча й не забезпечує остаточного вирішення питання [5, с. 16].

Згідно з методологією «критичний розум», метод спроб і помилок не слід ототожнювати з науковим і критичним підходом – з методом припущень і спростувань. Відмінність полягає не стільки в спробах, скільки в критичному й конструктивному ставленні до помилок, які вчений навмисно й сумлінно прагне виявити для того, щоб спростувати свої теорії за допомогою знайдених аргументів, апелюючи до найбільш суворих експериментальних перевірок [6, с. 52].

Не слід приписувати теоріям істинність або ймовірність, застерігає методологічне вчення «критичний розум». Використання таких стандартів, як істина й наближення до істини, відіграє свою роль тільки в межах критики. Можна відкинути теорію як хибну або ж як таку, що менше наближається до істини, ніж якісь із попередніх або конкуруючих [7, с. 261].

Методологія «критичний розум» наголошує на двох важливих тезах: 1) помилково вважати, що науковий метод завжди веде до успіху в науці; 2) науковий результат неможливо підтвердити. Його можна тільки критикувати й перевіряти. Унаслідок усіх перевірок і критики він може видатися цікавішим, перспективнішим і більше наближеним до істини, ніж решта. Щойно теорія видається нам істинною, слід

сприйняти це як сигнал про те, що ми не зрозуміли ані теорію, ані проблему, яку вона покликана розв'язати [7, с. 262].

Натомість наша методологія юридичної науки, дотримуючись традиційних поглядів, вважає отримання «конкретного теоретичного чи практичного результату» головною метою методології [8, с. 6]; кінцевим результатом методології є досягнення істинного знання [9, с. 23]; необхідність установлення єдиної істини вона пропонує вважати загальнометодологічним постулатом [10, с. 212].

Знаний у Європі фахівець із філософії права Р. Циппеліус, назвавши метод спроб і помилок методом випробувального мислення, вважає, що нині він є найуспішнішим методом розумової орієнтації в світі, який застосовують не лише щодо предметів природознавства, а й для розгляду проблем права [11, с. 7].

Отже, в межах логіко-методологічної, філософсько-емпіричної концепції «критичне правознавство», запропонованої автором, науковий метод спроб і помилок, припущень і спростувань може бути прийнятним для аналізу не лише теоретичних, а й практичних правничих проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки / М. В. Костицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 3–11.
2. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
3. Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування / П. Рабінович // Право України. – 2009. – № 3. – С. 65–70.
4. Popper K. What is dialectic? [Electronic resource] / K. Popper. – Mode of access: http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf. – Title from the screen.
5. Popper K. My Solution of the Problem of Induction [Electronic resource] K. Popper. – Mode of access: http://www.kcvs.ca/martin/phil334/papers/popper.pdf. – Title from the screen.
6. Popper K. R. Conjectures And Refutations / K. R. Popper. – London, 2002. – 572 p.

7. Popper K. Evolution and the Tree of Knowledge / K. R. Popper // Popper K. R. Objective Knowledge. An Evolutionary Approach. – Oxford : Clarendon Press, 1979. – P. 248–271.

8. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві) / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 1. – С. 3–13.

9. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості / М. Козюбра // Право України. – 2014. – № 1. – С. 22–23.

10. Висновки та рекомендації з актуальної теми // Право України. – 2014. – № 1. – С. 212–213.

11. Циппеліус Р. Філософія права : підручник / Р. Циппеліус ; пер. з нім. – Київ : Тандем, 2000. – 300 с.

Дідковська-Бідюк Марія Володимирівна,
ад'юнкт кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА ПРОФАЙЛІНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Щороку знання психології стають дедалі необхіднішими в різних сферах людської діяльності. Не винятком є розслідування злочинів. Фахівці усвідомлюють важливість урахування психологічних факторів під час пошуку злочинців і необхідність залучення психологів до процесу розслідування.

Однією з нових психологічних технологій, що починають впроваджувати в правоохоронну діяльність, є профайлінг. Профайлінг (від англ. *profile* – профіль) – сукупність методів і методик оцінювання та прогнозування поведінки особи на підставі аналізу найінформативніших ознак, психологічного портрета особи, характеристик зовнішності, невербальної та вербальної поведінки, місця перебування тощо [1].

Ефективність профайлінгу залежить, передусім, від рівня професійної підготовленості працівника, який його проводить. Цього працівника ми пропонуємо вважати суб'єктом профайлінгу.

Суб'єкт – це: 1) носій предметно-практичної діяльності та пізнання (індивід або соціальна група), джерело активності, спрямованої на об'єкт [2]; 2) (філос.) істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; 3) (кн.) особа, група осіб, організація тощо, яким належить активна роль у певному процесі, акті; 4) (юрид.) особа або організація як носій певних прав й обов'язків [3]; 5) (психол.) самосвідомий діяч, який свідомо наслідує власні цілі та здійснює певну діяльність (індивід, соціальна група), тобто активне начало в процесі діяльності (практичної, естетичної, пізнавальної тощо) [4].

У контексті нашого дослідження суб'єкт профайлінгу – це особа, що здійснює діяльність щодо створення психологічних профілів (портретів) осіб, які становлять оперативний інтерес, а також виявляє осіб, які мають протиправні наміри.

Межа між суб'єктом та об'єктом відносна та рухома, залежить від характеру діяльності: в одних випадках вона проходить між психофізіологічним тілом (зокрема «озброєним» зовнішніми засобами) і зовнішнім світом, в інших – між свідомістю і тілом, у третіх – між рефлексуючим «Я» та станом свідомості [4, с. 641].

У зарубіжних наукових джерелах для визначення суб'єкта профайлінгу використовують термін «профайлер». Синонімами цього поняття є верифікатор, спеціаліст із профайлінгу, спеціаліст із безконтактної детекції брехні. Спеціаліст цього профілю має необхідні знання, уміння, навички, володіє необхідними психологічними методами, завдяки яким може спрогнозувати поведінку особи в певній ситуації. Для цього він аналізує її зовнішній вигляд, невербальну поведінку, тобто жести, міміку, емоційні та поведінкові вияви тощо. Крім того, профайлер створює психологічні портрети (профілі), переважно серійних злочинців, орієнтуючись на сліди, залишені на місці вчинення злочину.

Зазвичай для добору фахівців певної професії використовують професіограми. Це спеціальна карта, яка містить розгорнутий перелік умов і характеристик трудової діяльності за конкретною професією, її окремими вимогами та професійно важливими якостями, якими повинен володіти працівник [5].

Однак, з огляду на те, що нині профайлінг недостатньо поширений у діяльності правоохоронних органів України, використання професіограм для добору профайлерів-правоохоронців не є можливим. Доцільно проаналізувати особливості профайлінгу, а також необхідних для виконання цієї діяльності професійних умінь та особистісних якостей. Такий підхід надасть можливість виокремити базові компоненти, на які слід спиратися під час професійного добору.

Пропонуємо визначити необхідні компоненти за блоками:

1) професійні знання, уміння, навички:

– знання про застосування профайлінгу як в Україні, так і за кордоном;

– базові психологічні знання;

– базові криміналістичні знання;

– розвинутий інтелект і загальна ерудиція;

2) мотиваційний блок:

– адекватне розуміння вимог професії;

– прагнення працювати в цій сфері;

3) особистісні якості:

– прагнення до самовдосконалення;

– високий ступінь особистої відповідальності;

– тактовність і вихованість;

– особиста дисциплінованість;

4) психологічні особливості:

– уміння діяти в умовах дефіциту часу;

– стресостійкість, твердість характеру, наполегливість, воля;

– емоційна стійкість, уміння чинити опір негативним психологічним впливам;

– розвинута пам’ять, зокрема наочно-образна;

– розвинуте логічне мислення;

– концентрація та стійкість уваги;

– розвинуті комунікативні здібності;

– здатність до самоконтролю, низький рівень тривожності.

Таким чином, подальший розвиток і впровадження профайлінгових технологій є нагальною потребою для діяльності працівників правоохоронних органів. Добір

профайлерів-правоохоронців має відбуватися з огляду на базові знання, уміння, навички, а також особистісні якості, необхідні для цього виду діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Черкасова Е. С. Криминальный профайлинг как ориентирующий метод поиска преступника при совершении преступления в ситуации неочевидности / Е. С. Черкасова // Профайлинг и медиация. – Калуга : ЦСГТ, 2016. – С. 60–67.

2. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1986. – С. 1286.

3. Словник української мови. В 11 т. Т. 9.– Київ : Наук. думка, 1970–1980.

4. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – 4-е изд. – М. : МОСКВА ; СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 811 с.

5. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : підручник / Я. В. Крушельницька. – Київ : КНЕУ, 2003. – 367 с.

Доценко Вікторія В'ячеславівна, доцент кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Професія правоохоронця передбачає щоденні фізичні та психічні навантаження; наявність складних і різноманітних завдань в умовах дефіциту часу, інформації, проблем комунікації; постійний ризик і наявність загрози життю тощо. За подібних умов ефективна професійна діяльність правоохоронців, рівень їх стресостійкості значною мірою залежать від наявності необхідних психологічних ресурсів, що допоможуть їм у процесі саморегуляції поведінки й опанування складною ситуацією. Володіти собою за негативних життєвих обставин – означає уміти перебороти труднощі, або зменшити їх негативні наслідки, або уникнути їх, або витримати ці труднощі.

Для цього необхідно мати певний запас внутрішніх психозахисних ресурсів стресостійкості, вміти мобілізовувати їх у важких життєвих і професійних ситуаціях. На етапі професійного становлення у вищому навчальному закладі зі специфічними умовами навчання здійснюється професійно-психологічна підготовка курсантів до виконання завдань в екстремальних умовах, до виконання складних професійних завдань тощо. Тому доцільно визначити особливості психологічних ресурсів подолання стресових ситуацій працівниками поліції на етапі фахової підготовки.

Поняття «психологічні ресурси» має досить широке значення і трактується неоднозначно. Так, автори виокремлюють зовнішні, внутрішні, природні, матеріальні, виробничі, економічні, адаптаційні, інформаційні, соціальні, фізіологічні, психологічні й інші види ресурсів. До найбільш вивчених психологічних ресурсів подолання стресових ситуацій належать:

- самоефективність, самоповага (А. Бандура);
- сила «Я-концепції» (В. Ганн);
- толерантність до невизначеності (К. Маклейн);
- життєстійкість, активні життєві настанови (С. Мадді);
- локус контролю (Дж. Роттер);
- осмисленість життя, якості особистості (Д. О. Леонтьєв);
- копінг-поведінка (С. Хобфолл).

Здійснений теоретичний аналіз проблеми психологічних ресурсів подолання стресових ситуацій у сучасній науковій літературі засвідчив, що вони є інтегральною складовою особистості (вміння, навички, досвід, моделі поведінки, здібності, якості, стани тощо), що допомагає їй адаптуватися в складних життєвих ситуаціях і має важливе значення у формуванні особистісної стійкості до дії стресорів.

Ґрунтуючись на теорії особистісного потенціалу Д. О. Леонтьєва [1], ми розглядаємо психологічні ресурси подолання стресових ситуацій як запоруку ефективної адаптації курсантів до складних умов несення служби, як складову їх стійкості до дії різних видів стресорів. У нашому дослідженні ми виокремили емпірично вимірювані три групи індивідуальних особливостей працівників поліції на етапі фахової підготовки, що допомагають їм мобілізуватися й адаптуватися в стресовій

ситуації: ціннісні ресурси, ресурси саморегуляції та інструментальні ресурси.

Ціннісні ресурси – це базові настанови, ціннісні орієнтації, що визначають життєву перспективу особистості, шляхи досягнення цілей, спрямованість волі, уваги, інтелекту та напрям саморозвитку особистості тощо [1]. Визначення ціннісних ресурсів особистості майбутніх правоохоронців здійснювали за допомогою опитувальника термінальних цінностей І. Г. Сеніна.

Регулятивні ресурси – це певні стратегії саморегуляції поведінки особистості, за допомогою яких індивід налагоджує міжособистісні стосунки, ризикує, планує, моделює, аналізує і несе відповідальність за власну поведінку [1; 2]. Діагностику ресурсів саморегуляції майбутніх правоохоронців здійснено за допомогою методики визначення рівня суб'єктивного контролю, що ґрунтується на концепції локусу контролю Дж. Роттера, адаптованій Е. Ф. Бажин, Є. О. Голінкіним, О. М. Еткінд.

Інструментальні ресурси – це певні навички і стереотипи діяльності, до яких автори відносять професійні навички поведінки, механізми психологічного захисту, стратегії копінг-поведінки [1]. Дослідження інструментальних ресурсів майбутніх правоохоронців було здійснено за допомогою особистісного опитувача С. Хобфолл «SACS», адаптованого В. Чікер і призначеного для вивчення стратегій та моделей копінг-поведінки як типів реакцій особистості на подолання стресових ситуацій [3].

Вибірку дослідження становили 59 курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ факультету № 1 (слідства), які були розподілені на дві групи дослідження залежно від періоду навчання: перша група дослідження – 32 магістри (54 %); друга група – 27 курсантів першого курсу навчання (46 %).

Якісний аналіз отриманих даних надав можливість сформулювати такі висновки:

– психологічні ресурси особистості є інтегральною складовою особистості, що допомагає їй адаптуватися в складних життєвих ситуаціях. Психологічні ресурси мають важливе функціональне значення для: досягнення цілей, профілактики стресів, особистісного самовдосконалення, підтримки

психологічного благополуччя, обумовлюючи ступінь активності та поведінкові особливості особистості щодо середовища;

– визначено, що ціннісними ресурсами подолання стресових ситуацій у групі магістрів є їх прагнення отримати освіту, яка буде високо оцінена в суспільстві, надасть їм можливість досягти матеріального достатку, поставлених цілей, конкретних і відчутних результатів у професійній діяльності та посісти почесне місце серед правоохоронців-професіоналів. У першокурсників ціннісними ресурсами є їхнє бажання творчо розвиватися, розкривати власні можливості, підкреслювати власну неповторність й оригінальність, а завдяки високому рівню освіти досягати майстерності у професійній діяльності;

– регулятивні ресурси працівників поліції на різних етапах фахової підготовки (як у магістрів, так і в першокурсників) спрямовані на збереження власного здоров'я, проте мають схильність до виснаження, що може виявлятися у виникненні тривожності та відчутті напруженості в ситуаціях спілкування, унаслідок цього знижується ефективність діяльності, формується невпевненість у власних силах і можливостях, схильність ускладнювати або, навпаки, спрощувати реальну ситуацію, орієнтуватися на почуття та переживання, що є перешкодою в процесі саморегуляції поведінки у складних професійних ситуаціях;

– інструментальні ресурси подолання стресових ситуацій магістрів і першокурсників представлені активними копінг-стратегіями поведінки (асертивні дії) у сукупності з використанням соціальних ресурсів (пошук соціальних контактів, підтримки з боку сім'ї, друзів, колег) та маніпулятивних дій.

Перспективним напрямом подальшої роботи є розроблення психотехнологій розвитку стресостійкості та ресурсозбереження працівників поліції на етапі фахової підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Личностный потенциал: структура и диагностика [Электронный ресурс] / под ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2011. – Режим доступа: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5973929. – Загл. с экрана.

2. Доценко В. В. Психологічна готовність правоохоронців до екстремальної діяльності на різних етапах професіогенезу / В. В. Доценко // Особистість в екстремальних умовах : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 20 трав. 2015 р.). – Львів : ЛДУ БЖД, 2015. – С. 25–30.

3. Водопьянова Н. Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 336 с.

Дрозд Володимир Іванович, аспірант кафедри філософії та теорії права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, помічник судді Заліщицького районного суду Тернопільської області

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Визначаючи поняття прав людини, слід з'ясувати, чи потрібно відмежувати зазначений феномен від моралі, що передує формуванню державних інститутів.

Із цього приводу в наукових джерелах є чимало різноманітних позицій щодо феномена прав людини, які формуються не лише на підвалинах світоглядних сентенцій, а й мають нормативне підґрунтя. Так, нині в науковому світі поширеною є думка, що в країнах, де права людини не зафіксовані як узгоджені основні «нормативізовані» права, кожна людина має відповідні права, наприклад, її не можна піддавати тортурам чи катуванню, довільно заарештовувати чи на власний, необґрунтований розсуд уповноважених представників відповідного державного органу застосовувати обмеження у сфері використання свободи слова. Проте необхідно з'ясувати, як права, обов'язки та право на судовий захист співвідносяться між собою.

Від розуміння вихідних понять залежить також і те, які права та як захищати і хто є їхнім суб'єктом, чи існують поряд з класичними індивідуальними правами людини також «колективні» права, як визначати носія їх і хто є адресатом відповідних обов'язків. Зрештою, слід з'ясувати, яке

онтологічне й аксіологічне навантаження несе слово «людина» у словосполученні «людська гідність». За цим феноменом стоїть антропологічне чи культурне визначення? Чи має значення гендерний аспект? Наскільки необхідним є відмежування людини від тваринного світу? З метою з'ясування первинних, засадничих понять, на наш погляд, слід утримувати в полі наукового зору всі зазначені «комплекси» питань, ураховуючи їх філософсько-правове значення.

Факт малозмістовності сучасного розуміння феноменології прав людини можна спостерігати на прикладі проблематики їхнього філософсько-правового обґрунтування чи навіть існування власне можливості такого обґрунтування. Саме науково-теоретичного обґрунтування потребують такі питання, як досягнення універсальної значущості, а також доведення існування егалітарного та безумовного (категоричного) юридичного характеру цих прав.

Різноманітні спроби зазначених обґрунтувань варіюються залежно від вихідного розуміння засадничих понять і тлумачення феномену моралі, зокрема, абсолютні обґрунтування оперують у сфері традиції природного права чи прав розуму та репрезентують поняття людської гідності чи самодостатності людини як абсолютної цінності або ж намагаються надати правам людини нерелятивної, об'єктивної значущості за допомогою методології трансцендентальної аргументації [1, с. 82].

Позиції, за допомогою який представники наукового світу репрезентують феномен відносного обґрунтування прав людини, є вкрай різноманітними. За допомогою культурно-релятивних підходів науковці тлумачать права людини як такі, що ґрунтуються на певній культурній основі, чи як культурно-релятивні уявлення. Представники «кроскультурного підходу» намагаються завдяки методології емпіричного порівняння культур установити базові спільні риси. Прихильники слабкого релятивізму розуміють егалітарний універсалізм прав людини як відносний стосовно моральних уявлень чи політичних переконань.

Представники релятивізму намагаються розв'язати проблему об'єктивності й універсальності прав людини через відповідність між категоріями прав людини та суверенітетом народу; права людини отримують обґрунтування як легітимні

основні права або легітимні свободи, пов'язані з основними правами [2, с. 100].

У сфері зазначеної проблематики вирішального значення набуває питання щодо розуміння прав людини загалом як індивідуальних свобод і саме яке поняття свобод беруть за основу. Інакше головними стають антропологічні судження з приводу необхідності захисту засадничих потреб і властивостей [3, с. 42].

Отже, проблематика обґрунтування прав людини актуалізує низку питань стосовно співвідношення антропології, моралі, права та політики.

Методологія вирішення проблематики обґрунтування прав людини визначає розуміння обсягу, значущості та ієрархії прав людини. Ідеться про необхідність їхнього змістовного розроблення.

Класичний поділ прав людини на три різні за змістом класи – ліберальні свободи, політичні права та соціальні права – часто тлумачать так, що він стає імплікантом певної ієрархії щодо їх обґрунтованості або твердження, що лише свободи є універсальними та загальнозначущими, а решта прав залежно від обставин мають сенс лише як громадянські. Із цим також пов'язане питання, чи обов'язки мають однаковий обсяг, чи значущими для всіх є лише негативні обов'язки, а позитивні – лише для деяких. Слід з'ясувати, чи розширювати, чи, навпаки, обмежити (і на яких засадах) перелік прав людини (згадаймо спроби прийняти Конвенцію ООН про культурні права), у межах якої концепції прав людини ці питання доцільно обговорювати та врегульовувати [4, с. 89].

Неабиякого політичного та соціального значення набувають також концептуальні питання, пов'язані з процесами регіоналізації прав людини.

Отфрид Гьоффе обстоює позицію міжкультурної значущості прав людини і розвиває моральний підхід до обґрунтування прав людини через «трансцендентальний обмін», на підставі якого концептуально тлумачить права людини як взаємне забезпечення дієздатності [5, с. 32].

Оскільки всі мають бути єдині щодо трансцендентальних інтересів, міжкультурна значущість, а також і деякі із

соціальних прав людини краще піддаються тлумаченню як такі, що можуть бути обґрунтовані морально.

Ернст Тугендгат аналізує власне поняття прав людини, зазначаючи, що вони існують універсально, і це означає, що держава, яка їх не гарантує, є нелегітимною. Політична влада в добу модерну може бути виправдана як легітимна лише тоді, коли вона доводить, що на рівних засадах ураховує інтереси всіх. Для такої легітимації недостатньо лише демократії. Має бути також гарантована свобода кожного окремого індивіда. Тугендгат прагне довести, що розуміння свободи лише як негативної свободи, на якому ґрунтуються класичні ліберальні концепції прав людини, є обмеженим, оскільки захист лише негативної свободи не відповідає інтересам кожного окремо індивіда [5, с. 34].

Ґеорґ Ломанн акцентує увагу на недоліках і складнощах, що виникають у разі, коли права людини тлумачать як моральні права (Тугендгат) або як юридичні права (Габермас), що порушує питання щодо того, коли взагалі індивід «має» права людини [5, с. 35].

Петер Коллер також обстоює методологію визначення понятійних структур прав людини, аби в контексті теорії «морального поділу праці» визначити відмінності в обсязі значущості прав людини. Звідси формується пропозиція щодо визначення змістових зобов'язань, які безпосередньо відповідають правам людини [5, с. 36].

Андреас Вільдт не поділяє суджень щодо «моральних прав», пропонуючи власний підхід, завдяки якому є змога точніше витлумачити поняття «мати» права людини, і констатує притаманну їм універсальність і фундаментальність [5, с. 38].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія / О. В. Зайчук, В. С. Журавський, Н. М. Оніщенко та ін. ; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 424 с.

2. Гіда Є. О. Сучасне поняття та класифікація прав людини / Є. О. Гіда // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 2. – С. 138–146.

3. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : навч. посіб. / О. В. Філонов,

В. М. Суботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. – 2-ге вид., виправл. – Київ : Знання, 2008. – 215 с.

4. Давидова М. В. Права людини та громадянина в сучасних демократіях : автореф. дис. … канд. політ. наук : 23.00.02 / Давидова М. В. – Миколаїв, 2004. – 16 с.

5. Філософія прав людини / за ред. Ш. Ґосепата та Ґ. Лофманна ; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – 2-ге вид. – Київ : Ніка-Центр, 2012. – 320 с.

Дручек Олена Василівна, доцент кафедри правових дисциплін Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат юридичних наук, доцент

ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ

Вирішення питання забезпечення економічних і соціальних прав є актуальними для будь-якого суспільства на будь-якому етапі його розвитку. Особливої ваги зазначена проблема набуває в умовах суспільних/економічних криз, що спостерігаємо нині в державно-правовій дійсності України. З огляду на це, удосконалення механізму забезпечення економічних прав є важливим завданням юридичної науки та практики.

Однією з нерозв'язаних проблем теорії та філософії права є проблема тлумачення поняття «економічні права». З'ясування сутності цього суспільного явища надасть можливість оптимально визначити їхній зміст і форму [1, с. 16].

Аналіз наукових джерел уможливлює виокремлення кількох основних проблем, пов'язаних із тлумаченням економічних прав: проблеми їх комплексного сприйняття сукупно із соціальними та культурними правами; проблеми об'єктивності віднесення їх до категорії юридичних прав; проблеми визначення їх місця в системі прав і свобод людини. На нашу думку, ефективним методологічним прийомом, що дає змогу з'ясувати сутність досліджуваного поняття, є порівняльний аналіз його дефініцій.

Учені пропонують різні визначення поняття економічних прав. Так, у юридичному енциклопедичному словнику економічні права і свободи тлумачать як сукупність конституційних прав, що визначають юридичні можливості

людини в економічній сфері, характер і зміст котрих визначає економічний, соціальний та політичний порядок у конкретному суспільстві [2, с. 441].

Значним ступенем об'єктивації, на нашу думку, вирізняється наукова позиція тих дослідників, які розглядають поняття економічних прав з погляду суб'єктивного права, тобто правомочностей, які становлять його зміст. Відповідно, економічні права трактують як сукупність правомочностей особи щодо певних економічних благ, а саме: права на їхнє одержання, захист, збереження, володіння, користування і розпорядження [3, с. 120]; як правомочності, що відображають економічні аспекти природних прав людини та забезпечують одночасно господарську автономність індивідів і взаємозв'язки одного з іншим та суспільством [4, с. 342]; як можливості людини вільно володіти, користуватися, розпоряджатися предметами вжитку й основними факторами господарської діяльності, брати участь у виробництві матеріальних та інших благ [5, с. 181–186]. Оскільки такий підхід «дає змогу не лише відповісти на запитання, з приводу чого виникають ці права; а й відчути в динаміці основні блага, які набувають свого юридичного оформлення внаслідок визнання та закріплення економічних прав людини» [6, с. 33], вбачаємо його цінність саме в поєднанні статичної і динамічної складових.

Уваги заслуговує позиція тих дослідників (М. Баглай, В. Кравченко, О. Лукашева, Н. Нижник), які визначають економічні права на підставі їхнього функціонального призначення. Відповідно, економічні права трактують як права, що забезпечують людині можливість вільно розпоряджатися основними факторами виробничої діяльності [7, с. 96]; як права, які покликані гарантувати людині можливості задовольняти свої життєві потреби, отримати від держави захист своєї економічної свободи та соціальних пільг [8, с. 107]; як права, призначенням яких є забезпечення можливості людини вільно розпоряджатися основними факторами господарської діяльності [9, с. 161]. Безсумнівно, такі дефініції мають право на існування, але вони не відображають сутності аналізованого поняття, тому їх можна використовувати лише як додаткові.

До окремої групи інтерпретацій поняття економічних прав належать ті, сутністю яких є визнання їх як специфічної групи соціальних відносин у сфері економіки, тобто відносин між юридичними особами (суб'єктами господарювання, роботодавцями) і фізичними особами (найманими робітниками). Так, в інтерпретації відомого теоретика права В. С. Нерсесянца економічні права – це права індивіда (людини і громадянина) як незалежного суб'єкта економічних (товарно-грошових, виробничих, ринкових) відносин [10, с. 161]. Недоліком такого підходу, на наш погляд, є перебільшення соціологічного аспекту такого роду взаємозв'язків на шкоду їх нормативності.

У контексті цього дослідження слід зазначити про ще один інтерпретаційний підхід до розуміння економічних прав людини, у межах якого економічні (і соціальні) права не визнають правами у певному розумінні цього слова, а оцінюють, передусім, як сподівання людини на те, що ці її потреби будуть задоволені внаслідок дій держави. Такий антропометричний підхід переважає в теорії міжнародного прав [11], його поділяють і деякі вітчизняні науковці, зокрема представники львівської школи права [12].

Оцінюючи результати теоретичного осмислення проблеми визначення поняття економічних прав, доходимо висновку, що кожен із підходів має певні переваги й недоліки. На нашу думку, найуніверсальнішим є підхід, який об'єднує сутнісні елементи наведених вище дефінітивно-теоретичних конструкцій. Згідно з ним економічні права людини визначають як самостійний вид прав і свобод у загальній системі прав та свобод людини, які слід трактувати як можливості людини володіти, користуватися й розпоряджатися економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, передбаченому правом, а держави повинні забезпечувати належні умови реалізації таких прав відповідно до міжнародно-правових зобов'язань [6].

Отже, з'ясування та деталізація змісту інтерпретаційних підходів до розуміння економічних прав людини має практичне і теоретичне значення. Розроблення найбільш об'єктивного підходу уможливить однакове тлумачення поняття економічних прав, визначить вектори розвитку ефективних механізмів їх забезпечення. Перспективним напрямом подальших наукових

досліджень є уточнення та деталізація змісту економічних прав людини відповідно до сфер їх реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сульженко Ю. О. Поняття та система економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні / О. Ю. Сульженко // Юридична наука. – 2011. – № 3. – С. 14–20.

2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид. перероб. і доповн. – Київ : Юрид. думка, 2012. – 1020 с.

3. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02 / Фролов Ю. М. – Одеса, 2004. – 212 с.

4. Перевалов В. Д. Теория государства и права : учебник / В. Д. Перевалов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юрайт, 2013. – 428 с.

5. Гончаренко О. М. Поняття і зміст економічних прав / О. М. Гончаренко // Держава і право. – 2002. – Вип. 25. – С. 181–186.

6. Ковальський О. В. Економічні права людини як прояв взаємовпливу права та економіки [Електронний ресурс] / О. В. Ковальський // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 72. – С. 90–97. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_15. – Назва з екрана.

7. Кравченко В. В. Конституційне право України / В. В. Кравченко. – Київ : Атіка, 2000. – 320 с.

8. Конституционное право зарубежных стран / под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – М. : НОРМА–ИНФРА-М, 2000. – 832 с.

9. Права человека / отв. ред. Е. Лукашева. – М. : НОРМА–ИНФРА-М, 1999. – 573 с.

10. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государева / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА–ИНФРА, 2000. – 552 с.

11. Айсборн Е. Мінімальний рівень реалізації соціально-економічних прав / Е. Айсборн // Права людини: концепції, підходи, реалізація / пер. з англ. ; за ред. Б. Зізік. – Київ : Ай Бі, 2003. – 263 с.

12. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику

України (загальнотеоретичне дослідження) : монографія / С. О. Верланов ; [редкол.: П. М. Рабінович та ін.]. – Львів, 2009. – 180 с.

Дурдинець Мирослав Юрійович,
ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВИЯВІВ СЕПАРАТИЗМУ В ЄВРОПІ

Актуальність досліджуваної тематики зумовлена постійними спалахами сепаратизму в Європі та браком єдиного дієвого механізму протидії цьому руйнівному явищу. Суттєві прорахунки під час прийняття політичних рішень свідчать про необхідність комплексно, а не фрагментарно аналізувати історію, досліджувати проблеми розбудови держави та зміцнення міжнародних зав'язків.

Ми розглянемо деякі спроби відокремлення територій суверенних держав і спробуємо проаналізувати першопричини, що перешкоджають єднанню країн і міжнародних союзів.

У цьому контексті надзвичайно корисними є ідеї, гіпотези, теорії відомого вченого, політика і державотворця М. В. Костицького. Саме його дослідження ми вважаємо достатньо комплексними і фундаментальними, які містять відповідь на злободенні питання. На їх підставі можна сформувати цілісне бачення шляхів розв'язання окресленої проблеми та запропонувати певні прогнози.

Сепаратизм, як і будь-яке соціальне явище, бере свій початок у ментальності нації та народу. Чимало монархів, диктаторів намагалися змінити моральні цінності, світоглядні переконання, культуру і традиції, які укоренилися у свідомості народів, за допомогою указів, законів та директив. Однак результат усіх цих спроб нам відомий.

Після розпаду Радянського Союзу і Югославії в східній частині Європи утворилося багато нових країн. У Західній Європі, навпаки, міцність національних держав здавалася непорушною. Однак насправді жителі деяких

західноєвропейських регіонів протягом тривалого часу прагнули до незалежності [1].

1. Каталонія за незалежність від Іспанії. Ніде в Західній Європі заклик до незалежності не звучав так виразно, як у Каталонії. До 1714 року Каталонія зберігала власну політичну самостійність, але внаслідок втручання в постійні війни, зокрема йдеться про війну за іспанську спадщину, у якій ерцгерцог Карл VI програв іспанському королю суверенітет держави. У XVIII столітті на каталонських землях уряд Іспанії проводив жорстку політику, спрямовану на централізацію, однак відбувалися повстання, з якими монархія намагалася боротися. Під час диктатури Ф. Франко, що правив в Іспанії протягом 1936–1975 років, була заборонена каталонська мова. Однак у кінці 70-х років минулого століття Каталонія отримала культурну та політичну автономію, у неї є власний регіональний парламент – у Барселоні.

На референдумі 1 жовтня 2017 року мешканці Каталонії проголосували за від'єднання від Іспанії [3].

2. Шотландія за відокремлення від Сполученого Королівства Великобританії. Попри те, що політико-економічний союз Шотландії з Англією триває понад триста років, шотландці завжди прагнули до незалежності. У них є власний парламент. Однак 55 % шотландців 2014 року на референдумі про незалежність проголосували проти розколу Великобританії.

Дух сепаратизму відродився після червневого референдуму 2016 року про вихід Великобританії з ЄС. Тоді 62 % жителів Шотландії, на відміну від жителів Англії й Уельсу, не підтримали Brexit. А націоналісти з Шотландської національної партії повернулися до ідеї референдуму про незалежність регіону, щоб зберегти для Шотландії членство в ЄС і європейський внутрішній ринок.

Новий плебісцит про незалежність планують провести восени 2018 року або взимку 2019 року до виходу Великобританії з ЄС. Проте більшість шотландців розкол Великобританії не поділяє [1].

Слід ураховувати, що британці – це специфічна нація, у якій домінують англосакси, а поряд з ними є п'ять мільйонів

шотландців (корінного населення), один мільйон волійців, понад 300 тис. північних ірландців [2, с. 142].

3. Корсика за відокремлення від Франції. Французька влада довго намагалася витіснити корсиканську мову із суспільного життя та місцевих шкіл, що розташовані на середземноморському острові, придушували спроби корсиканців відокремитися. Сепаратистська організація «Фронт національного звільнення Корсики» (FLNC) зі зброєю в руках упродовж тривалого часу домагалася автономії регіону від Франції та особливого статусу території, здійснюючи диверсії проти представників держави або нападаючи на курортні будинки французів.

Пропозиції французького уряду при Л. Жоспену 2000 року з питань автономії Корсики (зокрема, передача місцевій владі законодавчих ініціатив) сприйняла негативно консервативна опозиція, яка побоювалася, що й інші регіони Франції – Бретань, Ельзас, Прованс – також зажадають ширшої незалежності, що стане загрозою єдності Франції.

Тільки 2014 року сепаратисти з FLNC оголосили про відмову від збройного протистояння в підпіллі. Проте ймовірність нових конфліктів на підґрунті боротьби за незалежність Корсики досить висока.

Корсика є прикладом для інших країн світу, коли центральна влада намагається обмежити культуру і традиції етнічної меншості, яка проживає на території суверенної держави. Передусім якщо така держава неоднорідна за культурою, традиціями і менталітетом [1].

4. Фландрія за відокремлення від Бельгії. На парламентських виборах у Бельгії 2014 року перемогу здобула націоналістична партія «Новий фламандський альянс». Її лідер Барт де Вевер переконаний, що Бельгія як держава незабаром «зникне». Шляхом переговорів Вевер хоче домогтися самостійності й незалежності розвиненого північного регіону – Фландрії, де його партія має найсильніші позиції.

Фламандський сепаратизм – це особливий випадок. Бельгія складається з Фландрії, де розмовляють нідерландською мовою, франкомовної Валлонії, куди належить і німецькомовне співтовариство, і Брюсселя з двома офіційними мовами – нідерландським і французьким.

У разі відокремлення Фландрії Бельгія втратить понад половину свого населення й економічної потужності. Під загрозою опиниться статус Брюсселя, де розташовані штаб-квартири Євросоюзу та НАТО. Поки що дебати про вихід Фландрії припинено, і розколу Бельгії не відбулося [1].

Майже в усіх перелічених прикладах сепаратизму в Європі коренем проблеми є менталітет, історія окремих народів, а вже на другому місці – економічна і політична зумовленість.

Очевидним є той факт, що надання широкої автономії регіонам, які мають схильність до відокремлення, зазвичай призводить до сепаратистських настроїв у місцевої влади та населення. Тому питання, як і за яких обставин можна об'єднати ментально та культурно різні нації в один народ, досі залишається відкритим. Жодним примусом у вигляді застосування сили з боку центральної влади змінити свідомість й історичне тяжіння до культури і традицій предків неможливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://m.dw.com/a-40791896. – Назва з екрана.

2. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: Вибрані наукові праці / М. В. Костицький. – Чернівці : Рута, 2008.

Духневич Віталій Миколайович, завідувач лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

ДЕЯКІ НЕГАТИВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ КРАЇНИ

Соціально-політична та правова ситуація в країні, яка склалася внаслідок воєнних дій на Сході країни й анексії АР Крим, породжує численні психологічні новоутворення як на рівні окремої особистості, так і на рівні груп і громад. Насамперед такі новоутворення пов'язані з трансформацією цінностей, соціальних норм, змінами соціальних уявлень і

настанов, що зумовлює різноманіття ставлень і відповідно патернів мислення, спілкування й поведінки. Зміст цих новоутворень лежить у площині актуальних образів та оцінок політико-правової ситуації в країні, уявлень про можливі сценарії розвитку ситуації та власні дії в ній.

За інформацією різних джерел, нині у збройному конфлікті на Сході України беруть участь близько 50 тис. українських військовослужбовців, причому останнім часом значно збільшилася кількість тих, хто повертається додому інвалідом не тільки у фізичному, а й у психологічному значенні. Така «інвалідизація» може стосуватися не лише психічних і психологічних станів людини, а й поширюватися на стратегії її взаємодії з оточуючими та державними й суспільними інституціями, викривляти уявлення про ефективні дії в проблемних ситуаціях у політико-правовій сфері. А якщо до цього додати ще вимушених переселенців чи осіб, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту (втрата роботи, розрив зв'язків чи порушення стосунків із тими, хто лишився за лінією розмежування, втрата житла чи здоров'я внаслідок бойових дій тощо), то кількість людей, що були змушені перебудовувати чи змінювати власне життя, значно збільшується. Лише вимушених переселенців за неофіційними даними близько 1,5 млн осіб. Водночас найближче оточення «інвалідизованих» осіб певною мірою зазнає впливу результатів цієї «інвалідизації».

На перший погляд, найактуальнішим є вирішення питань, пов'язаних із реадаптацією, ресоціалізацією постраждалих унаслідок проведення АТО та воєнних дій. Дослідження потребують проблеми гармонізації відносин у системі «громадянин – державні інституції», а також оптимізації стосунків між окремими громадянами. Зупинимося на цих двох сферах детальніше.

Результати наших попередніх розвідок і соціологічних досліджень [1] свідчать, що має місце криза довіри до представників влади та владних державних інституцій. Не аналізуючи ефективність діяльності влади чи дієвості прийнятих окремих політичних рішень, зазначимо, що наявна поляризація думок та оцінок, зокрема щодо АТО, «ДНР» і «ЛНР».

Аналіз результатів проведених глибинних фокусованих інтерв'ю дає підстави для висновку, що в уявленнях громадян країни поширені такі категорії, як «АТО», «громадянська війна», «агресія», «окупація», «інвазія», «анексія», «гібридна війна», «російсько-українська війна», «російська агресія», а також різноманітні поєднання таких оцінок. Це спричиняє розбіжності оцінок, уявлень, ставлень до актуальної ситуації на Сході країни як серед учасників АТО, так і серед мешканців та інших громадян, що взаємодіють із вимушеними переселенцями, бійцями АТО й тими, хто лишився за лінією розмежування.

Окреме проблемне питання – ставлення до прихильників «ЛНР» і «ДНР» та учасників збройних формувань. Уявлення побутують украй поляризовані – від непримиренного до толерантного. А отже, нагальною необхідністю є розроблення психологічних програм і спільних критеріїв оцінювання політико-правових подій, пов'язаних із подіями на Сході країни; доцільним убачається залучення представників громад до обговорення питань про амністію учасників збройних формувань «ЛНР» і «ДНР», аби зменшити можливі негативні наслідки від прийняття «неправильних» рішень з боку представників влади.

Загалом такі теми, як «АТО», «анексія Криму», «торговельна блокада ОРДЛО», «блокування інфраструктурних об'єктів», «ЛДНР», «учасники збройних формувань», «російська агресія» тощо, мають значний конфліктний потенціал. Можемо також констатувати, що протестний потенціал у суспільстві пов'язаний як із рівнем довіри до владних структур та окремих персон, так і з розбіжностями в оцінках подій на Сході навіть серед політиків-депутатів. А це означає, що будь-яка з «конфліктогенних» тем можуть актуалізувати ту чи ту протестну мотивацію.

Поширеними є уявлення громадян про дієвість протестних форм громадянської активності. Такі уявлення ґрунтуються на думках про те, що влада – це «річ у собі», «опікується вузько корпоративними інтересами» та «не піклується про пересічних громадян» тощо. Ці уявлення знаходять прихильників реалізації «радикальних» форм вирішення суспільних протиріч. У молодіжному середовищі, зокрема, усталеними є уявлення про революцію як можливу форму отримання бажаного, можливий

сценарій дій. Причому навіть ті, хто рефлексує можливі ризики від реалізації такого сценарію розвитку політико-правової ситуації, декларують готовність вдаватися до нього «за потреби».

До проблемних напрямів, що потребують розроблення та вивчення із психологічних позицій, належать такі: нераціоналізовані негативні уявлення про владу; нереалістичні, патерналістичні очікування від влади; соціальне утриманство; карт-бланш владі на необґрунтовано жорсткі дії; перекладення відповідальності за актуальну політико-правову ситуацію лише на політиків; інформаційна війна та маніпулювання свідомістю; проблеми реінтеграції, реадаптації воїнів АТО, тероризм; готовність до протиправних дій задля реалізації власних інтересів тощо.

Ще одна сфера, що потребує детального вивчення та розроблення психологічних програм, – особливості взаємодії громадян під час розв'язання політико-правових колізій і в повсякденному житті. Імовірно, найбільш яскравий приклад – *криміналізація побутових конфліктів.* З початком воєнного конфлікту на Сході збільшилася кількість правових ситуацій, у яких конфлікт вирішують шляхом застосування зброї – ЗМІ регулярно публікують інформаційні повідомлення про використання вогнепальної зброї під час дорожніх конфліктів між водіями, у побутових сварках тощо. Щоправда, у наших глибинних інтерв'ю ми не виявили індикаторів, що свідчили би про готовність молодих людей учиняти протиправні дії проти таких звичайних громадян.

На рівні окремого громадянина визначимо такі негативні психологічні аспекти, що можуть виявлятися під час розв'язання політико-правових колізій: поляризація уявлень персон та окремих соціальних груп; негативна стереотипізація щодо окремих соціальних груп; дегуманізація опонента чи противника; деперсоналізація; зневіра в майбутньому; радикалізація сценаріїв поведінки в проблемних політико-правових ситуаціях; жага помсти (учасники АТО, переселенці, люди, що знаходяться на територіях ОРДЛО); наркотизація, аватаризм у зоні АТО; загострення націоналістичних настановлень; правовий нігілізм тощо.

З одного боку, є сподівання на краще, яке ґрунтується на бажанні реалізації себе. З іншого боку, віри в те, що держава чи

державні інституції будуть цьому сприяти, немає. Побутує думка, що якщо можливостей для самореалізації не буде, якщо й надалі буде погіршуватися економічний добробут через корупцію влади та небажання розуміти потреби народу – владі необхідно протидіяти.

Таким чином, уявлення молоді про можливі сценарії розвитку ситуації та власні дії в ній ґрунтуються на необхідності самореалізації та досягненні добробуту, а якщо такі можливості будуть «заблоковані» – декларується готовність до радикальних форм протидії владі. У сценарних прогнозах наявні революційні мотиви – швидке покращення якості життя сьогодні, а не в неосяжній перспективі; декларується готовність до різноманітних форм протестних дій, зокрема і з порушенням законодавства, оскільки «ті, хто його розробляють, самі його не дотримуються». У стосунках з іншими громадянами такі протиправні мотиви не актуалізовані.

Потребують розроблення психологічні програми залучення громадян до інтеграційних процесів, що розширить їхні можливості впливати на перебіг подій і надасть можливість чітко зафіксувати локус у тій чи тій проблемній політико-правовій ситуації з позиції «ми допомагаємо владі долати наші спільні проблеми», а не «ми проти влади».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криза довіри до влади: червень 2017 р. [Електронний ресурс] // София. Центр социальных исследований : [веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.sofia.com.ua/%20page226.html. – Назва з екрана.

Євтушенко Вікторія Ігорівна,
здобувач ступеня вищої освіти магістр Національної академії внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТА СУЧАСНОГО ХАКЕРА

В умовах інформатизації та комп’ютеризації в сучасному суспільстві набуває дедалі більшого розмаху поширення нових інформаційних технологій у різних соціальних пластах

суспільства. Нині комп'ютерні злочини – це одна з динамічних груп суспільно небезпечних посягань, а зростання обсягів опрацьовуваної інформації та розширення кола користувачів призводять до якісно нових можливостей несанкціонованого доступу до ресурсів і даних інформаційних систем.

Водночас тему психологічного портрета сучасного хакера ґрунтовно не досліджували, а зловмисники й досі залишаються невизначеними суб'єктами комп'ютерного світу. Аспекти цього питання розглянуто в деяких публікаціях Р. Дремлюга, І. Європіна, В. Цимбалюк, К. Юртаєва та інших науковців; безпосередньо психологічний образ хакера вивчали Д. Біленчук і О. Скородумова.

Досі не сформульовано єдиного визначення поняття «хакер», тому, щоб з'ясувати сутність цього терміна, розглянемо його з декількох позицій.

Хакер – це людина, яка захоплюється дослідженням програмованих систем і досконало розуміється на внутрішніх системах комп'ютерів; особа, яка характеризуються сталим поєднанням професіоналізму в галузі комп'ютерної техніки та програмування з елементами своєрідного фанатизму й винахідливості; зловмисник, який одержує конфіденційну інформацію та навмисно оминає системи комп'ютерної безпеки.

Психологічний портрет особистості – це комплексна психологічна характеристика людини, яка містить опис зовнішніх та внутрішніх ознак, станів і властивостей людини, а також може припустити варіанти поведінки людини за певних обставин. Для розроблення психологічного портрета сучасного хакера важливо розглядати їх як особливу соціальну групу, з огляду на компоненти загальної структури психологічного портрета, а саме:

1) зовнішні ознаки психологічних властивостей людини (вік, стать, особливості носіння одягу, взуття, манера говорити, жестикуляція, міміка);

2) психологічні особливості (темперамент, характер, здібності, самооцінка, вольові якості, мотивація, цінності тощо);

3) особливості проведення дозвілля (інтереси, захоплення);

4) соціальні відносини (уміння спілкуватися, вступати в комунікацію, взаємодіяти з іншими).

Отже, на цій підставі можна запропонувати загальний психологічний портрет сучасного хакера.

Здебільшого це особа чоловічої статі віком від 15-ти до 45 років, а іноді й жінки (5 %), які не притягувалися до кримінальної відповідальності. В одязі хакери роблять акцент на зручність, функціональність і мінімальні витрати в обслуговуванні, ігноруючи зовнішній вигляд, найчастіше це футболки, сорочки, джинси, кросівки. Чимало з них відрощує довге волосся, бороду або вуса, а хакери-жінки рідко або ніколи не користуються косметикою. Зазвичай розмовляють і висловлюються складною наукоподібною мовою, монотонно, без виразної жестикуляції та міміки, почерк незвичайний або нерозбірливий.

Це інтроверти (флегматики або меланхоліки), відчужені від реального світу, заглиблені у світ віртуальний, саме тому хакер – це зазвичай анонім. Переважно хакерами є успішні люди з математичною або технічною освітою, які повинні володіти високими вольовими якостями, оскільки часто їхня діяльність вимагає неабияких зусиль і тривалої, одноманітної роботи.

Це досить розумні люди, що мають високий рівень IQ, адже для успішного доступу на віддалені комп'ютери потрібні блискучі знання телефонного та комп'ютерного обладнання і систем. Цікаво, що 77 % хакерів, які вчинили комп'ютерний злочин, мали середній рівень інтелектуального розвитку, 21 % – вищий від середнього, лише 2 % – нижчий за середній. Водночас 20 % хакерів мали середню освіту, 20 % – середню спеціальну і 40 % – вищу. Парадокс полягає в тому, що, попри високий інтелектуальний рівень, хакери погано прогнозують наслідки своїх дій, це можна витлумачити як інфантилізм і безвідповідальність, а подеколи йдеться про недостатню сформованість моральної сфери особистості.

Хакери – це скромні особи, які живуть у світі власних ілюзій; непомітні й замкнені. Вони вирізняються нестандартним і логічним мисленням, кмітливістю, які допомагають їм знаходити оригінальні шляхи виконання завдань, а також їм притаманні наполегливість, цілеспрямованість, самовпевненість, азартність (яка може доходити до фанатизму), крім цього – завищена самооцінка.

Вони люблять читати книжки, переважає наукова і науково-фантастична література. Більшість хакерів не займається спортом і виступають проти будь-якої фізичної активності. Серед тих, хто займається, майже всі змагаються у витривалості та майстерності: військові ігри, шахи та шашки. Більшість хакерів не курить і п'є помірно, якщо п'є взагалі (здебільшого це прихильники пива), однак, більшість із них регулярно живе на кофеїні під час нічної роботи.

Також типовим для хакерів є невдалий досвід взаємодії із суспільством у дитинстві: неповні сім'ї, брак стосунків з однолітками, самотність. Таким чином, захоплення інформаційними технологіями й «успіхи» в цій сфері стають компенсацією браку спілкування з близькими й однолітками. У них не розвинена здатність контактувати з іншими людьми на емоційному рівні, відсутня емпатія, властивий егоцентризм.

З огляду на вищезазначене, можна дійти таких висновків. Еволюція інформатизації та комп'ютеризації стали факторами, що сприяли утворенню Інтернету як нового культурного простору інформаційної епохи та субкультури хакерів, що призводить до якісно нових можливостей несанкціонованого доступу до ресурсів і даних інформаційних систем. За родом своєї діяльності саме хакери визначають вектор і специфіку інформаційного розвитку в суспільстві, створюють, трансформують, зумовлюють майбутнє сучасного суспільства.

Аналіз результатів дослідження дає змогу описати загальний психологічний портрет сучасного хакера, який поширений у масовій свідомості людей. Згідно з ним хакер – людина переважно чоловічої статі віком від 15-ти до 45 років, що ігнорує зовнішній вигляд, акцентуючи на зручності та функціональності. За темпераментом це переважно інтроверт (флегматик або меланхолік), відчужений від реального світу і заглиблений у віртуальний. Хакер має технічну або математичну освіту, наділений високим рівнем IQ та певним рівнем вольових якостей. Вирізняється нестандартним і логічним мисленням, кмітливістю, а також скромністю, наполегливістю, цілеспрямованістю, самовпевненістю, азартністю та завищеною самооцінкою. Хакер віддає перевагу науковій і науково-фантастичній літературі, а також має певні

труднощі в контактах з іншими людьми на емоційному рівні, відсутня емпатія, властивий егоцентризм.

Загурський Олександр Богданович, доцент кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін Тернопільського національного економічного університету, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНСАЛТИНГУ В УКРАЇНІ

Нині в Україні працює понад 300 національних консалтингових фірм, з яких 42 % надають послуги виключно з управлінського консультування, відкриті представництва провідних консалтингових фірм, що є лідерами консультаційного бізнесу. Серед українських організацій, які вважаються консалтинговими, 42 % здійснюють тільки консультування, 30 % – присвячують консультуванню лише 80 % загального обсягу продажу.

На податковому та юридичному консалтингу зосереджені 30 % українського консалтингового ринку. Бажання досягнути прозорості та достовірності інформаційної підтримки для прийняття рішень зумовило вагомий попит на інформаційний консалтинг, якому на українському ринку консалтингових послуг належить 21 %. Окрім того, з боку українських компаній помітно зростає попит на фінансове і стратегічне консультування, які становлять 17 % та 13 % українського ринку консалтингу відповідно. Потреба вітчизняних підприємств у підвищенні своєї продуктивності змусила їх залучати консультантів з питань керування персоналом та операційним менеджментом (11 % і 8 % відповідно у структурі консалтингових послуг України) [1, с. 115].

Значна кількість вітчизняних консалтингових фірм знаходяться на такому етапі розвитку, коли вони спроможні самостійно визначити власну компетенцію, спеціалізацію, потреби клієнтів. Останнім часом з'являються консалтингові фірми, які розробили свою методологію роботи, володіють унікальними консалтинговими технологіями, створили нові

підходи і методи розв'язання управлінських проблем, що характерні саме для українського бізнесу.

Порівняно з підприємствами розвинутих країн, які часто співпрацюють з консультантами, що надають послуги з питань управління та комерційної діяльності, вітчизняні підприємства аналогічні послуги використовують нечасто. Відчутною є недовіра українських підприємств до цієї інфраструктурної складової ринку.

На відміну від поширеного в розвинутих країнах планомірного співробітництва з консультантами, що здійснюють обслуговування, в Україні їх залучають епізодично. Зазначене пов'язано з тим, що переважна більшість підприємств, фірм і компаній звертаються за консультаційною допомогою в критичних ситуаціях, коли власними зусиллями не можна розв'язати проблеми. Брак статистичної інформації та охорони комерційних інтересів не дають змоги в грошовому еквіваленті оцінити консалтинговий бізнес з позицій його прибутковості та фінансової привабливості.

Науковець Н. С. Питуляк вважає, що одним з пріоритетних заходів є реєстрація в державному класифікаторі такого виду економічної діяльності, як консалтинг. Це забезпечить отримання об'єктивної, правдивої інформації стосовно кількісних параметрів і тенденцій розвитку консалтингових послуг в Україні. Крім того, можна запропонувати такі заходи для подальшого розвитку консалтингових послуг на українському ринку:

– створення об'єднань професійних консультантів, які допоможуть послабити залежність вітчизняних підприємств від послуг закордонних експертів; адаптація інновацій у сфері управління до змінних умов українського законодавства (це стосується місцевих професіональних консультантів);

– зменшення кількості залучень закордонних експертів, що знизить ціну консультаційних послуг в країні і забезпечить їх доступність; запровадження систем професійної освіти для підготовки консультантів, вільний доступ до професійної літератури; розроблення заходів для підвищення популярності професії консультанта;

– забезпечення ефективного нормативно-правового підґрунтя; підвищення якості консалтингових послуг в Україні за допомогою фахівців у галузях науки та промисловості;

– адаптування зарубіжного досвіду до умов вітчизняної економіки [2, с. 118].

В українському законодавстві немає ні визначення терміна «консалтинг», ні чіткої класифікації консалтингових послуг. А от слово «консалтинг» (англ. *consulting* – консультування) широко вживають в українському діловому мовленні.

Таким чином, у сучасному цивільному законодавстві України не передбачено категорію консультаційних послуг, які є об'єктом правового регулювання. Розроблення правових засад консалтингового бізнесу в Україні знаходиться на початковій стадії. У нашій країні відсутнє належне правове регулювання консультаційних послуг, не розроблено конкретизованих вимог до змісту консультацій. Це негативно позначається на якості консультаційних послуг. У національній науці цивільного та господарського права консультаційні послуги відносять або до господарського договору про надання консультаційних послуг, або до управлінського консультування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козаченко С. В. Консалтинг у сучасній ринковій економіці / С. В. Козаченко, В. Е. Новицький, О. С. Довгий. – Київ : Арістей, 2006. – 380 с.

2. Питуляк Н. С. Особливості розвитку консалтингових послуг в Україні / Н. С. Питуляк, В. Ю. Баховко, Ю. О. Чапран // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. – Вип. 1 (3). – С. 115–119.

Землянська Олена Володимирівна,
професор Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК КОМПЛЕКСНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРАВОВОМУ ПОЛІ

Судово-психологічна експертиза (СПЕ) передбачає дослідження, оцінку явищ державно-правової дійсності фахівцем у галузі психології. У сучасному суспільстві психолог дедалі частіше є експертом із питань оптимального використання людського чинника у виробництві, управлінні, навчанні, охороні здоров'я, правоохоронній та іншій діяльності [1–3]. Важливу роль психологічна експертиза відіграє в юриспруденції. Психологічна експертиза традиційно використовується в кримінальному, цивільному й адміністративному процесах. У правовій науці міцно утвердилася думка про необхідність використовувати досягнення психологічної науки для пізнання причин учинення злочину. У низці випадків для вирішення складних питань, зокрема, констатації й оцінки стану психіки обвинувачуваних, потерпілих, свідків, потрібні глибокі спеціальні пізнання в галузі психології [4]. Психічно здорові люди (стосовно яких проводять СПЕ) мають суттєві розходження в психіці, обумовлені соціальними умовами формування конкретної особистості, її віком, рівнем розвитку й освіти, наявністю або відсутністю фахових навичок та вмінь тощо.

На СПЕ поширюються ті загальні положення, що зафіксовані в чинному законодавстві й передбачають призначення експертизи загалом. Оцінювання результатів СПЕ, незалежно від предмета її дослідження, проводять за тими правилами і в такому самому порядку, як і будь-якої іншої експертизи.

Вважаємо, що СПЕ можна розглядати як комплексний метод дослідження особистості у правовому полі, що спирається на системний підхід.

Системний підхід, посилення ролі системного знання були визначені як новими потребами розвитку наукового знання, так і практичними потребами ширшого плану. Накопичення і поглиблення наукового знання, його диференціація й інтеграція зумовлюють глибше розуміння досліджуваних явищ. Водночас картина стає більш складною, розчленованою і динамічною. Наукова методологія повинна була обрати відповідні форми для вираження цих складних структур, залежностей і відносин, тому системні уявлення виявилися своєчасними [3].

Сутність системного підходу у вивченні об'єктивної реальності полягає в тому, що об'єкти пізнання розглядаються

як цілісні утворення. Цілісність є результатом *інтеграції* частин цілого, це поняття відображає процес і механізм об'єднання частин, набування комплексу інтегральних сукупних якостей. Будь-яка система може розглядатися як частина іншої більшої системи, системного комплексу.

Системний комплекс – це цілісне явище, за якого система складається з двох або декількох самостійних, але взаємозалежних систем. Так, особистість, з одного боку, можна розглядати як систему, а з іншого – як системний комплекс, до якого належать такі системи, як пам'ять, мислення, характер тощо. Системний комплекс під час проведення судово-психологічної експертизи може бути поданий, наприклад, у таких системах: «потерпілий – група правопорушників – свідки»; «правопорушник – потерпілий – навколишнє середовище»; «водій мотоцикла – водій легкової машини – свідки».

У системі предметом вивчення стають її структура, закони поєднання частин у ціле, її внутрішні механізми й інтегральні закономірності. У системному комплексі діють ієрархічні зв'язки. Цілісність комплексу – це вже не органічна цілісність, а тільки єдність систем, що взаємодіють (наприклад, водія й автомобіля; особистості та групи).

Принцип ієрархії систем у системному комплексі є досить продуктивним для судово-психологічної експертизи. Системний підхід дає змогу особистість підекспертного як систему індивідуально-психологічних особливостей ввести в системний комплекс, що охоплює інших осіб, систему ситуаційних чинників тощо.

Система психічних явищ – *багаторівнева,* вона будується ієрархічно і містить у собі низку підсистем, що мають різноманітні функціональні якості. Можна виокремити три основні, взаємозалежні підсистеми: *когнітивну,* у якій реалізується функція пізнання; *регулятивну,* що забезпечує регуляцію діяльності та поведінки; *комунікативну,* що формується і реалізується в процесі спілкування між людьми. Кожна із цих підсистем може бути розділена далі на дрібніші. Системний підхід потребує розгляду явищ у їхньому *розвитку.* Цілісність системи формується і руйнується у процесі її розвитку.

Об'єктом вивчення СПЕ є особистість як суб'єкт правосвідомості й учасник певних взаємодій, відносин, зокрема

й правовідносин. Завдання СПЕ полягає, насамперед, у дослідженні та визначенні психологічних закономірностей поведінки особи в умовах правопорушення, а також розробленні «психологічного портрета» підекспертної особи. Системний підхід у СПЕ надає можливість установити механізм детермінантного впливу соціального середовища на правомірну або протиправну поведінку людини й соціальних груп.

Системний підхід сприяв подоланню лінійного *детермінізму* (причиновості). У психології протягом тривалого часу трактували поведінку людини як прямий, односпрямований ланцюжок причин і наслідків: «причина–наслідок», «нова причина – новий наслідок».

Для розкриття причиново-наслідкових зв'язків у поведінці особи важливим є таке поняття, як *системотворчий чинник.* Це можуть бути мотиви, цілі, задачі, установки, міжособистісні відносини, емоційні стани тощо. Вивчаючи полісистему, структурним елементом якої є факт злочину, важливо зрозуміти, який системотворчий чинник став для неї головним. Ми розробили схему системного аналізу особистості (за кримінальними справами), яку використовували під час проведення СПЕ. Вона передбачала аналіз таких факторів: вплив макросередовища – суспільства (рівень його розвитку, умови життя, забезпечення прав і свобод тощо); умови моральної та правової соціалізації суб'єкта злочину – особи злочинця; умови моральної та правової соціалізації об'єкта злочину – особи потерпілого; ситуація злочину, її хронотопічні характеристики (час і місце злочину), ступінь її складності залежно від структури, динаміки, особистісної значущості; показання осіб, що мають інформацію щодо злочину та його учасників (свідків, потерпілих, злочинців) [4, с. 306].

Кваліфікованою можна вважати роботу такого експерта, який має досвід виконання завдань певного класу, що дозволяє йому розв'язувати й інші аналогічні задачі та проблеми, хоча вони для нього можуть виявитися цілком новими; завдяки знанням, досвіду, інтуїції експерт може знайти правильний, новий, оригінальний підхід щодо вирішення чи безпосередньо рішення питання на підставі даних, які іншого спеціаліста не зацікавили б.

Одноособова експертиза висококваліфікованого спеціаліста буває достатньою, якщо є потреба в глибокому вузькоспрямованому дослідженні об'єкта. Унаслідок ускладнення об'єктів дослідження, звуження спеціалізації знання нерідко постає необхідність звернутися до спеціалістів різноманітних галузей знань або однієї галузі, але різних наукових шкіл і течій. Це надає можливість урізноманітнити форми та методи експертизи, чіткіше розробляти варіанти рішень, мінімізувати витрати часу й засобів, забезпечити колегіальність думок і позицій. Кількість експертів має бути достатньою для того, щоб вирішити всі питання повно, об'єктивно і глибоко.

Проведення експертизи колективом експертів у сфері права стає дедалі поширенішим. Центральним і найскладнішим завданням є добір експертів для включення їх у групу відповідно до вимог, які випливають із характеру і кількості поставлених перед експертизою питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка А. М. Юридическая психология : монография / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Титул, 2006. – 750 с.

2. Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза / М. В. Костицкий. – Львов : Вища шк., 1987. – 142 с.

3. Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию: Методические и теоретические проблемы / М. В. Костицкий. – Киев : Вища шк., 1990. – 259 с.

4. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи : монографія / О. В. Землянська ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 367 с.

Ібрагімов Михайло Михайлович, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України, доктор філософських наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРАВА В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Право є продуктом і основою культурно-цивілізаційного історичного процесу, а тому слугує індикатором розвитку країн, народів, націй у векторі прогресивного чи регресивного їх розвитку. Критерієм поступальних змін є гуманістичний показник напряму руху у їх суспільному співжитті: чи є людина засобом, чи його ціллю.

Феноменологія права не є принципово новим явищем для української правової теорії, водночас, у сучасних правових реаліях вона отримує нову номінацію як вияв змісту права. Сутність будь-якого явища є прерогативою філософії, адже вона не обмежується логічним конструюванням понять, теорій, зокрема і правових доктрин. Зміст права, тобто функціонування у позитивному праві законодавчих та інших нормативно-правових і підзаконних актів, приписів та різноманітних підвідомчих інструкцій, настанов, що регламентують діяльність людей у сфері громадянських стосунків (адміністративне, цивільне, господарське, тощо), вивчає юридична теорія.

Сутність права, тобто ціль, мета, ефективність тих засобів, за допомогою яких їх досягають, є цариною філософії права. Філософія розглядає будь-яку реальність не лише крізь призму її онтологічних вимірів, а з позицій перспективи, майбутнього. Натомість предметом філософії права є стратегія його розвитку у співвідношенні з реальністю, а точніше – у взаємозв'язку ідеї права та буття права. Філософія права на базі теоретичної правової теорії, яка корегується правознавцями, окреслює *ціль її цілей*.

Жодна наука за допомогою притаманних їй прогностичних чи інших засобів логічного обчислювання не спроможна проникнути в таємницю світу. Зміст усього, що відбувається в історії, – це поєднання людських задумів і їх практичних результатів, утілення ідей у життя. Вони ніколи цілком не збігатимуться. Народна мудрість свідчить: «коли людина щось планує – Бог сміється». Відомий мислитель К. Маркс писав, що про ідеали (система ідей), які спускаються на землю, мріють тільки дурні. У цьому аспекті можна стверджувати, що ідея права ніколи не може бути реалізована, у бутті права немає, і не може в принципі бути в житті ідеального права, правового устрою держави, оскільки право як феномен

культури є продуктом діяльності людей. Люди не боги і не ангели, а історія не виткана шовковими нитками. Це злети і падіння, поєднання людяного і дикунського, звірячого. Культура може бути створенням і відтворенням завдяки діяльності людей, людських умов співжиття. Право фіксує ці моменти в історичному розвитку, а тому позитивне право не може вийти за межі історичних координат, попри благородні наміри їх творців. Правових норм не дотримуються ті чи ті політичні сили, вони не можуть бути замкнуті теоретичною сферою міркувань.

Цілі, які закладають юристи у правові норми, мають бути оцінені з позицій філософсько-культурних практик. Такий дискурс становить феноменологію права, що започаткували Е. Гусерль та М. Мерло-Понті. Вони інтерпретували мову як скарбницю культурно-історичного досвіду людства, а тому значну увагу приділяли юридичній практиці, де від мови, точніше мовного вираження, залежить доля людей. Ми ж розглядаємо феноменологію права в контексті київської світоглядно-антропологічної школи, яка згідно з діалектико-матеріалістичним світоглядом визначає, що предмет будь-якої галузі знань не може бути однозначним, він є багатовимірним. До його вивчення залучається плюралістична методологія. Право є багатогранним явищем, а тому для його вивчення, а саме для дослідження його витоків, джерел і смислу необхідна феноменологічна методологія, поза нею будь-який плюралізм для здорового глузду та наукової теорії буде здаватися нісенітницею, адже вона розглядає всі явища цілісно, в розвитку, з огляду на культурну традицію. Норма закону чи будь-яких приписів поза історично-культурною традицією завжди залишатиметься абстрактною фікцією і не буде дієвою.

Крім інших аспектів, предметом філософії права є правова рефлексія, тобто оцінювання правового буття з погляду бажаного. Невизначеність у правовій політиці, тобто аморфність проголошення її цілей, може бути засобом маніпуляції, точніше – обдурювання мас. За допомогою маніпулятивних прийомів у таких випадках владні структури досягають своїх прагматичних цілей. Необґрунтованість політико-правової моделі розвитку країни є, по суті, відвертим безглуздям примітивних у своїх домаганнях кримінальних істот, які завжди мріяли «дорватися»

до влади. Криміналітет сам себе знищує, бо підриває гуманістичні засади співжиття. Ознакою кримінального способу управління державою є цілковите ігнорування або маніпулятивне використання законів. Переслідують ідеологічні засади управління державою, підмінюють зміст понять, викривляють їх значення. Від людей вимагають покірності, насаджують страх покарання.

Філософія права як світоглядна засада юридичної науки обирає своїм предметом моральне виправдання чи осуд правотворення професіональних юристів та інших її суб'єктів, які управляють широкими верстами населення . Вона об'єднує політичну доцільність і її моральну оцінку в єдине ціле, перетворюючи юридичну нормотворчість у правове поле культурних практик.

Закон не може бути визнаним правовим, якщо відстоює лише інтереси держави, владні структури якої діють не в інтересах громадян. Держава як соціально-політичний інститут не має жодних зверхніх повноважень, вона не має своїх власних прав. Правами володіють винятково її громадяни, які делегують свої права в інтересах загального колективного блага, добровільно обмежуючи свої свободи в інтересах інших. Це відомі постулати з історії загальноєвропейської політико-правової історії. Узурпація державою правових повноважень громадян, за вдалим висловом Т. Гоббса, перетворює її на якесь чудовисько, «левіафан», що гнобить людину, робить з неї раба якихось зверхніх сил. В українській правовій реальності ще зберігається тоталітарна правова система, коли людина є гвинтиком у державному механізмі якихось відчужених сил. Для подолання цього західноєвропейська практика висунула ідею розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, що сприяє врівноваженню повноважень гілок влади, і люди у цьому разі мають змогу знайти захист своїх інтересів.

Сучасна українська правова практика свідчить, що головна роль у застосуванні до громадян законодавчих актів належить виконавчій владі, яка на свій розсуд трактує законодавчі акти, а суди, як і за радянських часів, виносять вироки й постанови. У філософсько-правових трактатах про правову реальність (С. І. Максимов) необхідно орієнтуватися на реальну практику та колізії, що виникають у «судочинстві» чи

«правосудді». Інакше ці поняття інтерпретують можновладці як тотожні, що з феноменологічної позиції не відповідає дійсності.

Нормативізм є засадою української законотворчості. Інтерес людини, закладений у правову норму, норма виражає через усвідомлену об'єктивну її потребу. Динамізм інтересів і потреб людини є безмежним, а тому жодна наявна нормативна норма не може їх задовольнити. Це конфлікт між природним правом і юридичною нормою позитивного права. Юридична норма частково і тимчасово вгамовує прагнення людини до змін, що інколи виливається в протестні й руйнівні настрої. Вона консервує та врівноважує наявні відносини. Користь юридичної норми, якщо її сформовано в правовому полі, полягає в тому, що вона створює умови для активізації людської діяльності, продукування нових і вдосконалення старих суспільних відносин. У цьому дискурсі постає питання про моральну складову, позитивне чи негативне сприйняття громадянами подій, що відбуваються.

У поле досліджень сучасних філософів права має увійти моральний стан українського населення. Зокрема, наявність травмованих війною, вестернізація і пов'язана з ними різка зміна ціннісних орієнтирів спричинили формування зневажливого ставлення людей до позитивного права, а природне право на життя, свободу та приватну власність сприймаються як химера. Триває вимирання української нації. За даними статистики, на 100 смертей припадає лише 60 новонароджених, щоденно близько 500 українців помирає, соціальні програми для бідних і малозабезпечених ліквідовують. Зруйновано промисловість, немає засобів для збереження здоров'я населення, а пенсіонери, які сумлінно сплачували податки і створювали матеріальні умови для нинішнього молодого покоління, стали незахищеними. Старше покоління передало новому країну в належному стані, який необхідно було реформувати відповідно до сучасних вимог інформативно-технологічного суспільства.

Насправді ж відбулося знищення матеріально-технічної та інтелектуальної бази, країна стала заручником геополітичних інтересів інших наддержав. Події, що відбуваються в економіці України, принижують людську гідність, адже нестача коштів для життя перетворює людину на легку здобич для «акул

бізнесу». За словами відомого тирана Гітлера, «совість – це химера». Ніцшеанська іморальність призводить до поширення в стосунках між людьми цинічної зухвалості та моральної деградації. Чи стане на заваді цим негативним процесам в українському суспільстві право як культурний феномен – можна оцінити згодом, проте нині істотно посилюється енергетичний потенціал слова філософів права. Геґель не випадково називав філософів «сіллю землі». Бо вони несуть відповідальність за ті ідеї, які культивують. Касирер зазначав, що слово має дві складові – епістемологічну і магічну. Остання – прерогатива філософів у царині права.

У висновках зауважимо, що українська філософсько-правова думка, попри нетривалий період свого існування як самостійної галузі знань, накопичила значний теоретичний матеріал, щоб критично оцінити наявний правопорядок, правотворчість, що мають бути спрямовані на захист законних економічних, політичних і культурних прав громадян, та сприяти створенню необхідних умов для їх розвитку.

Івченко Юлія Володимирівна,
докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПІЗНАННЯ ПАТРІОТИЗМУ

Український політик, громадський діяч, письменник Л. Лук'яненко зазначав: «...Українці як дерево: від стовбура воно вростає в землю, і від стовбура воно вростає в небо. Коріння – це наша минувшина. Під ногами в нас ґрунт, политий потом і кров'ю наших дідів-прадідів. І від міри нашого знання цього минулого залежить, що теперішні українці можуть взяти собі до духовного і практичного вжитку. Як... коріння вбирає із землі вологу і подає її... вгору, так і наші пращури передають нам з-під землі особливості... тіла і темпераменту. ...Що глибше людина знає свій родовід... то потужніше вона стоїть на землі й успішніше витримує різні вітрогонні хвилі на шляху свого життя [1, с. 4].

Справжній патріотизм ґрунтується на глибокому розумінні минулого як джерела досвіду, необхідного для творення майбутнього. Патріотизм – це відродження та дотримання найкращих традицій свого народу. Століттями і тисячоліттями окремі держави формували прихильність до рідної землі, мови, традицій. В умовах утворення національних держав патріотизм став складовою суспільної свідомості й відображав загальнонаціональні моменти її розвитку.

Відповідно до тлумачного словника сучасної англійської мови Вебстера, «патріотизм – це любов до своєї країни, турбота про її процвітання і благополуччя, почуття, які надихають на служіння Вітчизні».

Онтологічний аспект пізнання патріотизму стосується його буття, тенденцій функціонування та розвитку. За онтологічного підходу до патріотизму поняття «Батьківщина» та «Вітчизна» не є тотожними. Тлумачення цих понять філософами, письменниками, політичними і військовими діячами різних часів суттєво різняться, а часом і суперечать одне одному. Зазначене зумовлено тим, що різні історичні ситуації, тенденції суспільного розвитку, світоглядні позиції людини визначають певне їх розуміння. Сутність цих понять еволюціонує, наповнюється різним змістом залежно від низки факторів.

Поняття «Батьківщина» пов’язують з географічними, біологічними (передусім генетичним), екологічними, антропологічними, етнічними й іншими факторами. Термін «Вітчизна» найчастіше співвідноситься із соціальними, економічними, культурними, ідеологічними, науковими, художніми й іншими чинниками, складовими специфічно суспільного змісту людського життя. І якщо не брати до уваги ті випадки, коли слова «Батьківщина» і «Вітчизна» застосовують як синоніми, то слід визнати, що вони позначають принципово різні поняття.

Існує й ширше тлумачення поняття «Батьківщина» як країни, у якій людина народилася, як історично належної цьому народу території з її природою, населенням, особливостями історичного розвитку, мовою, культурою, побутом і звичаями, як місця народження, місця виникнення.

Слід зауважити, що в цьому тлумаченні поняття «Батьківщина» вже з’являються соціально-політичні аспекти,

адже уявити Батьківщину, Вітчизну без них неможливо, будь-яка людина – це суспільна істота, поза суспільством вона не існує. Саме соціально-політична, духовна складова понять «Батьківщина», «Вітчизна» утворює їхню сутність. У реальному житті вона відіграє найважливішу роль, бо визначає зміст поняття «Батьківщина». Зі зміною економічної, соціально-політичної та духовної ситуації в країні сутнісне значення понять «Вітчизна», «Батьківщина», «патріотизм» змінюється. Саме тому постає потреба у пошуку нових соціально-політичних і духовних засад цих понять. Це мають стати громадянсько-державні цінності, закріплені в Конституції України. До них слід віднести традиційне розуміння громадянської та військової служби, з її морально-етичними уявленнями про честь, обов'язок, присягу, вірність державним символам України.

Іншу позицію у своїх дослідженнях обстоює вчений В. Макаров, ототожнюючи ці два поняття. Він вважає, що Батьківщина – це природно-історичний фундамент національного життя, її базова складова. Батьківщина служить об'єктивною умовою і необхідною передумовою формування вітчизняної культури, безпосереднім джерелом як її загальнолюдського змісту, так і неповторних національно-особливих форм, у яких вона втілюється. Батьківщина є природною та етнічною основою Вітчизни, тим конкретно-історичним тлом, на якому розгортається вітчизняне життя і формуються її підвалини. Вітчизна виростає з Батьківщини, як зі свого «кореня»; вона є своєрідною надбудовою над нею та уособлює величний елемент цивілізації. Вітчизна становить соціокультурну визначеність національного життя, той її історичний «зріз», який можна назвати національно-особливою формою людської цивілізації [2, с. 39].

Згідно з іншим підходом, Вітчизна є суспільно визначеним середовищем проживання окремої особи або цілого народу, що охоплює, зокрема, надбання матеріальної культури, духовне багатство і, насамперед, спосіб організації людського життя. У такому трактуванні поняття Батьківщини вже не розчиняється в понятті «Вітчизна». Якщо Батьківщина, як і Вітчизна, є певним порівняно незалежним пластом національного життя, то поняття «Батьківщина» не може бути

навіть підпорядковане поняттю «Вітчизна». Отже, термін «Батьківщина» є самостійною категорією, яка має свою специфічну сферу застосування. Водночас вони тісно пов'язані та пронизують одна одну.

З одного боку, Батьківщина є тим природно-історичним підґрунтям, на якому будується Вітчизна, а тому чинить на неї істотний вплив. З іншого боку, розвиваючись, Вітчизна перетворює Батьківщину за новими ідеалами й цінностями, що склалися у вітчизняній культурі, відображаючи своє ставлення до Батьківщини. Саме тому в розгорнутих тлумаченнях поняття Вітчизни ця органічна взаємозалежність її з Батьківщиною знаходить відповідне концептуальне відображення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лук'яненко Л. Від хохла до українця: роздуми / Левко Лук'яненко. – Київ : ТОВ Юрка Любченка, 2014. – 143 с.

2. Макаров В. В. Отечество и патриотизм: Логико-методологический анализ / В. В. Макаров. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1998. – 159 с.

Казміренко Вікторія Олександрівна, старший викладач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СВІДОМІСТЬ ПІДЛІТКА

У сучасному світі Інтернет охопив усі сфери життєдіяльності людей. Нині досить складно уявити наше життя без цього ресурсу. Інтернет чинить вплив на всіх, передусім – на підлітків. Їхня слабка психіка дуже схильна до стороннього впливу. З розвитком ІТ-технологій широкого поширення набули так звані соціальні мережі. Школярі користуються ними будь-де і будь-коли, у перервах між активною діяльністю. Інтернет і соціальні мережі є визначальними факторами соціалізації сучасної молоді.

Комп'ютерні технології є «простором, вільним від батьків». Ідучи в соцмережу, підліток розраховує на

безконтрольність з боку дорослих. Відбуваються спілкування, соціалізація особистості, розвиваються комунікативні здібності. Водночас усі вияви асоціальної поведінки – лайливі слова, порнографія, злочинність, агресія, підлітковий секс – можуть спрямовуватися і розвиватися через соцмережі [1].

Віртуальна мережа призводить до такого психологічного захворювання, як Інтернет-залежність. Ця хвороба істотно впливає на успішність підлітків, їх світогляд. У нашій країні нерозв'язаними лишаються проблеми авторського права й низького контролю з боку адміністраторів мережі за тим, що потрапляє у вільний доступ користувачів (ідеться про порнографічні ролики).

Інтернет-залежність – серйозний психологічний розлад, який складно вилікувати, його наслідком є формування комплексу неповноцінності. Для того щоб підліток не набув таких відхилень, дослідники рекомендують стежити за тим, з якою інтенсивністю він користується цим ресурсом, і як реагує на тимчасову заборону. Якщо реакція агресивна – варто бити на сполох.

Найважливіший вплив на розвиток неповнолітнього чинять батьки. Навіть якщо підліток бунтує, він говорить грубощі батькам, тобто вивчає світ на прикладі їхніх реакцій і способу життя. Соцмережі будуть займати те місце в житті підлітка, яке батьки дозволять їм займати. Якщо батьки подають приклад морального життя й активно цікавляться життям підлітка, негативні аспекти поширення соцмереж загрожуватимуть підлітку значно менше [1].

В Інтернеті, як і в реальному світі, люди об'єднуються в певні соціальні групи (соціальні маски), які між собою майже не перетинаються. Основний глобальний розподіл відбувається за проектами, усередині яких цільова аудиторія розподіляється на неформальні групи за інтересами, віком та іншими ознаками. Причому таких соціальних масок може бути кілька: удень людині потрібне ділове спілкування, увечері – спілкування з друзями та сім'єю, у вихідні – спілкування, наприклад, пов'язане з хобі тощо. У кожного набір масок буде свій, проте вони мають певні особливості, які впливають на поведінку загалом. Саме тому сучасна людина часто зареєстрована в декількох соціальних мережах, у яких задовольняє різні потреби і подає про себе різну інформацію. Чимало людей заводять

навіть по кілька акаунтів у кожній соціальній мережі, щоб мати можливість «надягати» різні соціальні маски [2].

Найвищий відсоток залежності від соцмереж спостерігається серед користувачів, чиє життя досить нудне й одноманітне. Розміщуючи на своїй сторінці інформацію, що не завжди відповідає дійсності, вони намагаються створити ідеальний образ для інших користувачів.

Основними ознаками залежності від соціальних мереж є такі:

1) перевірка вхідних повідомлень по кілька разів на день. Подеколи користувачі цілодобово тримають комп'ютер увімкненим, щоб не пропустити жодної новини або повідомлення;

2) багатогодинне «блукання» сторінками всіх друзів;

3) постійне оновлення статусу, розміщення нових фотографій, коментарі з приводу кожної своєї дії;

4) відсутність реальних зустрічей з друзями – спілкування виключно в соціальних мережах;

5) бажання пограти в додатки перетворюється на протистояння із самим собою і змушує відкладати важливі справи;

6) роздратування, якщо з певних причин немає доступу до соцмереж [3].

Гостре почуття самотності – одне з найсильніших переживань підлітка. Саме соціальні мережі надають дитині можливість відчути, що в неї є багато друзів.

Казміренко Людмила Іванівна, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, професор

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР ДО СТ. 20 КК УКРАЇНИ

Взаємодія кримінально-правових і юридико-психологічних знань може відбуватися через узагальнення представниками юридичної психології «сигналів» практики про наявність проблемної ситуації; результати такого узагальнення у формі наукових розробок чи пропозицій надають законодавцю й теорії кримінального права. Це мало місце, наприклад,

із проблемою нездатності певної категорії осіб під час учинення злочину *повною мірою* усвідомлювати свої дії та керувати ними. Результатом такої взаємодії стало включення до КК України спеціальної норми (ст. 20 – Обмежена осудність).

Проблема обмеженої осудності не є новою для правозастосовної практики. Так, понад сто років тому (1901 року) була опублікована робота Л. Є. Владимирова «Психологічне дослідження в кримінальному суді» [1, с. 47], у якій автор обґрунтовує ідею *зменшеної осудності* тим, що є випадки, коли злочинець вважається осудним, але за своїм психічним станом не здатен прилаштуватися до первісних вимог співжиття в суспільстві та не спроможний «відповідати з необхідною долею розважливості та помірної енергії на запити життя». На думку дослідника, з розвитком цивілізації кількість таких людей буде збільшуватися, що цілком підтверджується сьогоденням. Вимагати від них психічної нормальності «середньої людини», яку передбачає кримінальне законодавство, несправедливо, але й залишати їх без покарання не можна. Ураховувати зменшену осудність потрібно й заради справедливості, і заради суспільної безпеки».

У сучасному категорійно-понятійному обігу поняття «зменшеної осудності» трансформувалося в «обмежену осудність». Наприклад, у статті «Осудність» в «Енциклопедії юридичної психології» зазначено: «Різновидом осудності є обмежена осудність, коли особа не повною мірою усвідомлює фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій чи не повною мірою здатна керувати своїми діями внаслідок психічного розладу. Діагностика обмеженої осудності особи в момент вчинення злочину може розглядатися в суді як обставина, що пом'якшує відповідальність» [2, с. 164].

Таке формулювання видається нам більш вдалим, з огляду на акцентування в ньому на усвідомленні фактичного характеру та суспільної небезпеки (точніше – суспільно небезпечних наслідків) своїх дій. У статті 20 КК України йдеться лише про усвідомлення своїх дій як таких, чого недостатньо. Прикладом є досить численні випадки розведення багать чи підпалювання мотлоху (зокрема й боєприпасів часів Другої світової війни, тополиного пуху тощо) особами з межовими розумовими здібностями (олігофренами чи просто соціально та педагогічно

занедбаними підлітками). Вони цілком усвідомлюють, що розводять вогонь, керують своїми діями, але не передбачають, що це може призвести до суспільно небезпечних наслідків. Наявна розумова недостатність не дозволяє таким особам мислити абстрактно, тобто утворювати ймовірнісні причиново-наслідкові ланцюжки (дія та її можливі наслідки). Зазначену обставину слід ураховувати під час призначення покарання як можливість його пом'якшення, тобто вона є обставиною, що пом'якшує (зменшує) покарання в разі вчинення злочину.

Беззаперечною є важливість новації, передбаченої ст. 20 КК України, водночас, вона потребує уточнення. Зокрема, законодавець не визначає складів злочинів чи категорій осіб, щодо яких вона не може бути застосована, тобто вона нічим *не обмежена.* Такі обмеження закладені, наприклад, у диспозиції ст. 18 КК України – суб'єкт злочину, характерними ознаками якого є: 1) фізична особа; 2) осудна особа; 3) особа, що вчинила злочин у віці, не молодшому за визначений Кодексом (п. 1); ще виразніше обмеження звучить у п. 2 – спеціальний суб'єкт (громадянство, певне посадове становище, виконання певних професійних чи спеціальних функцій).

Якщо проаналізувати поняття «обмежений» із суто лінгвістичних позицій, ми одержимо аналогічний результат. Його синонімом є односторонній, а антонімом – необмежений, багатосторонній. Обмежений – недостатньо широкий, такий, що не виходить за певні межі, виявляється лише в одному напрямі. Саме так коментують поняття спеціального суб'єкта: «суб'єктом злочину одержання хабара (ст. 368 КК України) може бути лише службова особа; суб'єктом військових злочинів – лише військовослужбовці; суб'єктом державної зради (ст. 111) – лише громадянин України» [3, с. 34].

Отже, ст. 20 КК України коректніше було б сформулювати як *зменшену* осудність, саме так, як пропонував свого часу Л. Є. Владимиров. На наш погляд, позиція вченого була прогресивнішою, ніж сучасного законодавця, і стосовно післясудового періоду. Так, нині передбачено лише застосування до обмежено осудних осіб примусових заходів медичного характеру, як і щодо неосудних осіб.

В останньому випадку це цілком виправдано, оскільки притаманні їм розлади психічної діяльності становлять суть

медичного (біологічного) критерію, причому всі вони належать до компетенції психіатрії. До таких категорій осіб, безсумнівно, можуть бути застосовані (і призведуть до стабілізації психічного стану) заходи медичного характеру. Що ж стосується психічних розладів, означених у коментарі до ст. 20 КК України як «аномалії психіки (наслідки психопатії, неврозів, невротичних і неврозоподібних реакцій, затяжних соматичних захворювань (скажімо, грипу, герпесу), а також психопатоподібні стани, залишкові явища черепно-мозкової травми, глибока акцентуація характеру (тобто посилення певних психічних властивостей, наприклад істерії), хронічний алкоголізм, олігофренія в стадії дебільності тощо)» [3, с. 38], то такі примусові заходи, звичайно, можна застосовувати, але це не завжди доцільно і не розв'язує проблеми, оскільки зменшена осудність не є наслідком психічного захворювання.

Зменшена осудність, на нашу думку, спричиняється недостатнім ступенем психічного опору, необхідного для того, щоб утриматися від учинення діяння, яке становить предмет обвинувачення. Стани психічної недостатності зводять психічний опір на нижчий ступінь, аніж потрібний людині, щоб протистояти злочинним мотивам. Усі ці стани є проміжними між осудністю і неосудністю, вони знаходяться ближче до здоров'я, ніж до хвороби, і психіатри вважають їх здоров'ям. На людей психічно недостатніх все впливає із силою, нездоланною для них: пристрасть, горе, радість, алкоголь.

Зменшена осудність тягне за собою не менш тривале за терміном, але якісно зовсім інше покарання. Воно передбачає відповідне лікування та вживання психопрофілактичних і психокорекційних заходів. Л. Є. Владимиров пропонує застосовувати в таких випадках державну опіку: вона здатна забезпечити суспільну безпеку, створити прийнятні умови для опікуваного. У сучасному науково-практичному розумінні це можна трактувати, насамперед, як необхідність створення спеціалізованих пенітенціарних закладів (або виокремлення в установах виконання покарань спеціальних підрозділів), де особи, визнані зменшено осудними, утримувалися б окремо від інших категорій злочинців для попередження криміналізації, до якої вони схильні. У таких спеціалізованих закладах необхідно створити належні умови не лише для медикаментозного впливу,

а й для організації комплексу спеціалізованих заходів ресоціалізації, передусім – цільового використання психотерапевтичних методів (групових та індивідуальних). Лише після завершення психокорекції таких осіб можна переводити до звичайних установ виконання покарань або ж звільняти, якщо термін позбавлення волі вичерпано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридическая психология. Хрестоматия / сост.: В. В. Романов, Е. В. Романова. – М. : Юристъ, 2000. – 448 с.

2. Энциклопедия юридической психологии. – М. : ЮНИТИ, 2003. – 607 с.

3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. – 2-ге вид. – Київ : А.С.К., 2003. – 976 с.

Калиновський Богдан Валерійович, завідувач кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЕВОЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

У науковій літературі зазначено, що методологія науки, методологія юриспруденції та методологія окремих юридичних наук співвідносяться як загальне, особливе й одиничне, тому кожна юридична дисципліна трансформує загальнонаукові методи, поняття і системи знань згідно з властивостями домінуючих методів і сутності свого предмета. Методологія – це складний багатоступеневий процес пізнання, а отже, у цьому сенсі варто послуговуватися формулюванням «методологічні принципи науки».

На особливості методології дослідження конституційно-правових засад функціонування та розвитку місцевої публічної влади в Україні впливають: 1) комплексний характер дослідження, який визначається тим, що категорія і явище «місцева публічна влада» є інтегративною категорією влади місцевого самоврядування та державної виконавчої влади на

місцях; 2) знаходження об'єкта дослідження на межі декількох як юридичних, так і неюридичних наук (конституційного, міжнародного, муніципального, адміністративного права, державного управління, політології); 3) специфіка предмета дослідження – загальні закономірності розвитку національної системи місцевої публічної влади в умовах європейської інтеграції, а також шляхи і засоби оптимізації її функціонування та розвитку; 4) необхідність забезпечення обґрунтованості результатів дослідження й можливостей використання його висновків і пропозицій для проведення конституційної, муніципальної та адміністративно-територіальної реформ.

Наукове дослідження будь-якого державно-правового явища, передусім конституційно-правового, зокрема місцевої публічної влади, вимагає розроблення та обґрунтування комплексу відповідних методологічних підходів і прийомів щодо його вивчення. Це має забезпечити його комплексність і всебічність, достовірність та повноту одержаних наукових результатів, послідовність й організованість наукового дослідження загалом.

Методологію дослідження конституційно-правових засад функціонування та розвитку місцевої публічної влади слід розуміти як систему предметно зумовлених філософсько-світоглядних підходів, принципів, загальнонаукових і спеціально-наукових методів, способів (прийомів) і засобів, які зумовлюють комплексний характер осмислення предмета дослідження та опису його результатів.

З огляду на новітній етап конституційно-правової реформи, сучасна юридична наука постійно здійснює пошук оптимального й універсального методологічного інструментарію пізнання правової дійсності, тому це вчення не втрачає актуальності серед напрямів конституційно-правових досліджень. У зв'язку із цим зазначимо певні важливі методологічні положення, розроблені в цій галузі юридичної науки.

Загалом усі методи наукового пізнання створюють оптимальне уявлення про певні аспекти організації та функціонування місцевої публічної влади. Використання різноманітних методологічних засобів дає змогу різнобічно досліджувати діяльність місцевої публічної влади, простежити

вплив конституційних норм, міжнародно-правових і локальних актів на систему місцевої публічної влади.

Отже, обрана як предмет дослідження проблема місцевої публічної влади в Україні визначає потребу обґрунтування її теоретичних і прикладних аспектів. Ця проблема є досить складною, має комплексний характер і порушує низку ключових питань, для вирішення яких потрібно застосовувати міждисциплінарні, системні та комплексні методи. Міждисциплінарний характер, багатогранність і складність цієї наукової проблеми зумовлюють необхідність її вивчення з використанням методів різних рівнів методології юридичних наук. Окрім того, важливе значення має аналізу не лише об'єкта дослідження, а й становлення та розвитку знань про нього.

Вертикальна структура методології наукового дослідження передбачає такі рівні: світоглядно-філософський, на якому визначаються основні напрями та загальні принципи пізнання предмета дослідження; загальнонауковий, що відображає дослідження об'єктів, які охоплює предмет; конкретно-науковий, що акцентується на юридичній науці, розглядає предмет як явище правової дійсності; спеціально-науковий, де вивчають окремі властивості об'єкта (предмета). Таким чином, місцева публічна влада в Україні, її конституційно-правові засади функціонування та розвитку досліджені комплексно як складне явище конституційно-правової дійсності, з огляду на сучасні методологічні досягнення, що ґрунтуються на відмові від догматизму та забезпеченні принципу об'єктивізму.

Підсумовуючи матеріал про методологію дослідження конституційно-правових засад функціонування та розвитку місцевої публічної влади в Україні, слід акцентувати увагу на тому, що вдосконалення потребує методологія наукових конституційно-правових і муніципально-правових досліджень щодо адаптації та узгодження загальнонаукової, конкретно-наукової, спеціально-наукової (конституційної та муніципальної) методології стосовно предмета дослідження.

Методологія конституційно-правових досліджень є важливим питанням, без вирішення якого неможливо рухатися в напрямі пізнання конституційно-правових засад функціонування та розвитку місцевої публічної влади в Україні й ефективно

розв’язати проблему безпосередньої науково-теоретичної і практично-прикладної діяльності з удосконалення їх засад.

Камінська Наталія Василівна,
професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПІДҐРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Необхідним у процесі вивчення системи місцевого самоврядування в Україні, так само як і європейської системи місцевого та регіонального самоврядування, їхніх структурних елементів є, насамперед, дослідження методологічних засад. Методологія є каталізатором прогресу будь-якої наукової галузі чи системи. Дослідники, застосовуючи синтетичні методи під час наукового пошуку, збагачують науковий інструментарій, формуючи міждисциплінарні підходи до вивчення об’єкта і предмета, що створює власну унікальну методологію. Цей процес не оминув дослідження систем місцевого самоврядування національного й наднаціонального рівнів.

Система місцевого самоврядування України та європейська система місцевого і регіонального самоврядування є об’єктом правового регулювання відповідних галузей муніципального права України та європейського муніципального права. Це зумовлює багатоаспектність методологічного підґрунтя дослідження систем місцевого самоврядування, їхніх принципів, суб’єктів, інститутів тощо.

Поряд із загальнонауковими методами пізнання, очевидним є використання таких спеціально-наукових методів, як:

1) системний і структурно-функціональний – для з’ясування елементів і механізмів реалізації систем місцевого самоврядування, виявлення особливостей структурних елементів правових систем України, Ради Європи, правової системи Європейського Союзу, європейського муніципального права;

2) порівняльно-правовий, чи компаративний, – для порівняння організаційних і функціональних характеристик органів місцевого та регіонального самоврядування

європейських країн, моделей муніципалізму й регіоналізму у створенні та забезпеченні європейських правових стандартів у цій сфері, вивчення зарубіжного досвіду їх запровадження в умовах реформ;

3) формально-логічний, семантичний, гносеологічний та аксіологічний – для визначення понятєво-категорійного апарату місцевого і регіонального самоврядування, систем місцевого самоврядування, з'ясування змісту норм правових актів у цій сфері;

4) соціологічний – під час аналізу суб'єктів систем місцевого самоврядування, муніципального права України та європейського муніципального права, їхніх інститутів;

5) моделювання і прогнозування – з метою пошуку оптимальної моделі місцевого та регіонального самоврядування, механізмів реалізації систем місцевого самоврядування, муніципального права України і європейського муніципального права, удосконалення правових актів України в цій сфері та відповідних міжнародно-правових актів.

Звісно, цей перелік не є вичерпним, потребує доповнення й уточнення у подальших наукових працях. На нашу думку, сучасні проблеми в юридичній науці досліджуються в нових методологічних умовах, побудованих на принципах об'єктивізму, відходу від догматизму та нормативно-методологічних кліше. Система місцевого самоврядування в Україні та європейська система місцевого і регіонального самоврядування поєднують внутрішньодержавні й зовнішні, наднаціональні та міжнародно-правові, аспекти в умовах глобалізації сучасних суспільних відносин. Інститути місцевого самоврядування та регіонального самоврядування є однорідними категоріями, так само як система місцевого самоврядування України чи іншої держави, як і європейська система місцевого та регіонального самоврядування. Вони чинять схожий вплив на суспільні відносини, за винятком сфери їх поширення, є категоріями, які взаємодоповнюються, іноді залежать одна від одної. Саме принцип врівноваженого співіснування цих категорій забезпечує симетричність такої взаємодії, що притаманна сучасним демократичним режимам.

Застосування різних методів дослідження надає можливість об'єктивно й достовірно досліджувати проблеми місцевого та регіонального самоврядування, муніципального

права. Неминучим є формування міждисциплінарної методології, у якій застосовуватимуть комплекс методів теоретико-правових наук, науки міжнародного права, так і галузевих наук –конституційного права, муніципального права тощо, а також історичних, політичних, економічних, соціологічних, географічних й інших наук.

Отже, складність формування методологічного інструментарію у процесі дослідження системи місцевого самоврядування України та європейської системи місцевого і регіонального самоврядування зумовлені міждисциплінарністю та міжгалузевим характером окресленої проблематики. Водночас багатоаспектність цих систем надає можливість через багатоманітність прийомів і способів наукового пізнання з'ясувати їхню сутність і перспективи еволюційного розвитку як у національному, так і наднаціональному вимірах, напрями вдосконалення національного муніципального та іншого законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорілко В. Ф. Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальций ; за ред. М. О. Баймуратова. – 2-ге вид., доповн. – Київ : Правова єдність, 2009. – 720 с.
2. Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна : монографія / Н. В. Камінська. – Київ : КНТ, 2014. – 414 с.
3. Скакун О. Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении : откр. лекция. – Киев ; Симферополь, 2007. – 31 с.
4. Європейська хартія місцевого самоврядування (офіційний переклад) 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.kiev.ua/. – Назва з екрана.
5. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 9. – Ст. 585.
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Клюєва Юлія Олегівна, консультант юридичної компанії «Легум»

АВТОРИТЕТ ДОКТРИНАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА

Доктринальне тлумачення норм права відіграє важливу роль у процесах правотворчості, правореалізації та правозастосування. У зв'язку із цим справедливим є міркування, що найбільшу значущість серед видів неофіційного тлумачення має саме доктринальне тлумачення.

Інтерес до суті авторитету доктринального тлумачення зумовлений необхідністю конкретизації його юридичного значення, а також розширенням теоретико-правових уявлень про його вплив на якість і результат юридичної діяльності.

У широкому значенні «*авторитет*» слід тлумачити як загальновизнане значення особи або організації в різних сферах суспільного життя, що ґрунтується на глибоких знаннях, компетенції, досягненнях у своїй галузі, а також сама особа, яка користується впливом або визнанням. Тобто *авторитет* – це загальновизнане значення, вплив, загальна повага. З огляду на таке визначення, авторитет має суб'єктний характер, він закріплюється за конкретною особою або групою осіб.

Авторитет доктринального тлумачення підтримує такий суб'єктний елемент: вчені-юристи, колектив учених, науково-дослідні установи, які здійснюють процес наукової юридичної інтерпретації. Тобто авторитетність доктринального тлумачення підкріплена безпосередньо авторитетом вчених. Цей авторитет формується на підставі таких складових: високий рівень наукової правосвідомості, наукової обґрунтованості та переконливості юридичної оцінки, розгорнута наукова аргументація і високий ступінь систематизації в правотлумачній діяльності.

Цікавою є думка Л. В. Соцуро щодо авторитету доктринального тлумачення в правозастосуванні, згідно з якою його роль посилюється, коли в юридичній практиці доводиться застосовувати аналогію закону чи права. Таким чином, звернення до цілеспрямованого та глибокого наукового аналізу основних засад і принципів права учасниками доктринального тлумачення засвідчує істотне значення (авторитетність) доктринального тлумачення в правозастосовній практиці [1, с. 58].

Авторитетність доктринального тлумачення відображається і в правореалізаційній практиці. У теорії права зазначають, що силою свого авторитету доктринальне тлумачення впливає на правосвідомість, формуючи правову культуру, розширює уявлення і знання про свої права й обов'язки, спонукає учасників правовідносин до законних активних дій з реалізації на практиці державної волі.

Мислитель Г. Ф. Шершеневич у своїй праці «Загальна теорія права» зауважував: «Тлумачення не має ніякої обов'язковості, все одно, хто його здійснює – приватні особи чи міністри, учені або досвідчені практики, або особи, що не пов'язані з юриспруденцією. Результати тлумачення освічених юристів можуть мати, порівняно з тлумаченням будь-якої іншої особи, високий моральний авторитет, але не мають жодного юридичного авторитету» [2, с. 733]. Таким чином, доктринальне тлумачення має допоміжний характер.

У загальнотеоретичній юриспруденції не досягнуто єдності думок стосовно характеру доктринального тлумачення. Хоча в теорії права переважає позиція, за якою особливістю доктринального тлумачення є його допоміжна роль. Однак, на думку Г. М. Надьожина, доктринальне тлумачення норм права є однією з основних форм правової діяльності. У зв'язку із цим учений зауважує, що доктринальне тлумачення не може діяти як допоміжний елемент, оскільки інтерпретаційна, правотворча і правозастосовна діяльність ґрунтується саме на наукових підходах і висновках. Науковець вважає, що результати доктринального тлумачення можуть мати як обов'язковий (офіційний), так і необов'язковий (неофіційний, рекомендаційний) характер. Неофіційний (рекомендаційний) характер доктринального тлумачення виражається в результатах, які не мають обов'язкового значення (науково-практичні коментарі тощо). Офіційний зміст доктринального тлумачення полягає в інтерпретаційних актах обов'язкового характеру – актах офіційного нормативного тлумачення, а кожний акт офіційного тлумачення ґрунтується на доктрині [3, с. 18].

Таким чином, доктринальне тлумачення, виявляючись в актах офіційного тлумачення, є необхідною складовою процесу офіційної роз'яснювальної інтерпретації, що засвідчує авторитетність доктринального тлумачення в юридичній діяльності.

Отже, доктринальне тлумачення має авторитет у різних видах юридичної діяльності. Сутність його авторитету також полягає в здатності визначати можливі шляхи вдосконалення законодавства і позитивно впливати на правову культуру та правосвідомість населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соцуро Л. В. Неофициальное толкование норм права : учеб. пособие / Л. В. Соцуро. – М. : Профобразование, 2000. – 112 с.

2. Шершеневич Ф. Г. Общая теория права / Ф. Г. Шершеневич. – М., 1910. – 814 с.

3. Надежин Г. Н. Доктринальное толкование норм права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Надежин Г. Н. – Н. Новгород, 2005. – 218 с.

Колінько Олена Олександрівна,
доцент кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права, кандидат юридичних наук

МЕХАНІЗМ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЇЦИДЕНТА ПІД ЧАС ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

Перехід від індивідуального до загальносоціального відбувається соціально-психологічними каналами й механізмами, тобто шляхом спілкування між людьми. Наприклад, таким «шляхом» може бути певна конфліктна ситуація. Жертва, так само як і злочинець, є структурним елементом будь-якої криміногенної ситуації. Отже, умовно можна створити певний трикутник «злочинець – конфліктна ситуація – жертва», кожен елемент якого взаємодіє і є взаємозалежним один від одного.

Кожна особа має власний поріг, який відмежовує її альтруїстичні ідеї світосприйняття від егоїстично-конфліктних. З огляду на те, що кожна особа є особистістю, якій притаманна наявність певної, але в кожному випадку різної сукупності біологічно зумовлених і соціально детермінованих властивостей та якостей, можна стверджувати, що одну й ту саму ситуацію різні особи сприйматимуть по-різному. Усе це може залежати від стану особи, її виховання, переконань і досвіду [1, с. 116].

Злочин – це той самий конфлікт, тому що виникає між особами через несумісність їхніх позицій, інтересів і поглядів. Поняття несумісності стосується блага, що охоплює як індивідуальні, так і загальносоціальні позиції, інтереси і погляди – право особи на нормальне й безпечне існування в суспільстві. Під час учинення злочину одна особа (злочинець) своїми діями (бездіяльністю) порушує встановлений порядок відносин між людьми в суспільстві шляхом завдання шкоди законним правам та інтересам іншої особи (жертви), яка повинна морально, фізично, психологічно або іншими способами протидіяти злочинцю для захисту власних прав та інтересів. Саме в момент цієї протидії і виникає конфлікт. Не можна момент учинення односторонніх дій злочинця назвати конфліктом (конфліктною ситуацією), адже реакція жертви в разі посягання на її блага має таке саме значення, як і дії злочинця. Без жертви та її реакції на протиправні дії не буде злочину взагалі.

Український кримінолог О. М. Костенко соціопатичною особистістю визнає таку, що здатна за певних умов порушити встановлений порядок відносин між людьми в суспільстві. Соціопатичність такої особистості полягає в наявності в неї комплексу сваволі та ілюзій, який не узгоджується з природними законами соціального життя [2, с. 73]. Таким чином, особа під час учинення певних протиправних дій порушує природні закони соціального життя, через реалізацію властивого її особистості комплексу сваволі й ілюзій. Цей комплекс сваволі й ілюзій формується внаслідок спотвореного процесу соціалізації (коли поведінці людини властива певна патологія) і може виявитися виключно за наявності певних зовнішніх умов впливу. На нашу думку, ця ідея є найбільш аргументованою і такою, що вирішує питання співвідношення соціального й біологічного в процесі життєдіяльності особи.

Злочинець і жертва можуть бути визначені як своєрідні вияви соціопатичних особистостей. Головна відмінність між ними полягає в реалізації наявного в них комплексу сваволі й ілюзій у міжособистісних відносинах (у відносинах між людьми в суспільстві). Комплекс сваволі й ілюзій злочинця спрямований на порушення встановленого законом порядку відносин між людьми в суспільстві. Жертва насильницького злочину реалізує комплекс

сваволі та ілюзій (власну віктимність) через нечинення опору в разі застосування до неї певного виду насильства.

Учинення певних дій потребує від людини здійснення мотиваційної, вольової та інтелектуальної діяльності. В умовах нормального існування суспільних відносин ця діяльність відповідатиме законам природи. Під час учинення злочинних дій, які спрямовані на задоволення власних потреб шляхом порушення встановленого порядку функціонування відносин між людьми в суспільстві, закони природи також будуть порушені. Тому, на нашу думку, під час розгляду механізму злочинної поведінки варто застосовувати схему, запропоновану О. М. Костенком, відповідно до якої процес породження злочинного діяння складається з чотирьох етапів:

I – унаслідок дії причин злочинності в людини формується комплекс сваволі й ілюзій;

II – під впливом комплексу сваволі й ілюзій людина обирає саме злочинний спосіб задоволення своїх потреб, унаслідок чого в неї виникає мотив, що спонукає до злочинного діяння;

III – під впливом комплексу сваволі й ілюзій людина ставить собі ціль – створити злочинним способом такий стан речей, який необхідний для задоволення її потреб;

IV – під впливом злочинного мотиву і злочинної цілі людина за наявності певних умов, що сприяють вияву комплексу сваволі й ілюзій, учиняє злочин [2, с. 62].

Оскільки будь-який злочин проти життя і здоров'я особи не може існувати без жертви, нас цікавить, яке місце в цьому механізмі посідає жертва. Під час дослідження випадків доведення до самогубства увагу слід акцентувати на динаміці відносин між жертвою і злочинцем. Так, хоча на виникнення у злочинця комплексу сваволі й ілюзії жертва вплинути не може (перший етап механізму злочинної поведінки), проте для вибору злочинного способу задоволення своїх потреб і його мотивації віктимність жертви може мати не останнє значення. Учиняючи насильницькі дії, зазначені як способи доведення до самогубства, злочинець має бути впевнений, що жертва не зможе опиратися їм і вчинить самогубство. Тобто на другому етапі злочинець, крім вибору злочинного способу задоволення власних потреб і мотивації, обирає ще й потенційну жертву злочинного посягання за допомогою сприйняття стану її віктимності. Саме під час учинення цього виду злочину дуже

важливим є певне сприйняття потерпілим учинюваних проти нього дій. Не кожна особа, яка стала жертвою шантажу або іншого способу фізичного і/або психологічного впливу (цькування) як вихід із ситуації, що склалася, вирішить «накласти на себе руки». Таким чином, на четвертому етапі під впливом певних внутрішніх і зовнішніх чинників, за неможливості чинити опір злочинним посяганням, потенційна жертва може перетворитися на реальну.

Механізмом будь-якої поведінки можна визначити взаємозв'язок і взаємодію зовнішніх факторів об'єктивної дійсності з внутрішніми психічними процесами та станом, що детермінують рішення вчинити певні дії, які спрямовують і контролюють їх виконання [3, с. 136]. Структура схеми поведінки як злочинної, так і віктимної буде одна й та сама (схема, запропонована О. М. Костенком, далі – схема), але якісна її характеристика буде іншою. Елементи злочину не змінюються (злочинець – ситуація – жертва), головна відмінність полягатиме в якісній характеристиці елементів механізмів поведінки (психічні процеси і стани, що детермінують певну поведінку). Ураховуючи, що головним складником схеми є комплекс сваволі й ілюзій, то відмінність стосуватиметься саме факторів, які приводять волю і свідомість людини в соціопатичний стан.

Процес породження віктимної поведінки під час доведення до самогубства буде таким:

І етап – під дією віктимних властивостей (причин віктимності – особистісні деформації та негативні соціальні фактори, що вплинули на формування в особистості соціопатичного стану – ідеї можливого вирішення внутрішнього або зовнішнього конфлікту шляхом самогубства) у людини формується комплекс сваволі й ілюзій;

ІІ етап – під впливом комплексу сваволі й ілюзій у людини формується мотив (певна потреба) припинити певні негативні впливи стосовно себе (жорстоке поводження, систематичне приниження людської гідності, шантаж, примус до протиправних дій);

ІІІ етап – під впливом комплексу сваволі й ілюзій людина ставить собі мету – створити протиприродним способом (учинивши самогубство) такий стан речей, який необхідний для

задоволення її потреб (припинення негативних впливів, спрямованих на неї) – приймає рішення піти із життя;

IV етап – під впливом мотиву й мети людина за наявності певних умов (конфліктна ситуація, соціально-психологічна дезадаптація, крах ціннісних установок, провокуючі зовнішні фактори), що сприяють вияву комплексу сваволі й ілюзій, робить спробу самогубства.

Таким чином, механізм віктимної поведінки суїцидента під час доведення до самогубства утворюватиметься за умови реалізації наявного в жертви комплексу сваволі та ілюзій (перебування волі і свідомості жертви в соціопатичному стані) під впливом мотиву (припинення насильницьких злочинних дій, спрямованих на неї) і мети (самогубство) шляхом учинення дій, спрямованих на позбавлення себе життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кондратюк Л. В. Антропология преступления (ширококриминальная) / Л. В. Кондратюк. – М. : Норма, 2001. – 344 с.

2. Костенко О. М. Проблема № 1 сучасної цивілізації (в українському контексті) : монографія / О. М. Костенко. – Черкаси : СУЕМ, 2008. – 112 с.

3. Механизм преступного поведения / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1981. – 248 с.

Koliusheva O., Teacher-Methodist (from language training) of Kyiv Faculty of the National Academy of the National Guard of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ENGLISH ADMINISTRATIVE AND LEGAL TERMINOLOGY IN ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE

English administrative and legal terminology is a part of the legal terminology, therefore, there are many different problems that require solving, such as: elimination of ambiguity, adverse synonymy, tracing and contextual delimitation in the communication process.

English has a leading role in science, studding and management (public administration). English helps to establish relationships with various foreign entities. This language is providing

unambiguous and correct use of terminology understandable to participants in various stages of communication; writing articles in scientific research and implementation of their results. English language makes possible to join the world heritage scientific research all around the world; most Nobel laureates conduct their research in English for understanding by the world scientific community.

Administrative law scientists have to study the use of administrative and legal terminology for improvement the state legal culture and eliminate confusion among government entities at the national and international levels. Administrative law scientists have to know the legal definition of terms in translating and must not expanding or narrowing them.

When administrative law scientists using the term «administrative law» in English, particularly in translation of legal acts and international treaties, conventions in conditions of cooperation with France, administrative law scientists have to know and consider that the French will be understood by administrative law not only public law, but also constitutional law. Moreover, the administrative law in France regulates the wider range of public relations than in Ukraine.

Furthermore, the administrative responsibility means non-compliance with legal obligations and imposition of penalties on the offender in French administrative law. The definition of «administrative responsibility» in Ukraine and France has similar characteristics, so administrative law scholars have to consider them for a full and comprehensive understanding of communication between different members. There are an administrative-legal terms «public service» and «civil service» in Ukraine and France. Although, administrative and legal term «public service» has a slightly broader meaning in French, than in Ukraine, due to the spheres of the public service influence. However, «civil service» is a kind of public service in Ukraine and France. It has identical concepts.

The administrative and legal relations in the English interpretation in France, the Federal Republic of Germany, Poland is public relations in the form of social interaction between subjects and objects of public administration using administrative and legal English terminology to establish sustainable legal relations and the emergence of legal consequences.

Administrative law of European Union member states such as the Federal Republic of Germany, France, and Poland has a number of similar and distinctive features. The similarities are functioning administrative law of these countries based on the principles of proportionality, equality and protection of legal interests. Also common administrative law for the abovementioned countries is the lack of codification. In comparison of Federal Republic of Germany administrative act and French administrative act, the last one has broader meaning and applies to both general and individual acts, and applies to defined and indefinite number of persons.

Administrative and legal terminology of civil law as a scientific category has the following features: a complex system of terms; hierarchy; structurally organized unit; refer to the general and specific concepts; and use compounding and abbreviation to define the terms.

The administrative and legal terminology of Anglo-Saxon legal family has several features: the large number of synonymous expressions may be incorrectly translated or understood, if not taken into consideration the context of their use. In addition, there are many options for translation of administrative and legal terminology of Anglo-Saxon legal family into Ukrainian language. As a result, administrative law scholars have to use a wider range of dictionaries, as well as in translation of legal act it is necessary to take into consideration the regulations which may have an additional information on correctness and accuracy of administrative and legal use of the term. There are some terms which use in particularly cases in conditions of the precedential nature of the Anglo-Saxon legal family. That is why, the administrative law scholars have to define a necessary translation of such terms from particularly language situation.

It is necessary to initiate translation of basic research in Ukrainian administrative law. They have to become not only the property of the Ukrainian people, but also the entire world scientific community. It will ensure the dynamic development of domestic science, continuous forward movement and result orientation.

It is necessity to adopt the law of publishing not less than one third of articles in professional journals in English, followed by a test satisfactory translation. Graduate students and applicants have to represent the results of their scientific research in English; we consider that at least one-third of report is in English. Moreover, at least one third questions ask in English as well. It would confirm the

establishment of communication between graduates and members of the Academic Council, and would guarantee that all members of the Academic Council have high level of English.

Ministry of Education and Science of Ukraine initiated and implemented many educational programs, approved by a large number of legal documents that enhance and improve the level of research in Ukraine. Publications in journals included in the database scientometric Scopus or Web of Science published in English or another language determined by periodical. Obviously, the scientists have to have proper and sufficient level of English for meeting the requirement of scientific journals.

Кондратьєв Ігор Михайлович,
доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Екзистенціальна філософія права виникла в XX ст. під впливом екзистенціалізму як філософії існування людського буття. Засновники різних напрямів філософського екзистенціалізму спеціально не досліджували проблематику права та закону й не залишили відповідних концепцій екзистенціальної теорії про право як форму суспільної свідомості, елементу культури та цивілізації, світогляду, нормативної системи та законодавства. Однак розроблені ними ідеї, положення та принципи стали підґрунтям для розвитку філософсько-правових концепцій екзистенціального спрямування.

З позицій такої філософської методології основна мета філософії права – це розуміння та визначення права як екзистенціального явища в його співвідношенні з офіційним законом (позитивним правом). У цьому контексті екзистенціальне право є антропологічним правом, що відповідає дійсному існуванню людини, її екзистенції, а закон, правова норма – це недійсне, відчужене від людини і протилежне її екзистенціальній сутності, об'єктивована форма вираження

«неістотного існування». Загальну ідею екзистенціального праворозуміння по-різному трактують і реалізують у різних філософсько-правових концепціях екзистенціалізму. Предметом екзистенціальної філософії права є ідея права, його поняття, втілення в правову реальність, а також воля як соціально-природний стан людини. Вільна воля людини – буттєва (онтологічна) передумова її прав. Такі права природні, універсальні, космічні, тобто одвічно притаманні людям як загальнолюдське явище, що зумовлює таку саму загальнолюдську цінність права. Звідси й поняття природного права, яке тлумачать як правила належної поведінки (норми, закони), що є мірилом і методологічною базою для позитивного законодавства. Недотримання цих імперативів є спотворенням вищих розумових і моральних засад людського життя, справедливості від природи. Природне право теж певною мірою передбачає примус, але примус до свободи, справедливості, гуманізму.

Екзистенціальний підхід характеризується тим, що соціальна природа і функції права розглядають з позицій індивідуальної, суверенної сутності людини, як вираження специфічних умов її конкретного буття. Існування ж елементів саморегуляції в структурі поведінки особи екзистенціалізм пояснює існуванням у кожному індивіді особливого духовного світу, що визначає його мотиваційну структуру та лінію поведінки в кожній зі сфер правовідносин.

Прибічники цього підходу трактують право та правові інститути як форми індивідуальної і колективної життєдіяльності, засоби співіснування, явище культурно-цивілізаційного розвитку та спосіб духовно-практичного освоєння соціальної дійсності «правовою» людиною.

Саме тому в методологічному контексті вирішальну роль слід відвести духовному, психологічному, екзистенціальному аналізу сприйняття права та суб’єктивної оцінки правових процесів на всіх рівнях соціальної структури.

Екзистенціалізм акцентує на вивченні онтологічної структури права, абсолютизуючи значення зворотних зв’язків буття до праворозуміння та процесу творення нових норм. На переконання екзистенціалістів, онтологічне буття права не детермінує людську поведінку як фактор зовнішнього впливу,

оскільки є формою самовираження особистості, рис людського характеру. Таким чином, світ «дійсно людського» суб'єктивний, він протистоїть зовнішньому світу з його соціальними проблемами.

Завдання екзистенціальної правової філософії полягає в тому, щоб знайти «субстанцію історичної зміни права, його історичного буття» (М. Мюллер).

Основна вимога природного права як права екзистенції полягає в тому, що необхідно розробити такий, що відповідатиме гідності, честі людини й цінностям людського життя, взірець існування індивідів та їхніх відносин. Традиційне природно-правове положення щодо людської гідності трактують як вимоги порядку максимально можливої свободи всіх людей за умов дотримання їхніх потреб і розвитку здібностей.

Представники екзистенціальної правової філософії критикують юридичний позитивізм, який визнає лише емпіричні, реальні факти й ігнорує ідеальні, метафізичні чинники, що призводять до трактування права як однобічного соціологізму, біологізму.

Таким чином, філософсько-правовий екзистенціалізм вивчає природно-буттєві джерела права, його основну ідею як міру свободи людського існування в природному та соціальному світах.

Сфера права, правова реальність не вичерпується позитивним законодавством, чинним правом. Останнє окреслює ті юридичні норми, які діють у конкретному соціальному часі та просторі. Головне світоглядне, методологічне та гносеологічне питання правового екзистенціалізму полягає у з'ясуванні ідеї, сутності, змісту права як форми суспільної та індивідуальної свідомості людини, способу духовно-практичного освоєння дійсності, елементу культури та цивілізації, міри свободи та необхідності в людському житті.

Кондратюк-Антонова Тетяна В'ячеславівна, доцент кафедри правових дисциплін Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат філософських наук, доцент

НАУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЮРИДИЧНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

В умовах сьогодення посилюється наукове значення порівняльного правознавства та використання його в юридичній практиці. Уміле зіставлення норм та інститутів національного, зарубіжного та міжнародного права (в умовах тісної інтеграції правових систем) надає можливість сучасному правознавцю бути в курсі подій загальноправового розвитку, правильно орієнтуватися в нормативно-правових масивах, користуватися ними за допомогою сучасних комп'ютерних технологій, порівнювати різні варіанти правових рішень й обирати найкращий для національної правової системи, ураховуючи досвід інших правових систем.

Сучасний юрист має не тільки знати основи іноземного законодавства, а й володіти методологією та методами порівняльно-правового аналізу.

Порівняльно-правові дослідження чинять істотний вплив на міжнародне співробітництво, формування єдиного світового правового простору. Глобальні проблеми сучасності потребують аналізу основних правових систем світу, нового бачення правових тенденцій. У цьому контексті зростає роль компаративістики як способу вивчення й оцінювання юридичних сфер, у яких відбувається це співробітництво.

Також порівняльне правознавство створює наукове підґрунтя для співробітництва юристів різних країн, якими різноманітними не були б їхні соціально-політичні системи та правові структури. Це дає змогу шляхом об'єктивного дослідження та зіставлення наявних правових систем знаходити оптимальні юридичні рішення конкретних соціально-економічних, політичних і культурних питань, що постають у певному соціальному просторі. Порівняльне правознавство акцентує увагу на всіх основних правових системах сучасності, що створює площину для їхнього паритетного існування в науковому полі, теоретичного дослідження та класифікації.

Порівняльно-правові дослідження паралельно із традиційними історичним, нормативним і соціологічним баченням права надають можливість вивчати явища правової дійсності, які раніше не охоплювала проблематика правознавства, та вийти за національні межі власної правової системи; по-іншому підійти до розгляду традиційних проблем юридичної науки з огляду на тенденцій розвитку права в сучасному світі.

Використання результатів компаративістики є важливим у процесі законотворчості. Нагальною є потреба дослідити побудову та розвиток законодавства іноземних держав, правових інститутів, галузей і підгалузей іноземного законодавства. Розробники проектів, відбираючи порівняльно-правові матеріали, можуть допустити пряме або непряме копіювання положень іноземного закону, що призведе до зворотного ефекту, оскільки зовнішньо схожі юридичні акти та норми можуть не спрацювати в іншому соціально-правовому полі.

Використання порівняльно-правових матеріалів є актуальним на перших стадіях законодавчого процесу, це важливий елемент системи інформаційного забезпечення законодавства.

Реалізацію висновків порівняльно-правового досвіду здійснюють також у процесі тлумачення положень Конституції та законів. Конституційний Суд України допускає метод правової аналогії в широкому значенні з огляду на загальноприйняте розуміння права, правової держави, прав людини і громадянина.

У правозастосовній практиці постійне ознайомлення з матеріалами діяльності закордонних судів дає змогу не тільки вдосконалювати процедури здійснення правосуддя, відносин судів з іншими державними інституціями, а й готувати пропозиції стосовно законодавчого регулювання статусу судів (що в нашій правовій практиці здійснюють на підставі досвіду європейських країн).

У діяльності господарських суб’єктів необхідними є знання загальних ділових правил, що вводять міжнародні організації та міждержавні об’єднання, юридичних правил фінансової, господарської діяльності й торговельного обігу іноземних держав.

Стрімкий розвиток економічного співробітництва, ділових кіл ставить нові вимоги щодо використання результатів

порівняльно-правової галузі. Кожен господарський суб'єкт, що збирається діяти на території іноземної держави й укладати договори, має добре орієнтуватися в іншому правовому полі. Інформаційні огляди закордонного законодавства, підготовлені щодо структури правових інститутів, містять інформацію стосовно того, як зареєструвати підприємство, фірму, про фіскальний режим, співпрацю з державними органами, порядок відкриття філіалу, питання прийому та звільнення робітників, екологічні й інші вимоги щодо технології виробництва та якості продукції, механізм судового захисту підприємця за кордоном. Для цього функціонують спеціальні інформаційні портали, а також публікують аналітичні матеріали в періодичних виданнях.

У наукових дослідженнях порівняльне правознавство активно збагачує юриспруденцію методологічним і змістовним матеріалом, на значенні якого акцентують правознавці, причому всіх галузей права.

Порівняльне правознавство використовують і для активізації міжнародного співробітництва. Воно сприяє гармонізації й уніфікації національних правових систем, його результати застосовують під час розроблення міжнародних конвенцій, рекомендаційних документів, колізійних норм і типових договорів.

Посилення інтересу до порівняльного правознавства в нашій країні останніми роками зумовлено потребою вдосконалення власної національної правової системи, яка відповідала б сучасним тенденціям правового розвитку та міжнародним стандартам, сприяла б приєднанню України до світових (передусім європейських) інтеграційних процесів.

Юридична компаративістика нині становить комплексний напрям юридичних наукових досліджень, які забезпечують правові засади утвердження демократії та зміцнення законності. Це найадекватніший інструмент пізнання основних тенденцій правового розвитку сучасності, що дає змогу спеціалізовано вивчати зарубіжне право, виявляючи як його закономірності й риси, так і специфіку основних правових сімей, окремих національних правових систем, що має забезпечити можливість долучитися до світового правового товариства, демонструючи цінність власної правової системи.

Корибскі Анджей Гжегор, спеціаліст у галузі теорії і філософії права Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща), доктор юридичних наук, професор;
Чіслова Тетяна Миколаївна, магістр права, магістр державного управління Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща), помічник народного депутата України

ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ МЕТОДІВ УХВАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ РІШЕНЬ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

Різноманітність методів дослідження права в сучасній теорії права відображає складність права як соціального явища та необхідності його всебічного вивчення [1, с. 13–26; 2, с. 44–59]. Із часів правового позитивізму в правознавстві домінує формально-догматичний метод права (так званий логічний метод), який надає можливість досліджувати право та визначати норми права із зобов'язальних джерел права. Такий метод, на жаль, не здатний описати й пояснити явища права в інших аспектах соціального творення і функціонування права [3]. З метою доповнення методології правових наук застосовують методи з інших соціальних дисциплін: загальної науки про мову (аналіз понять), філософії та етики (аксіологічний аналіз), соціології (поведінковий підхід), психології (психологічний аналіз), культурної антропології (антропологічний аналіз) або економіки (економічний аналіз права). Сучасні підходи досліджень у правознавстві необхідно доповнювати іншими методами, які сприятимуть вивченню правових явищ як конкретних управлінських рішень, так і правових інституцій як складних організаційних конструкцій прийняття управлінських рішень на державному рівні.

Пропонований нами підхід до ухвалення законодавчого рішення постає з методології сучасної науки організації та управління, а також із політології [4, с. 238–273; 5, с. 14–29].

Необхідність залучення досвіду з переліку зазначених дисциплін ґрунтується на засадах того, що законотворчий процес, як й інші соціальні процеси, є багаторівневим і довготривалим у державі (державою є особлива соціальна організація, поділена на декілька гілок влади й завдяки цьому отримує необхідну інформацію з усіх сфер діяльності, тобто інформацію для законодавчого процесу). Зазначені методи стосуються, передусім, концепції прийняття рішень, а також певних методологічних вказівок та їх застосування в дослідженні права [6, с. 25–50].

Правові явища можуть досліджуватися не лише як правові системи, а й як складні процеси прийняття правових рішень (судових та управлінських). Предметом дослідження методу ухвалення законодавчих рішень є не лише правові акти, а й коментарі до них. Метод надає можливість проаналізувати ситуацію і сформулювати варіанти ініціювання відповідного процесу (законодавчої ініціативи або судового процесу) [1]. Ключовим є визначення суб'єктів, які братимуть участь у прийнятті рішень, та їхніх інтересів. Важливо проаналізувати формування цілей (пріоритетів): культурних, інституційно-правових та економічних; визначити повноваження осіб, які прийматимуть рішення, і повноваження інших учасників процесу. Такий аналіз також вимагає застосування у правознавстві доробку з інших дисциплін: культурної антропології, політології, організації та управління, а також економіки.

Необхідно розрізняти типи ухвалення рішення [7]. Типи методів різняться відповідно до місця досліджуваного процесу в державі. Саме тому важливо розмежовувати законотворчий процес і його передумови, а також застосування закону, визначати відповідних юридичних осіб, органи влади та державного управління в разі необхідності прийняття правового рішення в межах бюрократичної структури управління. Критерієм відмінності типів ухвалення рішення є характер відносин, що пов'язують осіб, які ухвалюють рішення, з іншими учасниками процесу, адресатами й виконавцями правових рішень. Вагомий внесок у зазначеному напрямку робить наука організації та управління, а також пов'язана з нею теорія

управлінського вибору. Зокрема, можна виокремити рішення бюрократичне, політичне в межах механізмів парламентської демократії, а також рішення, які є своєрідною грою суб'єктів, що відбувається у відповідних організаційно-правових межах [6, с. 41–73]. Слід стисло схарактеризувати законодавчі рішення в контексті законодавчого процесу, засади подальшого застосування права та принципів судочинства на шляху до затвердження та реалізації судового чи управлінського рішення.

Ухвалення рішення в дослідженні законодавчого процесу. Згідно з позитивістським підходом законодавство є виданим правовим актом, який стає владним джерелом права. Предметом дослідження є джерела права та їх ієрархія, а також правова регуляція законодавчих процесів і принципів. Такий підхід не дає змоги схарактеризувати інтереси відповідних суб'єктів, які беруть участь у законодавчому процесі, а також діяльність суб'єктів, метою яких є реалізація власних інтересів, досягнення компромісу й порозуміння в тексті певного джерела права [8, с. 9–27]. Дослідження законодавчого процесу має ґрунтуватися на аналізі ситуації (аналізі інтересів, якими обумовлено законодавчий процес) законодавчої ініціативи [8, с. 118–132; 9; 10, с. 27–44, 67–204].

Добір методів дослідження учасниками законодавчого процесу є відкритим питанням. Нині застосовують методи понятійного аналізу та логічний метод (спрямований на формування в праві обов'язкової моделі поведінки учасників законотворчого процесу), до яких варто було б додати емпіричний метод дослідження (характеризує кількість і якість правових актів). Передумови проведення таких досліджень постають не лише з правознавства, а й з різних теорій, які можна застосовувати в правознавстві (теорії управлінського вибору, теорії ігор, психологічної теорії прийняття рішення). Зазначені теорії можуть доповнити модель раціонального законотворення щодо перетворення особистих преференцій на групові та управлінські, що забезпечить прозорість законодавчого процесу. Прийняття правового акта слід трактувати як управлінське рішення, прийняте в інтересах держави, яке відстоює інтереси громади, певної групи чи інституції [10, с. 11–26, 45–54].

Системно-правові норми кожної держави регламентують, хто саме має право участі в законодавчому процесі, як організовано процес і правові засади учасників. Зазначене не може виходити за межі механізму досягнення рівноваги інтересів. Механізм має передбачати розроблення рішення, тобто має враховувати потреби управління та шляхи їх реалізації на законодавчому рівні. Визначення в дослідженні методу ухвалення законодавчих рішень або добір відповідної теорії (теорії управлінського вибору, теорії ігор) може покращити перебіг реального законодавчого процесу, що неможливо для традиційного, позитивістського аналізу правової регуляції такого процесу.

Метод ухвалення в дослідженні процесів застосування права. Зазначене вище щодо законодавчого процесу можна вважати методом застосування права шляхом ухвалення рішення. Пропонована концепція застосування права ґрунтується на позитивістському допущенні базових правотворчих актів та обмеженні діяльності суддів до логічно правильної інтерпретації тексту джерела права (силогістична модель застосування права). Також є пропозиції щодо визнання закону як процесу аргументованого, який має на меті переконання судової аудиторії в справедливості судового врегулювання спору (аргументаційна модель застосування права). У сучасній правничій літературі також сформульовано концепцію, яка ґрунтується на припущенні раціональності правового рішення, зокрема судочинства [1, с. 27–48]. Досі не розроблено таких концепцій, які здатні врахувати розбіжності інтересів судді та сторін судового процесу та забезпечити отримання рішення, попри складний процес переговорів. Для теоретиків права такі межі видаються найменш придатними, з огляду на конкретну управлінську місію виміру справедливості. Теорія ігор як один із можливих варіантів прийняття рішення може бути перспективним підходом дослідження, адже формується за межами описаної вище моделі застосування права. Сторони судового процесу можуть бути трактовані як гравці, які мають необхідні засоби та діють відповідно до стратегії з метою отримання очікуваного результату (уникаючи

покарання). Суд виконує природну роль арбітра, який контролює дотримання умов гри.

На нашу думку, схема гри може бути використана для з'ясування процесів прийняття адміністративних рішень.

Таким чином, видається обґрунтованою пропозиція розширення традиційних компетенцій, які характеризують і відображають законодавчі процеси. Правові явища слід трактувати як явища динамічні, демонстровані через поведінку учасників процесу ухвалення рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Korybski A., Liцewski B. (red.), Apllication of Law. Selected Theoretical Problems in Decision Making Perspective, Lublin, 2015.
2. Marsh D., Stoker D., Teorie i metody w naukach politycznych, Krakyw, 2006.
3. Gizbert-Studnicki T., Dyrda A., Grabowski A., Metodologiczne dychotomie – Krytyka pozytywistycznych teorii prawa, Warsuawa, 2016.
4. Koïmicski A.K. (red.), Wspyiczesne teorie organizacji, wyd. PWN, Warszawa, 1983.
5. Groszyk H., Korybski A., Konflikt interesyw a prawo, Warszawa, 2016.
6. Korybski A., Leszczycski L., Stanowienie i stosowsnie prawa, Warszawa, 2015.
7. Pкkala M., Pole decyzyjne ustawodawcy, Krakyw, 2016.
8. Kioskowska-Dudzicska A. System zamknikty: socjologiczna analiza procesu Legislacyjnego, wyd. PAN, Warszawa, 2015.
9. Cyrul W., Wpiyw procesyw komunikacyjnych na praktykк tworzenia i stosowania prawa, Warszawa, 2011.
10. Korybski Andzej, Kostyckij Michajio W., Leszczycski Leszek, Pojкcie interesu w naukach prawnych, prawie stanowionym i orzechnictwie s№dowzm Polski i Ukrainy. Lublin, 2006.

Костицький Михайло Васильович, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, дійсний член (академік) НАПрН України, заслужений юрист України

ОНТОЛОГІЧНА ПОТРЕБА КОРЕКЦІЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЯК СКЛАДОВИХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1. Правовий статус є сукупністю прав та обов'язків фізичної чи юридичної особи. У теорії права здійснено спроби обґрунтувати доцільність розмежування понять «правовий статус» і «правове становище». Нам видається, що ці поняття є синонімічними, а такі спроби є виявами правового догматизму.

До правового статусу належать, крім прав та обов'язків, ще й свободи та відповідальність. Свободи за своєю суттю є правами; без прав свободи або немає, або вона стає абстрактною. Відповідальність пов'язана з правами й обов'язками, проте є похідною від останньої і самостійного значення в правовому статусі мати не може. Коли йдеться про правовий статус народу чи держави, доцільніше застосовувати поняття суверенітету, а не статусу.

У теоретичних розмірковуваннях допустимим є виокремлення загального чи спеціального правового статусу, статусу громадян, іноземців, осіб без громадянства, з подвійним громадянством, біженців, громадян, які перебувають за кордоном. Можливий процесуальний і посадовий статус осіб, які перебувають в екстремальних чи особливих умовах (у зоні стихійного лиха, зоні АТО тощо).

2. Розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» у 48-ми статтях закріплює здебільшого права і свободи. Про обов'язки йдеться у ст. 26 (обов'язки мають не лише громадяни, а й іноземці та особи без громадянства), ст. 35 (неможливість ухилятися від обов'язків перед державою з релігійних мотивів), ст. 65 (захист Вітчизни, незалежності, територіальної цілісності, пошана до символів держави), ст. 66 (не шкодити природі), ст. 67 (сплачувати

податки і збори), ст. 68 (неухильно дотримуватися Конституції та законів України). Крім цього, регламентовано обов'язки держави: захищати життя, надавати притулок, надавати інформацію, не втручатися в справи церкви та релігії, надавати вільний доступ до державної служби, охороняти й забезпечувати власність, конкуренцію, права споживачів, контроль за якістю і безпечністю продукції, послуг, робіт, створювати умови для медичного забезпечення, розвитку лікувальних закладів, фізкультури і спорту, освіти, науки тощо. Тобто, укладаючи Конституцію України, автори надмірно захопилися висвітленням прав (передусім людини), лише подеколи згадуючи про обов'язки, чим порушили дихотомію, діалектику, єдність прав та обов'язків. Зокрема, у першому розділі Конституції України (ст. 2) зафіксовано, що права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Загальної формули про те, що людина відповідає перед державою чи громадянським суспільством, у Конституції немає.

3. Такий крен у регулюванні прав і обов'язків людини в Основному Законі пов'язаний з низкою факторів: Україна лише на початку 90-х років XX ст. здобула свободу. Ліберальна доктрина, яка стала методологічною базою української Конституції, здавалася світоглядною панацеєю від всіх бід і проблем; брак досвіду державо- і правотворення, поєднаний з політичним романтизмом, ще за інерцією виявлялися в соціальній ейфорії, властивій населенню України з кінця 80-х років XX ст. За таких обставин вважали, що слід належно закріпити права та свободи людини, а решта складеться.

4. Важливим моментом, про який рідко згадують, є те, що Україна з 90-х років минулого століття обрала курс на євроінтеграцію, тобто долучення до загальних європейських цінностей. У сучасній Європі триває епоха Постмодерну, адже визначальні ідеали та сподівання попередньої епохи призвели до протилежного від очікувань. Виникли глобальні проблеми, зокрема екологічні, замість миру й толерантного співжиття – світові війни, замість розквіту прав людини, націй і народів – тоталітаризм та геноцид.

Постмодернізм зародився у мистецтвознавстві, а потім поширився на такі форми суспільної свідомості, як філософія,

наука, релігія. Постмодернізм відкидає універсалізм, прогрес, об'єктивізм, раціональність Модерну, культивуючи різноманітність, непередбачуваність, несхожість, еклектизм, плюралізм, рівноправність стилів мислення і творчості, автономізацію в соціумі.

Постмодернізм ініціює докорінну ревізію європейських культурних надбань, пов'язаних із раціоналізмом, прогресом, ліберальними цінностями як засадами соціального, політичного і правового облаштування. Постмодернізм тотально критикує та заперечує все попереднє, проте нічого не пропонує натомість. І якщо на початку сучасного українського державо- і правотворення ми були зачаровані лібералізмом як стрижнем модерністського підходу до держави і права, то вже в новому тисячолітті дедалі більше виявляються постмодерністські тенденції в поведінці окремих людей і соціальних груп. Одна з них – акцент на тому, що «я маю право»! Про другу складову правового статусу – обов'язки – не говорять політики, не пишуть учені-юристи, тому в соціумі формується однобоке сприйняття правового статусу, утверджується стійке небажання виконувати обов'язки.

5. Обов'язки нерозривно пов'язані з правами; вони є дзеркальним відображенням прав і невід'ємною частиною дихотомічної пари «права–обов'язки». Право – це потенція для зміни соціальної дійсності. Для перетворення потенціалу в реальність необхідна відповідна дія. Водночас обов'язок є вимогою вчинити певну дію. Тобто без дії не можна перетворити право (потенцію) в реальність, а без обов'язку не може бути права. І це є двоєдиним зв'язком будь-якої дії/події чи зміни реальності (О. Бондар).

Людина живе в соціумі. Вона є істотою соціальною (Аристотель). Її права, їх реалізація пов'язані з трансформацією соціуму, впливом на статус і поведінку інших людей. Якщо хтось має більше прав і свобод, що виражається в статусі особи, її заслугах чи внеску в «соціальну скарбницю», то йому більше належить. А це значить, що якщо комусь «більше», то іншому – «менше». Адже благ і матеріальних цінностей є обмежена кількість. Тут права одного породжують обов'язок інших. Це в одній ситуації – реалізація права. В іншій – той, хто застосував

своє право раніше, тепер має реалізувати свій обов'язок, щоб хтось інший реалізував своє право. Однак у суспільстві із соціальною нерівністю в одних збільшується кількість обов'язків, а в інших – кількість прав. І це, насамперед, пов'язано із накопиченням багатств і можливістю «купувати» права інших. Проілюструвати зазначене можна на прикладі виборів різних рівнів. Якщо вибори в український парламент І і ІІ скликань і місцеві органи влади проходили на всенародному ентузіазмі, то вже в другій половині 90-х років голоси виборців (чи їхнє «право обирати») дедалі частіше стали «продавати».

З правами в духовній сфері ситуація складніша. Однак і їх реалізація передбачає наявність обов'язків. За умов капіталізму навіть духовні права й обов'язки можна перетворити на предмет торгу (тобто ринкових відносин).

Таким чином, правовий статус людини завжди передбачатиме дихотомію прав й обов'язків. Абсолютизацію прав і нівелювання обов'язків як у теорії, так і на практиці необхідно подолати. Гармонійний розвиток соціуму можливий лише за умов відновлення гармонії прав та обов'язків.

Косьмій Михайло Михайлович, декан факультету архітектури та будівництва Приватного вищого навчального закладу Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, кандидат юридичних наук, доцент

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ В МІСТОБУДІВЕЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Нині питання впливу морально-етичних норм на законодавство набуває неабиякої актуальності. Етика – наука, що вивчає походження, зміст і розвиток явищ моральності та моралі. Моральність – система норм поведінки членів певної людської спільності (колективу, суспільства) в історично окреслених умовах. Моральні відносини – дії людей, спрямовані

один на одного з приводу дотримання чи порушення моральних норм. Як би не вчинила людина – її дії дістають моральну оцінку [1, с. 368–369].

В Україні засновником школи філософії права є академік М. В. Костицький, який вважає, що світоглядними джерелами європейського (зокрема й українського) права є еллінська філософія права, теорія і норми римського права та християнська етика. Еллінську філософію права досліджував С. Меленко, римське позитивне право – В. Вовк, а християнську (власне християнську доктрину) – І. Луцький [2, с. 25]. На думку М. В. Костицького, християнські принципи нерозривно пов'язані з моральністю, правом як світоглядними засадами сучасної людської цивілізації. Ці базові нормативи поведінки людини (ще й у зв'язку з релігійними нормами) взаємодіють і взаємодоповнюють один одного, забезпечують зв'язок між законами Універсуму та людськими законами. Упродовж майже чотирьох століть після проголошення Р. Декартом «Cogito ergo sum» існувала прірва між матеріальним і духовним, між законом і мораллю. Це відображено в юридичному позитивізмі та нормативізмі. На жаль, більшість юристів (і не лише практиків, а й теоретиків) заперечують взаємозв'язок закону й моралі, моральну визначеність закону, моральність як невід'ємну складову верховенства права тощо [3, с. 8].

Саме крізь призму морально-етичних цінностей потребує вдосконалення, зокрема, містобудівельне законодавство.

Варто акцентувати увагу на низку спільних рис у процесі регулювання законодавства у сфері містобудування та суспільних відносини. Прийнято вважати, що правове регулювання не застосовують до тих сфер суспільного буття, які не піддаються зовнішньому контролю. Право не здатне (і не повинне) спеціально визначати думки людини, її внутрішню позицію з будь-яких питань. Однак правове регулювання тісно пов'язане з державою. Саме держава в особі її вповноважених органів відповідно до закономірностей розвитку й потреб суспільного життя встановлює загальні засади (принципи, цілі, завдання, межі) та розробляє основні засоби правового регулювання. Містобудівельне законодавство є саме такою

категорією права. Причиною зазначеного є те, що, з одного боку, основним завданням цієї галузі права є забезпечення комфорту громадян, а з другого – бажання власне людей не є визначальним для основних містобудівельних норм. Свідомість людини схильна до формування власного уявлення про комфорт, саме тому комфорт суспільства трактує кожен член суспільства по-різному.

Досі недостатньо дослідженими лишаються етичні аспекти архітектури. Техніка, яка є продуктом культури, служить іноді умертвінню культури, а не продовженню її життя. Реставратори, керуючись власними недостатньо перевіреними теоріями або сучасними уявленнями про красу, стають руйнівниками пам'яток минулого, а не їхніми охоронцями. Знищують пам'ятки й містобудівельники – адже здебільшого вони не мають повних історичних знань. Будівельників притягують до себе старі місця, обжиті, такі, що видаються особливо красивими й цікавими. Містобудівельники мають володіти знаннями в галузі екології культури. З огляду на це, не можна ігнорувати парадокс: пам'ятки архітектури заважають містобудівельникам лише там, де вони є. Оскільки містобудівний розвиток певною мірою опікується центром цього розвитку – історичним центром міста, проблеми охорони, збереження та реставрації пам'яток виникають лише там, де наявні проблеми розвитку міського центру [1, с. 367–368].

Морально-етичні аспекти архітектури не є чимось «зовнішнім» і чужим її сутності, вони є органічною складовою її змісту й функцій. Аналізуючи етичну роль архітектури, головну роль слід відвести людині з усіма її потребами матеріального й духовного рівнів.

Кожний архітектурний об'єкт отримує не лише естетичну, а й моральну оцінку своєї доречності, суспільної корисності, впливу на життя громадян. Моральність в архітектурі може бути окреслена так: об'єкт, який будує архітектор, має радувати не тільки його, а й інших людей.

Архітектурні норми й традиції є так само історичними, причому їхня історія відображає історію і соціальну, і моральну. Прагнення перетворити будинок на фортецю

реалізується архітектурно, але виникає або зникає відповідно до морального клімату епохи. А от полігамія (багатоженство), що є моральною нормою в деяких східних народів, архітектурно реалізується в гаремі.

Вплив моральних норм на сферу містобудування зумовлений тим, що ця сфера пов'язана, насамперед, із землекористуванням, а земля є основним благом і власністю людини, українця. Загалом нормативна особливість моралі полягає в тому, що вона охоплює своїми нормативними вимогами всю сферу суспільних відносин, незалежно від того, чи регулюють їх інші соціальні норми (зокрема і право) [4, с. 42].

Таким чином, відображення етичних і моральних норм у містобудівельному законодавстві надасть можливість ефективніше застосовувати норми чинного законодавства та зменшить статистику конфліктних ситуацій, що виникають на підґрунті неприязних стосунків між замовниками, архітекторами й населенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бєломєсяцев А. Б. Філософські основи архітектури / А. Б. Бєломєсяцев ; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – Київ : ІПСМ АМУ, 2005. – 488 с.

2. Костицький М. В. Філософський аналіз європейського права та його трьох світоглядних джерел / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2009. – Вип. 1. – С. 22–30.

3. Філософсько-правове дослідження впливу християнських засад суспільства на правову систему України : монографія / [В. М. Вовк, М. В. Костицький, А. І. Луцький та ін.] ; за заг. ред. М. М. Косьмія. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2017. – 340 с.

4. Косьмій М. М. Вплив морально-правових норм на регулювання сучасних містобудівних відносин в Україні / М. М. Косьмій // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2014. – Вип. 10. – С. 38–43. – (Серія «Право»).

Кочубейник Ольга Миколаївна,
провідний науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник

СОЦІАЛЬНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ: ДИСКУРСИВНА ІНТЕРВЕНЦІЯ У СФЕРУ ПРАВА

Сучасний період існування європейських суспільств маркується як період трансформації сформованого соціального порядку і змін як системи організації світу загалом, так і системи організації соціального світу зокрема. Зрозуміло, що такі оцінки спираються на соціальну подієвість: розпад СРСР та соціалістичного блоку, утворення Європейського Союзу, збільшення кількості його членів, створення Єврозони, а тепер – репліки щодо їх неспроможності.

У масовому дискурсі закріплюється ідея переходу до соціального хаосу. Таке прочитування соціальності підштовхує до прийняття соціального різноманіття й формування уявлень про рухливість соціального простору, а отже, пошуку нових механізмів його опанування.

Однією із версій такого опанування постає плюралізм як варіант розуміння соціальної цілісності. Ґрунтований на запереченні тоталітарних наративів (і дискурсу тоталітарності загалом), порядок дискурсу плюралізму, на наш погляд, сприятиме розробленню методологічних орієнтирів, адекватних особливостям сучасних соціальних метаморфоз та зрушень.

Соціальний плюралізм як принцип, за яким визнано різноманіття форм спільного буття людей (множинність суб'єктів і соціальних інститутів), розгортається як простір, у якому можливе забезпечення стабільного рівноправного співіснування різних модусів суспільного за допомогою соціальної комунікації. Його слід розглядати як феномен, що відображає і різноманітність, і культурний консенсус, і новий соціальний порядок.

Специфіка соціального плюралізму як принципу організації соціальності в сучасному соціогуманітарному знанні ще недостатньо досліджена, проте виразно вимальовуються

зони, де таке врахування є вкрай необхідним. Зокрема, може йтися про методологічний організаційний принцип дослідження різних соціокультурних явищ, одним з яких є правовий плюралізм – необхідність урегулювання відношень між дискурсами монополії права та дискурсами поліетнічності й поліконфесійності.

Отже, прийняття за основу ідеї плюралістичності соціального актуалізує розгляд проблеми співвідношення форм регуляції соціального порядку в конкретній спільності. Зокрема, ідеться про концепцію правового плюралізму, стрижнем якої є уявлення про те, що держава не має монополії на право, оскільки, крім державних, існують і недержавні правові та суспільні системи.

Досвід культурного різноманіття, який отримала Європа протягом XXI століття, призвів до того, що правові режими меншин постали як дискурс, що суперечить принципу, за яким закон повинен бути «єдиний для всіх», тобто суперечить засадам сучасного проекту держави. Бачення національної держави як єдиної ієрархічної правової системи вступило у конфлікт із реаліями соціального життя. Аналіз причин, що засвідчили кризу політики мультикультуралізму, висвітлив проблему співвідношення правових цінностей демократичної держави та правових режимів окремих меншин.

Правовий режим меншин як специфічний дискурс виконує функцію легітимації особливих культурних (здебільшого релігійних) норм, а також існування особливої інституційної системи для визначення, інтерпретації та виконання цих норм. Для деяких меншин «право» містить особливі норми, що регулюють індивідуальну та суспільну поведінку всередині громад. Різні культурні групи, передусім релігійні громади, можуть мати різні уявлення про те, що в їхніх власних традиціях є «правом» і як захищається справедливість. Так, справедливе рішення в розумінні представників сінської цивілізації – це взаємне примирення; представників індійської цивілізації – рішення панчаяту; представників іудейської цивілізації – це рішення на підставі морально-релігійних положень; представників континентального права – судове рішення на основі Закону. Отже, одні культури опираються на внутрішні санкції (поняття боргу, честі, громадський осуд), інші – на зовнішні санкції (юридичну відповідальність). Ці відмінності

полягають у базових ціннісних пріоритетах, які орієнтують спільноти на відтворення особливого способу організації життєдіяльності загалом і вирішення конфліктів зокрема.

Таким чином, правовий плюралізм, на перший погляд, постаючи як загроза цілісності соціального буття, надалі може стати механізмом оптимізації спільного життя людей, яким притаманні різні світобачення, ідеали, релігійні переконання, ціннісні орієнтації тощо. За умови коректної реалізації цей принцип забезпечуватиме адекватні форми соціальної конкуренції, гнучке регулювання відносин у суспільстві, котре враховуватиме специфіку фрагментованої соціальності з її повагою до расових, етнічних, релігійних норм.

Ідея правового плюралізму для більшості західних держав, центрованих навколо моністичної моделі права, стала викликом, спричиненим культурним різноманіттям тих процесів, що відбуваються, зокрема, у європейських країнах. Постмодерніст У. Еко проводив паралелі між сьогоденням і середньовіччям, оскільки, на його погляд, для обох цих періодів характерним є грандіозне культурне змішування. Мислитель зазначав, що в сучасній Європі відбувається міграція, масштаби якої можна порівняти з ранньою індоєвропейською міграцією зі Сходу на Захід або ж з уторгненням варварів у Римську імперію. А отже, головною дискурсивною інтервенцією ідеї соціального плюралізму у сферу права є необхідність визнання практик, що забезпечуватимуть взаєморозуміння і продуктивне спілкування попри протиріччя, конфлікти, кризи.

Кощинець Віктор Васильович, адвокат, кандидат юридичних наук, доцент

МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ ЕКСПЕРТА-ПСИХОЛОГА

Статистичні дані констатують збільшення кількості проведених психологічних експертиз. Водночас аналіз судових рішень дає підстави стверджувати, що суди досить критично ставляться до їхніх висновків.

Зокрема, для проведення психологічної експертизи, як і будь-якої іншої, необхідним є дотримання таких умов:

– наявність підстав для проведення певного виду психологічної експертизи;

– обов’язок або право учасника на проведення певного виду психологічної експертизи;

– визначення особи, що володіє спеціальними психологічними знаннями, необхідними для проведення певного виду психологічної експертизи;

– окреслення кола питань, що охоплює предмет вирішення певного виду психологічної експертизи.

Однак ці умови часто ігнорують як слідчі, так й особи, визначені експертами.

Наприклад, слідчий на досудовому розслідуванні в одному з кримінальних проваджень залучив як експерта Особу_1, яка не відповідала встановленим законодавством вимогам. Документом, що нібито підтверджує володіння цією особою спеціальними психологічними знаннями, було свідоцтво, згідно з яким Особа_1 «…прошел обучающий курс целевого назначения по программе “Основы проведения криминалистических экспертиз. Идеальные и материальные следы в криминалистике” в объеме 32 академических часов…» і «…сдал комплексный выпускной экзамен с оценкой “отлично”…». Особа_1, що має вищу психологічну освіту та залучений як експерт відповідною постановою слідчого, у межах психологічного дослідження «…провів експертне дослідження показань…».

Слід зазначити, що в розділі VI «Психологічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (Інструкції), затвердженої наказом Міністерства юстиції України 8 січня 1998 року № 53/5, у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 квітня 2017 року № 1420/5) цього різновиду експертного дослідження не передбачено.

Для вирішення експертом підлягали питання стосовно визначення за матеріалами відеозапису слідчих дій психологічних ознак достовірності показань осіб, які фігурують у справі, та пов’язаного з ним питання щодо узгодженості або розбіжностей між показаннями цих осіб:

1. Чи є психологічні ознаки достовірності показань Особи_2, що зафіксовані на відеозаписі під час проведення за

його участю: відтворення обстановки й обставин подій від ХХ.ХХ.ХХХХ, відтворення обстановки й обставин подій від ХХ.ХХ.ХХХХ, відтворення обстановки й обставин подій від ХХ.ХХ.ХХХХ (нічне)?

2. Чи є психологічні ознаки достовірності показань Особи_2 щодо подій, пов'язаних з отриманням Особою_3. поранення, що спричинило смерть останньої, які зафіксовані на відеозапису: відтворення обстановки й обставин подій від ХХ.ХХ.ХХХХ, відтворення обстановки й обставин подій від ХХ.ХХ.ХХХХ, відтворення обстановки й обставин подій від ХХ.ХХ.ХХХХ (нічне)?...»

На нашу думку, зазначені питання мали бути відхилені на підставі ст. 85, ст. 94, ч. 4 ст. 95, ст. 96, ст. 242 КПК України та п. 2.3 Інструкції як такі, що не належать до компетенції психологічної експертизи, оскільки є питаннями права (законодавець не вводить будь-якого експерта в перелік осіб, що здійснюють оцінювання показань, тобто оцінювання змістовного аспекту показань щодо їх достовірності).

У певних дослідженнях визначають психологічні ознаки та форми неправдивих повідомлень, ідеться про можливі засоби їх виявлення. Водночас питання визначення достовірності показань особи («психологічних ознак достовірності») під час слідчої дії досі є дискусійним унаслідок недостатнього розуміння глибини психологічних процесів юристами, а також недостатньою кваліфікованістю й добросовісністю окремих експертів.

Сучасний стан науково-дослідницьких розробок у цій галузі виключає можливість установлювати достовірність показань шляхом призначення і проведення судової експертизи (психологічної, психолого-психіатричної тощо) на виключно наукових засадах, оскільки (за даними досліджень): системи, які пропонуються для диференціації правдивих і неправдивих висловлювань (показань), ще не мають достатнього експериментального обґрунтування; відмінність показань, що ґрунтуються чи не ґрунтуються на пережитому суб'єктивному досвіді, мають гіпотетичний характер, придатні лише для висування слідчих версій і не достатні для прийняття експертного рішення з його потенціалом юридичних наслідків; особливості правдивого і неправдивого відтворення подій

(спогадів) не завжди різняться; можливість диференціювати поведінку людини, яка говорить правду чи неправду, за її невербальними виявами ще не має достатнього емпіричного підтвердження та не виключає випадковості тощо.

Водночас проведення судових експертиз й експертних досліджень відповідно до Закону України «Про судову експертизу» має ґрунтуватися виключно на наукових засадах, що забезпечує їхню об'єктивність та обґрунтованість висновків.

Тому сучасна практика судової психологічної експертизи вибудувана на базових наукових положеннях (загальноприйнятих наукових і практичних даних), що надають можливість, якщо йдеться про показання, визначити як предмет експертного дослідження потенційну здатність суб'єкта (свідка, потерпілого, підозрюваного тощо) правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і можливість давати про них показання, а також установлювати фактори, що впливають на ці психологічні феномени.

Тому непрофесійна діяльність слідчого, як і «псевдоекспертів» підриває довіру до їхньої роботи не тільки суду, а й учасників судових проваджень, громадськості щодо достовірності використання психологічних знань.

У зв'язку із цим, пропонуємо чітко регламентувати вимоги до осіб, що можуть бути експертами, спеціалістами-психологами, не обмежуючись укладенням реєстру експертів. Такі вимоги необхідно зафіксувати у відомчому нормативному акті, передбачивши основні критерії: наявність фахової вищої освіти та спеціалізації, стажу практичної роботи, навиків використання відповідних методик, що підтверджено відповідними державними установами, тощо.

Кравець Віталій Михайлович,
завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ ПОНЯТТЄВОГО КОНСЕНСУСУ

Узагальнення дискусії про сутність і наслідки глобалізації дає підстави систематизувати різні позиції, які можна розмістити між двома протилежними полюсами – між прихильникам та противниками глобалізаційного суспільно-історичного поступу. Зокрема, автори відомої монографії «Глобальні трансформації» Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Е. Макгрю та Д. Перратон [1] виокремили три позиції щодо зазначених питань: гіперглобалістичну, скептичну і трансформістську. Представниками перших двох є науковці, які обґрунтовують протилежні погляди, остання є певною мірою відображенням пошуку компромісу між двома першими.

Гіперглобалісти мають оптимістичні оцінки щодо наслідків глобалізації. Специфічним для них є висновок, що наш час є принципово новою історичною епохою, оскільки національні держави втрачають спроможність на адекватну економічну діяльність. Глобалізація спричиняє денаціоналізацію економіки, коли повноваження щодо прийняття економічно важливих рішень переходять до компетенції наднаціональних суб'єктів [2, с. 275].

Водночас серед гіперглобалістів наявний істотний плюралізм щодо оцінки наслідків глобалізації. Більшість, зазвичай, апелюють до економічних аргументів, які ставлять під сумнів традиційний світовий лад, побудований на підвалинах національної держави. Становлення принципово нового світового ладу, на їхню думку, супроводжуватиметься процесами кардинального перерозподілу всіх наявних ресурсів, унаслідок чого сучасний поділ відійде в минуле, поступаючись новою формою поділу на багатих і бідних, для якої державно-територіальний принцип уже не буде визначальним. Зрештою, гіперглобалісти наполягають на тому, що глобалізація спричиняє

радикальні перетворення на планетарному рівні, прогнозують подальший занепад національних держав і концентрацію економічної діяльності в міжнаціональних потоках.

На противагу гіперглобалістам, скептики заперечують безпрецедентність змін, властивих сучасності. Їхня провідна теза полягає в тому, що глобалізація є логічним наслідком інтернаціоналізації економічної діяльності, що спостерігається вже впродовж кількох століть. Якщо й можна виокремити якусь специфічну закономірність, ознаку сучасної світової економіки, то це, радше, її регіоналізація – світова економічна активність зосереджується, передусім, у трьох регіонах (Європа, Азійсько-Тихоокеанський регіон, Північна Америка), потоки, що становлять левову частку глобальної економіки. Цю думку аргументовано обстоюють, зокрема, П. Герст та Г. Томсон. Деякі автори навіть стверджують, що сучасна світова економіка меншою мірою глобальна, ніж та, що існувала за часів світових імперій.

Звідси й діаметрально протилежний, порівняно з позицією гіперглобалістів, прогноз подальшого перебігу глобалізаційних змін. Скептики намагаються деміфологізувати поширювані гіперглобалістами прогнози щодо перспектив світового розвитку. Це стосується тези про занепад національної держави через посилення впливу наднаціональних суб'єктів прийняття рішень. Скептики вважають, що ця теза є ідеологічним виправданням непопулярних політичних рішень з боку прибічників неоліберальних економічних стратегій.

Трансформісти посідають проміжну ланку між наведеними вище позиціями. Вони використовують аргументацію гіперглобалістів і скептиків, проте не погоджуються з їхніми оцінками актуальної ситуації. Так, наприклад, визнають, що сучасна епоха є принципово новим етапом історичного розвитку (теза гіперглобалістів), проте не поділяють думки про повний занепад національної держави як економічного і політичного суб'єкта. Прибічники трансформістського погляду значно більше уваги приділяють розгляду соціальних і культурних аспектів глобалізації, не зосереджуючись на суто економічній динаміці змін. Тому трансформістські погляди поділяють і відомі дослідники (Е. Гідденс, М. Кастельс, У. Бек та інші), які не лише розглядають глобалізаційні процеси в широкій соціально-

історичній перспективі, а й намагаються відшукати способи розв'язання практичних проблем сьогодення [1, с. 19]. Отже, особливістю трансформістського підходу є визнання глобалізації провідною тенденцією сучасності, яка спричиняє процеси планетарних масштабів. Утім безпосередньо глобалізація не призводить до занепаду національних держав. Цій тезі трансформісти протиставляють іншу, згідно з якою глобалізація, здійснюючи потужний вплив на національну державу, спричиняє становлення нової глобальної стратифікації, де одні держави посядуть центральне місце в мережі глобальних обмінів, а інші будуть відкинуті «за горизонт», на другий план.

Відомий німецький соціолог У. Бек, намагаючись з'ясувати суть дискусій щодо глобалізації, пропонує розмежовувати те, що у своїх дослідженнях аналітики глобалізаційних трансформацій деформують, застосовуючи класичну підміну понять. Зокрема, У. Бек наголошує на необхідності розмежовувати глобалізм, глобальність і глобалізацію, у кожному випадку пропонуючи свої власні дефініції [3, с. 154].

Узагальнення дискусії щодо сутності глобалізаційних змін дає підстави для висновку: немає єдиної позиції дослідників щодо характеру і перспектив глобалізаційних змін. Характерним для концепцій глобалізаційних трансформацій є те, що в них загалом переважає занепокоєння, оскільки глобалізація збурює, провокує становлення такого соціокультурного стану, який принципово відрізняється за своїми ознаками від попереднього. Твердження про те, що глобалізація є надзвичайно складним і диференційованим процесом, що дістає вираження в усіх сферах суспільного життя, поділяє більшість дослідників, а також глобалізація охоплює процеси інтеграції локальностей у мережу глобальних комунікацій та підпорядкування їх наднаціональним і транснаціональним суб'єктам прийняття рішень. Визначальним для неї стає розширення, концентрація та стабілізація регіонально-глобальних мереж зв'язку, а також соціальних просторів на культурному, політичному, економічному, правовому й мілітарному рівнях за умов відсутності єдиної інстанції прийняття рішень і координації життєдіяльності. Перспективною, провідною темою для дослідження

глобалізаційних трансформацій є конфлікт між локальним і глобальним, властивий сучасній історичній ситуації.

Глобалізація є системотворчим фактором для викликів XXI ст. Нова розстановка сил у світі істотно впливає на конфігурацію глобальних і національних економічних інтересів посилює боротьбу за їх реалізацію. Найскладнішим питанням для сучасної України є пошук принципів і механізмів налагодження взаємозв'язків із глобальним світом, що надасть можливість чітко визначити її місце та роль у загальносвітовому просторі й окреслить шляхи подальшого розвитку.

Епоха глобальних трансформацій актуалізує об'єктивні передумови для нового інтегрального, філософсько-правового переосмислення глобалізації, оскільки спектр глобалізаційних проблем стає реальністю для переважної більшості країн світу через поширення соціокультурних, політичних, економічних і правових конструкцій розвитку суспільних відносин. Зокрема, українське суспільство потребує як методів дослідження цього феномену, так і понятійно-категоріального апарату, за допомогою якого можна описати й дослідити його вияви та наслідки. Крім того, дослідження позитивних і негативних наслідків глобалізації стає вельми актуальним.

Концептуалізація глобалізації – це складний багаторівневий напрям дослідження сучасної соціально-правової реальності. Оскільки єднання глобалізованого людства є процесом об'єктивним, необхідним і бажаним, то він потребує масштабного осмислення та реалістичного, виваженого наукового проекту, який, з одного боку, передбачає тісну співпрацю та взаємодію всіх без винятку наукових дисциплін, а з іншого – ще гостріше й актуальніше порушує проблему системного філософсько-правового осмислення (у площині методологічного аналізу) глобалізації і як феномену, і як процесу, що має виразну тенденцію прискорення та поглиблення. Глобалізація означає не тільки прискорення розвитку соціально-економічних процесів, вона виводить їх на новий якісний рівень. Взаємозалежність між країнами, соціальними спільнотами, ринками набуває планетарних масштабів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Е. Макгрю, Д. Перратон. – М. : Праксис, 2004. – 576 с.

2. Джордж С. Доклад Лугано. О сохранении капитализма в XXI веке / С. Джордж. – Екатеринбург : Культура, 2005. – 304 с.

3. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

Кравчук Світлана Леонтіївна, старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології, кандидат психологічних наук, доцент

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ, ДУХОВНІСТЬ І НЕКОНСТРУКТИВНІ ФОРМИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Проблема дослідження особливостей життєстійкості молоді є важливою та актуальною для психології, передусім в умовах кардинальних змін, які відбуваються в нашій країні: військовий конфлікт, зміни в ідеологічній і соціокультурній сферах, розвиток ринкових відносин, прагнення України інтегруватися до світового співтовариства, посилення процесів глобалізації.

Нагальною є необхідність дослідження особистісних характеристик, що спрямовані на переборення життєвих труднощів.

Поняття життєстійкості («hardiness») запропонував уживати С. Мадді. У вітчизняній літературі його перекладають як стійкість чи життєстійкість (за Д. О. Леонтьєвим). На думку С. Мадді та Д. Кошаби, поняття «hardiness» відображує психологічну живучість і розширену ефективність людини, а також є показником її психічного здоров'я.

Життєстійкість передбачає систему переконань про себе, про світ, відношення у світі. Життєстійкість охоплює три порівняно автономні компоненти: залученість, контроль і прийняття ризику.

Прикладний аспект життєстійкості обумовлений тією роллю, яку ця особистісна змінна відіграє в успішному протистоянні особистості стресовим ситуаціям, передусім, у професійній діяльності. Життєстійкість перешкоджає виникненню внутрішнього напруження в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання стресів і сприйняття їх як менш значущих.

Життєстійкість є ключовою особистісною змінною, що опосередковує вплив стресогенних факторів, зокрема хронічних, на соматичне та душевне здоров'я, а також на успішність діяльності.

У нашому дослідженні виявлено, що надання переваги духовним цінностям позитивно пов'язане із життєстійкістю, креативністю, потребою в пізнанні, альтруїстичністю, товариськістю, автономністю, спонтанністю, саморозумінням, прагненням до самоактуалізації [1, с. 51]. Особистість із духовними цінностями характеризується успішністю в переборенні труднощів життя [1, с. 49]. Надання переваги цінностям особистості, що самоактуалізується, пов'язане з гармонійною взаємодією особистості зі світом, можливістю сприймати себе значущою та цінною особистістю, щоб повністю долучатися до розв'язання життєвих задач, попри наявність стресогенних факторів [2, с. 157].

Духовність відображає ціннісне ставлення до вищих смислів буття та виявляється в моральності особистості. Духовність – це механізм буття людини, що функціонує та розвивається в ціннісному полі. Духовність є однією із сутнісних категорій людського буття, якою виражається здатність особистості до творення культури та самоствердження.

У сучасному українському суспільстві суттєво збільшилася кількість випадків вияву неконструктивної поведінки в політико-правовій сфері. Найактивнішим психологічним суб'єктом є молодь. У юнацькому віці в особистості формуються життєві стратегії, відбувається залучення до соціальної активності, усвідомлення власної відповідальності.

Важливості набуває проблема дослідження особливостей неконструктивних форм поведінки молоді в політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту.

Особливим видом політики держави є правова політика, яка визначає нормативно-правову базу держави та правове регулювання всіх видів державної політики.

До неконструктивних форм поведінки молоді в політико-правовій сфері належать девіантна, делінквентна й агресивна поведінка.

Небезпечні руйнівні тенденції для України може втілювати девіантна поведінка населення. Соціально-негативний характер девіацій деструктивний як для особистості, так і для суспільства.

Одним із найважливіших завдань сучасної психологічної науки є з'ясування чинників девіантної поведінки та пошук шляхів подолання її негативних наслідків. Аналіз проблеми особливостей девіантної поведінки передбачає з'ясування сутності категорії «соціальна норма» та специфіки відхилення від неї.

У кожному суспільстві встановлено норми поведінки, які є офіційними та неофіційними. Офіційні норми прийняті державою, а неофіційні – це моральні норми суспільства.

Соціальні норми є вимогами (правилами) суспільства щодо поведінки особистості, визначаючи характер, а також межі можливих і припустимих її виявів. У кожній соціальній системі наявні відхилення чи девіації. Досить часто термін «відхилення» пов'язують тільки з кримінальними явищами, а саме: пияцтвом, злочинами, наркоманією, проституцією тощо [3, с. 15]. Проте майже завжди такі явища вважають відхиленнями від соціальних норм.

Нестандартну поведінку, що відхиляється від норми, називають девіантною. Девіантну поведінку визначають як антисоціальну, що порушує певні соціальні, культурні, етичні та правові норми.

Девіантною поведінкою є: 1) вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим або фактично наявним нормам суспільства, зокрема, нормам моралі, права, культури, психічного здоров'я; 2) соціальне явище, яке виражене в масових формах людської діяльності, що не відповідають офіційно встановленим або фактично наявним у суспільстві нормам [4, с. 24].

Девіантність не можна визначити, не спираючись на знання норм. До видів девіантної поведінки належать алкоголізм, наркоманія, гомосексуалізм, азартні ігри,

проституція, бродяжництво, самогубство [5, с. 103]. У вузькому значенні девіантною поведінкою є такі відхилення, учинення яких не призводить до кримінальної відповідальності [6, с. 62]. Девіантну поведінку необхідно відрізняти від делінквентної поведінки як сукупності протиправних учинків чи злочинів. Делінквентна поведінка охоплює дії кримінального характеру. У ситуації військового конфлікту в Україні злочинність, агресія, насилля набувають дедалі більшого поширення.

Агресію слід розглядати як психічний стан, властивість особистості, об'єкт потреби та поведінковий вияв. Це поведінка, що характеризується спрямованістю, по-перше, на заподіяння шкоди неживим об'єктам, по-друге, на здійснення дій, які спричиняють шкоду (фізичну, моральну чи матеріальну) живим істотам, що мають мотивацію уникнення такого ставлення.

Ми припускаємо, що бездуховність, низький моральний рівень суспільства є чинниками неконструктивної поведінки молоді в політико-правовій сфері. Перспективою нашого дослідження є вивчення особливостей життєстійкості, духовних цінностей і неконструктивних форм поведінки молоді в політико-правовій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравчук С. Л. Психологічні особливості зв'язку духовних цінностей та життєстійкості особистості в юнацькому віці / С. Л. Кравчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 3. – Т. 1. – С. 47–53. – (Серія «Психологічні науки»).

2. Кравчук С. Л. Психологічні особливості життєстійкості особистості у зв'язку з її цінностями самоактуалізації / С. Л. Кравчук // Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 25. – С. 152–166.

3. Змановская Е. В. Девиантология: Психология отклоняющегося поведения / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2006. – 288 с.

4. Рудакова И. А. Девиантное поведение / И. А. Рудакова, О. С. Ситникова, Н. Ю. Фальчевская. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 156 с.

5. Клейберг Ю. А. Девиантное поведение в вопросах и ответах / Ю. А. Клейберг. – М. : МПСИ, 2006. – 304 с.

6. Платонов Ю. П. Социальная психология поведения : учеб. пособие / Ю. П. Платонов. – СПб. : Питер, 2006. – 464 с.

Кресін Олексій Веніамінович, керівник Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, кандидат юридичних наук, доцент

УЧЕННЯ ПРО ЕЛЕМЕНТИ МЕТОДИКИ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ В ПРАЦЯХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УЧЕНИХ-ЮРИСТІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Історично формування вчення про цілі порівняння в праві, розглянуте нами в інших працях, супроводжувалося появою ідей про елементи методики або техніки порівняльно-правового аналізу. Так, німецький учений Й. С. Пюттер 1767 року вказував на можливість пізнання правопорядків за аналогією з іншими, що належать до тієї самої історично сформованої групи, керуючись презумпцією історичного існування одного первинного для них права. Українсько-польський юрист І. Б. Раковецький 1820 року на підставі презумпції історичного існування для кожної етномовної групи народів єдиного корінного права обстоював можливість пізнання одного правопорядку за аналогією з іншим.

Італієць В. Куоко 1805 року називав небезпеками в порівняльному вивченні права: 1) неточне знання зарубіжного права; 2) відхід від емпіричності й історичності пізнання зарубіжного права, причин, які його зумовили; 3) вивчення зарубіжних законів без практики їх застосування. Однією з умов правильного порівняння є вивчення понять, що використовуються в зарубіжному праві, «словників законів», адже різні терміни можуть означати те саме, а однакові – різне.

Білоруський, литовський, польський, російський та український учений Г. М. Данилович 1818 року виокремлював такі елементи методики порівняльно-правового дослідження, присвяченого рецепції права: порівняння фізичних, політичних, духовних чинників розвитку права у двох країнах; окремий нормативний і доктринальний (дух) аналіз правопорядків; порівняння окремих інститутів, норм та досвіду розв'язання

проблем – не лише нормативного, а й з використанням відомостей про застосування права, позаправові регулятори; визначення подібностей і відмінностей, пояснення їхніх причин, зокрема й через історію права, із залученням матеріалів ширшого кола правопорядків та філософії права; визначення спільних переваг і недоліків двох правопорядків, конкретних переваг і недоліків кожного з порівнюваних правопорядків; розгляд питання про доцільність запозичення принципів, інститутів і норм права з одного правопорядку до іншого, зокрема з прогнозуванням наслідків цього.

На думку німецько-данського юриста Н. Н. Фалька (1821), порівняльно-правові дослідження не повинні бути підпорядковані будь-яким апріорним схемам, мають керуватися єдиними критеріями оцінки різних національних правопорядків. Припустимим є пізнання права народів за аналогією з іншими, що входять до тієї самої історично сформованої групи. Фальк констатував недостатність формального мовно-термінологічного зіставлення правових норм, акцентуючи на необхідності порівняння їх суті.

Німецький науковець Е. Ганс 1823 року зазначав, що простий фактологічний опис національного права ще не має наукового характеру, він повинен бути спрямований на пізнання (за змістом – і на формування) певного поняття, ідеї (іманентної і сутнісної для об'єкта пізнання), містити в собі методологію та філософію, «порівняння і думку про нього». Отже, ні окреме (національний правопорядок), ні просте накопичення фактів не мають бути в такому дослідженні самодостатніми. За умови дотримання цієї вимоги порівняльне дослідження може бути спрямоване як безпосередньо на з'ясування того чи того поняття, так і на «вільну форму» опису у вигляді рефлексії чи умовиводу. Щоправда, 1835 року він ослабив цю вимогу, визнавши самостійне значення для розвитку порівняльних досліджень суто фактологічних праць. Ще однією вимогою є уникнення суб'єктивності під час вибору об'єктів порівняння, зокрема національних правопорядків. Зважаючи на те, що право є породженням еволюції суспільств, а кожне з них унікальне, Е. Ганс висунув вимогу пошуку і пояснення шляхів розвитку розбіжностей між ними замість намагання обмежитися лише

їхніми подібними рисами. Також він запропонував поряд з іншими підходами використовувати в порівняльному дослідженні підхід «ключової точки» – визначення певного правового явища як константи, з якою зіставляють інші явища. Зокрема, такою константою (в жодному разі не абсолютною) для свого історико-порівняльного дослідження він обрав класичне римське право, що, на його думку, давало змогу прослідкувати історичне становлення інших правопорядків у зіставленні з ним. На думку Г. Монгаупта, Ганс розглядав кожний правопорядок окремо за однаковими критеріями (сім'я, майно, воля, заповіт), після чого давав узагальнений аналіз, хоча й досить стислий.

Німецький учений К. С. Цахаріа (1829) вважав за можливе розглядати європейський правовий розвиток як односпрямований, а тому розташувати правопорядки за рівнем цього розвитку: Франція і Великобританія – попереду, Португалія й Іспанія – позаду тощо. Водночас учений вказував на можливість пізнання правопорядків за аналогією з іншими, що належать до тієї самої історично сформованої групи, з огляду на презумпцію історичного існування одного первинного для них права.

Мислитель П. Й. А. фон Фейєрбах пропонував вивчати національні правопорядки окремо за єдиними критеріями, а потім порівнювати результати, виявляючи не тільки й не стільки подібності, скільки протилежності. Польський учений В. А. Мацеєвський (1832) серед елементів своєї дослідницької методики акцентував на пізнанні в межах однієї етномовної групи одного народу за аналогією з іншим і підхід «центральної точки».

Дослідник Ж. Л. Е. Лерміньє (1836) писав про три стадії порівняльного дослідження в праві: 1) спостереження фактів; 2) відтворення якостей і відносин; 3) зведення моральних особливостей до найпростішого їх вираження. Контекст дає змогу розуміти це як: 1) вивчення певної проблематики в праві окремих країн; 2) визначення суттєвих питань, що можуть бути предметом зіставлення, здійснення щодо них порівняння; 3) узагальнення подібностей і відмінностей у вигляді формулювання понять, визначення тенденцій тощо. Також

Лерміньє показав взаємозв'язок і виокремив синхронне та діахронне порівняння в праві. На його думку, унаслідок зіставлення позитивного права мають виокремлюватися загальні й регіональні правові феномени, які узагальнюють до рівня теорії, а остання потім має перевірятися за допомогою історико-порівняльного правового дослідження. Подальше ж опрацювання результатів здійснюють за допомогою філософського інструментарію.

Отже, європейські дослідники другої половини XVIII – першої третини XIX ст. вважали, що на підставі здійснення порівняльно-правових досліджень можна сформулювати окремі елементи їх методики. Серед останніх було запропоновано такі: 1) уникнення апріоризму та суб'єктивізму, непідкорення дослідження завчасно розробленим теоретичним схемам, а навпаки – формулювання теорії на підставі порівняння; 2) формування єдиного підходу до правопорядків, зокрема через визначення єдиних критеріїв опису і порівняння права; 3) недостатність формального (догматичного, термінологічного) порівняння, вимога порівнювати справжнє значення правових норм, пізнання їхньої соціальної своєрідності; 4) ненауковість ізольованого розгляду національного правопорядку, необхідність його пізнання в контексті інших правопорядків; 5) можливість виокремлення «ключової точки», константи – певного правопорядку, з яким порівнюють інші правопорядки; 6) презумпція історичної реальності «первинного», або «корінного», права, історичної наступності правопорядків як частини культури народів, що уможливлює пізнання правопорядків у межах груп за аналогією; 7) презумпція односпрямованого розвитку правопорядків. Найбільш розгорнуту методику порівняльно-правового аналізу запропонував Лерміньє, сформулювавши його стадії, особливості та взаємозв'язок синхронного і діахронного порівняння.

Кудерміна Олена Іванівна,
завідувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ПОГЛЯДИ В ПЛОЩИНІ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Сучасний розвиток юридичної психології потребує комплексного інтегративного підходу до аналізу провідних юридико-психологічних проблем і феноменів. Узагальнений рівень їх дослідження повинен створюватися на здобутках філософського розуміння сенсу та змісту людського існування в актуальному та неоднозначному колі суспільних відносин. Зазначені погляди зумовлюють актуальність розгляду проблем правової психології з позицій екзистенціальної філософії.

Екзистенціалізм, чи філософія існування, – одна з найпопулярніших і найвпливовіших течій сучасної суспільної думки. Екзистенціалізм формувався в першій половині ХХ ст., він відображає змістовні характеристики того часу. Цим й обумовлюється трагічна інтонація та загальні песимістичні засади більшості положень філософії екзистенціалізму.

На формування сучасної філософії існування істотно вплинули праці Е. Гуссерля, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, М. Унамуно, М. Шелера. Ідеї екзистенціалізму розвивали А. Камю, Ж. П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс, М. Бердяєв, Л. Шестов.

Центральні проблеми екзистенціалізму – існування людини, сенс її життя та долі у світі – надзвичайно важливі кожній людині, яка замислюється над власним буттям. Тому вже протягом століття екзистенціалізм залишається на передовій філософської думки сучасності.

Екзистенціальні проблеми – це питання власне факту існування кожної людини та переживання власного способу життя. Існування, екзистенція – це невизначене в поняттях, те, що ніколи не є об'єктом, тому що людина не має можливості поглянути на себе збоку. Існування не піддається раціональному осягненню, єдина можливість його пізнати – це власне пережити його.

Це положення відповідає поглядам, що панують у сучасній психології. Кожна людська історія життя унікальна. Усі вияви активності певної людини, зокрема в площині «людина–суспільство–право» необхідно розглядати крізь призму її внутрішнього переживання і ставлення.

З огляду на наявний рівень правосвідомості громадян нашої держави, ці положення набувають актуальності. Тобто традиційні шляхи формування правосвідомості населення, на наш погляд, потребують кардинальної трансформації. Загальновідомими компонентами індивідуальної правосвідомості є когнітивний, емоційний і поведінковий. Формуванню когнітивного компонента в загальноосвітніх закладах присвячено викладання дисципліни «Право», проводять роз'яснювальну роботу з молодшими школярами тощо. Водночас інформування – це перша ланка, що зумовлює правову поведінку особи. Вона є важливою, але не єдиною. На жаль, створенню емоційно позитивних підвалин необхідності вписування поведінки людини в нормативну систему права не приділено належної уваги. Одержана інформація щодо правових засад суспільних відносин так і залишається для молоді інформацією. Знаннями для особистості вона може стати тільки шляхом набуття власного сенсу та внутрішнього ставлення. Це стає можливим завдяки цілеспрямованому створенню соціального контуру існування людини, у якому транслюється та візуалізується позитивне ставлення до норм права, їхньої корисності для стабільного й еволюційного розвитку держави.

З позицій екзистенціалізму людина є тільки тим, що вона сама створює. Вона – реалізація створюваного проекту самої себе. Людина вступає в життя та сама визначає власний образ, поза межами якого нічого немає. Оцінюється тільки дійсність. Боягуз відповідальний за власне боягузтво, брехун – за власну брехню тощо. Тобто людина сама стала боягузом, брехуном, негідником. На наш погляд, ця позиція екзистенціальних філософів є цілком обґрунтованою, оскільки людина має нести відповідальність за власні вчинки, життя, а не йти шляхом пошуку причин у суспільстві.

Зазначене обумовлює особливості формування поведінкового компонента правосвідомості сучасних громадян. Створення комплексу необхідних знань для орієнтації в

правовому полі, формування позитивного ставлення до них та відповідальне втілення їх у власну поведінку – такий алгоритм слід передбачити в державному підході до формування належного рівня правосвідомості громадян.

Отже, для філософії екзистенціалізму немає абстрактної людської природи, сутності людини, не залежної від існування, зокрема й у правовому просторі. Саме життєвий досвід кожної людини, її конкретне існування є вихідною реальністю для цього філософського напряму. Суттєвим для залучення положень екзистенціалізму в площину юридичної психології є погляд на особистість як на суб'єкт власного життя та власної правової поведінки. Екзистенціалізм визначає людину крізь її вчинки. Тобто все, що відбувається з особою, є результатом не зовнішніх і механічних впливів, а життєвих та ціннісних принципів. Філософія екзистенціалізму акцентує на гідності й значущості особистості, абсолютній її цінності, справжній величності та невід'ємних правах на духовну свободу, достойні умови життя. Це актуальні принципи для подальшого розвитку юридичної психології в сучасних умовах.

Кумеда Тетяна Андріївна, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат мистецтвознавства, доцент

ПРАВОВА КАРТИНА СВІТУ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ

Поняття «картина світу» належить до фундаментальних понять, що виражають специфіку буття людини, відносини її зі світом, найважливіші умови існування її. «Картина світу» є цілісним, глобальним образом останнього, результатом багатогранної духовної активності людини, за допомогою якого виявляється та розглядається взаємодія людини і суспільства з навколишнім світом. Унаслідок складних взаємин людини зі світом у неї формуються знання, уміння, ціннісні установки, тип поведінки, світогляд. «Якщо світ – це людина й оточення

у їх взаємодії, то картина світу – результат переробки інформації про оточення та людину» (В. А. Маслова).

Термін «картина світу» використовується для позначення уявлень людини про устрій навколишнього світу з позицій філософії, релігії, різних наук. Уперше він був застосований Л. Вітгенштейном у «Логіко-філософському трактаті», пізніше утвердився в семіотичних та антропологічних працях німецького вченого Л. Вайсгербера. У працях сучасних науковців термін «картина світу» активно застосовують, оскільки він дає змогу проаналізувати ті компоненти людської свідомості, які знаходять своє вираження в мовних і поведінкових формах різних соціокультурних одиниць. Відповідно до основної форми сприйняття світу виокремлюють міфологічну, філософську, релігійну, правову та інші картини світу.

Сукупність концептів культури реалізує концептуальну картину світу, що є глобальним інваріантним образом світу, на якому ґрунтується світобачення носіїв певної культури. Залежно від складності соціокультурної стратифікації суспільства таких інваріантних образів світу може бути безліч, але за їх різноманітності в межах однієї культури завжди існує єдиний інваріант.

Різноманітність держав, їхніх економік, багатство національних і світових культур, мовна та національно-етнографічна своєрідність народів, націй, народностей, національних меншин, неповторність особистості кожної людини – це картина світу. І в цій картині неповторним й оригінальним фрагментом є право. Без права не можна уявити життя людей, народів і держав. Правова картина світу є одним із професійних образів світу. Формування правової картини світу, соціально й когнітивно адекватної його реальностям, здатне слугувати орієнтовною основою для ефективної діяльності людини в цьому світі.

Характерною рисою правової картини світу є її багаторівнева, ієрархічна структура, елементарною складовою якої є одиничне нормативне положення, тобто норма, припис. Сукупності нормативних положень у їхній цілісності й системності утворюють об’єктивне право держави. Крім того, до структури правової картини світу належить відображення розвитку науки про право, правознавства, зокрема створення та

функціонування різних правових інститутів. Наступним її елементом є сукупність правових норм і принципів, що існують у державі в конкретний період історичного розвитку. Окрім того, необхідною складовою є сукупність правових поглядів, ідей, переконань та уявлень, рівень правосвідомості суспільства.

Правова картина світу може розглядатися з різних позицій, залежно від того, який її аспект підлягає вивченню – науковий, наївний (буденний), національний, індивідуальний, культурологічний. З наукової позиції та для реконструкції наукової правової картини світу необхідне вивчення стану розвитку правової науки в певний історичний період у певній державі, вивчення правових норм та їх утілення, а також дослідження рівня правосвідомості конкретного суспільства. Першочерговим завданням буде вивчення рівня розвитку правосвідомості конкретних людей, соціальних груп, різних прошарків суспільства тощо.

Правова картина світу може видатися надто строкатою, мозаїчною і хаотичною. У правовій множинності є свої глибокі суспільно-історичні причини. Право спільно з державою супроводжує розвиток суспільств і світової спільноти, змінюючи свої принципи, пріоритети, нормативні форми. Зберігається і дещо стійке, що властиве праву як явищу громадського життя. Вивчати та зіставляти різні правові системи в їхній динаміці можливо внаслідок правової стійкості й наступності, за висловом Ю. А. Тихомирова, «своєрідного саморозвитку права».

Нині актуальним є виявлення зовнішніх груп права, а саме того, як співвідносяться правові ідеї та правові системи різних народів і держав, якими є правові концепції в різних регіонах світу, як можна уявити хоча б загалом картину правового розвитку у світовому співтоваристві.

Для позначення всіх наявних національних правових систем у компаративістиці вживають терміни «правова карта світу» (В. А. Туманов), «юридична географія світу» (В. Кнапп), «спільнота» правових систем (Ж. Стальов) тощо. Ці поняття охоплюють національні правові системи. Із цього приводу А. Х. Саїдов у книзі «Порівняльне правознавство» зазначає: «слід відкинути спроби представити правову карту світу як

наднаціональне світове право або як механічну суму національних правових систем».

Принцип історизму дає змогу пояснити місце кожної окремої національної правової системи на правовій карті світу приналежністю її до тієї чи тієї правової сім'ї. Характеризуючи основні правові сім'ї, необхідно здійснити осмислений відбір і, передусім, обмежити кількість аналізованих правових систем.

Отже, так само, як фізична картина світу фіксує уявлення про реальність за допомогою відповідних понять, так і правова, або юридична, картина світу є узагальненим образом правової реальності. Реальність може бути однією і тією самою, однак її картини історично й соціокультурно обумовлені та мінливі.

Кухтіна Ірина Миколаївна,
здобувач ступеня вищої освіти магістр Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Термін «адаптація» використовують у психології, соціології, медицині, він передбачає активізацію адаптованого потенціалу людини у зв'язку із впливом яких-небудь зовнішніх факторів.

Соціальна адаптація – це процес пристосування працівника поліції до соціальних умов існування, конкретної соціальної ситуації, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, формування соціальної взаємодії.

Соціальну адаптацію можна тлумачити як структурний і процесуальний процес переважно активного пристосування. Він передбачає оволодіння ролями (нормативними моделями поведінки), а також конкретними навичками соціальної взаємодії в будь-якому середовищі.

Адаптація пов'язана з прийняттям поліцейським різних соціальних ролей, адекватним відображенням себе і своїх

соціальних зв'язків. Вона відіграє вирішальну роль у соціалізації особистості саме як працівника поліції.

Досить часто молодий працівник в органах Національної поліції стикається з труднощами соціальної адаптації, які обумовлені специфічним характером професійної діяльності, а також умовами, у яких вона відбувається. Однією з особливостей колективів Національної поліції є те, що результат їх роботи відрізняється від результатів роботи більшості інших колективів. Молодий фахівець після початку служби відчуває труднощі щодо самоконтролю та самокорекції поведінки в службовій діяльності. Не перевіривши себе в складних умовах, такий працівник схильний переоцінювати власні можливості, рівень знань й умінь, однак, реально почавши виконувати оперативно-службові завдання, він відчуває сильне стресове навантаження, до якого не готовий. Сувора критика та різкі зауваження з боку керівництва, колег можуть призвести до негативної оцінки себе як фахівця. Це спричиняє в нього почуття невпевненості, приниження власної ролі та свого соціального статусу як у підрозділі, так і серед населення.

На нашу думку, істотне значення для соціальної адаптації особистості молодого працівника поліції мають деякі психологічні особливості. На виразність таких особистісних характеристик, як самооцінка, самолюбство, самосприйняття, прагнення до самостійного несення служби, суттєво впливає темперамент, який є найбільш стійкою та інформативною ознакою індивідуальності особистості.

Працівнику поліції із сангвінічним темпераментом притаманні такі позитивні риси, як цілеспрямованість і наполегливість, висока активність, пристосованість до нових обставин, уміння чітко й упевнено діяти в складних умовах, гнучкість розумових процесів, висока концентрація уваги та продуктивність діяльності, оптимізм, схильність до гумору, комунікабельність, уміння швидко налагоджувати контакт, заслужити авторитет. У недостатньо вихованого сангвініка в разі втрати інтересу до професійної діяльності можуть виявитися такі негативні якості: формальне ставлення до своїх обов'язків, упертість, дратівливість, нетерпимість до критики, ненадійність у дружбі, необережність і легковажність у небезпечних ситуаціях.

Працівнику поліції із холеричним темпераментом притаманні швидкість реакції, рухливість та енергійність у службовій діяльності, постійне прагнення бути найкращим, організаторські здібності. У складних екстремальних ситуаціях діє сміливо, самовіддано, схильний ризикувати, долати труднощі та небезпеку. У спілкуванні, громадській діяльності виявляє високу активність, критичність, ініціативність, самовідданість, досить комунікабельний, легко встановлює емоційні зв'язки, наполегливо прагне до лідерства, але занадто чутливий до громадської думки й оцінкам оточення. Також у недостатньо вихованого холерика можуть виявлятися такі негативні якості: неврівноваженість, нетактовність, самовпевненість. Він часто прагне до особливого статусу в колективі, легко змінює друзів, відкрито висміює недоліки інших, буває злопам'ятним і мстивим. Мінливий настрій, почуття змінюються різко та несподівано. Холерик може бути джерелом конфліктів і напруження в колективі. Будучи покараним, він часто очолює групу порушників дисципліни, поширює негативні тенденції.

Працівник поліції з неврівноваженим меланхолійним темпераментом володіє високою чутливістю та рухливістю психічних процесів, швидким сприйняттям завдань і наказів керівників, активністю в громадській діяльності, уміння запропонувати вдалу ідею, має організаторські здібності, перебуває в стані постійної готовності до дій. Водночас у нього спостерігаються такі негативні якості, як запальність, неврівноваженість, імпульсивність, схильність до непродуманих дій, вияви грубості та дратівливості, прискіпливості й упередженості. Він відчуває невпевненість і навіть страх перед керівниками, хвилюється в разі отримання нового відповідального завдання та досить ускладнено його виконує. Серед колег авторитету не має, оскільки постійно конфліктує.

Працівник поліції зі слабким меланхолійним темпераментом – сумлінний, старанний, ретельний, виконавчий. Йому притаманні завищене почуття відповідальності, принциповість, справедливість, чуйність, делікатне ставлення до інших, критичність і самокритичність. Його вважають душею колективу, надійним товаришем. Основними недоліками такого працівника є швидка втомлюваність, нерішучість, обережність,

замкненість, низька комунікативність під час виконання службових завдань, підпорядкованість зовнішнім впливам, песимізм і впертість.

Працівнику поліції із флегматичним темпераментом притаманні надійність у діяльності, упевненість та самовладання, наполегливість і цілеспрямованість, уміння переносити труднощі служби, авторитетність серед колег, прагнення надавати їм будь-яку допомогу, постійність у дружбі, здатність безстрашно діяти в екстремальних ситуаціях, неконфліктність, прагнення довести доручену справу до кінця. Основними недоліками такого працівника є те, що він складно оволодіває новими знаннями та навичками, не вміє швидко реагувати на завдання, не прагне позбавитися поганих звичок і стереотипів мислення, індиферентний до критики, пасивний у спілкуванні, упереджено ставиться до окремих осіб. Він не здатний виконувати декілька завдань, швидко переключатися з одного завдання на інше.

Таким чином, процес соціальної адаптації досить складний і протікає значно швидше в тих працівників поліції, які мають хист до служби в правоохоронній системі, високий рівень знань, відчувають інтерес до спеціальності та фізично розвинуті.

Кушакова-Костицька Наталія Вадимівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України

ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ РАКУРС

5 вересня 2017 року прийнято новий Закон України «Про освіту», який повинен стати базовим для реформування освіти в подальші роки, а головне – гармонізувати ідеологічну спрямованість нинішнього політикуму із законодавством у галузі освіти. У цьому контексті слід з'ясувати, які духовні цінності та світоглядні парадигми стали підґрунтям для реформування вітчизняної системи освіти, яке відображення вони знайшли в новому Законі. Чи дух практицизму і

прагматизму, яким просякнута західна система освіти й виховання, забезпечить розвиток суспільства, «об'єднаного спільними цінностями і культурою», чи стане освіта «основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації», як зазначено в Законі «Про освіту»? Адже в ньому наголошено саме на європейському виборі країни, а європейська освітня традиція орієнтована на європейський менталітет, певні моральні засади, розуміння культурних і духовних цінностей, що віками закладалися в процесі виховання й навчання, закріплювалися як у правових і законодавчих нормах, так і на побутовому рівні.

Видається, що в цьому випадку йдеться не про конкретний суспільний прогрес, а про глобальні світові тенденції – світоглядні й культурні, які охопили і європейську спільноту, й інші етноси, незалежно від їхнього географічного місцезнаходження, рівня економічного розвитку, національних особливостей тощо. Квінтесенцією сьогодення стала науково-технічна революція, що привела суспільство до його «оцифрування», тобто віртуалізації за рахунок технологій і автоматизації більшості життєво важливих процесів, таких як спілкування, виховання, освіта, робота, відпочинок і навіть міжособистісні стосунки: майже все відбувається в режимі онлайн.

Формується нове суспільство, замкнене за допомогою гаджетів у сурогатному світі на зразок «матриці». Тобто інформаційне суспільство перетворюється на суспільство індивідуалістів, егоїстів і прагматиків, нав'язане сучасною «цивілізацією», яка викристалізувалася під впливом хрестових походів, інквізиції, численних епідемій і безкінечних воєн.

Яка ж подальша перспектива реформації, зокрема, системи освіти в такому суспільстві? Зберегти свою ідентичність в уніфікованому потоці комп'ютерної інформації та незалежність у світі, який глобалізується такими темпами? Сумнівна мета із чіткою перспективою розчинитися в міжнародних «стандартах якості», загальноприйнятих «цінностях» і новому (іноді прямо протилежному) змісті сталих понять. Quo vadis? Втрата сенсу і мети існування людства загалом й індивідуума зокрема, поділ всіх на «своїх» і «чужих» призвели до того, що, крім знищення тих, кого віднесли до «чужих», не залишається інших зрозумілих орієнтирів. Ця

антигуманна парадигма змушує замислитися над історичними витоками та причинами регресивних соціальних процесів, які ведуть до хаосу й тотальної неграмотності, яка дедалі частіше спостерігається в молодого покоління в умовах віртуалізації освіти та нівелювання функції виховання у школі й удома.

Для порівняння: чого вчили дітей у давні часи, як їх виховували, як вони проводили своє дозвілля? Очевидно, багато століть тому люди були ближчі до природи, присвячували більше часу осягненню внутрішнього та зовнішнього світу, вели гармонійне з навколишнім середовищем життя, яке отруюють і знищують сучасні аборигени з комп'ютером замість дубини і кам'яної сокири. Звичайно, все має «плюси» і «мінуси», але не це видається важливим нині. Ідеться про виживання *gomo sapiens* з огляду на те, що людина (народ), яка не пам'ятає (не знає) історії, свого минулого, не має майбутнього.

Отже, як реформа освіти може сприяти суспільному й індивідуальному розвитку? На нашу думку, треба відродити функцію виховання у закладах освіти, зокрема у школах, які часто відіграють визначальну роль в інтелектуальному й духовному розвитку дитини, розкривають її творчий потенціал.

Цей процес можливий тільки за умови примату духовних цінностей над матеріальними. Суспільство, яке визначає за мету існування людини отримання матеріальних благ (приватної власності), є деструктивним. Таким чином, головним орієнтиром вітчизняної освіти має стати установка на саморозвиток, самовдосконалення як сенс існування. Людина змалку повинна розуміти, що вона прийшла в цей світ не для того, щоб щось придбати (захопити/відібрати), сплачувати кредити й податки, а щоб зробити себе і цей світ кращими.

Видається, що перехід від gomo-споживача до homo sapiens не тільки можливий, а й необхідний. Надія і запорука цього – розвиток системи освіти, яка, сподіваємось, і надалі забезпечуватиме наше майбутнє – розвиток наших дітей, причому не тільки духовний і розумовий, а й душевний – як противагу виключно матеріальному і прагматичному світогляду. Влучно писав М. Заболоцький: «Душа обязана трудиться и день, и ночь, и день, и ночь…».

Лаврик Галина Володимирівна, завідувач кафедри правознавства Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», доктор юридичних наук, професор

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕЯ НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ТА ЇЇ НАПОВНЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЮ СКЛАДОВОЮ

Народний суверенітет, форми його реалізації (безпосередньої та представницької) як невід'ємна складова загального концепту демократії перебуває в центрі уваги теоретико-правової, філософсько-правової, історико-правової, політико-правової науки і практики держав – учасниць ЄС, США, Австралії, Канади, Японії, окремих пострадянських держав, насамперед України. У преамбулі Договору про запровадження Конституції для Європи (Конституція для Європи) відтворено слова фукідідівського Перикла: «Наш політичний устрій… називають демократією, бо влада належить не меншості, а переважній більшості» [1]. У них втілюється сутність ЄС як союзу держав і, водночас, наднаціональної спільноти, що черпає свою демократичну легітимність «у волі громадян та держав Європи будувати спільне майбутнє» (ст. 1). Належним і надійним підґрунтям для цього є вартості «шани до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та шанування прав людини» (ст. 2). Спільні для Європи, «об'єднаної в своєму розмаїтті», «всіх держав-членів у суспільстві, де панують плюралізм, толерантність, справедливість, солідарність та недискримінація» (ст. 2), ці та інші цінності свого часу були закріплені в Статуті ООН та перейшли до конституцій багатьох європейських держав.

Складність і суперечливість політико-правових процесів (зокрема й процесу конституційної модернізації), що відбуваються в Україні, спонукає до того, щоб остаточно змінювати оцінки на користь ідеї народного суверенітету, яка дає змогу розкривати ціннісний зміст поняття демократії, як, власне, і долучатися до повноцінного та змістовного наповнення її вітчизняною складовою.

За логікою підходу до належного осмислення концептуального оформлення західноєвропейської ідеї та її практичного втілення першим кроком, поруч із напрацюванням категорій, понять, є звернення до методології, покладеної в основу загальнотеоретичних положень про те, що нині до національних правових систем потрапляють права, які по суті є різноманітними вимогами до держави.

Ювілей українського правника, доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, члена-кореспондента НАПН України М. В. Костицького є вдалою нагодою пов'язати достатній рівень обґрунтування перспектив, тенденцій розвитку ідеї суверенітету з методологічною послідовністю вирішення ним важливих загальнотеоретичних і практичних питань. Будучи прихильником поліметодологічного підходу й методологічної свободи дослідника, М. В. Костицький вкотре зауважує, що метод, методику, методологію обирає сам дослідник. Він, за словами вченого, може як методологію обрати будь-яку теорію, пов'язану з нею систему категорій, понять, правил, крізь призму цієї теорії (як готової методології) пізнавати юридичну дійсність, а може й особисто (якщо він здатний) розробляти власну методологію. На практиці має місце ситуація, коли вчений еклектично застосовує готові методи, конструюючи з них власну методику пізнання (не методологію). Інтерпретуючи П. Фейєрабанда, М. В. Костицький вважає, що методологія – це «вуздечка», яку вчений сам на себе одягає. З другого боку, прихильність до певної методології, застосування її в пізнанні теж може давати позитивні результати для розвитку науки. І навіть якщо отриманий результат негативний (через помилкову методологію), він усе одно для науки цінний [2, с. 211–212].

Розроблені внаслідок тривалих наукових пошуків ученого загальнотеоретичні судження, принципові позиції з питань європейського й українського права [3] неминуче перетворюються на інтелектуальне тло для інтерпретацій і смислових наповнень, у нашому випадку – принципу суверенітету як такого, що заклав традицію множинності й сенсів форм здійснення народовладдя, виявлення й оновлення їх значень упродовж століть.

Занурення в «суворі уявлення» сучасників революції 1789 року у Франції про суверенітет народу дає змогу справді відчути спротив консервативних мислителів безмежній вірі в людський геній в особі Законодавця. Народ, за їхніми переконаннями, настільки далекий від того, щоб бути власником конституції, що є її творінням. «Тимчасові власники і довічні орендарі» загального добробуту, «не уважні до того, що вони отримали від своїх предків», неминуче стають не уважними «до того, що належить їх нащадкам». Народ, чи будь-який інший суверен, ще менше є власником природного закону; природний закон не поглинається волею суверена або загальною волею» [4, с. 285]. В умовах нової просвітницької раціональності суверенітет народу розуміється в гоббсівській традиції: народ може побачити себе сувереном, удивляючись в очі правителя, як у дзеркало.

Представницькій системі «ідеологічною константою містико-метафізичного народного духу історичної школи» відведено місію перетворення соціальної дійсності. Законодавча діяльність мала відтворювати дійсність, фахово очищати правову спадщину від віджилих архаїзмів, а не спотворювати реальний стан речей з урахуванням вимог справедливості та інших політико-правових чинників. У тих, хто сприймав зазначену константу як досконалу, поступово з'являлися переконання, що «справжнє право не є ні об'єктивною даністю природи, абсолютно не залежної від історичного часу, як стверджують юснатуралісти, ні абсолютно свавільним встановленням влади, як наполягають представники етатистського позитивізму; воно є закономірним продуктом національної історії, відмінним як від універсалій космополітичного ratio naturalis, позбавлених самобутніх начал національного духу, так і від «мертвонароджених» установлень публічної влади, не узгоджених із правосвідомістю нації» [5, с. 56, 62]. Під впливом історичної школи права, наприклад, обґрунтовувалася ідентичність та автономність німецького права від поглинаючого впливу космополітичного юснатуралізму, що спрямовувався безпідставною універсалізацією суб'єктивних ідеалів юристів-філософів (у межах відповідної парадигми права) і крокував Європою у формі національно знеособленого кодексу Наполеона.

Привертає увагу геґелівська держава, у якій за метафізичності мови (держава – «земно-божественна істота»,

«хода Бога у світі» тощо) саме монарх здобуває суверенітет держави. Зазвичай монархія має бути конституційною, адже у філософії історії Ґ. Геґеля важливе місце відводять процесу прогресивного розкриття свободи, що є правом. Історичний процес завершується установленням системи, у якій монархія, обмежена законом і системою представництва. У цій державі формальної рівності та законності державний закон зображується як знаряддя усунення несвободи. Народ, завдяки своїй участі у формуванні суверенного законодавчого корпусу, вважається легітимною основою держави, але позбавляється легального права на опір, оскільки ціннісні критерії оцінки владних рішень виключаються зі сфери права.

Новітнє бачення суверенітету народу врешті-решт зумовило нову хвилю «відродження» природного права і теорій обмеження суверенітету держави. Перебуваючи в полоні протиборчих доктрин позитивізму (нормативізму), природного, лібертарно-легістського розуміння права, науковці, зокрема й ті з них, які працювали в Київському університеті Святого Володимира, Харківському, Новоросійському (Одеському) та Львівському університетах у позаминулому та на початку минулого століть, виявляли своєрідність у використанні й розвитку ідей суверенітету. Сповнені намірів віднайти ту методологію, яка надасть змогу обстоювати принципи суверенітету та верховенства права, вони вдавалися до пошуку та осмислення низку нетривалих конфігурацій поглядів прибічників різних підходів до праворозуміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Договір про запровадження Конституції для Європи (проект (2003/C169/01) від 13 черв. та 10 лип. 2003 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [веб-сайт]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_647. – Назва з екрана.

2. Костицький М. В. Діалектика права як загальне вчення про право / М. В. Костицький, Н. В. Кушакова-Костицька // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 2. – С. 208–213.

3. Костицький М. В. Позитивізм як методологія юриспруденції / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014 – № 2. – С. 16–35.

4. Штраус Л. Введение в политическую философию / Л. Штраус ; пер. с англ. М. Фетисова. – М. : Логос, Праксис, 2000. – 364 с.

5. Михайлов А. Сравнительное исследование философско-методологических оснований естественно-правовой и исторической школ правоведения / А. Михайлов. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 632 с.

Ландіна Анна Валентинівна, науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук

АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ В МЕЖАХ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Особа, яка вчинила злочин, як суб'єкт злочину є ключовою фігурою в учиненні протиправного діяння. Тому дослідження проблемних питань, що стосуються інституту суб'єкта злочину в кримінально-правовій науці, залишаються актуальними. Як зазначають П. С. Берзін і В. О. Гацелюк, «з огляду на сучасний стан української кримінально-правової науки, основні проблеми, які стосуються суб'єкта злочину, можна звести до такого: можливість чи неможливість визнання суб'єктом злочину юридичних осіб, а також доцільність визнавати суб'єктом злочину фізичну особу в разі, коли такий злочин вчиняється від імені юридичної особи, на підставі спеціального розпорядження колегіального органу такої юридичної особи тощо; можливість зміни (у бік зниження чи, навпаки, підвищення) віку, з якого настає кримінальна відповідальність; зміна змісту осудності та неосудності особи залежно від вікових, професійних чинників; подальша конкретизація на законодавчому рівні поняття обмеженої осудності особи; визнання спеціальним суб'єктом злочину окремих категорій осіб тощо» [1, с. 145].

Розв'язання цих проблем сприятиме підвищенню ефективності протидії окремим злочинним виявами, а також

злочинності загалом. Проте всебічного вивчення суб'єкта злочину лише з позицій науки кримінального права, а також вивчення особистості злочинця у кримінології, на наш погляд, недостатньо. Тому виникає необхідність застосовувати інші, прикладні науки, однією з яких є юридична психологія, а саме її складова – кримінальна психологія.

Зрозуміти будь-яку поведінку, зокрема і злочинну, неможливо без реального знання психології особистості, психологічних механізмів і мотивів, соціально-психологічних явищ та процесів [2, с. 9]. Кримінальна психологія вивчає психологічні закономірності, пов'язані із формуванням злочинної установки, виникненням злочинного умислу, підготовкою і вчиненням злочину [3, с. 7].

До питань, які вивчає кримінальна психологія, належать ті, що стосуються, насамперед, злочинної поведінки особи, яка вчинила (чи збирається вчинити) злочин. Зокрема, у межах цієї науки здійснюється психологічний аналіз особистості злочинця. Окремо вивчається психологія організованої злочинності, оскільки має місце інший характер злочинної діяльності (підвищений рівень суспільної небезпечності, порівняно із одноособовим учиненням злочину). У межах психологічного аналізу особистості злочинця здійснюють типологію злочинців, визначають особливості злочинної поведінки кожного з типів з позицій юридичної (кримінальної) психології, вивчення особистості злочинця та вплив на формування такої особистості суспільства за допомогу суспільних взаємозв'язків і, як наслідок, злочинний спосіб життя особистості зі злочинними нахилами.

Злочинна поведінка вже є результатом задуму та реалізації його особистістю, яка має злочинні нахили. Стосовно ж потерпілого, то питання психологічної характеристики цієї особи також тісно пов'язані з особистістю, яка вчиняє злочин, унаслідок якого певна особа зазнає злочинного впливу.

Психологічна характеристика особи зі злочинними нахилами має важливе значення для кримінології. Завдяки чіткому розумінню всіх психологічних особливостей людини, схильної до вчинення протиправних кримінально караних діянь, можна підвищити ефективність запобігання вчиненню злочинів у будь-якій сфері, що охороняється кримінальним законодавством, а також виявляти осіб, схильних до злочинної поведінки, ще до вчинення ними злочинів.

Саме юридична психологія спільно з віковою психологією та педагогікою здатні виявити, коли в особи вже цілком сформувалася психіка, що дає змогу чітко визначити вік, із якого особа може притягуватися до кримінальної відповідальності. Також важливим є застосування юридико-психологічної науки під час встановлення критеріїв, за якими особа може визнаватися частково або взагалі недієздатною (коли застосування кримінальної відповідальності до такої особи неможливе).

Таким чином, повне й усебічне вивчення ознак суб'єкта злочину в кримінально-правовій науці неможливе без застосування знань у галузі юридичної, зокрема кримінальної, психології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берзін П. С. Суб'єкт злочину [Електронний ресурс] / П. С. Берзін, В. О. Гацелюк // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1. – С. 144–159. – Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/9.pdf. – Назва з екрана.

2. Атонян Ю. М. Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 366 с.

3. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник / В. Л. Васильев. – СПб. : Питер, 2009. – 608 с.

Левченко Наталія Олександрівна,
здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІЛЬНИЧНОГО ОФІЦЕРА ПОЛІЦІЇ ЯК ПРОБЛЕМА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Безумовно, що основними в діяльності дільничних офіцерів поліції (ДОП) мають бути функції вивчення населення і профілактика злочинів. Якщо із цих позицій розглядати сутність інституту дільничних офіцерів поліції, зокрема, з погляду змісту їхньої діяльності, то можна дійти висновку, що вона інформаційно-попереджувальна. З іншого боку, профілактична

діяльність ДОП є психологічно детермінованою, з огляду на її виключний соціально-публічний характер і функціонально-процедурні аспекти психологічної взаємодії дільничного офіцера з об'єктами індивідуально-профілактичного впливу.

Оцінка ефективності праці дільничного офіцера поліції має кількісні та якісні характеристики: а) показник результативності – кількість виконаних дільничним за певний період часу однорідних дій у межах реалізації певного функціонального обов'язку (кількість попереджених чи припинених злочинів, складених протоколів про адміністративні правопорушення тощо); б) показник якості – кількість дій, що не дали очікуваного результату, виконаних із порушенням законодавства чи встановлених термінів (кількість допущених порушень законності, скасованих прокурором постанов про припинення кримінального провадження тощо); в) показник ефективності – співвідношення показників результативності та якості, що характеризують виконання певного функціонального обов'язку.

Під час оцінювання *індивідуальної профілактики* враховують:

– своєчасність виявлення осіб, які можуть учинити правопорушення, зокрема знятих із обліку у зв'язку з виправленням, і таких, які вчинили злочини в період перебування на обліку; кількість злочинів, яким запобігли;

– кількість осіб, які задумували або готували злочини, і відмовилися від злочинних намірів унаслідок ужитих заходів.

Одним із найважливіших напрямів професійної діяльності ДОП, який потребує нині ретельного наукового осмислення та юридико-психологічного дослідження, є індивідуально-профілактична робота дільничного офіцера, спрямована на попередження та запобігання вчиненню правопорушень і злочинів конкретними особами. Доведено, що попередити злочин – означає не лише запобігти порушенню закону та врятувати життя і здоров'я людини, а й забезпечити нормальне функціонування суспільного буття в країні.

Діяльність ДОП, крім правових аспектів, має також і суттєву морально-психологічну складову. Індивідуальна профілактична робота полягає не лише в тому, щоб максимально обмежити дії особи, яка стала об'єктом профілактичного впливу, і цим самим за допомогою всіх

можливих та доступних за цих умов способів та засобів позбавити її можливості вчинити злочин чи адміністративне правопорушення, а й у тому, щоб повернути її до нормального, суспільно корисного способу життя.

Отже, сутність індивідуально-профілактичної роботи ДОП полягає у проведенні комплексу заходів щодо виявлення й постановки на облік осіб, від яких, з огляду на встановлені факти їхньої антисуспільної поведінки, можна очікувати вчинення правопорушень, і здійснення впливу на їхню поведінку з метою недопущення вчинення ними злочинів та інших правопорушень.

Узагальнюючи системність профілактики правопорушень і злочинів на загальнодержавному рівні, доцільно зазначити, що основними її цілями є: виявлення та усунення (послаблення та нейтралізація) причин злочинності, окремих її різновидів й умов, що їй сприяють; виявлення та усунення ситуацій, які безпосередньо мотивують і провокують злочинну поведінку в певному середовищі; виявлення в соціумі груп підвищеного кримінального ризику та його зниження; виявлення конкретних осіб, від яких імовірно слід чекати вчинення злочину, і реалізація стосовно них корекційного впливу.

Перелік завдань профілактичної діяльності передбачає: з'ясування та аналіз конкретних явищ, процесів, обставин як детермінант правопорушень і злочинів; вивчення факторів, що спричиняють формування особистості правопорушника і реалізацію його протиправних намірів; установлення кола осіб потенційних правопорушників, усунення криміногенних чинників шляхом реалізації індивідуально-профілактичних заходів.

У загальному вигляді індивідуальна профілактика може бути схарактеризована як спеціальна діяльність щодо усунення причин й умов здійснення негативних, суспільно не схвалюваних учинків конкретною особою. У цьому значенні індивідуальне попередження становить частину (напрям) певної соціальної діяльності, основною функціональною відмінністю якої є цілеспрямоване виявлення й усунення причин та умов антисуспільних виявів.

Індивідуальне попередження може здійснюватися не лише щодо злочинів, а й інших порушень соціальних норм, які за своїм антисуспільним змістом мають широкий діапазон: від

найнезначніших відхилень від «соціальних стандартів», загальновизнаних правил поведінки і моральних принципів – до правопорушень, зокрема найбільш суспільно небезпечних, якими є злочини. Кожен із різновидів цих порушень обумовлений відповідними причинами й умовами, антисуспільний зміст і значущість яких, а отже, їхня соціальна шкідливість і небезпека, різняться.

Свою специфіку має й індивідуальна профілактика вчинення злочинів. Вона визначається, передусім, об'єктом цієї діяльності. Поняття об'єкта індивідуально-профілактичної діяльності, спрямованої на попередження саме злочинів, пов'язане з адекватним уявленням про причини й умови індивідуальної злочинної поведінки, хоча останні, на нашу думку, і не є безпосереднім її об'єктом.

Лемик Роксолана Ярославівна, доцент кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат юридичних наук, доцент

ЕКСПЕРТИЗА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗА НОВИМ ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

3 жовтня 2017 року Верховна Рада України прийняла один із ключових законопроектів, від якого залежатиме життєздатність майбутнього Верховного Суду. Нам запропонували нову систему координат, у якій так чи інакше всім доведеться жити, коли йдеться про цивільні процесуальні відносини. Це проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 6232.

Як зазначають у Раді з питань судової реформи, цими змінами встановлюється чітке розмежування юрисдикції судів різних спеціалізацій (адміністративних, господарських і загальних), запроваджуються ефективні механізми запобігання зловживанню процесуальними правами, забезпечується

дотримання стадійності судового процесу й розумних строків судового розгляду, розширюється та посилюється роль альтернативних способів вирішення спорів, вирішення питання групових (або «класових») позовів та інші питання, які дають змогу зменшити навантаження на судову систему.

Також у межах внесення змін до процесуального законодавства вирішується питання практичного впровадження принципів рівності, гласності, змагальності, правової визначеності й остаточності судових рішень, зокрема вдосконалення процедури перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами та передання справи на новий розгляд касаційною інстанцією [1].

Інститут доказування в цивільному судочинстві теж зазнав деяких змін. Слід з'ясувати, як новий Цивільний процесуальний кодекс (ЦПК) України регулює питання призначення та проведення експертизи.

Відповідно до ст. 103 нового ЦПК України, висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені в результаті їх висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені перед експертом, складений у порядку, визначеному законодавством. І хоч дефініція не зазнала змін, новелою є встановлення положення в цій статті про те, що предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Цікаво, що судова практика дотримувалася цього положення. Експерт – це особа, яка проводить дослідження і дає висновки з питань, що не відомі широкому загалу й суду зокрема.

Ще одне істотне нововведення стосується положень, які регулюють питання проведення експертизи в цивільному судочинстві, – це можливість проведення експертизи за ініціативою учасників справи. Якщо досі експертизи призначалася лише ухвалою суду (саме тому таке дослідження й називали «*судовою* експертизою»), то відповідно до ст. 107 ЦПК України учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення.

Особи, які брали участь у справі, маючи на меті довести обставини, на які вони посилаються за допомогою висновку експерта, зобов'язані були звертатися в суд з клопотанням про призначення експертизи. Кодекс редакції 2004 року в ст. 143 встановлював, що для з'ясування обставин, які мають значення

для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі. Тому, якщо позивач, готуючись звернутися в суд із позовною заявою на захист свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, звертався до експерта з власної ініціативи про проведення експертизи, висновок який він отримував внаслідок такого дослідження міг бути оцінений судом лише як письмовий доказ, а не як висновок експерта, з усіма наслідками, що із цього випливають. Хоча висновок експерта й не має заздалегідь установленої переваги над іншими засобами доказування й оцінюються судом на рівні з іншими доказами, сприймаючи документ як висновок експерта, суд за потреби може, наприклад, призначити додаткову експертизу, якщо попередній висновок експерта, отриманий з ініціативи сторони, буде визнано неповним або неясним.

Це нововведення, що дає змогу виявляти ініціативу заінтересованим особам у зібранні доказів у частині проведення експертизи до відкриття провадження, також суттєво заощадить час, необхідний суду для проведення підготовчих дій і сприятиме дотриманню строків судового розгляду.

Очевидно, що проведення експертизи на замовлення учасників справи, а також складання висновків за результатами проведеного дослідження регулюється чинним законодавством України про проведення судових експертиз. Нині це Закон України «Про судову експертизу» [2]. Усі положення, що встановлені в цьому Законі, зокрема вимоги до особи експерта, його права й обов'язки в процесі проведення дослідження, форма і зміст висновку, що складають за результатами проведеного дослідження, а також вимоги про проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз виключно державними спеціалізованими установами, повинні дотримуватися й у випадку, якщо експертиза проводиться на замовлення учасників справи. Однак законодавець не встановлює наслідків недотримання положень закону в цій частині здійснення процесуальних прав заінтересованими особами. Якщо суд як доказ у справі отримає висновок експерта, що був складений за результатами експертизи, проведеної на замовлення учасників справи, з

порушенням вимог Закону України «Про судову експертизу», можливі декілька варіантів розвитку подій. Наприклад:

1. Суд може досліджувати цей доказ як письмовий документ, а не як висновок експерта.

2. Суд піл час дослідження висновку, складеного з порушенням вимог законодавства, оцінює його як недостовірний і з цих міркувань під час ухвалення рішення не посилається на нього як на доказ, що підтверджує чи спростовує факти, які мають значення для справи.

3. Якщо висновок експерта буде визнано таким, що викликає сумніви в його правильності, судом може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові (експертам).

Кожен із цих варіантів заслуговує на увагу і має право на існування. Науковці чи юристи-практики можуть запропонувати ще кілька моделей вирішення цього питання. Саме для уникнення можливості двозначного тлумачення положень законодавства це має бути врегульовано на рівні закону.

Експерт, який склав висновок за зверненням учасника справи, має ті самі права й обов'язки, що й експерт, який здійснює експертизу на підставі ухвали суду. Такий експерт може викликатися в судове засідання для дачі пояснень і відповідей на запитання під час дослідження висновку як доказу в суді. За результатами такого дослідження може виникнути потреба призначення додаткової чи повторної експертизи, підстави для призначення яких залишилися незмінними.

Також учасники справи можуть заявити відвід експерту, який підготував висновок на замовлення іншої особи. Відповідно до ч. 7 ст. 107 нового ЦПК України, якщо суд визнає наявність підстав для відводу, то висновок, який був підготовлений цим експертом на замовлення іншої особи, до розгляду не приймається.

Значну увагу в новому ЦПК України в частині врегулювання призначення та проведення експертизи приділено питанням збереження об'єктів експертного дослідження. Відповідно до ч. 4 ст. 107 нового ЦПК України, висновок експерта, складений за результатами експертизи, під час якої був повністю або частково знищений об'єкт експертизи або змінено його властивості, до розгляду судом не приймається,

крім випадків, коли особа, яка його подає, доведе можливість проведення додаткової та повторної експертизи з питань, досліджених у висновку експерта. Законодавець наголошує, що такий висновок експерта, що був складений за результатами експертизи, під час якої повністю або частково знищений об'єкт експертизи, який є доказом у справі, або змінено його властивості, не замінює сам доказ та не є підставою для звільнення від обов'язку доказування. Таким чином, закон змушує заінтересованих осіб, які ініціюють проведення експертизи, максимально уважно ставитися до збереження об'єктів дослідження. Утративши чи суттєво пошкодивши об'єкт дослідження, учасник справи не лише втрачає право доведення обставин справи за допомогою висновку експерта, а й ризикує отримати рішення не на свою користь, якщо інших засобів доказування для підтвердження чи спростування відповідної обставини в заінтересованої особи немає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оприлюднені проекти нових ЦПК, ГПК та КАС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/127922-oprilyudneni_proekti_novih_cpk_gpk_ta_kas.html. – Назва з екрана.

2. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

Ленська Людмила Валентинівна,
ад'юнкт кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

ЯК НЕ СТАТИ ЖЕРТВОЮ ГРАБЕЖУ

Поточна криміногенна обстановка в Україні є досить складною. На тлі збільшення загальної кількості злочинів зростає за рівнем і набуває нових, небезпечніших рис корислива та корисливо-насильницька злочинність. Статистика свідчить, що грабежі серед злочинів проти власності посідають друге місце після крадіжок і в середньому становлять близько 7 %. З початку року вже зареєстровано 14 475 грабежів, із них лише 5 213 розкрито [1]. На жаль, від небезпеки стати потерпілим від

цього злочину не застрахований ніхто. Як уберегти себе і не стати жертвою злочинця?

Відповісти на це запитання можна на підставі детального аналізу причин та умов, що сприяють учиненню грабежів, виявленню факторів, які обумовлюють виникнення злочинних намірів, а також вивченню жертви злочину. Комплексне науково-теоретичне дослідження зазначених аспектів і практичне втілення отриманих результатів дасть змогу розробити додаткові заходи, спрямовані на протидію грабежам.

Фахівці вважають, що злочинцеві достатньо семи секунд, аби розпізнати в натовпі майбутню жертву свого злочину. Найчастіше нею стає психологічно пригнічена, з невпевненою ходою, втомлена людина, тобто така, яка не здатна чинити опір злочинцеві.

Є два основні типи людей, які найчастіше потрапляють у неприємні ситуації і стають жертвами злочинів. До першого типу потенційної жертви належать люди боязкі та слабкі. Вони сприймають небезпеку як щось неминуче, якоюсь мірою психологічно налаштовані на неприємності. Дати відсіч вони не спроможні, навпаки, виявляються абсолютно беззахисними і безпорадними. Потерпілими від грабежу, здебільшого, є жінки, малолітні, неповнолітні й особи, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння, тобто та категорія громадян, котра не зможе чинити дієвого опору.

До другого типу жертви слід віднести людей з віктимною поведінкою, які схильні до провокацій. Практика свідчить, що віктимна поведінка потерпілої особи має місце у 6–7 % випадків учинення грабежів.

Ми поділяємо погляди відомого кримінолога А. Ф. Зелінського, який класифікує віктимну поведінку на: 1) конфліктну, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або бере активну участь у конфлікті, що виник; 2) провокаційну (демонстрація багатства, платоспроможності, мобільного телефона, екстравагантна зовнішність тощо). Своєю неусвідомленою, провокаційною поведінкою певні особи привертають увагу грабіжників до своєї персони, нібито подаючи «ідею» злочину та сприяючи виникненню злочинних намірів; 3) легковажну (довірливість і наївність неповнолітніх та

інших осіб, що не спроможні опиратися нападнику, перебування допізна на вулиці, пляжі тощо) [2, с. 85].

За вибірковими даними, 1,4 % грабежів були спровоковані одиноким перебуванням у пізній час у безлюдних місцях; 0,6 % – демонструванням дорогих речей; 0,9 % – демонстрацією платоспроможності; у 3,6 % мала місце надмірна довірливість до незнайомців. Доволі поширеним є вчинення грабежів стосовно осіб, які перебували у стані алкогольного сп'яніння (8,3 %). Цим користуються зловмисники, і цей фактор полегшує вчинення злочину.

Переважна більшість грабежів вчиняється в малолюдних громадських місцях: неохоронюваних вулицях, парках, темних провулках, дворах, ліфтах. На кількість учинення грабежів суттєво впливає сезонність. Так, з настанням літа кількість цих посягань зазвичай збільшується, вони частішають. Переважна більшість із них учиняється у вечірній і нічний час.

Аналіз змісту кримінальних проваджень за фактами вчинення грабежів свідчить про необхідність запобігання цьому виду злочинів шляхом проведення віктимологічної профілактики серед населення. Віктимологічна профілактика є специфічною діяльністю соціальних інститутів, спрямованою на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють учинення злочинів, виявлення групи ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності, вплив на них з метою поновлення та активізації їхніх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від злочинів і подальшої віктимізації [3, с. 168].

Ефективною може бути індивідуальна віктимологічна профілактика, яка спрямована на виявлення осіб із підвищеною віктимністю, з якими необхідно проводити відповідну роботу щодо зміни їхньої поведінки. Розрізняють два види заходів індивідуального впливу – переконання і допомоги. Заходи переконання мають як захисний, так і виховний характер. Такими є бесіди, роз'яснення того, як не стати жертвою злочину, забезпечити цілісність свого майна, захистити свої права законним способом тощо. До заходів допомоги належить, насамперед, організація спеціальних консультаційних пунктів, центрів соціально-психологічного впливу на громадян, основним

завданням яких є інформування населення про способи захисту від злочинів і надання соціально-психологічної допомоги.

Проаналізувавши інформаційні першоджерела стосовно досліджуваної проблеми, спробуємо узагальнити найкорисніші рекомендації, дотримання яких значно знижує ризик стати жертвою грабежу:

1) не демонструйте свої коштовності, дорогі годинники, мобільні телефони та не перераховуйте значні суми грошей на очах у всіх;

2) повертаючись додому ввечері, не ходіть поодинці, уникайте погано освітлених вулиць, скверів, глухих, безлюдних місць, лісопаркових зон, територій будівництв. Якщо затрималися допізна, зверніться з проханням до близьких або знайомих зустріти Вас біля метро, зупинки автобуса та провести до будинку;

3) якщо пізно ввечері з будь-якої причини Вас зупинили сторонні особи, не зупиняйтеся в темному місці, а намагайтеся дійти до найближчого ліхтаря, вітрини магазину або іншого освітленого місця;

4) будьте обачні під час знайомства з людьми. Ніколи не повертайтеся до підозрілих осіб спиною, не дозволяйте оточувати себе стороннім громадянам;

5) у транспорті стежте за своїми речами, тримайте телефони та гаманці у внутрішніх кишенях, бажано таких, які закриваються ґудзиками чи блискавкою;

6) не сідайте до машини незнайомої людини. Якщо змушені скористатися випадковою машиною, намагайтеся запам’ятати номер автомобіля й повідомити його комусь із друзів або родичів непомітно для водія;

7) не носіть мобільні телефони в руках, на шийних ланцюжках або шнурках, які легко зриваються грабіжниками. Сумки носіть на ремінці через плече, притискаючи до тіла;

8) якщо часто доводиться повертатися додому пізно, носіть із собою індивідуальні засоби захисту: балончик із газом або хоча б свисток – у скрутну хвилину врятувати може навіть він;

9) батькам необхідно проводити роз’яснювальну роботу з неповнолітніми про можливий ризик учинення злочину щодо

дітей у разі безтурботного поводження з мобільними телефонами, грошима та цінними речами;

10) якщо чуєте, що Вас явно переслідують або наздоганяють, потрібно перейти на інший бік вулиці. Спробуйте змінити темп ходьби або напрямок, знайдіть безпечне людне місце;

11) захистити житло від проникнення грабіжників допомагають додаткові засоби захисту, зокрема, зовнішні або внутрішні ролети, встановлення сигналізації. Також бажано, щоб було двоє дверей;

12) якщо вчинено напад, голосно кличте на допомогу. Якщо ви не впевнені, що можете чинити опір злочинцю, заради власної безпеки віддайте те, що у вас вимагають. Обов'язково зверніть увагу на особливі прикмети грабіжника (одяг, зріст, фізіологічні особливості, наявність шрамів, татуювань на тілі тощо), а також напрям, у якому він утік, і повідомте про все працівникам поліції. Адже значна частина пограбувань розкривається саме за «гарячими слідами».

У низці випадків потерпілими від грабежів стають недостатньо підготовлені до життя, довірливі, наївні, недосвідчені або занадто самовпевнені та схильні до провокацій люди. Щодо цієї категорії осіб необхідно проводити віктимологічну профілактику у вигляді роз'яснення, переконання та допомоги, спрямовану на поновлення та активізацію їхніх захисних якостей. Звичайно, усього передбачити неможливо, але якщо дотримуватися наведених рекомендацій, ризик стати потерпілим від такого суспільно небезпечного діяння, як грабіж, значно знижується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статистична інформація 2017 р. [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : [сайт]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html. – Назва з екрана.

2. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій / А. Ф. Зелінський. – Харків : Прапор, 1996. – 260 с.

3. Алексеев А. И. Криминология : курс лекций / А. И. Алексеев. – М. : Щит-М, 1998. – 340 с.

Липовець Юлія Олександрівна,
ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Проблеми правових цінностей не втрачали актуальності для вчених-теоретиків права протягом десятиліть. Це цілком природно, оскільки формування правових цінностей на різних історичних етапах і в різних державах має як загальні закономірності, так й особливості, обумовлені рівнем соціально-політичного, економічного, духовно-культурного, морально-етичного розвитку, розвиненості демократичних інститутів влади громадянського суспільства і правової держави, а також вдумливим і терпимим ставленням до нових демократичних правових цінностей. Однак проголошення як основних пріоритетів формування демократичних правових цінностей визначає напрям поведінки політичних лідерів держави та форми здійснення їхніх законних інтересів. Це також позначається на комплексному розумінні процесу формування правового життя і правового поля в суспільстві й державі. У цьому контексті значущим є тлумачення процесу правового регулювання та його оцінка в загальній системі правових цінностей [1, с. 160].

У сучасній цивілізованій державі право визнають не лише інструментальною цінністю, тобто цінністю «інструменту» і «засобу» для подолання протиріч у різних сферах суспільства, а також засобом, що уможливлює розвиток. По-перше, різні типи культур приписують праву неоднакову цінність. По-друге, цінність кожної правової норми, кожного правового інструмента щоразу визначається як конкретне історичне явище. По-третє, цінність права неможлива поза контекстом діяльності суб'єктів права, організаційних сил, що відповідають інститутам зі створення та реалізації права.

Власну цінність права можна визначити як вияв соціально організованої форми, функціонування якої забезпечує відтворення правових станів правовими засобами, унаслідок чого з'являються нові можливості та воля для саморозвитку

людини й розвитку суспільства. Право може надавати різним суб'єктам права у вигляді суб'єктивних прав новий простір і можливості розвитку. Мета права як соціально організованої форми полягає в тому, щоб воно не допускало гноблення людей і могло протистояти цьому, узгоджуючи поведінку з мораллю та справедливістю.

Право є цінним, якщо воно безпосередньо або побічно сприяє здійсненню та розквіту людської родової сутності. Крім того, так званої власної цінності права не існує поза цінностями у праві. Характеристика права як цінності порушує питання про місце цієї цінності у класифікації цінностей загалом. Отже, цінністю права є його здатність слугувати метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їхніх об'єднань. А цінності у праві слід сприймати як шкалу виміру власне права [2]. Тому цінність у праві – це те сутнісне, що надає можливість праву залишатися самим собою. Критерієм цінності права є особистість, яка саморозвивається. Тобто право має цінність, якщо воно прямо чи побічно сприяє самореалізації та самотворенню людини в історії, якщо справді створює нові можливості для розвитку людини й суспільства.

Правові цінності є особливим видом духовних цінностей, що задовольняють потреби соціальних груп суспільства в регулюванні соціальних відносин і вчинків людей. Їхньою основною і специфічною функцією є регулятивна функція. Тому правові цінності призначені для створення, підтримки та зміцнення соціального порядку й дисципліни, нормального функціонування суспільства. Правові цінності становлять елемент системи соціального (соціально-політичного) управління суспільством. Вони є деонтичними цінностями, тобто мають чітко виражений характер, тому є складником сфери належного. На відміну від інших деонтичних цінностей, вони закріплюються формально й охороняються державою та її органами [3, с. 88–89].

Цінності можуть здійснювати регулятивну функцію безпосередньо як елемент етично-правової свідомості. Індивіди, не орієнтовані на духовні цінності, мотивують свою поведінку потребами й інтересами, що ґрунтуються на них, тому така поведінка часто має деструктивні соціальні та індивідуальні

вияви. Отже, для збереження цілісності соціального континууму необхідний більш ефективний і жорсткий регулятор поведінки, яким є норма. Ідеї, ідеали, цілі, принципи існують для того, щоб здійснитися, втілитися, мають бути перекладені мовою правових норм. Відмінності між нормами і власне цінностями як регуляторними інстанціями аналізують у науковій літературі. Проте, як зазначали О. Черданцев і Н. Неновські, нерідко відмінність між аксіологічними категоріями цінностей та оцінок і нормами не встановлюють. Це призводить до недооцінювання ролі цінностей у праві, з іншого боку – неправильної оцінки ролі правових норм. Без розуміння ціннісної «надбудови» правового регулювання не повні, не цілком зрозумілі механізм і процес правового регулювання [4, с. 108–109]. Механізм правового регулювання необхідно доповнити аксіологічним елементом – цінностями, які мають (повинні мати) первинний, порівняно з нормами, безпосередньо регуляторний вплив на поведінку суб'єктів у сфері права в умовах дефіциту правової інформації, подолання колізій законодавства, а також у процесі правозаконотворчості. Цінності пов'язані із сенсом людського життя, із сенсом права. Правові норми та правові інститути мають сенс, якщо мають ціннісне обґрунтування й наповнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософія права : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.

2. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник / В. С. Нерсесянц. – М., 1995. – 652 с.

3. Мішина І. Аксіологічні засади правових систем / І. Мішина // Порівняльне правознавство. – 2012. – № 3–4. – С. 84–89.

4. Береза Н. В. Правові цінності та принципи як основоположні засади розвитку кримінального права України / Н. В. Береза // Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. – № 1. – С. 108–109.

Лінник Анастасія Олександрівна,
старший інспектор з особливих доручень відділу психологічного забезпечення управління кадрового забезпечення Департаменту патрульної поліції, аспірант Національної академії внутрішніх справ

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Професійна деформація працівника поліції полягає у специфічних змінах структури його особистості, які відбуваються внаслідок виконання протягом певного часу правоохоронної діяльності як основної професії. Ці зміни простежуються на різних рівнях – психічних процесів, станів, рис особистості. Особливостями дезадаптованих працівників поліції є: підвищена агресивність, конфліктність, імпульсивність, виражене нервово-психічне напруження, висока тривожність, схильність до частої зміни настрою, адиктивні вияви, порушення дисципліни; вони мають здебільшого нижчий рівень освіти й інтелектуального розвитку, труднощі у встановленні міжособистісних контактів у сімейних відносинах, менш адаптивні копінг-стратегії, високі рівні самооцінки і домагань, адиктивні вияви.

Вплив професійної деформації на діяльність під час забезпечення прав громадян найбільш рельєфно спостерігається через конкретні вияви.

Перший вияв пов’язаний із сталим упередженим ставленням до об’єкта службової діяльності. Таке ставлення характеризується негативним емоційним забарвленням, психологічною «сліпотою» на позитивне і перебільшенням негативного в людині. Його підґрунтям є установка-переконання, що функціонує за своєрідною логікою самопідкріплення – приймається те, що підтверджує установку, тоді відкидається все інше. У діяльності це виражається у звинувачувальному нахилі (презумпції первісної провини).

Другий вияв професійної деформації пов’язаний з довільно-суб’єктивним тлумаченням правослухняної поведінки. Він має два головні аспекти. Один стосується власне працівника та полягає в допустимості умисного (невипадкового) порушення

нормативно-правової регламентації діяльності. Конкретними його виявами є: зловживання, перевищення, незастосування владних повноважень; особисте встановлення або сприяння недозволеним зв'язкам з об'єктом діяльності; використання заборонених засобів, методів і прийомів під час виконання оперативно-службових завдань. Змістове підґрунтя цих виявів визначає правовий нігілізм працівника, а також його морально-вольову ненадійність – нездатність протистояти тиску з боку зацікавлених осіб. Другий аспект довільно суб'єктивного тлумачення правослухняної поведінки стосується об'єкта службової діяльності. Він полягає в адаптації до правопорушень, примирливому ставленні до осіб, що їх здійснюють, формально пасивному виконанні обов'язків.

Третім виявом професійної деформації поліцейського є перенесення стилю службового спілкування, окремих професійних методів і прийомів на позаслужбові стосунки з безпосереднім соціальним оточенням – рідними, знайомими, колегами та ін. Таке перенесення спочатку здійснюється мимовільно. Надалі воно набуває усвідомленого й навіть нав'язливого характеру.

Наступний вияв професійної деформації пов'язаний з «огрубленням» особи. Він полягає у звуженні інтересів і захоплень, їхньому змістовному спрощенні аж до примітивізму. Професійні інтереси посідають визначальне місце й підпорядковують решту, працівник охоче цікавиться тільки тим, що може бути корисним для роботи. У нього формується постійна необхідність у діяльності, пристрасне захоплення нею. Зарубіжні психологи називають цей феномен терміном «трудоголізм». Зовні він виражається в бажанні довше побути на службі за відсутності об'єктивної необхідності в цьому, постійному інтересі до служби у вільний час, комфортності перебування в службовій формі, порівняно із цивільним одягом.

П'ятим виявом професійної деформації є зміни в так званому образі «Я». Це система уявлень особи про саму себе, що виконує функцію самоустановки і суттєво впливає на діяльність та взаємини з іншими [1].

Зміни стосуються, передусім, професійної складової образу «Я». Вона містить уявлення працівника про професійно важливі риси, їх відповідність діяльності та можливості

компенсації, задоволеність власною компетентністю, займаною посадою, перспективою, соціальним визнанням як професіонала. Ці зміни полягають у такому: максимальне зближення чи навіть збіг «Я» реального з «Я» еталонним; стабільно завищена професійна самооцінка; поблажливість професійної оцінки колег з орієнтацією на думку керівника; хворобливе реагування на критику і контроль за власною діяльністю; жорстка орієнтація на особистий професійний досвід, зокрема презумпцію власної непогрішності [2].

Небезпека деформації образу «Я» полягає в тому, що в конкретних (передусім неординарних) випадках вона призводить до переоцінки своїх можливостей, недооцінки реальної ситуації і, як наслідок, неоптимальних та навіть помилкових дій.

Характер впливу професійної деформації на діяльність під час забезпечення прав громадян визначається рівнем професійної деформації працівників правоохоронних органів. Дослідження В. С. Медведєва [3] дають підстави виокремити три головні рівні: початковий, середній і глибинний.

Початковий рівень характеризується незначними, зовні майже не помітними, переважно кількісними змінами особи. Ці зміни іноді виявляються лише щодо об'єкта діяльності (перший і другий із зазначених виявів). Працівник оволодіває професією, формуючи власний стиль виконання, але не потрапляє у фатальну залежність від неї. Активне накопичення особистого досвіду поєднується із запозиченням надбань колег [1].

Середній рівень професійної деформації показовий суттєвими кількісно-якісними змінами. Вони постійно відображаються в першому та другому виявах і ситуативно – в інших трьох. Акцентуйовані професійні риси гіпертрофуються, інші – зупиняються в розвитку або починають атрофуватися. Завершується формування необхідного й достатнього для діяльності досвіду. Характерними і найбільш помітними є зміни в образі «Я»: завищується самооцінка, з'являється самовпевненість, ставлення до соціального контролю і нагляду як до такого, що заважає і є некомпетентним.

На глибинному рівні деформаційні зміни вражають усю структуру особистості, яка потрапляє в цілковиту залежність від професійної сфери. Вони не випадково виражаються у всіх п'яти

виявах. Працівник починає оцінювати себе як неперевершеного професіонала. Зникають внутрішні бар'єри до суб'єктивного тлумачення правослухняної поведінки, перенесення стилю службової діяльності на позаслужбові сфери. Професійна деформація загалом негативно позначається на діяльності під час забезпечення прав громадян, створення сприятливих умов для їх реалізації. Так, на середньому рівні деформованості відбуваються зриви діяльності. Їх працівник пояснює як випадковість, невдачу, несприятливий збіг обставин. Для глибинного рівня деформованості показові серйозні помилки, що постають на тлі загального службового «благополуччя». Працівник сприймає їх як незрозумілі для нього самого. Професійна деформація на початковому рівні може виконувати функцію психологічного захисту особи від негативних чинників діяльності. Такий захист полягає в послабленні гостроти сприйняття, усвідомлення та переживання чинників до рівня звичних, які не травмують психіку працівника. Це також виявляється у швидкому, психологічно безболісному перенесенні власне професійних дій на обслуговувальні, позаслужбові (складання документів, відпочинок, прийом їжі тощо) і навпаки [3].

Ознаки дезадаптації виявляються низькою толерантністю до організаційного стресу, схильністю до професійного вигорання, зниженням працездатності, труднощами у встановленні міжособистісних відносин і схильністю до обмеження соціальних контактів (соціальна дезадаптація); пригніченим настроєм, розладом сну, слабкістю, виснажливістю, відсутністю прагнення дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки, частим вживанням спиртних напоїв, агресивністю (індивідуальна дезадаптація); низькою загальною ефективністю уваги, низькою психічною стійкістю, вегетативним дисбалансом, домінуванням функціональної асиметрії півкуль головного мозку (психофізіологічна дезадаптація).

Отже, особливостями дезадаптованих працівників Національної поліції України є: підвищена агресивність, конфліктність, імпульсивність, виражене нервово-психічне напруження, висока тривожність, схильність до частої зміни настрою, адиктивні вияви, порушення дисципліни; вони мають здебільшого нижчий рівень освіти й інтелектуального розвитку,

труднощі у встановленні міжособистісних контактів у сімейних відносинах, менш адаптивні копінг-стратегії, високі рівні самооцінки і домагань, адиктивні вияви [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабанова Л. М. Особистість суб'єкта правоохоронної діяльності в аспекті динамічних перетворень у системі Міністерства внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoznavec.com.ua/period/chapter/8/59/2136. – Назва з екрана.

2. Волков А. А. Личностные трансформации сотрудников милиции общественной безопасности на разных уровнях профессиональной самореализации [Электронный ресурс] : автореф. дис. … д-ра психол. наук : 19.00.06 / Волков А. А. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/lichnostnye-transformatsii-sotrudnikov-militsii-obshchestvennoi-bezopasnosti-na-raznykh-urov. – Загл. с экрана.

3. Медведєв В. С. Психологічні аспекти діяльності органів внутрішніх справ України при забезпеченні прав громадян [Електронний ресурс] / В. С. Медведєв. – Режим доступу: http://www.naiau.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2000_2/medvedev.htm. – Назва з екрана.

Лісун Світлана Леонідівна,
здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ

ДОВІРА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З НАСЕЛЕННЯМ

Проблема взаємодії поліції з населенням в Україні останніми роками привертає особливу суспільну увагу. Сучасна концепція розвитку Національної поліції України передбачає формування партнерських, довірливих відносин між поліцією та громадянами, налагодження комунікації та діалогу між ними.

Феномен довіри є об'єктом міждисциплінарного дослідження. За філософською традицією довіру розглядають як поняття, яке виражає ставлення однієї особи до іншої та

випливає з переконаності в її добропорядності, вірності, відповідальності, чесності, правдивості [1, с. 23].

У соціології феномен довіри трактують, переважно, як довіру до соціальних інститутів. Зокрема, у працях М. Вебера, Ю. Веселова, Т. Заславської, Є. Капусткіна, Т. Парсонса, А. Селігмена, П. Сорокін, Дж. Хоманс, Т. Ямагіші та інших ідеться про довіру як соціальний стан певних груп, соціальних інститутів чи культур.

Довіру вивчають також в аспекті правовідносин. Зокрема, О. Кокотов розглядає довіру як один з елементів конституційного устрою суспільства й держави (конституціоналізму) [2].

Вітчизняні та зарубіжні психологи тлумачать довіру як умову існування будь-якого іншого явища: це довіра до світу (Т. Говір, Е. Еріксон), довіра до іншого (К. Абульханова-Славська, М. Доїче, І. Кон, А. Кронік, В. Куликов, К. Роджерс, Дж. Роттер) і довіра до себе (Н. Астаніна, А. Бандура, Д. Бразерс, А. Менеггеті, Ф. Перлз). Об'єктом наукових досліджень є і міжособистісна довіра (С. Ворожбит, А. Купрейченко, В. Москаленко, М. Обозов, В. Сафонов, М. Ткач та ін.).

Міністр внутрішніх справ України А. Аваков заявив, що в нашій державі значно зріс рівень довіри населення до поліції. Міністр наголошує, що це загальнодержавне явище. «Не реформи й розмови про них потрібні громадянам і нам, а результат. І суспільство бачить якісні зміни в роботі правоохоронних органів, а відтак – рівень довіри зростає», – підсумував А. Аваков. За його словами, з усіх державних інституцій найвищу довіру населення мають Національна поліція, Національна гвардія, Збройні сили і прикордонники. Вища довіра тільки до церкви і добровольчих загонів. У першій п'ятірці – підрозділи МВС. «Зараз рівень довіри до поліції 42 % – це колосальна цифра. І близько 43 % – недовіри. Тобто баланс довіри-недовіри до Національної поліції становить 1 %. А це гігантський приріст за останній час. Патрульна поліція, як частина Нацполіції, – ще краще: близько +3 %», – зазначив Міністр [3].

Таким чином, колосальний кредит довіри, який ще має нова поліція, потрібно рятувати й використовувати для

подальших реформ. Нам потрібна поліція, де поліцейський є відповідальним, а поліція всередині себе (а в ідеалі – всередині кожного поліцейського) містить механізм, що утримує від порушення закону, якій не потрібен зовнішній контроль прокуратури, яка спроможна сама змусити себе діяти виключно за законом. Однак це мають бути конкретні дії, передусім, з боку законодавчої влади України.

Актуальність зазначеної проблеми зумовлена тим, що довіра є однією із фундаментальних засад партнерства, налагодження якого сприятиме, з одного боку, підвищенню ефективності виконання працівниками поліції своїх обов'язків з охорони громадського порядку, а з другого – відчуттю захищеності громадян.

Довіра є тим наріжним каменем реформування системи МВС України, а також трансформації суспільного устрою без якого неможливе створення нового, принципово відмінного від радянських стандартів інституту забезпечення внутрішньої безпеки держави, а отже, й безпеки громадянина та громадського порядку.

Завдання Національної поліції України полягає у виконанні встановлених законом обов'язків, здійсненні своєї діяльності на підставі дотримання прав і свобод людини та громадянина, а завдання суспільства – дотримуватися законів України і з повагою ставитися до поліції як до вартового закону. Національна поліція України має переконати громадян, що суспільство повинне взаємодіяти з правоохоронними органами. Держава знаходиться на рубежі, за яким дві автономні системи – суспільство і поліція – мають стати двома частинами одного цілого, де населення вбачає у працівниках поліції насамперед захисників і союзників.

Основною передумовою партнерства між поліцією та суспільством є нагальна потреба підвищення рівня залученості останнього до процесу забезпечення безпеки та громадського порядку, оскільки це завдання не може виконати лише поліція. Згідно з положенням п. 1. ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», «діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб» [4].

Для досягнення таких партнерських відносин поліції необхідно: зміцнювати свою легітимність засобами поліцейської діяльності шляхом узгоджених дій і поліпшення якості послуг, які надають суспільству. Поліція повинна: бути впізнаваною і доступною для населення; знати населення на підвідомчій території і бути відомою йому; відгукуватися на потреби, прислухатися до проблем громадян; залучати й мобілізувати населення; звітувати про свої дії та досягнуті результати перед населенням.

Довіру потрібно й можливо завойовувати. Її формування вимагає тривалої та позитивної історії співпраці і згоди між Національною поліцією України й громадою. Для цього мають бути задіяні етичні важелі, засоби масової інформації, що сприятимуть формуванню позитивної думки про роботу поліції, забезпеченню громадської та особистої безпеки громадян, попередженню правопорушень, розкриттю і розслідуванню злочинів тощо.

Зміцнення рівня довіри до Національної поліції України – актуальна проблема сьогодення. Можливо, з часом це буде справді зразковий правоохоронний орган, у якому всі без винятку працівники неухильно дотримуватимуться положень Конституції та законів України, професійно виконуватимуть свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів на підставі принципу верховенства права, а головне – поважатимуть і не порушуватимуть прав та свобод громадян, життя, здоров'я та безпека яких визнані найвищою соціальною цінністю в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яхонтова Е. С. Доверие как базовая ценность компании и инструмент управления персоналом / Е. С. Яхонтова // Современное управление. – 2003. – № 11. – С. 19–30.

2. Кокотов А. Н. Доверие. Недоверие. Право / А. Н. Кокотов. – М. : Юрист, 2004. – 192 с.

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2017/05/27/7145189/. – Назва з екрана.

4. Про Національну поліцію України [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/-show/580-19/page. – Назва з екрана.

Лукашенко Марина Юріївна, здобувач ступеня вищої освіти магістр Національної академії внутрішніх справ

ОСОБИСТІСНА ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ

В умовах сучасного життя спостерігається тенденція до збільшення кількості конфліктних ситуацій у різних галузях людського буття. Будучи джерелом соціальних змін, конфлікти посідають одне із центральних місць серед типів соціальної взаємодії, потребують опрацювання та продуктивного перетворення, оскільки їх конструктивне вирішення сприяє розвиткові соціальної системи. Серед чинників виникнення конфліктів виокремлюють емоційні й особистісні стани, зокрема, тривожності особистості, що зумовлює необхідність здійснення відповідних досліджень

Різні аспекти поведінки людини в конфліктних ситуаціях розглянуто в працях А. Анцупова, М. Анцупової, С. Баклановського, С. Богданова, С. Ємельянова, С. Єріної, Н. Гришиної, А. Здравомислова, А. Карміна, Л. Петровської, Ю. Сєдова, М. Рибакова, Д. Фельдман, А. Шипілова та ін. Цій проблемі також присвячені дослідження Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Е. Мейо. Конфлікт визначається вченими як якісна взаємодія між людьми (або елементами внутрішньої структури особистості), що виражається в протидії сторін заради досягнення своїх інтересів. Поведінка особистості в конфлікті безпосередньо залежить від індивідуальних якостей суб'єкта конфліктної взаємодії, усвідослення ним власних можливостей та впливу зовнішніх чинників [1, с. 30].

Найважливішими у виникненні конфліктів є потреби в безпеці, визнанні, ідентичності та свободі. Визнання потреб як важливих причин конфліктів має безпосереднє значення для теорії вирішення конфліктів, оскільки дає змогу поставити питання про міру задоволення потреби, а також глибину розв'язання проблеми. Таким чином, виникає можливість значно розширити діапазон стратегій в управлінні конфліктними ситуаціями [1, с. 44].

Визначення сутності конфлікту залежить від розуміння детермінації психіки людини, її поведінки. Поведінка в

конфлікті може змінюватися залежно від ситуації, у якій триває конфлікт, індивідуальних якостей опонента й розуміння власних можливостей. Учені застосовують різні підходи до визначення й розмежування понять «конфліктна поведінка» і «поведінка у конфлікті», які не є тотожними. Тлумачення конфлікту як інтерсуб'єктивного феномену ставить акцент на внутрішньому баченні реальної ситуації. Проблемою вирішення соціальних конфліктів і теорії людських потреб є категорія соціальної ідентичності. Це поняття є опосередкованою ланкою між психологією особистості та її соціальною поведінкою в межах групи та міжгрупових інтеракціях. Більшість сучасних дослідників включають соціальну ідентичність до складових первинних людських потреб, які, реалізуючись у конкретному часі та просторі, здійснюють побудову життєвого світу людини (Й. Гальтунг, О. Надлер, А. Маслоу) [1, с. 51].

У роботах Р. Мертона, Д. Смелсера, Д. Скотт, Л. Сохань поняття стилю, стратегії поведінки в конфлікті визначені як найбільш типові способи діяльності особистості в конфліктній ситуації на основі реалізації внутрішніх мотивів. Таким чином, стратегія поведінки особи формується на підставі типу особистості. Дослідження О. Анцупова, М. Боришевського, Н. Гришиної, Є. Єгорова, С. Єреніна, О. Журавльова, В. Кушнірука, Г. Ложкіна, О. Шилова пов'язані саме з визначенням характеристик учасників конфліктної взаємодії і типології психологічних особливостей поведінки особистостей в конфлікті. Стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається тією мірою, якою людина хоче задовольнити власні інтереси (діючи пасивно чи активно) й інтереси іншої сторони (діючи сумісно чи індивідуально). Відповідно до моделі Томаса–Кілмена, виокремлюють п'ять основних стратегій поведінки особистості в конфлікті: конкуренція, співробітництво, уникнення, пристосування та компроміс [2, с. 58].

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що поведінка особистості в конфлікті обумовлюється як зовнішніми чинниками, так і внутрішніми, тобто безпосередньо залежить від індивідуальних якостей суб'єкта конфліктної взаємодії, усвідомлення ним власних можливостей. Серед внутрішніх чинників важлива роль належить особистісній тривожності.

Із цього приводу А. Прихожан зазначає, що тривожність – це переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, передчуттям небезпеки. Розрізняють тривожність як емоційний стан і стійку властивість, рису особистості або темпераменту.

Тривожність виникає у зв'язку з необхідністю відновити втрачене соціальне почуття (почуття єдності із соціумом), коли соціальне оточення ставить перед індивідом завдання. Навіть у тому разі, якщо завдання дуже просте, воно сприймається ним як перевірка повноцінності, що призводить до надмірного емоційного реагування на неї, зайвого напруження.

Автори тлумачать тривожність по-різному, але спільним висновком є те, що тривожність – це стан побоювання, занепокоєння, випробовуване людиною в умовах очікування неприємностей. Зазвичай тривожність зумовлює виникнення захисних реакцій [4, с. 39].

Дослідник Ч. Спілбергер визначив два види тривожності:

1) ситуативна тривожність, тобто породжена конкретною ситуацією, що об'єктивно викликає занепокоєння. Цей стан може виникати в будь-якої людини напередодні можливих неприємностей і життєвих ускладнень. Він є цілком нормальним, відіграє позитивну роль, стає своєрідним мобілізаційним механізмом, що дає змогу людині серйозно й відповідально підійти до розв'язання проблем.

Ненормальним є зниження ситуативної тривожності, коли людина в серйозних обставинах демонструє недбалість і безвідповідальність, що найчастіше свідчить про інфантильність життєвої позиції, недостатньо сформовану самосвідомість;

2) особистісна тривожність. Це особистісна риса, що виявляється в постійній схильності до переживань тривоги в різних життєвих ситуаціях, зокрема й таких, які об'єктивно до цього не схиляють. Вона характеризується станом несвідомого страху, невизначеним відчуттям загрози, готовністю сприйняти будь-яку подію як несприятливу й небезпечну [4, с. 41].

За результатами здійсненого нами емпіричного дослідження виявлено певний взаємозв'язок між такими параметрами: тривожність має позитивні кореляційні зв'язки з такими явищами, як агресивність (r=0,4, p=0,05) стилем поведінки в конфліктних ситуаціях «Суперництво» (r=0.4,

p=0,05). Миролюбство як стратегія психологічного захисту в конфліктних ситуаціях корелює з тривожністю (r=0,5, p=0,05). Уникнення як стратегія психологічного захисту в конфліктних ситуаціях корелює з тривожністю (r=0.3, p=0,05). Такий стиль міжособистісних відносин, як «прямолінійний–агресивний», має позитивну кореляцію з конфліктністю (r=0,4, p=0,05).

Отримані результати можуть бути корисними під час конструктивного вирішення конфліктних ситуацій на підставі врахування особистісних та емоційних чинників, а також їх можна використати в процесі психокорекційної роботи з особами, що мають підвищений рівень особистісної тривожності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конфликтология / под ред. А. С. Кармина. – СПб. : Лань, 1999. – С. 30–161

2. Ложкин Г. В. Практичекая психология конфликта : учеб. пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – 2-е изд. – Киев : МАУП, 2002. – 225 с.

3. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – М. : МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 2000. – 304 с. – (Серия «Библиотека педагога-практика»).

4. Вахоцька І. О. Психологічні особливості конфліктів / І. О. Вахоцька // Вісник Харківського університету. – 1998. – Вип. 419. – С. 38–44. – (Серія «Психологія»).

Луцький Андрій Іванович, ректор Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, доктор юридичних наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК РЕГУЛЯТОРА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Суспільно-політичні події, що мали місце в нашій державі впродовж останніх років, засвідчили початок глибоких трансформаційних процесів, насамперед, трансформації у правовій свідомості людей. За понад двадцятиріччя незалежності Україна як самостійна держава знаходиться ще на початковому етапі свого розвитку. У країні відбувається процес формування нової правової

ідеології та правової свідомості, однак ідеологічні пережитки радянських часів досить міцно вкоренилися.

У цьому контексті слушними є слова академіка М. В. Костицького, що сучасна національна ідея передбачає досягнення повної незалежності з урахуванням сучасного менталітету та сучасної психології українського народу [1, с. 4]. В українців відбувається психологічний перелом, який веде до формування національної свідомості, що, на нашу думку, і стане підґрунтям новітньої правової ідеології України.

Трактуючи ідеологію як систему ідей, поглядів, доктрин, які витворюються певною соціальною групою і полягають у сприйнятті навколишньої соціальної діяльності, ми намагатимемося визначити її місце в системі регулювання сучасних суспільних відносин, формуванні громадянського суспільства та його суб'єктів, держави, її апарату й механізмів.

На нашу думку, вплив правової ідеології та якість сприймання її в суспільстві відображає рівень сформованості громадянського суспільства. Безпосереднім наслідком такого впливу є налагодженість соціально-правового життя, правовідносин, самоусвідомлення кожним громадянином свого місця в правовій системі, уміння користуватися правовими надбаннями часу. Підтвердженням цього може бути те, що дедалі більше українців намагаються оволодіти необхідним інструментарієм і методами для реалізації своїх правових можливостей та обов'язків [2].

Доцільно виокремити п'ять атрибутів ідеологічного впливу на суспільство загалом і громадянина зокрема: 1) звичка застосовувати право у всіх сферах суспільного життя; 2) ідеолого-психологічна «гігієна» забезпечення науково обґрунтованих вимог, дотримання яких сприяє нормальному життю людини [3]; 3) вплив на зміст основних цінностей життя й культури, що визначає, чи стало суспільство громадянським; 4) вплив правової ідеології на спосіб життя; 5) вплив правової ідеології на пересічного громадянина як елемента громадянського суспільства.

Правова ідеологія як регулятор суспільних відносин має послуговуватися у практичній площині принципами правової психології, яка, власне, визначає рівень взаємозв'язку громадянина й суспільства. З іншого боку, вплив правової

ідеології на розвиток громадянського суспільства в Україні відображається у правовідносинах між людьми. Правова ідеологія не лише формує правосвідомість громадян, а й стає критерієм правосприйняття та дотримання правових норм і принципів як окремим громадянином, так і суспільством.

Склалася унікальна ситуація ідеологічних видозмін, що мають місце в суспільстві й державі. Упродовж останнього десятиліття ми стали свідками того, як за наявного обмеження прав і свобод людини та громадянина, що виправдовувалося пріоритетом інтересів держави над особистістю, відбулися масові соціальні та громадянські виступи (2004 рік, 2007 рік, 2013–2014 роки). Однак, попри активне мітингування та заперечення результатів президентських виборів значною частиною населення України, протести проти податкового законодавства та реверсу євроінтеграції, суспільство не цілком трансформувало власні ідеологічні стереотипи.

Водночас саме акції громадської непокори були максимально наближеними до ідеалів громадянського суспільства – громадської єдності й активної участі в політичному житті заради добробуту всієї країни. Ці події стали прикладом можливої гармонії в розбудові суспільних відносин, що передбачало закріплення та втілення у практику дієвого демократичного правового статусу кожного громадянина, неухильного втілення в життя демократичних прав і свобод людини та громадянина.

На нашу думку, саме на 25-му році незалежності України можна констатувати відмову від старих усталених ідеологічних правових норм і пошук нових. Такий процес пошуку закономірно супроводжується кризовими явищами як у політичній, так і в соціальній та економічній сферах. Сформувалася низка об'єктивних і суб'єктивних причин таких кризових явищ, з-поміж яких слід виокремити низький рівень правової освіченості та правового виховання українців.

Держава, на жаль, не приділяє належної уваги фаховому та повноцінному правовому вихованню населення, обмежуючись середньою та вищою освітою. Формується обмежене коло людей, які володіють правовими знаннями та можуть стверджувати про наявну в них правову культуру. Адже основним завданням українського юриста, на нашу думку, має

бути опанування бажаними для соціально-правового розвитку України ідеологічними категоріями. Натомість правова культура громадян (не юристів за фахом) має формуватися шляхом популяризації правових знань ученими-юристами, поширення правових знань через ЗМІ, публікації науково-популярних, наукових, нормативних матеріалів, програм радіо і телебачення на правову тематику. У час інформаційних технологій саме ЗМІ та інформаційні ресурси мають стати основою для правової освіти суспільства, а держава повинна стимулювати такий аспект їхньої діяльності.

Оволодіння правовою ідеологією в правовій освіті – цілеспрямована діяльність держави та громадських структур. Більш ефективно це відбувається за умов комплексного впливу на когнітивний, аксіологічний, діяльнісний компоненти. Правова ідеологія є цілісним, системним утворенням, що характеризується психолого-правовим ставленням особи до життя, людей, самої себе (прагнення до творчості, самовдосконалення).

Отже, розвиток громадянського суспільства в Україні вже має певні віхи становлення. Правопорядок ґрунтується на правовій діяльності суб'єктів правовідносин, і на нього безпосередньо впливає те, як суб'єкт сприймає право і закон. Вплив правової ідеології відображається в тому, чи переконаний громадянин у необхідності дотримуватися норм права та підпорядковуватися законам, чи поважає він право і чи вважає його ефективним інструментом регулювання суспільних відносин. Правова ідеологія чинить вплив на якість правовідносин, правопорядок у суспільстві та рівень його розвитку. Вона здатна визначати наявність правового регулювання та зв'язку між громадянською поведінкою та правовою ідеологією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Українська національна ідея: історико-правовий аспект становлення, чинники, що сприяють її утвердженню / М. В. Костицький, В. Ф. Годованець, Т. С. Ткаченко // Вісник Львівського університету внутрішніх справ. – 2001. – № 1. – С. 3–11.

2. Шайгородський Ю. Ж. Влада і суспільство: діалог через громадські ради / Ю. Ж. Шайгородський. – Київ : Паливода А. В., 2011. – 147 с.

3. Максименко С. Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С. Д. Максименко, В. В. Клименко, А. В. Толстоухов. – Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – 151 с.

Луцький Мирослав Іванович, перший проректор Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, доктор юридичних наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЗУНР

Академік М. В. Костицький у численних своїх дослідженнях неодноразово зазначає, що передумовою національного відродження українського народу є ретроспективний аналіз усіх аспектів історії його буття, серед яких важливе місце посідає висвітлення державних і правових систем в Україні, політичних доктрин українських мислителів, практики державно-правового будівництва [1, с. 12]. Ці слова не втрачають своєї актуальності, є стимулом для молодих науковців до вивчення історико-правової дійсності та правової традиції Української держави.

У листопаді 2018 року мине сто років з моменту проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Закономірно, що процеси державотворення на західноукраїнських землях були зумовлені всім попереднім ходом історії, процесом формування та розвитку національної політико-правової думки. Протягом жовтня–листопада 1918 року на теренах Галичини, Буковини та Закарпаття було утворено Українську державу, а досягнуті в умовах українсько-польської війни реформи стали прикладом політичної волі та правової майстерності українських державних діячів. Окрему сторінку історії ЗУНР становить конституційне законодавство, яке завдяки зусиллям С. Дністрянського об’єднало найкращі зразки тогочасного європейського права.

На початку XXI ст. не втратила своєї актуальності й ідея соборності українських земель, яка вперше була реалізована Актом Злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 року. Попри складні міжнародні обставини, умови війни, в Українській соборній державі було проведено роботу з підготовки необхідної кількості нормативно-правових актів. Мали місце й прорахунки національного уряду, на які слід зважати нині.

Оскільки правова спадщина ЗУНР є достатньо ґрунтовною, а її розвиток відбувався у складних внутрішньополітичних і суспільних умовах, залежав від геополітичної ситуації, тому під час її дослідження доцільно застосувати методологічні підходи, які дають змогу не тільки об'єктивно розкрити особливості становлення системи права та законодавства, а й упорядкувати зібраний матеріал, зіставити його з наявними напрацюваннями.

У праці «Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності» М. В. Костицький пропонує набір основних наукових підходів, що надають можливість здійснити таке дослідження, а саме: діалектичний; генетичний; аксіологічний; плюралістичний [1, с. 13]. Останній, на думку науковця, має дві форми – методологічного й теоретичного плюралізму [1, с. 13].

Якщо слідувати запропонованим принципам і застосовувати їх у процесі дослідження системи законодавства ЗУНР, то можна сформувати низку ґрунтовних висновків, які доводять наявність вагомого правового досвіду в українців на початку XX ст. Зокрема, створення 9 листопада 1918 року першого уряду на чолі з відомим громадсько-політичним діячем К. Левицьким і юридичне закріплення державних символів та назви держави задекларували факт національно-політичного суверенітету. Основним гаслом, яке супроводжувало процес становлення держави, була ідея суверенітету всіх українських земель. Об'єднання Галичини і Буковини, а також прагнення населення Закарпаття до формування спільної держави продемонструвало єдність національної думки. Недоліком було те, що ідея політичної єдності з Наддніпрянщиною в період існування там Гетьманату П. Скоропадського набула популярності серед політиків. Такі припущення можна зробити

на основі генетичного підходу, який розкриває історичні причини та передумови виникнення державно-правових явищ.

Дотримуючись аксіологічного підходу, можна ґрунтовно дослідити процес формування конституційного законодавства ЗУНР, яке, на відміну від конституційних проектів наддніпрянських урядів, було багатоманітнішим і ґрунтувалося на врахуванні європейської правової традиції. Так, прийнятий УНРадою 13 листопада 1918 року Тимчасовий основний закон про державну самостійність земель колишньої Австро-Угорської монархії завершив процес конституційного оформлення новоствореної держави. Цей правовий акт забезпечив внутрішню легітимізацію влади та сформулював основні напрями розвитку ЗУНР як суверенної держави. Новостворену державу було проголошено парламентською республікою, обґрунтовано принципи поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Територія держави визначалася етнографічними межами проживання українців у складі Австро-Угорської імперії.

Засадничими нормами Тимчасової конституції ЗУНР було гарантування широких політичних і національних прав поляків, євреїв і німців. Тимчасовий характер Конституції обґрунтовувався необхідністю організації роботи Сойму республіки, до першочергових обов'язків якого належало утвердження Основного Закону держави [2].

Загалом конституційне законодавство досліджуваного періоду представлене низкою конституційних актів і конституційних проектів, які визначали основні аспекти побудови держави. Надзвичайно активно в цій сфері працював С. Дністрянський. Ефективність конституційних актів періоду ЗУНР визначалася їхньою оцінкою на міжнародній арені, зокрема на форумі Ліги Націй.

Застосування плюралістичного підходу ефективне у процесі систематизації законодавства ЗУНР, визначення рівня рецепції австро-угорського права, урахування норм звичаєвого права та моралі, а також національних правових норм. Право, згідно з плюралістичним підходом, є основним регулятором суспільних відносин, ураховує історію, психологію та етику [3].

Законодавча діяльність УНРади ґрунтувалася на дотриманні правових принципів доцільності, демократичності та справедливості, які мали на меті врегулювати суспільні відносини в державі та розв'язати кризові явища у сфері земельного законодавства, гуманітарної сфери та регулювання економічного сектору.

Активність законотворчої діяльності уряду ЗУНР зумовила потребу класифікації джерел правової системи ЗУНР на підставі двох підходів – за походженням і за юридичною силою. Така класифікація дасть змогу комплексно проаналізувати правовий зміст конкретного нормативно-правового та законодавчого акта, не порушивши принципів історизму.

Таким чином, майже через сто років не втратили своєї актуальності історико-правові дослідження, які розкривають процес формування національної системи права та системи законодавства. Важливим є застосування складних методологічних підходів, які нададуть можливість визначити зміст права з урахуванням історичної дійсності. Одним із перших дослідників методологічного пізнання української історико-правової дійсності є М. В. Костицький, наукова спадщина якого є підґрунтям для майбутніх наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності / М. В. Костицький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2015. – Вип. 12. – С. 12–17.

2. Костицький М. В. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923) / М. В. Костицький, Б. Й.Тищик. – Львів, 1992. – 98 с.

3. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. – 3-тє вид., змін. і доповн. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 247 с.

Макаренко Лариса Олександрівна, старший науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРАВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Кожна людина у своєму житті пов'язана з правом, має про нього власне уявлення і втілює його у своїй поведінці. Неминучість правового регулювання людського життя обґрунтовував М. Коркунов. Він зазначав: можна знайти людину, яка протягом свого життя ніколи не цікавилася питаннями природознавства та історії, але прожити свій вік, ніколи не вирішуючи питань права, є неприйнятним [1, с. 7].

Право – багатоаспектне явище, тому наука про право розробляє і консолідує досить різноманітні відомості про нього, накопичені століттями. Оскільки дедалі більше ускладнюється суспільна практика, одночасно ускладнюється й право та уявлення про нього. Різні культури вкладають у поняття права різний зміст, а відмінності в розумінні права навіть у родинних правових культур набувають істотного значення [2, с. 3].

Одна із загальних характеристик права полягає в тому, що воно є засобом встановлення об'єктивної міри речей, елементом соціальної регуляції. У різні історичні періоди ті чи ті соціальні та політичні структури за допомогою поняття «право» прагнули встановити у своїх інтересах відповідні соціальні відносини, принципи, порядки, дії, норми, ідеали й обґрунтувати відповідність їх соціальній правді, справедливості. У філософських, етичних, політичних, юридичних доктринах і практиці політичної боротьби нерівнозначні за своїм змістом поняття визначають словом «право». Аналізуючи сучасний етап розвитку світової цивілізації, С. Алексєєв дійшов висновку, що еволюцію права не можна розглядати як єдиний і безперервний потік позитивних змін [3, с. 89]. Справді, еволюцію права в сучасних умовах характеризують протилежні, навіть антагоністичні тенденції.

Різноманітні дефініції поняття виявляються вираженням історичних конкретних соціальних проблем і певним варіантом

їх розв'язання. Навіть якщо загальносвітове розуміння та визначення права неможливі, то, на думку Г. Мальцева, у межах окремої держави та контрольованого нею єдиного правового простору пошук загального для всіх суб'єктів правовідносин розуміння права має певний упорядковувальний сенс [4, с. 4].

Свого часу Б. Кістяківський, обстоюючи більш правильне ставлення суспільства до права, зазначав, що наші юристи насамперед повинні настояти на визнанні за правом самостійного значення, оскільки право має бути правом, а не якимось додатком до економічної, політичної та інших сфер суспільно-державного життя [5, с. 382]. Ця думка є актуальною і в наші дні, проте для сприйняття права як самодостатнього явища не тільки теоретично (в ідеях, концепціях, доктринах тощо), а й у практичній площині потрібна докорінна зміна свідомості суспільства та з'ясування того, як право стає об'єктивним явищем. Попри суттєві розбіжності в поглядах на сутність права, стає дедалі очевиднішим, що головним є його соціальне призначення, оскільки право рівною мірою належить кожній людині для реалізації інтересів і захисту прав та свобод [6, с. 17].

На думку Ґ. Гегеля, важливо не те, щоб люди постійно мали на меті абстрактні правила та перетворювали своє життя на механічне узгодження своїх вчинків з вимогами законів. Важливо, щоб у душах людей жило і діяло «право само в собі» («логос права», людська вільна воля) та щоб закони адекватно відображали зміст цього права. Саме в такий спосіб позитивне право збігатиметься з природним і вільна воля збереже свободу. Люди мають жити правом і в праві, знаючи про його розумну сутність і свою власну розумну природу. Закон має бути для людини тим об'єктом, який лише умовно «приходить ззовні». Насправді він розкриває внутрішню сутність душі – розумну і вільну волю. Однак для того, щоб усвідомити це, людині необхідно не тільки знати закон, а й мати вільний доступ до своєї внутрішньої природи, яка у всіх людей однакова. «Право само в собі» спонукає людину до того, щоб вона стала особистістю. Правова заповідь проголошує: будь особистістю і поважай особистість інших. Без цього немає ідеї. Людина, якщо вона не особистість і не визнає особистості в інших, не вшановує «правові веління», вона не здатна бути «правом» [7, с. 60, 67].

У зв'язку із цим слід зауважити, що право як соціальне явище не привнесено в суспільство ззовні, не нав'язано йому, а виникло в суспільстві з потреб його життєдіяльності.

На думку Б. Кістяківського, термін «соціальне явище» є надто багатозначним: з того, що всі згодні з визнанням права соціальним явищем, ще не випливає, що всі розуміють одне і те саме, коли говорять про право як соціальне явище. Це твердження поділяє долю багатьох істин, оскільки воно набуло досить незрозумілих і туманних обрисів [8, с. 203].

Функціонування права, зазначав О. Петришин, не повинно обмежуватися сферою компетентності державних інститутів, оскільки право має розглядатися в ширшому соціальному вимірі, як соціальне явище в контексті усього суспільства, передусім, у співвідношенні (мірі) свободи й відповідальності учасників суспільних відносин [9, с. 300–301].

Із цього приводу А. Заєць стверджує, що право в суспільстві є не просто «явищем у собі», а зовнішнім явищем, могутнім регулятивним засобом, який спонукає особу діяти відповідно до вимог права.

Із цього боку право є норма, правило, мірило, міра того, як необхідно діяти особі в стосунках з іншими людьми. Право дає міру такої поведінки як окремій особі, що опиняється у сфері відповідних відносин, так і стає рівною мірою для всіх інших осіб, які підпадуть під дію цієї норми. Особа, яка прагне заповісти майно сторонній особі, зобов'язана скласти заповіт відповідно до вимог цивільного права. Ця вимога є нормою, мірою для цієї особи за цих обставин. Водночас ця норма буде загальною, рівною мірою і для всіх інших осіб, у яких виникне намір передати у спадок своє майно.

У разі регулятивного визначення права як міри (норми) належного (необхідного) важливу роль відіграють морально-етичні категорії: свобода, рівність, справедливість. Однак тут вони є вже не елементами сутності права, якими вони були в пізнавально-раціоналістичному визначенні, а зовнішніми морально-етичними критеріями, що визначають міру самого права, силу владного впливу на суб'єктів права, на зміст права відповідно до сформованих у суспільстві морально-етичних уявлень. Мають враховуватися такі складові морально-етичної сфери, як доброта, милосердя, повага до гідності людини тощо.

Вони надзвичайно істотні для розуміння змісту правової регуляції, стають не мірилом самого права, тобто самих себе, не абсолютними характеристиками права, а морально-ціннісними критеріями права [10, с. 582].

Право, з погляду М. Козюбри, – явище, пов'язане з конкретним буттям, воно функціонує в глибинах життя, рухається в часі та змінюється разом із ним. Хоча у праві знаходять своє втілення «вічні» цінності – ідеали справедливості, свободи, рівності, їхній зміст із часом також зазнає змін: з'являються нові грані, зв'язки, вияви, виміри, які потребують поглибленого осмислення. Розвиваються, змінюються деякі чинники, які впливають на праворозуміння – цивілізаційні, релігійні, моральні, національні, міжнародні тощо.

Ураховуючи це, право є настільки складним, багатогранним, багатовимірним і багатозначним феноменом, у якому тісно переплітаються духовні, культурні й етичні засади, внутрішньодержавні і міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина й цінності добра та справедливості, досягнення теорії і практичний юридичний досвід, правові ідеали, інституціонально-нормативні утворення і правові відносини, – що втиснути усе це в межі якоїсь універсальної дефініції неможливо [11, с. 24, 28].

Множинність визначень права, яка існує в юридичній науці [12, с. 295], обумовлена значною кількістю підходів до визначення поняття права, його походження, різним баченням місця тих чи інших джерел права в системі права, його зв'язків із державою та суспільством і окремою людиною, а також сутнісними ознаками, особливостями, ознаками права, на якому ґрунтуються його концептуальні визначення, того його аспекту, який досліджується передусім і приймається за певну світоглядну основу.

Водночас у кризові періоди в суспільстві відбувається переосмислення минулих і розвиток нових ідей, на яких ґрунтується реформування суспільних відносин. Саме кризові ситуації відкривають найбільш повну можливість виявити позитивне й негативне в теоретичних постулатах, що видавалися беззаперечними та використовувалися на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов. – М. : Мартынов Н. К., 1909. – 478 с.
2. Сигалов К. Е. Среда права : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Сигалов К. Е. – М., 2010.
3. Алексеев С. С. Теория права / Алексеев С. С. – М. : БЕК, 1994. – 224 с.
4. Мальцев Г. В. Понимание права. Подходы и проблемы : монография / Г. В. Мальцев. – М. : Прометей, 1999.
5. Кистяковский Б. А. Путь к господству права (Задачи наших юристов) / Б. А. Кистяковский // Философия и социология права. – СПб : Изд-во Рус. Христиан. гуманит. ин-та, 1998.
6. Євграфова Є. Питання соціальної природи і об'єктивності права / Є. Євграфова // Вісник Національної академії правових наук України. – 2012. – № 2 (69). – С. 17–29.
7. Гегель В. Ф. Философия права / В. Ф. Гегель. – М. : Наука, 1990.
8. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право / Б. А. Кистяковский // Философия и социология права. – СПб. : Изд-во Рус. Христиан. гуманит. ин-та, 1998.
9. Петришин О. В. Народовладдя – основа демократичної правової держави / О. В. Петришин // Влада в Україні: шляхи до ефективності / відп. ред. О. Д. Святоцький. – Київ : Ін Юре, 2010. – С. 300–301.
10. Заєць А. П. Проблеми визначення права / А. П. Заєць // Правова система України: історія, стан та перспективи. У 5 т. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – Харків : Право, 2008.
11. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – Київ : Ваіте, 2015. – 392 с.
12. Теліпко В. Е. Універсальна теорія держави і права : підручник. – Київ : БІНОВАТОР, 2007. – 512 с.

Мамчин Петро Ігорович, здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, голова Шевченківського районного суду м. Чернівці

РЕФОРМИ СОЛОНА АФІНСЬКОГО ЯК ВИЯВ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ ПРАВОСУДДЯ В АФІНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Досить значне коло дослідників різноспектральних проблематик, що пов'язані з давньогрецьким періодом, приходять до спільного висновку з приводу високої оцінки діяльності афінського законодавця Солона, який обіймав посаду полісного архонта.

З приходом його до влади та наділення зазначеного архонта-фесмофета широким спектром законодавчих повноважень починається процес утілення в текстах нормативно-правових актів афінського полісу натурфілософських ідей, які було розроблено ще представниками мілетської школи. Фактично відбувалася трансформація природного права на право писане, що досить позитивно відобразилося на подальшому розвиткові соціуму й стало, за висловом Аристотеля, початком формування демократичного устрою держави [1, с. 44]. Незаперечним є той факт, що Афіни були одним із найбільш відомих і надзвичайно впливових полісів Давньої Греції. Ще за часів правління Перикла вони сприймалися як зразок демократії, утім, відправним пунктом початку практичної реалізації демократичних перетворень у цьому полісі прийнято вважати політичні реформи Солона [2, с. 153].

Отримавши широкі владні повноваження, Солон був продовжувачем давнього евпатридського роду, який вважав себе нащадком останнього афінського царя Кодра [3, с. 25], передусім, звільнив співвітчизників від боргових зобов'язань і заборонив застосовувати особисту кабалу щодо особи боржника як спосіб забезпечення виконання боргових зобов'язань, виконавши всенародну обіцянку, яку сформулював під час вступу на посаду [3, с. 25].

Також заслугою Солона як верховного афінського правителя є тимократична реформа (введення майнового цензу), створення Ради Чотирьохсот (буле) та народного суду (геліеї) [4, с. 18]. Дослідження афінської геліеї є досить ефективним способом аналізу аксіологічного змісту афінської демократії, її внутрішньодержавного вияву, пізнання її найбільш характерних особливостей та виявлення її природи, спільних і відмінних її рис із сучасною демократією.

Хоча Солон був лише одним із дев'яти членів колегії архонтів, його особу було наділено надзвичайними повноваженнями з метою вирішення затяжного конфлікту між знаттю (евпатридами) та більшістю населення (демосом) [2, с. 154].

Досить вагомою солонівською політичною реформою було встановлення майнової диференціації задля визначення належності індивіда до певної соціальної групи. Зокрема, найбагатші громадяни зараховувалися до першого розряду (пятисотмірників), просто багаті – до другого (вершники), до третього входили громадяни середнього достатку (зегвіти), а до четвертого – решта громадян (фети) [5, с. 62].

Завдяки майновій диференціації соціуму Солон установив державні ранги. Зокрема, представники першого розряду (пятисотмірники) могли обіймати будь-які державні посади, представники вершників і зевгитів – посади дев'яти архонтів, членів суду одинадцяти та бути відповідальними за жертвоприношення. За фетами було залишене право лише участі в народних зборах і засіданнях суду, проте як суддів [2, с. 155]. На нашу думку, саме цей поділ був одним із найважливіших солонівських нововведень, адже завдяки їм найнижчий соціальний клас, до складу якого входили найнезаможніші представники соціуму – фети, залучався до участі в роботі народних зборів, а геліеї – народного суду, завдяки чому отримав досить значні важелі впливу на процеси функціонування представницьких політичних інституцій держави, що було необхідним компромісним заходом для приборкання антагоністичних настроїв у суспільстві [1, с. 23]. Революційні нововведення не могли не відобразитися на стані справ у державі у цілому. Так, Т. В. Кудрявцева зазначає, що подальший розвиток геліеї, її постійне, але невпинне посилення стало одним із вирішальних факторів, який забезпечив

перетворення помірної демократії «прабатьків» на радикальну демократію середини V ст. до н. е. [4, с. 23].

Також безпосередньо із солонівською судовою реформою пов'язував зміни в державному ладі Афін й Аристотель, який зазначив, що Солон установив демократію, запровадивши народний суд, у якому суддею міг бути будь-хто. Коли відбулося зміцнення народного суду – державний лад перетворився на нинішню демократію.

Характеризуючи солонівську геліею, Аристотель зазначав, що найбіднішим представникам афінського соціуму Солон лише надав можливість участі в народних зборах і судах. Також він виокремлював такі особливості устрою Афінської держави, котрі, на його переконання, були ознаками найвищого вияву феномену демократії, зокрема – скасування особистої кабали та забезпечення позик, а також надання за бажанням будь-кому можливостей виступати в суді позивачем, репрезентуючи інтереси будь-якої особи, яка зазнала образи, і насамкінець – можливості апелювати до народного суду, що, на думку мислителя, було виявом набрання народними масами особливої упорядкованої сили в державі.

Плутарх зазначав, що згодом участь демосу в засіданнях геліеї як суддів набула неабиякої значущості, адже досить значна частина важливих справ потрапляла на судовий розгляд саме до представників фетиської більшості. Навіть вироки у справах, вирішення яких Солон покладав на відповідних посадових осіб, він дозволив, за бажанням, оскаржувати, подаючи апеляцію до суду, тобто геліеї. Таке солонівське законодавче нововведення піднесло значення судів, завдяки чому навіть у випадках, коли спір неможливо було вирішити на підставі закону, доводилося завжди звертатися за допомогою до суддів, оскільки вони виконували роль вершителів правосуддя, перебуваючи над законом.

Керуючись філософсько-правовим змістом наведеної плутархівської цитати, можна зробити припущення з приводу того, що завдяки солонівським реформам давньогрецька геліея перетворилася не лише на вищий судовий орган, а й з часом почала наділятися функціями законодавчого органу, діставши можливості усувати прогалини й накладки в масиві нормативно-правового матеріалу. Зазначена особливість видається досить вагомою ще й

тому, що до складу геліеї входили представники не вищих, а нижчих прошарків суспільства. Тобто демос було наділено реальними судовими та законодавчими владними повноваженнями, хоча ці повноваження поширювалися переважно на певний юридичний казус, що ставав предметом розгляду в суді та навряд чи стосувався інших суспільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Меленко С. Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки : монографія / С. Г. Меленко. – Чернівці : Технодрук, 2013. – 432 с.

2. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства : учебник / В. Г. Графский. – М. : НОРМА, 2002. – 744 с.

3. Колобова К. М. Возникновение и развитие Афинского государства (X–VI в.в. до н. э.) / К. М. Колобова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – 48 с.

4. Кудрявцева Т. В. Народный суд в демократических Афинах / Т. В. Кудрявцева. – СПб. : Алетейя, 2008. – 464 с.

5. Черниловский З. М. Всеобщая история государства и права / З. М. Черниловский. – М. : Юрист, 2002. – 576 с.

Мартенко Олександр Леонідович,
професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

РОЛЬ МОТИВУВАЛЬНИХ ЧИННИКІВ В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ СУЧАСНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

З розвитком технологій людину почали досліджувати не лише як ресурс, а як особистість, орієнтуючись на соціальну, компетентну, моральну модель фахівця, що сприяє зростанню рівня продуктивності її праці і доходів. Нині більшість управлінців застосовує розгалужену систему матеріального стимулювання (так звану бонусифікацію), яка стає для них непосильним тягарем і, всупереч сприянню прозорості системи винагороди для працівників, погіршує та ускладнює її розуміння, а отже – й довіру до неї працівника, що не тільки не сприяє ефективній діяльності установи, а, навпаки, гальмує

її розвиток. Склалася суб'єктивна думка про працівників поліції, згідно з якою для них суттєвими є лише матеріальні мотиви, оскільки під час добору акцентують, передусім, на таких складових, як висока заробітна плата, матеріальні винагороди.

Цілеспрямований вплив на професійну діяльність працівників шляхом залучення різних соціально-психологічних та економічних методів стимулювання є невід'ємною складовою управління персоналом. Наприклад, у Німеччині в загальному обсязі мотивів службовця (зокрема правоохоронця) до високопродуктивної праці зарплата становить лише 13 %, більш вагомими є такі фактори, як її стабільність, престижність служби та престижність посади, стиль і методи управління. Стимулювання персоналу ґрунтується на дуалізмі: інтенсивне заохочення кожного працівника поєднане зі співробітництвом на основі довіри.

Нині постала необхідність підвищити продуктивність праці за рахунок матеріальної зацікавленості працівника в її результатах. Держава намагається залучити найкращі кадри в поліцію та утримувати плинність кадрів на низькому рівні, оскільки цей показник впливає на ефективність усієї діяльності.

Мотивація трудової діяльності фахівців в органах Національної поліції не може бути дієвою без задоволення матеріальних потреб, орієнтації на матеріальний інтерес працівників. Це важливий каталізатор, здатний істотно підвищити трудову активність і сприяти досягненню особистих цілей.

За результатами здійсненого аналізу можемо стверджувати, що використання такої системи мотивації дасть змогу отримати високі результати діяльності й досягти економії на навчанні та доборі кадрів для служб і підрозділів поліції. Хоча кожен співробітник є індивідуальністю, попри це є такі мотиватори, які будуть впливовими для всіх працівників. Саме тому, на нашу думку, необхідно використовувати мотиваційний профіль Ш. Річі та П. Мартіна, який дасть змогу найчіткіше сформувати потреби співробітників. Його заповнюють за допомогою спеціального тесту. Цей тест був розроблений для того, щоб виявляти чинники мотивації (мотиватори), які високо оцінює працівник, а також ті чинники, які він вважає потенційним джерелом задоволення потреб виконуваною роботою.

Тест виявляє потреби і прагнення працівника, а отже, його мотиваційні фактори. За допомогою зазначеного тесту можна встановити відносну цінність 12 мотиваторів. У тесті 33 твердження. Необхідно розподілити 11 балів між чотирма варіантами кожного з тверджень. Якщо респондент вважає, що один із факторів найбільш важливий для нього, то він оцінює його 11 балами, якщо ж він зовсім не суттєвий – 0 балів. В інших випадках необхідно на власний розсуд розподілити всі 11 балів між чотирма запропонованими в кожному твердженні факторами. Отже, між 12 факторами будуть розподілені 363 бали. Раціональним буде використовувати саме одинадцять балів, які дають максимально допустиму можливість для диференціації та відображення розумних меж і є максимальним числом, яке людина здатна розподілити в подібних умовах без ризику прорахуватися.

Щоб зіставити кожен із факторів з усіма іншими факторами, потрібно виконати 132 зіставлення. Якщо для кожного питання-твердження пропонувати по чотири варіанти на кожне питання, то для визначення кількості необхідних тверджень слід 132 розділити на 4, що дає 33.

Мотиваційний профіль дає змогу оцінити всі мотиватори працівника у взаємодії та розробити план заходів, за допомогою яких можна впливати на співробітника для підвищення ефективності його роботи.

На наш погляд, на підставі такої оцінки стану мотивації та основних мотиваторів працівників поліції можна сформувати й окреслити коло потреб, які насамперед мають бути задоволені, а також ті, які є несуттєвими. Крім того, цей тест сприяє уникненню формальності в процесах мотивації та унеможливлює випадки фальсифікації результатів. На нашу думку, підвищення результативності нематеріальних мотивів надасть можливість знизити рівень матеріальної зацікавленості працівників, передусім за напрямами з високою ймовірністю виникнення корупціогенних факторів.

Управлінці в поліції мають розуміти, що оновлений особовий склад прагне працювати за іншими стандартами, і для того, щоб процеси змін не гальмувалися, слід відповідати новим вимогам.

Для того щоб мотиваційний процес був керованим, необхідно створити певні умови, а саме:

– повна й достовірна інформація про об'єкт управління;

– уявлення про стан і динаміку мотиваційної спрямованості персоналу;

– ретельне стеження та контроль за соціально-економічними наслідками управлінських рішень, уміння їх прогнозувати.

До конкретних заходів нематеріальної мотивації, які можна швидко реалізувати в сучасних умовах діяльності Національної поліції, належить надання можливості самореалізації, тобто організація тренінгів, курсів, змагань. Наслідок цього заходу – одержання винагороди-вдячності (дипломи, звання «кращий за професією», «кращий поліцейський року» із врученням значка та цінного подарунка, письмова подяка керівництва, підтримка інноваційних ідей, визнання показників професійної діяльності тощо).

Отже, попри те, що в сучасному суспільстві увагу акцентують на матеріальному аспекті винагороди праці, нематеріальна мотивація набуває дедалі більшої актуальності. Гроші дають змогу залучити й утримувати працівників протягом нетривалого часу, а нематеріальна мотивація надихає їх на досягнення найкращих результатів, максимально реалізувати власний потенціал. Гроші є досить сильним мотиватором лише в разі, якщо працівник вважає оплату своєї праці справедливою і бачить зв'язок між результатами своєї роботи й оплатою праці.

Для високооплачуваних категорій службовців, які обіймають відповідальні посади або володіють унікальними навичками та мають достатньо високу самооцінку, буде замало лише матеріальної мотивації, на відміну від низько- та середньооплачуваних категорій персоналу, які, зазвичай, не задоволені рівнем свого прибутку, і будь-яку можливість його підвищення, що не вимагає значних зусиль, сприймають як благо.

Керівнику органу чи підрозділу поліції важливо усвідомлювати баланс між матеріальною та нематеріальною мотивацією. Знання механізму мотивації дає змогу керівнику використовувати різноманітні форми визнання й оцінки активності працівників та ефективно їх застосовувати в різних ситуаціях.

Марчак Віталій Ярославович, заступник голови Апеляційного суду Чернівецької області, доктор юридичних наук, професор;
Шувальська Люсьєна Романівна, асистент кафедри юридичної психології юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат юридичних наук

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ДЕЯКИХ ОБСТАВИН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СУД ПРИСЯЖНИХ

Основними обставинами кримінального провадження, які мають вплив на присяжних, можуть бути, власне, категорія вчиненого злочину, характер доказів, характеристики обвинуваченого і потерпілого тощо. Вивчення впливу цих факторів ґрунтується на результатах емпіричних досліджень, які засвідчили, що рішення (вердикт) присяжних залежить саме від цих особливостей, які розглядаються в судовому засіданні.

Американські психологи, які вивчають проблемами суду присяжних, вважають, що основою рішення, що приймається присяжними засідателями, є докази, досліджені в судовому процесі. Ця закономірність виразно виявляється тоді, коли надані докази надійні й однозначні. Таким чином, вердикт присяжних залежить від доказів, наданих сторонами під час судового слідства, і тільки потім – від атитюдів членів журі. Результати досліджень показують, що кількість доказів у кримінальному провадженні чинить утричі сильніший вплив, а якість – у сім разів, ніж атитюди присяжних до підсудного. Останні набувають особливого значення тільки в тих випадках, коли докази є суперечливими.

Наприклад, на рішення присяжних суттєво впливає характер злочину і розмір шкоди, заподіяної внаслідок його вчинення: що серйозніша шкода, то більша ймовірність обвинувального вердикту. Однією із причин цього ефекту є довіра присяжних до фактичних даних у провадженні, висновків експерта тощо. Присяжні менше довіряють доказам, що свідчать на користь обвинуваченого, у випадку заподіяння серйозної

шкоди, порівняно з легкою. Крім того, із розміром завданої шкоди пропорційно зростає ймовірність суворішого покарання обвинуваченого.

Категорія злочину передбачає його відповідність сформованим у повсякденній свідомості психологічного механізму та скрипту (сценарію) цього злочину. Скрипт злочину є однією зі складових когнітивного компонента атитюдів (стану готовності) до злочину [1]. Він охоплює опис послідовності дій злочинця і жертви в момент учинення злочину, а також перелік їхніх індивідуальних особливостей. Важливість скрипту злочину полягає в тому, що присяжні оцінюють схожість реального злочину на сценарій певної категорії злочинів, визначаючи для себе, чи було вчинено злочин насправді. Що більша подібність між реальною подією і скриптом, то вища ймовірність, що присяжні оцінять реальну подію як злочин.

Сила доказової бази передбачає ступінь її впливу на присяжних, залежність від «правдивості доказів», довіри до свідків тощо. Такий вплив виявляється двома шляхами. По-перше, рішення присяжних залежить від змісту доказів. Так, в експерименті Г. Філда (1979) присяжні, які отримували сильні докази, що підтверджували показання потерпілої, приймали рішення про триваліше тюремне ув'язнення підсудного, ніж ті, у кого таких доказів не було. По-друге, надання сильних доказів запобігає впливу інших факторів. Результати досить значної кількості досліджень свідчать про те, що ефекти, пов'язані з привабливістю учасників процесу або атитюдами (прихильністю) присяжних, виявляються, здебільшого, за браку сильної доказової бази.

Складність доказів може бути пов'язана зі специфічністю їхнього змісту (наприклад, свідчення експертів містять спеціальну термінологію); ясністю (вказівкою на правильність позиції тільки однієї зі сторін); обсягом (кількістю доказів тощо). Специфічність змісту показань і їх значний обсяг призводять до збільшення когнітивного навантаження, що є причиною використання присяжними простих стратегій винесення рішення.

Довіра присяжних до показань підсудного залежить від способу їх отримання. Зокрема, на думку американських дослідників, більшість присяжних вважають, що підсудний міг

дати неправдиві свідчення під впливом страху, але не обіцянки пом'якшити покарання. Тому вони не вірять тому підсудному, який говорить, що обмовив себе через те, що йому пообіцяли свободу. На сприйняття ступеня тиску, що чиниться на обвинуваченого, впливає спосіб надання інформації про слідчі дії, які проводили під час досудового розслідування. Наприклад, якщо під час перегляду відеозапису слідчої дії більшу частину часу показують того, хто її проводить (слідчого чи прокурора), то це викликає у глядачів (присяжних) відчуття тиску на підозрюваного, чого не відбувається, якщо здебільшого показують саме підозрюваного.

Характеристики підсудного і потерпілого є також факторами, які впливають на рішення присяжних, зокрема, їх соціодемографічні, фізичні й психологічні особливості. Розглядаючи індивідуальні особливості підсудного і потерпілого, а також їх поведінку на місці злочину, присяжні вирішують питання про довіру до тих доказів, які надають сторони під час судового слідства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гулевич О. А. Психология в суде присяжных. Аналитический обзор : учеб. пособие / О. А. Гулевич. – М. : МО им. Л. С. Выготского, 2003. – 259 с.

Маслак Олександр Олександрович,
старший викладач Центру ГО НАН України, кандидат філософських наук

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ С. ОРІХОВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

В епоху поширення глобалізаційних процесів цікавою для соціально-філософського дослідження стає проблема співвідношення універсального і локального в межах культурно-цивілізаційних витоків певних традицій правосвідомості, а також проблема взаємовпливів та взаємопроникнення різнорідних соціокультурних елементів політичної і правової культур як основи соціокультурних єдностей, «монад» соціального, політичного й правого буття народів. В Україні

дискусійним є питання політико-правових традицій епохи пізнього середньовіччя та раннього модерну.

Актуальність такого дослідження зумовлена також недостатньою розробленістю цієї проблематики в контексті методів і задач соціальної філософії, філософії права та політичної філософії.

Зокрема, не до кінця вирішеним аспектом зазначеної проблематики є аналіз такого оригінального культурно-цивілізаційного феномену ранньомодерного суспільства центрально-східної Європи, як «сарматизм», його політико-правові аспекти. Необхідно дослідити спадщину перемиського римо-католицького каноніка С. Оріховського-Роксолана (1513–1566) як одного з основоположних авторів епохи «Золотого Віку Сарматії». Окреслена проблематика дослідження пов'язана з такими науково-практичними завданнями, як формування навчальних програм з курсів історії соціальної філософії, історії філософії права та політичної філософії, історії політичної думки в Україні.

Метою цієї розвідки є узагальнення засад соціальної, правової та політичної філософії С. Оріховського-Роксолана в контексті формування соціокультурної «монади» сарматизму, їхнього впливу на подальший розвиток традицій правосвідомості на українських землях.

Поняття «сарматизм» має складну генезу в системі сучасної соціогуманітарної науки. Редукування явища сарматизму виключно до його політичної складової було б однобічним поглядом на проблему. Під час визначення сарматизму інколи складно розмежувати сфери мистецької культури, повсякденного етносу, політичної, правової та соціальної теорії та політичних чи правових практик. Можна спробувати означити весь цей культурно-цивілізаційний комплекс, що складається з різнорідних елементів, терміном «монада», який позначить певну культурно-цивілізаційну одиницю, що охоплювала різні аспекти буття певного локального соціуму або сукупності локальних соціумів.

Сарматизм як протоідеологія та політичний міф був пов'язаний із сарматським етногенетичним міфом, сформульованим істориками М. Бєльським, А. Гваньїні, М. Кромером, М. Стрийковським та ін. Польська історіографія

XV–XVI ст. ототожнювала всіх слов'ян із сарматами, виводячи їх етногенез із античних часах. Утім, безперечно, сарматизм як політичний міф не можна зводити виключно до етногенетичного міфу, що дав йому назву. Адже щоб отримати цілісне уявлення про це явище, слід вийти за межі суто історичної літератури XVI–XVIII ст.

Одним із головних постулатів політико-правового вчення С. Оріховського було уявлення про найвищу цінність особливого типу політичної спільноти – Республіки (у польськомовному світі – Речі Посполитої). Термін «республіка» ще не набув у ренесансному та ранньобароковому політичному дискурсі значення форми правління, протилежної монархії. В епоху середньовіччя та раннього модерну поняття «республіка» (як і близьке до нього за значенням поняття «політія») визначали як «досконалу спільноту, в якій всі підлягають праву» [1, с. 25]. Так визначав найвищу сутність поняття «республіка», втілену в понятті «політія», й Оріховський. Для нього Політія – це «правом розписана урядова влада». Так само слідом за класичною аристотелівсько-цицеронівсько-томістською традицією політичної філософії Оріховський убачав найкращим типом облаштування політичного ладу такий, який увінчується змішаною формою правління. Причому втілювався такий досконалий політичний ідеал, на його думку, насамперед у Королівстві Польському.

Така ідеальна форма правління та політичного режиму в Польському королівстві була зумовлена історичною генезою польської державності, що давало підстави Оріховському ігнорувати традицію римського права як основи уніфікованої юридичної системи. Він пишався тим, що «ані параграфів, ані глос не вчив, а що таке декрет – не знає» [2, с. 60], а активних тоді у Великому князівстві Литовському прихильників римського права називав «докторами рабських прав», оскільки й власне римське, імперське, право вважав правом рабів: «Quod principi placuit legis habet vigorem ("Що завгодно правителю, то має силу закону"). Це перше правило римського права, через яке бридяться поляки імперського права, так що серед тисячі [знайдеться] ледве один поляк, і то якийсь знедолений, який би обрав вчити jus civile. Так з народження польська природа нічого рабського припустити до себе і прийняти не

може» [3, с. 387]. Джерелом такого нігілістичного ставлення до римської правової традиції, яка в ті часи вважалася в Європі ідеальним зразком, було уявлення про особливу прихильність політичного народу Королівства Польського до свободи як найвищого політико-правового ідеалу: «Били нас Панове і Браття, інші народи врожайністю полів, достатком золота і доходів, багатством збіжжя і величиною обдарувань. Лише свобода, найвище благо серед всіх благ, є власністю вашого роду і вашого імення. Є вона настільки велична і така велика, що в порівнянні з нею свобода інших народів була б для нас нестерпною неволею, дивуючись солодкості цієї свободи, багато провінцій приєдналося до вас і піддалося вашому пануванню не лише завдяки зброї, скільки величністю вашої свободи» [4, с. 99].

Шляхетський стан – це стан, у якому найбільшою мірою втілюється принцип свободи (свободи від залежностей від матеріального виробництва, якими характеризуються нижчі стани). Оріховський обґрунтовував таке твердження посиланнями як на політичну філософію Аристотеля, так і на політичну теологію Нового Заповіту і Франциска Асізького. Зокрема, він зазначав: «Так каже Аристотель: як таке, слово сім'я (familia), тобто дім, власне кажучи, не охоплює нікого, лише людей всією свободою в домі наділених, тобто господаря, дружину та дітей його, так само слово політія не охоплює собою, власне кажучи, нікого, лише людей всякого роду свободою наділених. А як слуга в домі службою господарською уярмленим будучи, рівним господареві, ані дітям його не є, так само селянин, ремісник, купець, службою коронною уярмлений, людьми будучи, не можуть в короні Польській бути так само ціновані, як священик та король з коронним лицарством; котре лицарство через високість своєї свободи і чесноти своєї, знаком шляхетським певного образу, тобто гербом, як знаменням певним є відзначені від Бога, через зверхній уряд, котрого гербу селянин, ремісник, купець через те не мають, що істина з купівлею не мешкає разом; бо й Бог говорить: non potestis Deo servire et mammonae, тобто не можете заразом Богові, тобто істині, служити і купецтвом займатися; так само й ремісник, мозольною працею живлячись, що є віра, забувати мусить, через те польське право забороняє шляхті міщанську поведінку під

страхом втрати шляхетства, що шляхтич укорінився в істині, котра з торгівлею спільно стати не може; і справді, весь стан лицарський знаходиться у істині і у вірі, котрі дві чесноти, говорячи власне про них, бридяться всіма грошовими стосунками, і які також за злу і мерзенну річ грошовий зиск мають; так, той же Св. Франциск, в своєму ордені братам своїм, не лише заборонив мати гроші, але також і доторкатися до них забороняв» (із праці «Політія»).

Оріховський був палким прихильником внурішньостанового егалітаризму, нівеляції соціальних і правових відмінностей між магнатерією і звичайною шляхтою. Апологія прав, обов'язків і свобод «лицарського стану» стала одним із основних визначників, які дали підстави авторам називати Річ Посполиту Обох Націй шляхетською республікою. Ця система панування «лицарського стану» укріпилася за польським зразком і в козацькій державі.

Останнім компонентом політичної філософії Оріховського є наголошення на вищості священства над світськими політичними володарями. Відповідно, акцент на визначальній ролі римського католицизму в польській державності (аж до прямої пропаганди теократичного політичного ідеалу), який був константою польської політичної культури аж до XX ст.

Отже, політична, правова та соціальна філософія С. Оріховського була тим ідейним осердям, навколо якого, явно чи імпліцитно, формулювався протоідеологічний аспект сарматської культурно-цивілізаційної «монади». Розвиток цих ідей міг мати як позитивні, так і руйнівні для соціуму наслідки. Серед перших варто зауважити про культивацію станових політико-правових свобод, прагнення до реалізації збалансованої форми політичного устрою та правління, знаходження рівноваги між принципами свободи й ієрархічності в межах органічної політичної спільноти, упровадження принципу верховенства права, важливості етико-релігійного чинника в житті спільноти. До негативних рис належать зародки етно-конфесійного шовінізму, шляхетського егалітаризму та сваволі, що переростала в анархію та аномію, які, зрештою, підірвали засади державного життя як Речі Посполитої, так і українських козацьких державних утворень (Війська Запорозького та Війська Запорозького Низового).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Krzywoszycski P. Stanisiaw Orzechwski – ideolog demokracji szlacheckiej / Przemysiaw Krzywoszycski. – Poznac : Wydawnyctwo Poznacskie, 2010. – 171 s.
2. Bardach J. Statuty litewskie a prawo rzymskie / Juliusz Bardach. – Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1999. – 160 s.
3. Orzechowski S. Dyjalyg albo rozmowa okoio egzekucyjej Polskiej Korony // Wybyr pism / Stanisiaw Orzechowski. – Wrociaw : Zakiad narodowy im. Ossolicskich, 1972. – 642 s.
4. Orzechowski S. Mowa do szlachty polskiej przeciw prawom i ustawom Krylestwa Polskiego uporzadkowanym przez Jakuba Przyiuskiego // Wybyr pism / Stanisiaw Orzechowski. – Wrociaw : Zakiad narodowy im. Ossolicskich, 1972. – 642 s.

Медведєв Володимир Степанович,
професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,
доктор психологічних наук, професор

КАТЕГОРІЯ «ОСОБИСТІСТЬ» У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Ключове місце в категоріально-понятійному апараті юридичної психології посідають базисні категорії. Однією з них є категорія «особистість». Вона належить до категорій так званого другого ряду, оскільки виникла пізніше за філософсько-психологічні категорії «людина», «душа», «психіка», «свідомість». Зазначене пов'язано з тим, що філософія, теологія, медицина, а згодом і психологія накопичили певний обсяг знань щодо внутрішнього світу та буття людини.

Категорія «особистість» не має аналогів у сучасній психології за розмаїттям напрямів, підходів і конкретних теорій.

У контексті юридичної психології розподіл теорій особистості й відповідне змістовне наповнення цієї категорії доцільно здійснювати за трьома основними напрямами: біогенетичним, соціогенетичним і персоногенетичним. Юридична психологія має власні інтереси та відповідну проблематику у кожному з напрямів.

Особистість як категорія сучасної вітчизняної юридичної психології безпосередньо розробляється та використовується як складова особистісно-гуманістичного принципу. Цей принцип акумулює особистісний підхід як загальнопсихологічний принцип і гуманізм як фундаментальний принцип правознавства. Ще одним джерелом цього принципу є так звана гуманістична психологія.

Особистісно-гуманістичний принцип у юридичній психології означає, що кожна людина є не просто фізичною особою із сукупністю прав, обов'язків і відповідальністю, а своєрідною, неповторною особистістю, яка не тотожна іншим особистостям, має внутрішній світ, що об'єктивується через поведінку та діяльність.

Права особистості, її психічне здоров'я й недоторканність внутрішнього світу є вищою цінністю буття. Щодо особистості неприпустимі упереджене ставлення та дискримінація на расовому, національному, релігійному тощо підґрунті, жорстокі, такі, що принижують гідність, дії, як і всепрощення, всевиправдання, потурання негативним прагненням.

Особистісно-гуманістичний принцип також означає, що правова відповідальність має визначатися з огляду на особливості особистості та завжди залишати для неї життєву перспективу.

Права, обов'язки та відповідальність особистості щодо суспільства та окремих спільностей (професійних, конфесійних, культурних, громадсько-політичних) повинні бути збалансовані та гармонізовані з правами, обов'язками й відповідальністю суспільства щодо особистості. Суспільство має створювати загальні та конкретні сприятливі умови для актуалізації особистістю власного потенціалу, спонукати її до саморозвитку. Максимальна і гармонізована із суспільством актуалізація особистості є визначальним чинником актуалізації суспільством своїх потреб. Шлях до гармонійного функціонування та розвитку суспільства лежить через самоактуалізацію особистості. Суспільство визначає загальні, соціально прийнятні орієнтири актуалізації особистості та надає їм певної правової форми. У випадку намірів чи реальної актуалізації особистості за правопорушним вектором суспільство здійснює превентивний вплив і застосовує правові санкції.

Ще одним стратегічним напрямом теоретико-прикладної розробки категорії «особистість» у сучасній вітчизняній юридичній психології є її вивчення в контексті правопорушення.

Загальним підґрунтям юридико-психологічного вивчення особистості як суб'єкта правопорушення є спільне з правознавством уявлення про людську істоту як homo sapiens (людину розумну) та homo publucus (представника суспільства). Наявність розуму та визначальної складової свідомості, а також виконання людиною певних соціальних ролей дає підстави розглядати її як особистість, а у кримінальному контексті – як суб'єкта кримінального правопорушення, передусім – злочину та злочинної діяльності.

У межах загального поняття «особистість правопорушника» різні галузі правознавства оперують більш конкретними поняттями. Зокрема, кримінологія оперує поняттям «злочинець», кримінальне право – «особа як суб'єкт злочину», кримінальний процес – «винний», кримінально-виконавче право – «засуджений». Своєрідність психолого-юридичного підходу полягає в тому, що в ньому поєднується розробка деяких загальних питань, жорстко не пов'язаних із конкретним правовим статусом особи, та розробка окремих різновидів особистості правопорушника (неповнолітній, особа жіночої статі, винний, засуджений та ін.).

Третім стратегічним напрямом теоретико-прикладної розробки категорії «особистість» у сучасній вітчизняній юридичній психології є її вивчення в контексті правоохоронної діяльності. Особистість як суб'єкт правоохоронної діяльності поєднує в собі загальні та професійно сформовані й розвинені характеристики. Безпосереднім теоретичним підґрунтям дослідження особистості як суб'єкта правоохоронної діяльності є організаційно-діяльнісна концепція, розроблена одним із фундаторів радянської юридичної психології О. М. Столяренком. Психологія особистості правоохоронця структурована та ієрархічна. Вона в будь-якому віці за певної стабільності безперервно змінюється. Організаційно-діяльнісна концепція особистості правоохоронця суттєво розвинена й удосконалена вітчизняними фахівцями з юридичної психології. Здійснено низку фундаментальних досліджень професійного становлення та розвитку особистості правоохоронця, його адаптивності й

надійності, компетентності, стресостійкості (Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, В. О. Криволапчук, О. І. Кудерміна, Т. М. Малкова, О. В. Тімченко, О. М. Цільмак та ін.).

Одним із суттєвих здобутків сучасної вітчизняної юридичної психології є розроблення концепції професійної деформації правоохоронця (А. І. Богатирьов, З. Р. Кисіль, В. І. Клименко, В. С. Медведєв та ін.). Вона дала змогу впровадити спектр профілактично-корекційних заходів щодо професійної деформації та спорідненого з нею професійного вигорання правоохоронця.

Меленко Оксана Володимирівна, доцент кафедри юридичної психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат юридичних наук

ПРОБАЦІЯ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ТА ПСИХОЛОГО-ПРАВОВОГО КОНТРОЛЮ

Курс на лібералізацію кримінального законодавства, пошуки альтернатив позбавленню волі обумовлені не тільки розширенням правозастосовної практики судів за призначенням покарань, альтернативних позбавленню волі, подальшою гуманізацією кримінальних покарань, а й політичними міркуваннями, соціально-економічними чинниками реалізації судових рішень. У межах реформування кримінально-виконавчої системи передбачається вдосконалення правових, організаційних та інших умов діяльності кримінально-виконавчих установ, надання їхній роботі соціальної спрямованості, проведення підготовчих робіт до подальшої післяпенітенціарної адаптації через службу пробації, на яку законодавством покладені функції щодо забезпечення соціально-психологічного супроводу засуджених, посилення соціальної та реабілітаційної складових вироків судів, у частині реалізації примусових заходів виховного впливу, формування та розвитку механізмів відновного правосуддя і проведення примирних процедур.

Нині пробація є невід'ємним елементом системи кримінальної юстиції у європейських країнах. Міжнародні організації прийняли значну кількість резолюцій, рекомендацій і правил, які так чи інакше пов'язані з розвитком у країнах Ради Європи та країнах – учасницях ООН інституту пробації в кримінальному судочинстві.

На нашу думку, сутність пробації полягає в тому, що, крім значних обмежень у повсякденному житті правопорушника, вона «підстраховується» загрозою безпосереднього ув'язнення в разі недотримання визначених умов.

Ключовою відмінністю системи пробації від наявної в Україні системи виконання покарань, альтернативної позбавленню волі, є її соціальна та психологічна складові, які передбачають заходи психологічної допомоги, корекції, соціальної реабілітації, соціальної допомоги, ресоціалізації, заходи соціальної підтримки та контролю, що мають виконати завдання попередження повторного вчинення нових злочинів особами. Останні принципи та положення функціонування сучасної пробації викладені у рекомендаціях CM/Rec (2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи, так званих Європейських правилах пробації. Пробація визначена як система виконання у суспільстві покарань, призначених правопорушнику, що охоплює коло заходів виховного впливу, таких як нагляд, контроль і надання допомоги, що мають на меті залучення засудженого до суспільного життя та забезпечення безпеки суспільства.

Близьким за змістом є й поняття пробації за законодавством України, яке визначено як система наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовують за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.

Із психологічної позиції метою пробації є встановлення певних зобов'язань й обмежень, зокрема особистих, для засудженого, без ізоляції його від суспільства (відвідування центрів пробації, періодичної зустрічі з наглядовим офіцером, участь у певних різновидах діяльності, законослухняна поведінка тощо). Тому відомості про правопорушника на всіх етап провадження у справі є вкрай необхідними.

Аналізуючи досудову пробацію, ми можемо дійти висновку, що саме на стадії розслідування злочину одночасно з проведенням слідчих дій органами дізнання та слідства забезпечується збір інформації про правопорушника з метою надання допомоги суду у визначенні найбільш ефективного для особи виду покарання (позбавлення волі чи іншого альтернативного покарання) на підставі прогнозу подальшої поведінки особи та можливостей її виправлення у в'язниці чи на волі. І, звичайно, крім тяжкості злочину, додатковими обмежувальними факторами для застосування міри покарання стануть дослідження особистості злочинця, що передбачатиме вивчення психологічних механізмів її протиправної поведінки, індивідуально-психологічних і соціальних чинників, ситуативних реакцій, типових психологічних та моральних якостей індивіда, що сформувалися в процесі життєдіяльності, зокрема і в злочинному середовищі, вивчення системи психологічних властивостей суб'єкта тощо.

Отже, заходи досудової пробації нададуть суду можливість отримати додаткову інформацію про особу, яка не завжди може бути отримана під час слідства та судового засідання, розробити програми виправлення засудженого, якщо суд йому призначить альтернативний вид покарання, або програми соціально-виховного та психологічного впливу на нього в місцях позбавлення волі. Підготовлений службою пробації висновок допоможе суду у винесенні правильного вироку, а надалі сприятиме офіцерові пробації в його роботі з виправлення злочинця.

Офіцер пробації, який є фігурою процесуальною, учасником судового процесу, підтверджуючи висновок, несе відповідальність за підсудного у випадку призначення останньому альтернативного позбавленню волі покарання. Таким чином, він повинен вільно володіти знаннями в галузі психології та педагогіки. Адже належне проведення бесід з правопорушником, його близькими, рідними, колегами, друзями, застосування психологічних прийомів впливу на процес усвідомлення порушником небезпечності свого діяння, примирення його з можливою мірою покарання, налаштування до нових правил поведінки, статусу сприятимуть майбутній ресоціалізації засудженого.

Соціально-виховну та психологічну роботу здійснюють у межах пробаційних програм як на стадії наглядової пробації для осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, які передбачають комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих виявів, формування соціально сприятливих змін особистості, так і в процесі пенітенціарної пробації, коли відбувається реалізація заходів з метою трудового й побутового влаштування вже для осіб, у яких закінчується строк відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Таким чином, за допомогою пробації ефективним буде застосування дієвих методів ресоціалізації, поєднання карального навантаження кримінального закону з комплексом соціально-економічних, психолого-педагогічних та інших заходів реабілітації особистості.

Меленко Сергій Гаврилович, завідувач кафедри європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, професор

ОБҐРУНТУВАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ТВОРЧОСТІ АНАКСІМАНДРА МІЛЕТСЬКОГО

Досліджуючи феноменологію екстраполяції анаксімандрівського вчення про «апейрон» на сферу соціального буття, слід досить виважено підходити до феномену справедливості (justicia) як такого. Зокрема, Анаксімандр, вказуючи на те, що саме завдяки вічному рухові, у якому знаходиться первинна субстанція (апейрон), з її складу постійно виділяються протилежності (еони), які, існуючи як окремі сутності (поза апейроном), набувають антагоністичних ознак і, як наслідок, вступають у боротьбу одна з одною. Унаслідок окресленого процесу ці протилежності знову, але вже удосконалившись, повертаються до відповідного стану і складу первинної субстанції (апейрона) [1, с. 18]. Тобто Анаксімандр стверджував, що абсолютна рівновага, гармонія та справедливість можливі лише в

тому разі, коли структура «апейрона» є абсолютно повною, а саме безпосередньо охоплює всі без винятку власні складові. Вони знаходяться в стані повної рівноваги та гармонії, завдяки чому знаходить свій вияв така найвища категорія людського буття, як справедливість (justicia) [2, с. 34–43]. Але досягнення стану абсолютного спокою Всесвіту апріорі є неможливим, адже всеохопний «апейрон» перебуває в стані постійної та невідворотної активності та вічного руху, та й сам рух безпосередньо притаманний «апейронові» та є його невід'ємною онтологічною властивістю [3, с. 181]. Тобто можна сформулювати припущення, що саме завдяки цьому феноменові й досягнення справедливості, як таке, стає неможливим. Екстраполюючи зазначену гіпотезу на сферу соціального буття, можна зробити ще одне припущення, що Анаксімандр допускав існування двох видів справедливості – абсолютної та онтологічної. Зокрема, досягнення абсолютної справедливості можливе лише в тому разі, коли «апейрон» буде знаходитися в стані виключної структурної повноти, але для цього необхідним є його перебування в стані абсолютного спокою. Одразу ж зазначимо, що це припущення є виключно теоретичним, тобто практична його реалізація є онтологічно неможливою. Спробуймо наблизитися до вирішення цього питання з інших гносеологічних позицій. Послуговуючись змістом сентенцій, сформульованих мислителем з приводу того, що в процесі руху зі складу «апейрона» постійно виділяються його складові елементи [1, с. 18], зауважимо, що дослідник має з'ясувати, завдяки чому процес протистояння антагоністичних елементів поза «апейроном» призводить їх до того стану, у якому стає можливим їхнє повернення до складу первинної субстанції.

Як відомо, рух є однією з ознак життя, і саме тому слід екстраполювати зазначену проблематику на сферу буття соціуму. Зокрема, рух є ще й необхідним атрибутивним елементом соціуму як об'єкта гносеологічного світогляду. Рух, за Анаксімандром, також є певною онтологічною категорією, за якої стає фактично неможливим досягнення абсолютної рівноваги, а отже, і справедливості. Рух є тим «іонізуючим випромінюванням», яке «вибиває» зі складу «апейрона» його складові елементи (еони), що, опинившись поза структурою первинної субстанції, набувають певної «свободи», яка відіграє

у цьому процесі досить негативну роль, надаючи цим елементам предикатів антагонічності та спонукає їх до протистояння між собою. Тобто «свобода» є категорією негативно-провокативною. З іншого боку, поза рухом «апейрон» набуває рецесивних ознак, завдяки яким досягається повна, всеосяжна гармонія та рівновага – абсолютна справедливість. Проте для існування соціуму рух є онтологічно необхідною категорією. То як поєднати ці дві взаємовиключні, за Анаксімандром, категорії? На нашу думку, вихід із цієї дилеми означив сам Анаксімандр, зазначаючи, що поза «апейроном» його складові, набувши предикатів антагонічності, опиняються у стані взаємного протистояння, унаслідок якого набувають нових якісних ознак, що надають їм можливостей повернення до структури первинної субстанції. Тобто зникають антагоністичні ознаки, відбувається фактичне «урівноваження», досягається гармонія, виникає справедливість поза «апейроном». Звідси випливає, що завдяки рухові можна досягнути не лише протистояння між частинами «апейрона», а й домогтися стану цілковитої гармонії, симетрії, справедливості. Усі ці процеси відбуваються поза первинною анаксімандрівською субстанцією. Тобто справедливість є сталою, універсальною категорією, яка знайде власне відображення не лише у складі «апейрона», а й поза ним. Також справедливість виявляється в стані теоретико-абсолютного спокою (в «апейроні»), у стані цілковитого руху (поза «апейроном»), що підтверджує універсальність і навіть езотеричність цієї філософсько-правової категорії. У соціально-онтологічній сфері справедливість знаходить власні як безпосередні, так й опосередковані вияви. Крім анаксімандрівської «абсолютної» справедливості, існує ще й справедливість, яка виявляється як у соціальній, так і в інших сферах буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анишкин В. Г. Великие мыслители: история и основные направления философии в кратком изложении / В. Г. Анишкин. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 333 с.

2. Меленко С. Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки : монографія / С. Г. Меленко. – Чернівці : Технодрук, 2013. – 432 с.

3. Чанышев А. Н. Философия Древнего мира : учебник / А. Н. Чанышев. – М. : Высш. шк., 1999. – 703 с.

Михайленко Роман Володимирович,
доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук, доцент

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РІВНОСТІ

Громадянське суспільство є необхідним для утвердження свободи та правової рівності. Що розвинутішим є громадянське суспільство, то простіше громадянам захищати свої інтереси. Відстоюючи незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, громадянське суспільство прагне до набуття державою рис правової держави. Правова держава – це такий тип держави, основними ознаками якої є верховенство закону, розподіл влади, правовий захист особистості, юридична рівність громадянина й держави.

Концепція громадянського суспільства сформувалася на зорі нового часу як усвідомлення переходу суспільства до цивілізованого стану, встановлення між членами суспільства тісних соціальних зв'язків, які забезпечували його силу і стійкість. Гарантія прав і свобод людини, невтручання держави у справи громадянського суспільства, її відповідальність перед народом створюють політико-правові передумови для того, щоб люди домагалися максимального наближення дійсності до цього ідеалу. Громадянське суспільство потребує і створює передумови для децентралізації державної влади шляхом передання значної частини її функцій органам самоврядування. Воно розвивається в умовах правової держави, є базою для неї. Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її призводить до гіпертрофії владних структур, відчуженості та правового нігілізму. Громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими, політичними відносинами між індивідами, які не опосередковані державою. У ньому вільно розвивається асоціативне громадське життя, діють приватні установи, виникають найрізноманітніші громадські рухи.

Теорія громадянського суспільства ґрунтується на ідеї автономності й індивідуальної свободи громадян. Відносини і

взаємовплив громадянського суспільства й держави як двох підсистем єдиної суспільної системи є визначальними в забезпеченні розвитку країни. Із цього приводу Ґ. Геґель зазначав: «Громадянське суспільство – це відмінність, яка постає між сім'єю й державою, якщо навіть її формування відбувається пізніше за формування держави» [1, с. 169].

Досвід розвитку цивілізованих країн засвідчує, що формування громадянського суспільства шляхом світової цивілізації – це тривалий і складний процес. Справжнє громадянське суспільство може існувати лише в державі з ефективною та конкурентоспроможною, соціально орієнтованою економікою. Епіцентром громадянського суспільства є людина, її права, свободи й інтереси. Усі інститути громадянського суспільства і держави утворюються тоді, коли є необхідність створити умови для нормальної життєдіяльності людини, захисту її прав і свобод. Державні інститути мають нести подвійний тягар, забезпечуючи через закон, по-перше, рівні для всіх людей умови й можливості, по-друге, нормальне функціонування громадянського суспільства. Має бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини й суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм спрямовується на здійснення та захист прав і свобод людини. Усі політичні, економічні, соціальні і культурні права людини мають знайти своє відображення у відповідних інститутах громадянського суспільства, таких як власність, свобода підприємництва, сім'я, освіта, наука, громадянські об'єднання, свобода інформації тощо. Ці інститути мають стати надійним матеріальним фундаментом прав і свобод людини.

Основними шляхами розбудови громадянського суспільства є такі:

1) підвищення рівня правової політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами;

2) активізація процесу роздержавлення всіх сфер суспільного життя, формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру;

3) максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права та закону;

4) утвердження свободи інформації, гласності, відкритості суспільства на підставі щонайширших зв'язків зі світом;

5) підвищення рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геґель Ґ. В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство / Ґ. В. Ф. Геґель ; пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – Київ : Юніверс, 2000. – 336 с.

Мілорадова Наталя Едуардівна, професор кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент;

Твердохлєбова Наталя Євгеніївна, аспірант кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ТРАНСФОРМАЦІЙ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Стрімка динаміка соціально-економічної ситуації множить і загострює різноманітні кризові явища, які проникають у різні життєві контексти (професійні, референтні, сімейні), породжуючи особистісні трансформації.

Проблема успішної та конструктивної самореалізації особистості неможлива без урахування процесу трансформації інтегральних аспектів ідентичності.

Ідентичність розглядають різні автори як психічне явище, що має ієрархічно складну структуру і характеризується цілісністю особистості, її унікальністю, усвідомленням власної цінності та зрілості, а також розумінням вимог з боку суспільства і прагненням відповідати цим вимогам без втрати власної ідентичності (Н. Дмитрієва, Е. Еріксон, С. Максименко, Л. Шнейдер та ін.).

Дослідники висвітлюють проблему становлення особистості та її ідентичності в процесі професіоналізації.

Зокрема, А. Маркова виокремлює п'ять рівнів на шляху становлення професіонала: допрофесіоналізм, професіоналізм, суперпрофесіоналізм, псевдопрофесіоналізм, післяпрофесіоналізм [1, с. 254]. У межах рівнів професіоналізму та суперпрофесіоналізму автор акцентує на етапах самоактуалізації та творчого самопроектування, основна функція яких пов'язана з розвитком особистісного потенціалу та деяких аспектів ідентичності професіонала (особистісна й індивідуальна компетентність, індивідуальний професійний світогляд тощо).

Дослідниця А. Сергєєва припускає, що інтегральна ідентичність особистості є ієрархічно складною властивістю, яка може по-різному трансформуватися на всіх рівнях її структури і мати закономірну специфіку становлення і трансформації на кожному з рівнів. Так, інтегральна ідентичність особистості на формально-динамічному рівні може бути представлена сукупністю тих властивостей, які відображають форму та динаміку протікання ідентичності особистості. Другий, особистісний (змістовний), рівень містить у собі показники ідентичності, пов'язані зі спрямованістю й мотиваційною сферою особистості. Третій рівень характеризує ті особливості ідентичності особистості, які формуються під впливом суспільних, професійних, релігійних, культурних, моральних знань тощо [3].

Наявні дослідження свідчать, що зміни інтегральної ідентичності особистості залежать від багатьох внутрішніх (психофізіологічні, індивідуально-психологічні, особистісні, соціально-психологічні й патогенні) і зовнішніх (соціокультурні, екологічні, економічні, політико-правові) факторів [4–6].

На нашу думку, важливою властивістю, що відображає динаміку зміни ідентичності, є суб'єктність особистості. К. Абульханова-Славська розглядає суб'єктність як «здатність до активної трансформації умов життєдіяльності і власного ставлення до неї» [7]. Це характеризує суб'єктність не тільки як міру активності й авторства діяльності окремої особистості, а й як неодмінну умову її саморозвитку через самостійний пошук і реалізацію власних можливостей та здібностей.

Формування суб'єктності є значущим напрямом психологічної діяльності у сфері супроводу особистісних

трансформацій інтегральної ідентичності правоохоронців під час фахової підготовки у вищому навчальному закладі зі специфічними умовами навчання. Саме цей етап професійної самореалізації є сензитивним, коли вияв і формування особистісних утворень (цінностей, готовності до саморозвитку, самовизначення тощо) відбувається через конкретні досягнення, що вимагає від майбутнього професіонала осмисленого включення в різні види професійної діяльності, планування власних дій, мобілізації особистісних ресурсів, оцінки та рефлексії процесу і результату. На цьому етапі можна виявити трансформаційні зміни поведінки особистості, обумовлені її новою ідентичністю (роллю, статусом тощо). Тому для гармонійного розвитку особистості фахівця необхідна психологічна підтримка на кожному з етапів професійного розвитку.

Психологічне супроводження науковці тлумачать як комплекс безперервних заходів, вид психологічної допомоги на якомусь окремому проміжку життя, спрямований на підтримування або поліпшення психологічного розвитку особистості. Психологічний супровід – це галузь і спосіб діяльності, що сприяють людині та суспільству у вирішенні широкого кола проблем, породжених життям людини в соціумі [2].

Забезпечення психологічного супроводу особистісних трансформацій інтегральної ідентичності майбутніх працівників поліції може бути орієнтованим на подолання ціннісно-смислових бар'єрів як індивідуальних труднощів у ситуаціях особистісного вибору. Це, на нашу думку, дасть змогу підвищити рівень їх професійної самореалізації, сприятиме подальшому процесу самоактуалізації та саморозвитку.

Пошук і розроблення нових ефективних методів навчання є характерним для сучасної науки. Доцільність застосування активних форм і методів навчання в практиці підготовки сучасного фахівця підтверджена науковцями. Зокрема, це питання проаналізовано в роботах А. Бондаренко, А. Борисюк, Ю. Ємельянова, О. Саннікова, Н. Чепелєва, Т. Яценко та ін. На нашу думку, саме використання таких методів, як метод проектів, моделювання професійних ситуацій, рольові та ділові ігри, метод «мозкового штурму», інциденту, синектики, занурення, проведення «круглих столів» і соціально-

психологічного тренінгу, сприяє розвитку інтегральної ідентичності майбутніх правоохоронців.

Увагу привертає застосування різноманітних тренінгів у процесі підготовки фахівців правоохоронної сфери (Л. Балабанова, В. Барко, В. Лефтеров, Н. Мілорадова, Л. Мороз, Г. Попова, Ю. Швалб, О. Цільмак, С. Яковенко та ін.). Вони зауважують, що груповий фактор впливу надає особистості додаткові можливості в розвитку стійких уявлень про власну ідентичність, активізує потребу в пізнанні своїх якостей, пов'язаних із різною спрямованістю ідентичності (професійною, національною, гендерною тощо).

Загальною метою проведення тренінгів є супровід та оптимізація становлення інтегральної ідентичності майбутніх поліцейських, яка здійснюватиметься в контексті самопізнання, самоаналізу, особистісного зростання, дослідження психологічних феноменів, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю. Саме розвиток інтегральної ідентичності майбутніх правоохоронців засобами тренінгу є необхідною складовою професійного розвитку, самореалізації особистості, становлення професіонала та його кар'єрного зростання.

Отже, з метою забезпечення оптимальних умов для особистісного розвитку та професійного зростання, актуалізації самопізнання й самодослідження особливостей інтегральної ідентичності майбутніх правоохоронців доцільним є впровадження тренінгових технологій у процес їхньої професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 312 с.

2. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии / Б. Ц. Бадмаев. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 304 с.

3. Сергеева А. В. Психология интегральной идентичности личности : монография / А. В. Сергеева. – Одесса : Лерадрук, 2013. – 317 с.

4. Дмитриева Н. В. Идентичность в норме и патологии / Н. В. Дмитриева, Ц. П. Короленко, Е. Н. Загоруйко. – Новосибирск : НГПУ, 2000. – 277 с.

5. Шнейдер Л. Б. Реконструкция профессиональной идентичности: структурный и динамический аспекты / Л. Б. Шнейдер // Развитие личности. – 2000. – № 2. – С. 44–68.
6. Tajfel H. Social identity and intergroup relations / H. Tajfel. – Cambridge ; Paris, 1982. – 119 p.
7. Абульханова-Славська К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славська. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.

Мозоль Наталія Іванівна, професор кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОНОВЛЕННЯ ГАРАНТУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ТА СВОБОД

Європейські розвинуті громадянські суспільства спираються, передусім, на міцний фундамент права. Захист фундаментальних прав людини є основою верховенства права. Проникнення принципу верховенства права у відносини громадян із владою та між собою на всіх рівнях суспільного життя є запорукою розвитку відкритого, демократичного суспільства. В умовах реформування в Україні суспільних відносин, зміни економічного та політичного устрою, оновлення духовної сфери дедалі більше інтенсифікуються правові зрушення в житті країни.

У зв’язку із зазначеним, постає актуальне питання про оновлення Конституції України, яке здійснюється в межах діяльності Конституційної Асамблеї. Проблема оновлення Основного Закону України має декілька ключових аспектів:

1) зміст будь-якої конституції полягає в готовності суспільства жити за певними правилами й нормами, які не завжди можна пояснити з позицій раціональності, оскільки вони стосуються цінностей, структури та інституцій суспільства;

2) інноваційна конституційна модель має відображати передові тенденції розвитку конституційної моделі, містити сильний прогностично-програмний потенціал.

На сучасному етапі розвитку українського демократичного суспільства увагу акцентують на громадянських та політичних правах і свободах. Ці права мають гарантуватися належним чином, проте Конституція встановлює ширше коло підстав для їх обмеження, ніж це встановлено навіть міжнародно-правовими актами, у яких окреслено лише мінімальні стандарти прав людини. Зокрема, є неприйнятним посилання на закон про допустимі обмеження свободи пересування і поселення, як це сформульовано у ст. 33 Конституції України, адже це є дискредитацією ідеї Основного Закону.

Так само невдалим є формулювання кола підстав для обмеження свободи вираження поглядів у ст. 34, оскільки Конституція України встановлює в такий спосіб нижчий стандарт їх захисту, ніж це передбачено Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Намагання законодавчого органу визначити способи реалізації цієї свободи у вигляді відкритого переліку відповідних правомочностей можна виправдати хіба що з позицій правової визначеності, хоча й так є очевидним, що така свобода вираження поглядів може виявлятися і через висловлювання, дії чи певні технічні засоби, оскільки вона відображає багатство внутрішнього світу індивіда, який може виражатися у різноманітних формах, що не піддаються кодифікації, їх складно систематизувати.

Перелік громадянських та політичних прав і свобод людини має бути конкретизований з інституціонального погляду і процедурно так, щоб вони не втрачали свою нормативність. У конституційному регулюванні мають бути чітко визначені носії, адресати і предмет відповідного права.

Громадянські та політичні права є сферою приватної автономії індивіда, допустимість і межі втручання в яку з боку публічної влади мають бути визначені лише на підставі закону.

Сутність такої категорії прав людини і громадянина не може бути порушено шляхом встановлення надмірних заборон чи процедурно-процесуальних умов, які визначали перепони щодо їх реалізації. Тому громадянські та політичні права людини і громадянина мають розглядатися як ефективні й реально гарантовані державою.

Підвищення рівня гуманістичності Основного Закону надасть можливість: розширити й змістовно збагатити конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні; підвищити реалістичність громадянських та політичних прав і свобод; узгодити рівень захищеності людини з міжнародними стандартами; забезпечити формування і розвиток громадянського суспільства в контексті посилення його відповідальності за забезпечення прав і свобод людини; підвищити ефективність механізмів забезпечення та контролю за дотриманням прав і свобод людини; зобов'язати державу, її органи створювати належне ресурсне забезпечення дотримання таких прав і свобод; тобто створити умови для прозорого й відповідального ставлення держави до її головного обов'язку − утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

Мороз Людмила Іванівна, провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор;
Яковенко Сергій Іванович, професор кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор

УЯВЛЕННЯ ПРО ЗАКОННІСТЬ І СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК СКЛАДОВІ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Підміна законності революційною доцільністю, яка відбулася в Росії сто років тому, призвела до створення тоталітарної каральної системи, яка швидко нищила не тільки не згодних із владою, а й власну політичну еліту.

Перебудова та розпад СРСР, розбудова України як незалежної держави супроводжувалися спробами побудови правової держави й громадянського суспільства на засадах гуманізму та соціальної справедливості [1; 2], у якій законність мала відповідати європейським стандартам [3; 4]. Політична криза, корупція й саботаж реформ блокували досягнення цієї мети.

Для вчених ще з античної доби питання співвідношення законності та справедливості мало ключове значення. Політико-правові погляди на феномен справедливості та законності до цього часу характеризуються як неоднозначні: констатуємо відсутність єдиного концептуального підходу науковців і поширення правового нігілізму на рівні суспільної та індивідуальної свідомості [5].

Проблему співвідношення законності та справедливості досліджували Б. Б. Аверьянов, С. С. Алексєєв, В. В. Булгаков, В. О. Васильчук, В. Г. Графський, О. В. Грищук, Н. В. Добренька, О. Гьоффе, А. І. Екімов, А. М. Колодій, С. І. Максимов, В. С. Нерсесянц, С. П. Погребняк, Дж. Ролз; В. Д. Росс, В. В. Самохвалов, О. В. Скрипнюк, О. М. Тарасишина, О. І. Троян, О. О. Уварова, Г. Л. Харт та ін. В Україні цю проблему вивчали із середини XIX ст. такі вчені, як Б. Кістяківський, К. Неволін, В. Незабитовський, М. Пилянкевич, Є. Спекторський, Є. Трубецький, П. Юркевич та ін. У XX ст. дослідження проводили С. Дністрянський, Р. А. Калюжний, М. І. Козюбра, М. В. Костицький, Г. В. Мальцев, Л. Окіншевич, Ю. Панейко та ін.

Наявний рівень довіри громадян до суб'єктів законотворення та правозастосування низький. Його підвищення вимагає реалізації принципу верховенства права, зняття недоторканності з окремих категорії громадян. Для цього виявилося недостатнім прийняття МВС України цільових програм формування позитивного іміджу міліції чи прийняття Верховною Радою України 2014 року Закону «Про відновлення довіри до судової влади в Україні». Довелося проводити люстрацію серед правників, здійснювати судову реформу, яку складно оцінити як досконалу. Про загалом низьку якість правотворчої діяльності можна говорити, аналізуючи проект закону про судову реформу, поспіхом прийнятого в жовтні 2017 року за наявності понад 4 тис. зауважень і доповнень, що свідчить про конфлікт інтересів політичних сил, відсутність у суспільстві консенсусу з принципових питань правозастосування.

В Україні спостерігається низький рівень розвитку правосвідомості на рівні суспільної та індивідуальної свідомості, рівень правовою культури незадовільний навіть серед юристів. Масовий правовий нігілізм у молодіжному середовищі, зневіра щодо правової захищеності громадян і вибірковість правосуддя загрожує державній безпеці. У ЗМІ

наполегливо поширюють уявлення про корумпованість судів і бездіяльність правоохоронців, що формує відчуття безкарності та вседозволеності в одних, і безпорадності в інших. Справедливому праву протиставляється право сили, а прикладом для громадян стають політичні (а не моральні) лідери, які нехтують нормами моралі, міжнародного права, міждержавними угодами, національним законодавством.

Проблема зв'язку законності та справедливості є не тільки предметом дискусій фахівців із філософії права: її досліджують політологи та соціологи, педагоги і психологи в контексті нормативної регуляції поведінки, трансформації соціальних норм моралі та права в групові й індивідуальні норми поведінки.

Під час взаємодії люди вибірково використовують значення й норми справедливості, застосовуючи чотири основні підходи – соціетальний, груповий, індивідуальний і ситуаційний [5].

Вплив на правосвідомість суспільства й окремих груп визначається суперечністю соціальних макро- і мікронорм, специфічним розумінням справедливості стосовно себе й байдужості до утиску інших людей. Впливають на неї також особливості ціннісно-мотиваційних установок, параметри конкретних ситуацій, які визначаються цілями взаємодії і вірогідністю їх досягнення, статусом фігурантів, їхніми стосунками. Тобто люди використовують ті значення справедливості, які відповідають груповим нормам і дають змогу їм досягти поставленої мети або зберегти стосунки.

Опитування, проведені нами серед учнів старших класів і студентів, зокрема й майбутніх юристів, свідчать, що вища юридична освіта сприяє повазі до законності, але знижує повагу до справедливості рішень, що приймають у сфері правотворчості чи правозастосування. Юристи не дбають про аргументованість і схвалення рішень громадянами, орієнтуються переважно на думку референтного професійного середовища.

Неосвічені в питаннях права школярі та студенти справедливістю вважають не рівність прав, а примітивну «зрівнялівку». Поширеною стала побутова агресивність, ксенофобія. Підлітки не зважають на права оточуючих, але завзято захищають власні; толерантність вважають ознакою слабкості та безпринциповості.

Розмаїття тлумачень справедливості та його впливу на взаємодію між людьми є однією з основних причин соціальних

конфліктів. Для їх вирішення необхідне комплексне міждисциплінарне дослідження наявних розбіжностей між науковими поглядами та реаліями життя, розроблення узгоджених критеріїв справедливого і несправедливого, удосконалення законодавства, правозастосовної діяльності й гармонізації суспільних відносин економічними, політичними та виховними засобами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1 Алексеева Т. А. Справедливость как политическая концепция / Т. А. Алексеева. – М., 2001. – 241 с.

2. Боннер А. Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности / А. Т. Боннер. – М. : Рос. право, 1992. – 309 с.

3. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бентам. – М. : РОССПЭН, 1998. – 415 с.

4. Графський В.Г. Законність і справедливість як сталі ціннісні очікування та орієнтири в історії законодавства і законознавства / В. Г. Графський // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 139–147.

5. Зараева Л. В. Социальная справедливость как феномен массового сознания: сравнительный социокультурный анализ : автореф. дис. … канд. социол. наук / Зараева Л. В. – М., 2008. – 18 с.

Москаленко Тетяна Вікторівна, здобувач ступеня вищої освіти магістр Національної академії внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ НЕРВОВО-ПСИХІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Діяльність працівників Національної поліції насичена різноманітними екстремальними ситуаціями, під час яких бракує часу для прийняття раціональних рішень і їх реалізації. Під впливом сильних подразників домінують негативні емоції, підвищується відповідальність і необхідність застосування адекватних заходів. Така діяльність потребує збереження та відновлення психічних адаптаційних резервів організму, що обумовлює розвиток у поліцейських, поряд із низкою

професійно важливих й особистісних якостей, нервово-психологічної стійкості для безпечного та якісного виконання оперативно-службових завдань.

Під час професійного психологічного добору кадрів для Національної поліції важливо приділяти увагу оцінці рівня нервово-психічної стійкості кандидатів на спеціальності, які вимагають максимального напруження психофізіологічних резервів організму, що пов'язані з діяльністю в екстремальних, небезпечних для життя умовах.

Психологічна стійкість – це здатність передбачати та зберігати функціональну спроможність і відповідність усіх психофізіологічних функцій вимогам підтримки ефективності діяльності в різних, зокрема екстремальних, ситуаціях.

У процесі цілеспрямованої діяльності, працівник набуває специфічних властивостей і якостей самоорганізації, саморегуляції, самоконтролю, які визначають особистісну стійкість у подоланні труднощів. Питання нервово-психічної стійкості особистості має практичне значення, оскільки стійкість охороняє особистість від дезінтеграції та особистісних розладів, створює основу внутрішньої гармонії, повноцінного психічного здоров'я, сприяє високій працездатності. Дезінтеграцію особистості тлумачать як втрату організаційної ролі вищого рівня психіки в регуляції поведінки і діяльності, розпад ієрархії життєвих сенсів, цінностей, мотивів, цілей. Психологічна стійкість індивідуума безпосередньо визначає його життєздатність, психічне і соматичне здоров'я.

У сучасному світі з його підвищеним темпом життя, більш динамічними змінами важливою характеристикою людини стає її здатність до адекватного реагування на критичні ситуації, у які вона потрапляє в повсякденному житті, зі збереженням працездатності, тобто психологічна стійкість. Зарубіжні автори використовують термін стресостійкість (Р. Бернс, М. Борневассер, Г. Лазарус, Г. Сельє), у вітчизняній психології – терміни емоційна, психічна та психологічна стійкість особистості (Л. Аболін, В. Бодров, І. Малкіна-Пих, В. М'ясников та ін.).

Нервово-психологічна стійкість – інтегральна сукупність вроджених (біологічно обумовлених) і набутих особистісних якостей, мобілізаційних ресурсів та резервних психофізіологічних можливостей організму, що забезпечують

оптимальне функціонування індивіда в несприятливих умовах професійного середовища.

Діяльність працівників Національної поліції є стресогенною і виснажливою. Такі фактори, як ненормований робочий день, затримання злочинців, застосування зброї, забезпечення правопорядку, постійна загроза життю висувають вимоги не тільки до рівня професійної підготовленості та якостей особистості, а й до високого рівня нервово-психічної стійкості. Саме вона забезпечує можливість протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я та працездатність в екстремальних ситуаціях.

Психічну стійкість визначено як основу готовності до службової діяльності в складних ситуаціях, що формується в процесі професійної підготовки поліцейського та обумовлює ступінь адаптації до професійної діяльності.

Психологічна підготовка поліцейських має бути спрямована на розвиток нервово-психологічної стійкості до негативних факторів оперативно-службової діяльності, ситуацій протиборства, а також на вміння володіти собою у психологічно напружених і конфліктних ситуаціях.

Доцільно проводити комплекс заходів, спрямованих на долання почуття страху в стресових ситуаціях, формування навичок підвищення самоконтролю в складних ситуаціях службової діяльності.

Невміння регулювати свій психічний стан і дії призводять до вкрай негативних наслідків. Саме тому оволодіння прийомами і методами психологічної саморегуляції є одним з актуальних завдань у цьому напрямі.

Отже, нервово-психічна стійкість як складова психологічної підготовки поліцейського характеризується: адекватною оцінкою активаційно-енергетичних ресурсів і вмінням їх раціонально використовувати й мобілізувати в професійних екстремальних ситуаціях; оптимальним мотиваційним комплексом з гармонічним поєднанням внутрішніх та зовнішніх мотивів і мотиваційних домінант; стійкістю та адекватною самооцінкою; здатністю до когнітивної оцінки можливих екстремальних ситуацій і відпрацювання стратегій поведінки; здатністю до емоційно-вольової саморегуляції в стресогенних й екстремальних умовах.

Мураненко Катерина Юріївна,
викладач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Робота працівників правоохоронних органів за шкалою напруженості знаходиться в межах від «напруженої» до «дуже напруженої». Правоохоронна діяльність вимагає виконання завдань за обмежений час, характеризується ризиком і небезпекою, високим рівнем відповідальності. Напруженість професійної діяльності поліцейського пов'язана не лише з екстремальними умовами праці: 80 % службового часу в правоохоронних органах займає робота з людьми. Негативне ставлення з боку населення, конфліктні умови професійної діяльності призводять до формування стану підвищеного емоційного напруження у працівників. Унаслідок цього зростає ризик виникнення синдрому емоційного вигорання, професійної деформації, що знижує ефективність професійної діяльності.

Учені В. І. Барко та В. В. Барко акцентують увагу на важливості проведення психологічною службою та керівниками психопрофілактичної роботи з персоналом, спрямованої на забезпечення психологічного здоров'я працівників, здатності протидіяти стресам, конфліктам тощо з метою підвищення ефективності функціонування поліції. Проаналізувавши особливості поліцейського менеджменту в країнах Заходу, автори зазначають, що важливою є профілактика проблем усередині поліцейської організації та зовнішньому середовищі, забезпечення гуманістичного підходу до працівників, організація командної роботи й лідерства в підрозділах, мотивація до роботи, особистісний розвиток працівників. Так, психологічна служба поліції Німеччини ставить перед собою такі завдання: профілактика суїцидів, допомога службовцям у гострих кризових ситуаціях, психотерапевтичне консультування службовців, коучінг для керівного складу, проведення лекцій, навчальних семінарів і тренінгів для підвищення професійної кваліфікації працівників, їхнього особистісного зростання. У психологічній службі США значну увагу приділяють підтримці

рівня працездатності та позитивного емоційного стану працівників, забезпечення допомоги під час розв'язання проблемних ситуацій, профілактика конфліктів, підтримка соціально-психологічного клімату в організації. Отже, у правоохоронних органах західних країн значну увагу приділяють психологічному супроводу працівників, що спрямований на профілактику негативних станів працівників і підвищення їхньої професійної компетентності. У роботі переважають інтерактивні психологічні методи, надзвичайно ефективним є метод соціально-психологічного тренінгу. Досвід нашої роботи з поліцейськими засвідчує, що в процесі участі у психологічних тренінгах у правоохоронців спостерігається зниження рівня негативних переживань і підвищується частота вияву позитивних емоцій.

Проаналізувавши первинну психологічну підготовку працівників патрульної поліції, С. П. Гіренко зазначає про її недостатність і необхідність оволодіння професійно значущими знаннями, вміннями та навичками протягом усього терміну служби у форматі професійного навчання та підвищення кваліфікації. Адже ефективне функціонування поліції безпосередньо залежить від якості кадрового потенціалу. Саме на цю тезу спираються правоохоронні органи Канади, яка посідає провідне місце серед розвинених країн світу за рівнем підготовки поліцейських кадрів, організацією управління поліцейськими підрозділами й ефективністю їх функціонування. У Канаді кадрова робота розглядається як довгостроковий фактор успішного функціонування поліції. Підготовка до професійної діяльності передбачає поєднання теоретичної підготовки та практичної, яка полягає у виконанні типових завдань методом рольових ігор. Крім того, професійне навчання триває протягом усієї служби у форматі періодичних курсів підвищення кваліфікації, спеціальної технічної підготовки тощо.

Система професійної підготовки країн ЄС має два блоки: стаціонарне навчання в навчальних центрах і закладах та підготовка за місцем служби у процесі повсякденної професійної діяльності. Основними елементами професійної підготовки поліцейських є початкова підготовка, поточна службова підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації. Таким чином, система професійної підготовки працівників

правоохоронних органів (за прикладом країн ЄС) має становити спіралеподібний цикл: навчання – застосування отриманих знань на практиці – навчання – практика – тестування – наступний рівень навчання.

Сучасні закордонні емпіричні дослідження також підтверджують важливість наявності вищої освіти для здійснення ефективної правоохоронної діяльності. Учені зазначають, що оцінки у ВНЗ є прямо пропорційними оцінці роботи співробітника керівництвом і зворотно пропорційні кількості прогулів, ДТП, травм у процесі професійної діяльності. Що вищим є рівень освіти, то більш чутливою до змін є система цінностей, що забезпечує етичну професійну поведінку. Науковці експериментально підтвердили, що поліцейські з вищою освітою більш відкриті у своїй системі переконань, менш догматичні, менше зорієнтовані на застосування покарань, менш авторитарні, більше схильні до прийняття та розуміння етичних проблем.

Отже, для забезпечення ефективності діяльності правоохоронних органів важливою є не лише психологічна підготовка до професійної діяльності, а й система професійного навчання та психологічного супроводу протягом усього професійного життя. Дослідження організації професійної діяльності західних країн підтверджують, що можливість професійно та особистісно розвиватися не лише покращує якість роботи, а й посилює мотивацію працівників до професійної діяльності та знижує ризик виникнення психологічних розладів.

Никоненко Людмила Володимирівна, молодший науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАТЕРНАЛІСТИЧНИХ НАСТАНОВ ОСОБИСТОСТІ

Політико-правовому процесу в Україні притаманна динамічність, непередбачуваність і періодична зміна напряму суспільно-політичного розвитку. За цих умов зростає роль

психологічної автономності громадян, здатності їх адаптуватися до мінливих соціально-політичних умов у державі та наявності усвідомлених стратегій побудови власного життя.

Набуття Україною незалежності було підтримане значною кількістю громадян і ґрунтувалося на очікуваннях швидкого економічного процвітання. У певному сенсі вони були трансформацією мрії про комунізм. Очікування не справдилися, натомість громадяни зіштовхнулися зі стрімкою руйнацією зовнішніх регуляторів соціальних, економічних відносин і необхідністю виживання в економічно скрутних умовах, що стало шоком для багатьох.

Сучасні соціологічні дослідження свідчать про поширеність завищених очікувань від владних структур [1]. Коливання масових настроїв можна описати поширеними в Інтернет-мережі темами «Зрада» – «Перемога», які яскраво ілюструють неадекватні очікування та ейфорію, на зміну яким приходять зневіра, розчарування щодо суспільно-політичних процесів у державі.

Актуальність дослідження зумовлена якісно новими соціально-політичними реаліями. В умовах воєнного конфлікту подолання патерналістичних настанов набуває особливої значущості з декількох причин. По-перше, наслідками війни є непередбачуваність майбутнього, у якому особиста безпека людини та її близьких не гарантована ніким і нічим. Зменшення економічних ресурсів і переорієнтація економіки на воєнний кшталт призводить до економічних складнощів, які є додатковим стрес-фактором. Ці обставини можуть занурювати особистість у проживання сімейних психотравмувальних подій, актуалізувати дезадаптивні життєві стратегії, напрацьовані родинною системою в попередні кризові історичні моменти.

По-друге, соціальні психологи, політологи протягом останніх трьох років спостерігають стрімкий розвиток волонтерського руху, який є прикладом успішного подолання патерналістичних очікувань громадян щодо держави. Ці процеси також потребують ретельного теоретичного й емпіричного вивчення, адже надають можливість побачити стратегії, які сприяють подоланню соціальної пасивності громадян.

По-третє, війна призвела до появи нових соціальних спільнот: тимчасово переміщені особи, учасники бойових дій,

волонтери, мешканці окупованих територій тощо. Це зумовлює необхідність активного залучення до процесу соціальної адаптації не тільки органів державної влади, а й пересічних громадян. Представники постраждалих спільнот можуть займати суб'єктну позицію і ставати агентами соціальних змін за умови відходу від позиції «жертви».

По-четверте, у майбутньому успішна реінтеграція мешканців тимчасово окупованих територій, їх доручення до суспільно-політичних процесів в Україні також неможливі без корекції масових патерналістичних настанов, притаманних для цієї чисельної соціальної групи.

Попри широкий пласт наукової літератури, у якій розглядаються теми, дотичні до заявленої, ґрунтовного аналізу щодо подолання патерналістичних настанов у громадян здійснено не було. Не розглянуто функціональні особливості та структуру патерналістичних настанов, що регулюють поведінку особистості в умовах воєнного конфлікту.

Аналіз наукових джерел дав підстави виокремити можливі психологічні причини, що призводять до формування патерналістичних настанов особистості та зміщення фокусу відповідальності за соціальне життя переважно на зовнішні фігури:

– нерозуміння сутності владних стосунків, повноважень та інституціональних обмежень можновладців (В. О. Васютинський);

– брак знань про власні права й обов'язки, що поєднується з неприйняттям або неусвідомленням відповідальності за власне життя (Л. О. Кияшко, С. В. Баранова, О. Бичко та ін.);

– відсутність навичок і позитивних поведінкових моделей взаємодії з владними структурами (І. В. Жадан, О. М. Скнар, С. Позняк);

– зовнішній локус контролю як особистісна характеристика особистості (А. Лоуренс, П. Первін, Д. Олівер. О. А. Жемчук);

– множинні колективні психотравми без їх належного трансформаційного проживання (голодомор, війни, репресивні культи вождів тощо) (В. В. Горбунова, В. О. Климчук, В. В. Мяленко).

Дослідники зазначають, що цілі кластери соціально активних верств населення були знищені фізично або психологічно, дезадаптовані штучним голодом, війнами,

депортацією у віддалені регіони СРСР (В. Горбунова, В. Климчук, В. В. Мяленко). Виживання особистості або родинної системи в тих історичних умовах забезпечувалося шляхом підкоренням особистих потреб вищим ієрархічним соціальним системам (колективу, організації або державі). Будь-які вияви особистої ініціативи в економічній або політичній площині могли призвести до негативних наслідків не тільки для людини, а для всього її близького соціального оточення.

Отже, напрями практичного дослідження патерналістичних настанов особистості мають передбачати такі завдання:

1) з'ясування психологічних чинників формування патерналістичних настанов особистості;

2) виокремлення особистісних ресурсів людини, які сприяють прийняттю відповідальності за власне життя;

3) розробка ефективних стратегій та інтервенцій щодо спільнот, яким притаманне соціально пасивне і споживацьке ставлення щодо владних інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Масова свідомість: коливання та поступ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/SOCIETY/masova_svidomist__kolivannya_ta_postup.html. – Назва з екрана.

Новікова Катерина Миколаївна,
викладач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ РЕЦИДИВІСТА З НАСИЛЬНИЦЬКОЮ СПРЯМОВАНІСТЮ

На сучасному етапі розвитку нашої держави актуальною стає проблема зростання рівня насильницької злочинності. За статистичними даними, кількість насильницьких злочинів (убивства, завдання тяжких тілесних ушкоджень) протягом 2016 року збільшилася на 8,06 %, порівняно з попередніми роками.

Насильницькі злочини – це злочини проти життя та здоров'я громадян, отже, вони ставлять під загрозу існування суспільства. Насильницька злочинність – це сукупність

злочинів, що вчинені з використанням фізичної сили або погрози її застосування, в основі їх механізму виявляється агресивно-зневажливе, цинічне ставлення до особи, її життя, фізичного і психічного здоров'я, честі й гідності, які мають на меті заподіяння шкоди фізичним чи моральним благам людини [1, с. 53].

Сучасна наукова література пропонує достатньо великий обсяг інформації щодо типології насильницьких злочинців, механізмів формування їхньої особистості та поведінки. Зокрема, це роботи таких науковців, як Ю. М. Антонян, Ю. Д. Блувштейн, В. Л. Васильєв, Л. Д. Гаухман, В. В. Гульдан, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, І. А. Кудрявцев, В. В. Лунєєв, О. Є. Личко та ін. Їхні дослідження пов'язані з теоретико-психологічними працями О. Г. Асмолова, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, К. Леонгарда, А. Б. Сахарова, Д. М. Узнадзе, В. А. Ядова та ін. Попри достатню розробленість проблеми психологічних особливостей різноманітних типів злочинців, залишається недостатньо вивченим питання щодо сутності, витоків і глибинних психічних механізмів здійснення повторних насильницьких злочинів.

Рецидивісти з насильницькою спрямованістю становлять особливу загрозу для суспільства, адже вони, маючи досвід насильницьких дій і кримінальне минуле, не роблять висновків зі свого досвіду, а знову потрапляють у ситуації, в яких повторюють неконструктивні патологічні реакції у сфері міжособистісних стосунків, унаслідок яких здійснюють вбивство або тілесне ушкодження. У їхній поведінці корисливих мотивів здебільшого немає.

Одним із засобів упровадження в юридичну практику ефективних методів профілактики та попередження насильницької злочинності є не тільки створення системи контролю, а й знання індивідуально-психологічних особливостей рецидивістів і засоби впливу на них. З метою визначення механізмів неусвідомленої сфери особистості рецидивістів з насильницькою спрямованістю ми використовували методику Леонгарда–Шмішека на визначення акцентуацій, багатофакторний опитувальник особистісних рис Кеттела, методику визначення схильності до протиправної

поведінки Орел та методику визначення домінуючого типу психологічної установки Д. М. Узнадзе. Це дало змогу проаналізувати роль психологічних установок у процесі формування насильницької спрямованості особистості та деякі закономірності вчинення повторних насильницьких злочинів.

Згідно з концепцією Д. Н. Узнадзе, психологічна установка трактується як стан готовності до здійснення певної поведінки, спрямованої на задоволення конкретних потреб у певній ситуації [2, с. 25].

Установка є механізмом, який формується з моменту народження протягом усього життя, закріплюється внаслідок повторювань і визначає спрямованість активності особистості та її інтенсивність. Установка є несвідомим компонентом психічного життя, але на її основі виникають різні стани свідомості, що відображається в поведінці людини.

Особливістю статичної, або ригідної, установки є те, що вона впливає протягом тривалого часу на поведінку суб'єкта, навіть тоді, коли ситуації змінюються і потребують нових форм реагування. Такий тип установки є ознакою психопатизації особистості, ригідності її психічних процесів [3, с. 70].

Під час створення узагальненого психологічного портрета рецидивіста ми довели, що антисоціальні установки швидко фіксуються та закріплюються на досить тривалий час, що сприяє прискореній криміналізації, набуттю злочинного досвіду та формуванню стійкої антисоціальної спрямованості особистості. Характерологічними ознаками рецидивіста є емотивне реагування, яке він намагається компенсувати застряганням на захисній педантичній упорядкованості, побоюючись небезпечних наслідків неконтрольованих актів через власну збудливу гіпертимну екзальтованість, яка внаслідок демонстративності на тлі дистимічних, а інколи й дисфоричних перепадів настрою може призводити до необдуманих учинків. В узагальненому портреті рецидивіста головне значення має схильність до адиктивної поведінки, що досить чітко кореспондує зі схильністю до саморуйнівної, а також делінквентної поведінки, яка закономірно кореспондує зі схильністю до подолання норм і правил. Також притаманною є

схильність до агресивної насильницької поведінки через втрату вольового контролю над бурхливими емоційними реакціями. Визначальними індивідуально-психологічними рисами та якостями є емоційна витривалість і холоднокровність, виражена домінантність поведінки, авантюристична сміливість, схильність до ризику, вільнодумство радикальних позицій намагання ігнорувати фрустрації та зорієнтованість на дотримання норм кримінальної субкультури.

Ці висновки дають змогу визначити пріоритетні напрями профілактики та корекції злочинної поведінки, а саме необхідність впливу на систему диспозиційних установок рецидивістів із насильницькою спрямованістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонян Ю. М. Личность пре ступника / Ю. М. Антонян, В. Е. Эминов. – М. : Норма, 2010. – 366 с.

2. Узнадзе Д. Н. Психология установки / Д. Н. Узнадзе. – СПб : Психология-Классика, 2001. – 414 с.

3. Норакидзе В. Г. Методы исследования характера личности / В. Г. Норакидзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1975. – 242 с.

Носенко Олександр Володимирович, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК АКТУАЛЬНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

За сучасних умов становлення громадянського суспільства і правової держави, транзитивності соціального розвитку та європейської інтеграції актуалізується питання взаємообумовленості правової культури й повної, систематизованої регламентації відносин народовладдя. Важливим конструктом і корелятором у системі відносин «громадянське суспільство–держава» є правове виховання як запорука формування правової культури, правосвідомості, свідомої громадянської позиції, подальшого зміцнення

законності та правопорядку. На думку науковців, правове виховання є «цілеспрямованою, організованою, послідовною, систематичною та системною діяльністю з боку держави, її органів, установ та організацій, інших учасників правовиховної діяльності…» [1, с. 547], тому є однією з форм реалізації правової політики держави.

Доречно спочатку розглянути поняття правової політики, адже від її пріоритетів і цілей, методів та засобів здійснення залежить успіх соціального розвитку загалом, добробут громадян, перспективи розвитку країни. Розуміння терміна «правова політика» ускладнюється тим, що, з одного боку він ще не знайшов свого відображення в законодавстві, а з іншого – існує безліч типів, видів і форм реалізації правової політики. Тому його можна вважати узагальнювальним. Це породжує наукові дискусії та створює поле наукового пошуку з'ясування суті правової політики та її особливостей.

На думку Л. А. Музики, «існують різні рівні сприйняття цього поняття: починаючи з державного рівня, де правова політика може бути показником думки нації в питаннях права та закінчуючи побутовим рівнем, де правова політика – це показник правосвідомості людини» [2, с. 204]. Тому можна стверджувати, що в соціально-політичних і правових науках склалися широке та вузьке трактування правової політики.

Згідно з позицією В. Селіванова, «правова політика в широкому розумінні – це та сама державна політика організації та управління сукупністю сфер суспільних відносин задля досягнення на основі права легітимними засобами загального блага, задоволення публічних інтересів (з урахуванням приватних інтересів), виконання певних конкретних завдань, зумовлених реальними, актуальними загальносуспільними, публічними (властивими і державі, і народу) потребами й інтересами. Проте правова основа державної політики і правове «оформлення» окремих заходів її реалізації не спростовують її багатоаспектного характеру та правової сфери суспільної життєдіяльності як окремої самостійної сфери політичного впливу й державного управління. Ідеться про правову політику як відносно самостійний різновид державної політики в безпосередній сфері правової дійсності суспільства, тобто у сфері юридичних відносин, побудови і функціонування правової системи.

У цьому разі термін «правова політика» означає певний окремий напрям державної діяльності, спрямованої на управління процесом правового розвитку країни, підтримання і подальше упорядкування правового буття, тобто йдеться про політику у вузькому (спеціальному) розумінні слова [3, с. 9]. Правову політику можна розглядати як діяльність держави в конкретній сфері життєдіяльності суспільства, як політику, засновану на правових засадах. Зокрема, з позицій політичної науки, сфера державної влади не поширюється на всю політичну систему, адже держава є лише одним із політичних інститутів (хоча й найголовнішим).

Таке тлумачення правової політики так званою законницькою (нормативною) доктриною є однобічним. Представники природно-правової доктрини, наприклад, Ю. Атаманчук, стверджують, що «фундатором правової держави є громадянське суспільство, яке, крім того, є основою економічно стабільної та ефективної держави. Саме громадянське суспільство є гарантом прав людини, а держава – прав громадянина (політичних). Відповідно, правова політика об'єктивно обумовлена волею народу (громадянського суспільства) і суб'єктивно опосередковується його повноважним представником – державою» [4, с. 6–7]. Стрижневою основою такої правової політики є світоглядно-філософські засади. Її мають пронизувати ідеї людини, її життя, честі, гідності, прав і свобод як найвищої цінності. Державі в такому світоглядному конституюванні відводиться інструментальна функція.

В українському правознавстві актуалізується проблема антропологізації права. За часів панування радянської номенклатури й однобічного розуміння, планування та реалізації державної політики не залишалося місця в праворозумінні не тільки для антропології права, а й таким ключовим гуманістичним концептам, як розвинуте громадянське суспільство, забезпечення прав і свобод громадянина, верховенство права тощо. І якщо після здобуття незалежності, навіть після революційних років XXI ст., в Україні можна говорити про еволюцію правової системи та реформування української політичної системи, то зміни в індивідуальній і масовій політико-правовій свідомості є більш тривалим природним поступальним процесом. Будь-яке його прискорення шляхом безглуздих необдуманих радикальних змін

і реформ (це стосується майже всіх людей похилого віку та громадян з ідеологічними переконаннями, у яких переважає частка колективістських цінностей) призводить до негативної реакції, зневіри, соціального опору та втрати почуття патріотизму й національної ідентичності. Це вимагає делікатної, системної та обдуманої правової політики держави, яка має перегукуватися з політикою основних інститутів громадянського суспільства (сім'ї, школи, ЗМІ, громадських організацій просвітницького та пропагандистського характеру) стосовно суттєвого підвищення правосвідомості громадян, їхньої правової культури, неухильного дотримання Конституції України, вимог законодавства України та правильного його застосування.

Ідеться про таку актуальну форму реалізації правової політики, як правове виховання. Дослідник М. М. Почтовий радить вживати замість терміна «форма реалізації» правової політики «стадія реалізації», адже «форма не надає можливості спрогнозувати розвиток правової політики в майбутньому [5, с. 8]. Правове виховання є тим системотворчим елементом, який пронизує всю правову політику, будучи, водночас, і результатом її планомірного планування, і невід'ємною складовою функціонування.

У науковій літературі здебільшого наголошується на таких пріоритетних формах реалізації правової політики держави, як правотворча, правозахисна, правозастосовна та доктринальна. Однак сучасні тенденції життя українського соціуму констатують невтішний факт про те, що «сьогодні право незабезпечене практично тією цінністю, якою воно наділяється теоретично. Ставлення людей до нього або негативне, або нейтральне. Така ситуація потребує негайного втручання держави для того, щоб через правову освіту, виховання, пропаганду здійснювати вплив на правову свідомість громадян» [5, с. 169].

Правове виховання як актуальна форма реалізації правової політики держави полягає в створенні умов для посилення престижу права, розвитку правової культури та правосвідомості української нації, подолання правового нігілізму, формування активної громадсько-політичної та соціально-правової особистості. Це є запорукою становлення правової держави та розвинутого громадянського суспільства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
2. Музика Л. А. До питання визначення сутності та ознак правової політики / Л. А. Музика // Форум права. – 2016. – № 1. – С. 202–206.
3. Селіванов В. Правова політика України / В. Селіванов // Право України. – 2001. – № 12. – С. 9.
4. Атаманчук Ю. М. Правова держава і громадянське суспільство / Ю. М. Атаманчук // Вісник Київського інституту бізнесу і технологій. – 2008. – № 1. – С. 3–7.
5. Почтовий М. М. Стадії, критерії ефективності, форми та функції правової політики держави: співвідношення понять у загальній теорії держави і права / М. М. Почтовий // Юридична наука. – 2014. – № 11. – С. 7–12.

Омельченко Вікторія Юріївна, асистент кафедри української філософії та культури філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філософських наук

PHILOSOPHIA PERENNIS ЯК МЕТОДОЛОГІЯ «РОЗУМНОГО ПІЗНАННЯ» ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

У межах цієї розвідки ми висуваємо гіпотезу, згідно з якою філософія є однією з найефективніших методологій розумного пізнання, що дає змогу як вивчати сутність соціальних відносин, так й обгрунтовувати мовою «сильних аргументів» значущість права. Філософія і є тією методологією «розуміння» (Г.-Г. Гадамер) [1], яка, з одного боку, здатна стимулювати якісний приріст «інтелектуального капіталу», а з іншого – вирішувати конкретні питання, зокрема в царині філософії права. Філософи, правознавці, політологи, соціологи, живучи в глобальному, відкритому світі, не мають права говорити мовою виключно «ідеальних теорій» та «абстрактних ідеалів», що чужі запитам і викликам бурхливої реальності. За

оцінкою знаного політичного філософа та філософа права О. Гьоффе, «філософія мусить цуратися як моральних повчань, так безпосереднього втручання в життя. Її справа – понятійне, аргументоване мислення і нічого окрім цього» [2, с. 240]. Наведений пасаж свідчить про ідейну спорідненість О. Гьоффе та Ґ. Геґеля, який застерігав філософів від такої небезпеки, як абстрактність, яку вважав найбільшим «гріхом» мислення. Так, «Філософія права» Ґ. Геґеля [3] відображає методологічну настанову, згідно з якою «конкретне» домінує над «абстрактним», завдяки чому вдається зберігати баланс між правом «яким воно є» і «яким воно має бути». Текст «Філософії права» не є ні повчанням, ні детальною інструкцією, це методологія розуміння першопричин тих чи інших похідних явищ [4]. Філософія є наукою з понятєво-категоріальним апаратом, із джерел якої виводять підставу на самостійне існування й інші галузі знань і наук. «Філософія, саме тому, що вона є проникненням у розумне, і є осягненням наявного і дійсного» [3, с. 53]. На відміну від юриспруденції, яка зводиться до роботи з протиріччями, філософія покликана вивчати глибинні засновки права і доводити їх достеменність у формі точного, конкретного, ясного поняття. Узагальнюючи, зазначимо, що філософія завжди зорієнтована на дійсність.

Філософії як методології «розуміння» значну увагу приділяє Г.-Г. Гадамер, який у роботі «Істина і метод» визначає найбільш суперечливі методологічні колізії, які виникають під час роботи з гуманітарним знанням. Це спроби представити методологію гуманітарного знання за «взірець» природничих наук, де домінує індуктивний метод, а мета визначена пізнанням закономірностей [1, с. 44]. Учений застерігає від такої методологічної «плутанини» і стверджує, що в гуманітарних науках «ідеалом має бути розуміння самого явища в його однократній та історичній конкретності» [1, с. 45]. Метою гуманітарного знання є пізнання чинників, які зумовлюють явища. Домінує процес «розуміння» в тексті, взаєморозуміння в діалозі, яке досягається шляхом проникнення до смислових пластів, що і є «мовним процесом» [1, с. 447]. Відповідно, герменевтика є не просто мистецтвом, а методологією «розуміння».

Прикладом цього слугують такі її підрозділи: філософія права, філософія політики, філософія бізнесу, які є тією практичною філософією, що сприяє якісному поступу соціогуманітарної стратегії розвитку України. Слушною є думка М. Мамардашвілі, що «ідеальне завжди має бути аспектом реального» [5, с. 203]. Отже, філософія – це дієва методологія «розуміння», що утверджує міждисциплінарний діалог між філософією і правознавством, соціологією і політологією, причому актуальні питання філософії права слід розглядати в масштабі соціогуманітарного дискурсу.

Цілком очевидно, що право – це не лише кодекси нормативних зведень, а й «дзеркало» усіх суспільних процесів, культури мислення спільноти, її позитивні аспекти й патології. Підтвердження цієї тези знаходимо у Б. Кістяківського (1868–1920), який зазначав: «існування права – не в статтях і параграфах законів, надрукованих у кодексах, не в судових ухвалах і не в інших постановах органів влади, дотичних до правових питань, а у свідомості як цілої суспільності, так і поодиноких її членів» [6, с. 98]. Загальновідомим є той факт, що базові категорії права – права-обов'язки, свобода-відповідальність – завжди є бінарними. Залишається відкритим питання, як раціональні приписи позитивного права зробити дієвими і значущими для людей. Як досягти «ефекту дієвості», не зловживаючи механізмом санкцій і заборон? Зрештою, ключове завдання права не зводиться лише до його нормотворчої функції, адже право працює із «живими людьми, а не соціальними манекенами» (М. Алексєєв) [7], право має бути значущим для людей, тільки тоді воно буде дієвим. Як примирити теорію писаних правил із практикою розумних дій – це і є одним із ключових питань філософії права. І. Кант стверджував, що держава щодо людини може застосовувати примус і різні норми імперативно-атрибутивного порядку, але в людини має залишатися право на те, аби з'ясувати підставу правочинності та легітимності рішення. Відповідно, І. Кант поруч із вимогою підкорення державному механізму боронить і межі людських прав, а саме вимогу розумної людини збагнути, наскільки той чи той вид примусу є правочинним. Людина, яка має сміливість послуговуватися власним розумом, здатна пізнати природу цієї правочинності. На сторінках роботи «Відповідь на питання: Що таке Просвітництво?» (1784) [8]

І. Кант наголошує на можливості публічно послуговуватися власним розумом щодо осмислення законодавств і висловлювати свої думки щодо його удосконалення [8, с. 34], застосовуючи свою здатність критичного судження в конструктивній формі. Так, до пріоритетних прав народу належить свобода друкованого слова, яка є єдиним «паладіумом» прав народу. У кожної свободи мають бути межі, аби вона не перетворилася на свавілля, і ці межі у філософсько-правовій концепції І. Канта є розумними. Зрештою, І. Кант твердить, що повага до права є безумовним обов'язком: «право людини має вважатися священним, яких жертв це не коштувало б владі» [8, с. 302]. Таким чином, І. Кант намагається обґрунтувати апріорну значущість правових принципів і проілюструвати спосіб застосування цих принципів щодо правової емпірії. Саме в розмаїтому масштабі філософії стає можливою як артикуляція, так і репрезентація онтологічних, а подекуди й метафізичних питань із царини філософії права. Філософія є однією з найефективніших методологій «розуміння», «потрактування», «тлумачення» філософії права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
2. Гьоффе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / О. Гьоффе. – Київ : Альтерпрес, 2003. – 264 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. Гегель ; пер. с нем. ; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
4. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zum Gebrauch fьr seine Vorlesungen) / Georg Wilhelm Friedrich Hegel. – Verlag : Suhrkamp Verlag, 2000. – 531 s.
5. Мамардашвили М. Сознание и цивилизация / М. К. Мамардашвили. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 288 с.
6. Кістяківський Б. Вибране / Б. Кістяківський. – Київ : Абрис, 1996. – 512 с.

7. Алексеев Н. Н. Введение в изучение права / Н. Н. Алексеев. – М. : Тип. Я. Г.Сазонова, 1918. – 184 с.

8. Кант И. Ответ на вопрос: что такое Просвещение? / И. Кант // Сочинения. В 6 т. Т. 6. – М. : Мысль, 1966. – С. 25–35.

Оніщенко Наталія Миколаївна, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академік НАПрН України, заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор

ЛЮДИНА І ПРАВО: КОНТЕКСТ СЬОГОДЕННЯ

Проблематика взаємозв'язку «людина–право» завжди знаходиться в центрі уваги представників юридичної, політичної, філософської, соціологічної думки. І це зрозуміло, оскільки право може бути «фортецею», захисником прав і законних інтересів, провідником у простір свободи, безпеки та правосуддя, дієвим чинником проти сваволі чиновників, а може існувати, на жаль, у «паперовому» форматі або на електронному носії, бути «холостим пострілом» у кращому сенсі. Отже, чого сьогодні прагне, вимагає від права людина? Що покладає на нього в контексті сучасних реформаторських змін? (Згадаємо хоча б медичну, пенсійну, освітню тощо реформи).

Важливого значення набуває в цих умовах дієвість права: відчуття захищеності кожним, гарантованості прав і законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, передусім тією, що становить потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави. Це не повний перелік наших очікувань від сучасного права. Успіхи демократичних перетворень залежать від того, наскільки право в суспільстві підтримується та поважається різними соціумами та кожним індивідом зокрема.

Отже, наші очікування від дієвості сучасного права (від якості медичного обслуговування до належних умов праці й

відпочинку), гарантований і забезпечений, відповідно до рівня цивілізованих держав, перелік прав – усе це, як і багато інших складових, є контекстом сучасного права. Правова проблематика, правова прогностика, програми правового розвитку, напрями формування сучасних правових систем завжди стосуються пов'язаних із ними політичних, економічних і соціальних процесів.

У внутрішньому правовому полі або в тому явищі, що відтворює сутнісні ознаки національного права, важливу роль повинні відігравати дієве право й ефективне правове регулювання. Такі правові характеристики – не менш важливі для зовнішнього правового розвитку, процесу взаємовпливу, взаємозбагачення, взаємообумовленості національних правових порядків. У зв'язку із цим, слід визначитися з тим, що правовий конструктив – украй важлива субстанція не тільки для внутрішнього національного розвитку, а й для зовнішнього процесу, пов'язаного із гармонізацією національних правових систем.

Сьогодні правовий конструктив може розглядатися у двохаспектному вимірі:

1) внутрішньому – щодо розвитку національних правових систем;

2) зовнішньому, навіть зовнішньоінтеграційному.

Зазначені напрями не є ізольованими, відірваними один від одного, а такими, що взаємоузгоджують і взаємодоповнюють один одного.

Покликанням, «місією» права, його «конструктивним» навантаженням є досягнення соціальної стабільності, а отже – належного соціального захисту в суспільстві. Саме ця правова категорія найбільш пов'язана з реалізацією завдань соціального розвитку, відображає стан й умови функціонування сучасного суспільства. Досить виразною в цьому аспекті є цитата з творчості Б. Кістяківського: «У нашій "багатій" літературі минулого немає жодного трактату, жодного етюду про право, які мали б суспільне значення. Наукові юридичні дослідження в нас, звичайно, були, але вони завжди складали надбання лише фахівців… І тепер, в тій сукупності ідей, з якої складається світогляд нашої інтелігенції, ідея права не відіграє жодної ролі. Література є саме свідком цієї прогалини в нашій суспільній свідомості» [1, с. 110]. Отже, право пов'язане з глибинними потребами й інтересами людей щодо впорядкування громадського

та приватного життя відповідно до їх загальної волі. Воно повинно містити в собі права та свободи особистості, гуманізм, соціальну справедливість, історичну стійкість і надійність суспільних процесів, відповідати ідеалам людиноцентризму.

Від ефективного впровадження та реалізації настанов конструктивного права, безумовно, залежатиме виконання демократичною державою ролі соціального арбітра, «улаштовувача справ багатьох», її здатність знімати соціальне напруження, уникати гострих соціальних конфліктів тощо. Якщо право не виконує цих завдань, його настанови підлягають переосмисленню і перегляду.

Розглядаючи процеси реформування, реформаторські трансформаційні зміни, цілком зрозуміло, що належне бажано і необхідно віддавати такому явищу соціальної дійсності, як право. Це об'єкт реформування (від досконалості права, його дієвості залежить результативність проведення реформ. З іншого боку, право – це чинник, засіб реформування суспільних відносин і відображення досягнутих результатів, а також їх унормування та відповідне закріплення. Отже, виникає закономірне питання: як визначати потенційні можливості права, його здатність до ефективного впорядкування суспільних відносин, його регуляторні властивості в умовах сьогодення, його якості в контексті верховенства. На наш погляд, саме відповідь на ці, а також інші питання правового розвитку здатний надати або принаймні прокоментувати науковий напрям, пов'язаний із правовою аналітикою.

Правова аналітика не вивчена в сучасному правовому науковому доробку. Утім цей напрям є вкрай важливим для виявлення «можливостей», «потенцій», дієвості та конструктиву нормативно-правових актів, а отже, прогнозування ефективності права загалом. Саме ця категорія очікувано стане предметом найближчого наукового пошуку й доробку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кистяковский Б. А. В защиту права (интеллигенция и правосознание) // Вехи. Интеллигенция в России (1909–1910 гг.). – М., 1991. – С. 110.

Осадько Олеся Юріївна, провідний науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Вивчення соціально-психологічних механізмів самоідентифікації особистості у сфері політико-правових відносин є актуальним як для розв'язання проблем розбудови демократичного суспільства в Україні, так і для визначення шляхів психологічної допомоги людям, які переживають труднощі у громадянському самовизначенні.

Є два наукові підходи у вивченні питань становлення політико-правової ідентичності (ППІ) особистості: змістовий і процесуальний. У першому, «змістовому», здійснюється констатація тих настроїв, уявлень і настанов, які актуалізувалися в досліджуваних у ситуації опитування (О. Грицай, Н. Крилова, М. Ніколко, В. Носевич та ін.). У другому, «процесуальному», підході виявляються динамічні характеристики процесу ідентифікації особистості – статус її ідентичності. Статус ідентичності – це не етап і не рівень розвитку суб'єктивної моделі дійсності, а саме динамічні ознаки того, як відбувається процес конструювання особистістю себе в соціальному світі (Дж. Адамс, Т. Гаврилова, Дж. Марсіа, С. Татарко та ін.).

Переваги процесуального підходу до вивчення проблем особистісної ідентифікації полягають у тому, що поряд з даними про наявні в досліджуваних уявлення про себе-у-світі, здійснюється аналіз взаємозв'язків цих персональних конструктів. Під час інтерактивного опитування (напівструктурованого інтерв'ю) виявляються ознаки внутрішньої або зовнішньої детермінованості уявлень, їх інтеграційний потенціал (відкритість до засвоєння альтернатив). Виокремлені на перетині цих критеріїв статуси ідентичності відображають ті способи, якими особистість обмежує реалізацію

своїх можливостей шукати та розв'язувати проблеми самоідентифікації.

На відміну від «змістового», «процесуальний» підхід розкриває не тільки вміст і структуру уявлень людини про себе і світ, а й виявляє особистісні обмеження, що перешкоджають динамічному і стабільному розвитку системи ставлень людини до дійсності. Для виконання завдань оптимізації становлення ППІ особистості перспективним є саме вивчення динамічних характеристик процесу самоідентифікації суб'єкта у сфері політичної та правової дійсності.

Мета дослідження – вивчення динамічних характеристик процесу політико-правової ідентифікації особистості та визначення соціально-психологічних чинників, що впливають на актуалізацію різних статусів особистісної ідентичності.

Методи дослідження:

– теоретичний аналіз наукових розробок проблеми самоідентифікації особистості;

– проведення тематичних фокус-груп та індивідуальних глибинних інтерв'ю, спрямованих на вивчення статусу ППІ респондентів, а також прийнятих ними патернів розв'язання проблем політико-правового плану;

– теоретичний аналіз емпіричних даних з метою встановлення причин і виявів виникнення особистісних самообмежень у процесі становлення ППІ.

Дослідження тривало протягом 2016–2017 років; учасниками були 138 осіб віком 14–48 років. Під час роботи фокус-груп виявлялися суб'єктивні оцінки й особливості переживання учасниками тих політико-правових рішень влади, які вони обирали для обговорення. Гайд створювався на основі методики діагностики статусів ідентичності Дж. Марсії (питання напівструктурованого інтерв'ю, що стосуються політико-правових уявлень і переконань респондентів). Глибинне інтерв'ю проводилося з тими учасниками фокус-груп, у яких виявлялися контрастні статуси ППІ. Із цими досліджуваними обговорювалися не тільки їх ставлення до наявної та бажаної політико-правової дійсності, а й вибрані ними сценарії життєздійснення, готовність обговорювати свої

політичні погляди з інакодумцями, цілі та переживання, що визначають способи їх взаємодії з ідейними опонентами.

Теоретичний аналіз емпіричних даних засвідчив, що між досліджуваними з різними статусами ППП є суттєві статистичні відмінності в їх ставленні до обговорення політико-правових проблем з оточенням і в суб'єктивно прийнятих ними цілях такого обговорення. Так, респонденти зі статусом «досягнення» ідентичності (15 % вибірки) не уникають таких розмов, убачають в них можливість порозумітися, навіть якщо ніхто з учасників не змінить своїх уподобань. На противагу цій групі досліджуваних, решта респондентів зазначають, що вони «не хочуть і не можуть» обговорювати свої політико-правові вподобання, а тим більше з тими, хто їх не поділяє.

Виявлено певні відмінності в тому, як респонденти кожної із цих груп обґрунтовують свої прагнення не вступати в розмови про політико-правові проблеми. На перший план серед аргументів у групі «дифузної» ідентичності (52 %) виходить посилання на труднощі висловити і захистити свої переконання; представники групи «мораторію» ідентичності (18 %) переважно керуються ідеєю «не порушувати болючих питань», «не ятрити рани»; а респонденти зі статусом «прийнятої» ідентичності (15 %) спираються на негативний досвід своїх спроб переконати ідейних опонентів у правоті власної позиції (в колі однодумців вони також не схильні обговорювати те, що «всім очевидно»).

Отже, доходимо таких висновків:

1. Наявність двох дослідницьких підходів до вивчення проблем політико-правової ідентифікації особистості дає підстави розглядати цей соціально-психологічний феномен як через характеристики вмісту свідомості, так і через характеристики динаміки її розвитку.

2. Питання оптимального вмісту політико-правової свідомості особистості залишається предметом х дискусій, а оптимальність процесу становлення системи ставлень людини до дійсності описується більшістю дослідників як співдія інтенцій самоздійснення та саморозвитку.

3. Виявом повноцінної реалізації цих інтенцій є статус «досягнення» ідентичності, який представлено в 15 %

досліджуваної вибірки. У більшості респондентів (52 %) виявляється статус «дифузної» ідентичності: вони відкриті інформаційним впливам, але блокують інтенцію дослідження альтернатив, виявлення та засвоєння смислових суперечностей.

4. Будь-які варіанти «захисту особистості від розвитку» руйнують її біопсихосоціальне благополуччя і створюють підґрунтя для порушення контакту з дійсністю. Тому для актуалізації в досліджуваних статусу «досягнення» політико-правової ідентичності їх необхідно залучати до спільної рефлексивно творчої діяльності, під час якої створюються умови для усвідомлення, аналізу та модернізації тих персональних конструктів, через які відображується та перетворюється соціальна дійсність.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні й апробації таких форм організації спільної діяльності в групі, які сприятимуть становленню ППІ її учасників.

Островська Богдана Василівна,
доцент кафедри права Київського національного лінгвістичного університету, кандидат юридичних наук

ПРАВО БУТИ ЛЮДИНОЮ І ПРАВО НА ЖИТТЯ

Поняття людини є фундаментальним для багатьох наук, зокрема права. Воно закладено в основу всіх міжнародно-правових актів як універсального, так і регіонального рівнів (конвенцій, декларацій, резолюцій тощо). Саме тому в теорії права поняття «людини» (як біологічної і соціальної істоти) має бути визначено точно й однозначно.

У міжнародному праві не існує уніфікованого визначення цього поняття, що надає можливість на рівні національного законодавства трактувати його довільно. Саме тому врегулювання на міжнародному рівні єдиної термінології допоможе уникнути розбіжностей, які є на національному рівні для вирішення проблемних питань прав людини.

У документах, що стосуються прав людини, вживають різні терміни для позначення поняття «людина», зокрема:

human, human being у значенні людської істоти (як біологічна категорія*)* та *person* у значенні людини як особи, частини соціуму (як соціальна, філософська категорія).

Такі поняття використано в Загальній декларації прав людини (1948), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966), Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (1997), Конвенції про права інвалідів (2006), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Декларації прав дитини (1959), Конвенції про права дитини (1989), Американській конвенції про права людини (1969) та інших міжнародних документах.

Поняття «людина» є комплексною науковою категорією, а тому не може обмежуватися суто юридичним змістом. Однозначне наукове визначення поняття «людина» є комплексним міждисциплінарним завданням для правової науки, філософії, філології, біології, медицини, ембріології тощо. Від правильного визначення поняття «людина» залежить підхід до розуміння сутності низки проблем, що мають юридичне значення (проведення наукових експериментів, абортів, активної та пасивної евтаназії тощо). Однозначне тлумачення цього поняття дасть змогу уникнути суперечностей з приводу легальності вищезазначених дій.

Питання права людини на життя повинно ґрунтуватися на поняттях «людина» і «життя» (їх змісті, межах, можливості примусового чи добровільного обмеження тощо), оскільки позитивним обов'язком кожної держави є захист життя людини. Позбавлення людини її права жити (унаслідок наукової недосвідченості) принижує людську гідність, оскільки життя є природним процесом, який не може залежати від волі законодавців, а право на життя є вродженим, не набутим природним правом людини.

Прив'язка поняття «людина» до суб'єктивного моменту виникнення життя (залежно від національного законодавства країн світу) та до моменту народження є науково хибною концепцією. Оскільки не існує моменту, коли дитина в утробі (на пренатальній стадії свого розвитку) стає людиною. Так само і момент народження не є початковою фазою перетворення «нелюдини» на людину та не змінює біологічний статус

людини. Упродовж життя також не існує моменту перетворення людини на особу. Аналогічно не може бути й зворотного процесу, за яким людина переставала б такою бути (наприклад, під час вегетативної коми). Невизначеність поняття, хто ж є «людина», позбавляє її права на захист у найвразливіші періоди її життя. Саме тому потребує закріплення не лише правовий статус ембріона (плода), а людини загалом.

Життя як процес триває як до, так і після народження, припиняється лише смертю людини**.** А тому протягом кожного із цих періодів людина має право називатися «людиною».

Тому юридична однозначність цього поняття має ґрунтуватися виключно на об'єктивних наукових даних про людину, які мають бути покладені в основу міжнародного законодавства, що дасть змогу уникнути розбіжностей у його тлумаченні. Тоді міжнародні документи будуть мати універсальний характер, а рішення міжнародних органів будуть обов'язковими для виконання всіма країнами, які підпадають під їх юрисдикцію.

Павленко Сергій Олексійович,
провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Оперативно-розшукова діяльність як особливий різновид юридичної науки (насамперед кримінального судочинства) хоча й охоплюється загальною (методолого-методичною) частиною юридичної психології, проте є відокремленим видом правозастосування з притаманним тільки йому спеціальним законодавчим регулюванням, особливими цілями, напрямами та завданнями, специфічними суб'єктами й об'єктами діяльності, спеціальними силами, заходами, формами, методами, засобами тощо. Отже, зазначена діяльність істотно відрізняється від усіх інших споріднених видів діяльності. Саме це й зумовлює

потребу в окремій галузевій психології, якою визнано психологію оперативно-розшукової діяльності (ОРД) [1, с. 11].

З огляду на це, слушною є позиція окремих дослідників [1; 2], які визначають оперативно-розшукову психологію як галузь юридичної психології, що вивчає факти, закономірності й механізми людської психіки у сфері оперативно-розшукових відносин і реалізації ОРД.

Ретроспективний аналіз свідчить, що використання психологічних знань в ОРД здавна привертало увагу теоретиків і практиків, зокрема, науковим підґрунтям є праці К. І. Сотоніна «Нариси кримінальної психології» (1925); С. В. Познишева «Кримінальна психологія. Злочинні типи» (1926); М. Н. Гернета «У в'язниці. Нариси тюремної психології» (1927); Ю. Ю. Бехтєрева «Вивчення особистості ув'язненого» (1928) та ін. У цьому контексті слід згадати і про основоположні творчі праці вчених у галузі ОРД А. І. Алексеєєва, А. Ф. Возного, А. К. Семенова, Г. К. Синілова, В. Ю. Фролова, В. А. Черепанова, у яких було закладено вихідні принципи розроблення психології ОРД.

Нині в Україні вже є значна кількість опублікованих робіт з досліджуваного питання. На жаль, більшість спеціальних досліджень у цьому напрямі ґрунтується переважно не на конкретних наукових даних відповідного психологічного характеру, а лише на власному професійному досвіді чи погляді окремих авторів [3; 4]. Вони спрямовані на вирішення обмеженого кола однотипних загальнопсихологічних питань ОРД, що охоплюють, здебільшого, лише один з її компонентів – суб'єктів [1, с. 68].

Деякі дослідники [5] стверджують, що сучасна оперативно-розшукова психологія має досить розгалужену систему наукових знань. А предмет оперативно-розшукової психології повинен вивчати як загальну частину оперативно-розшукової психології (поняття, предмет і система оперативно-розшукової психології; методологія оперативно-розшукової психології; психологічна характеристика оперативно-розшукової психології і її професійна мотивація; психологія оперативно-розшукового мислення; психологія професійного ризику суб'єктів ОРД; психологія спілкування в ОРД;

психологія рішень і дій суб'єктів ОРД; психологічна структура особистості суб'єктів і учасників ОРД; психологія професійної підготовки і навчання), так і особливу частину оперативно-розшукової психології (психологічні основи оперативно-розшукової методики і тактики протидії злочинності; психологія практичних методів ОРД; психологія рольових функцій під час конфіденційного співробітництва із суб'єктами ОРД; психологія оперативно-розшукових комбінацій; психологія тактичних операцій в ОРД; психологія окремих оперативно-розшукових заходів; психологія документування злочинної діяльності тощо).

Характерною особливістю оперативно-розшукової психології є те, що психологічні закономірності та механізми трансформуються в ній як засоби практичного здійснення конкретних напрямів ОРД. Основне її призначення можна окреслити використанням психологічних засобів виконання юридичних завдань.

Оперативно-розшукова психологія становить основу створення цілісної системи використання специфічних (щодо зазначеної діяльності) психологічних закономірностей, які утворюються й функціонують на рівні психіки всіх осіб, залучених у процес особливих відносин, що виникають під час здійснення ОРД та продуктивно реалізуються за такими напрямами:

1) діагностування, оцінка, формування й підвищення рівня професійно-психологічної готовності кандидатів та складу оперативних підрозділів правоохоронних органів і негласних працівників до успішного виконання завдань ОРД;

2) виявлення та використання у процесі здійснення ОРД індивідуально-психологічних особливостей її об'єктів;

3) пізнання та врахування під час проведення ОРД психологічних чинників й особливостей, що є органічною частиною оптимізації окремих оперативно-розшукових заходів (прийняття до уваги їхньої потенційної психологічної насиченості);

4) упровадження психологічного інструментарію (засобів, методів, технологій) для виконання стратегічних завдань ОРД (попередження, розкриття злочинів тощо);

5) напрацювання системи теоретико-прикладних рекомендацій у напрямі визначення шляхів удосконалення теорії та практики ОРД [2, с. 68–69].

Теоретичне підґрунтя цієї психології становлять основи загальної, соціальної та практичної психології, вихідні методолого-методичні аспекти юридичної психології, а також окремі наукові положення й висновки соціології, кримінології, управління, кримінального права, кримінального процесу, теорії та практики ОРД.

Методологічну основу оперативно-розшукової психології становить комплекс загальнопсихологічних і спеціальних принципів: діалектичного розвитку людської психіки, єдності соціального та біологічного, свідомості й діяльності, індивідуального та громадського, детермінізму і системності.

Отже, можна констатувати, що нині сформовано певне теоретичне та прикладне підґрунтя практичного використання психологічних закономірностей в ОРД. Це підґрунтя має обмежений характер, оскільки воно відповідає одному з вищезазначених складових психологічної структури ОРД, тобто спрямоване на розв'язання проблем психології професійної праці суб'єктів ОРД, не охоплюючи такі основні елементи цієї діяльності, як об'єкти ОРД, заходи, методи й засоби її здійснення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бараненко Б. І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина : навч. посіб. / Б. І. Бараненко. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. – 272 с.

2. Охріменко І. М. Психологія оперативно-розшукової та слідчої діяльності / І. М. Охріменко // Юридична психологія та педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 67–77.

3. Олексієнко С. Б. Особистісний розвиток правоохоронця в умовах оперативно-розшукової діяльності / С. Б. Олексієнко // Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2008 р.). – Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 21–22.

4. Запорожцева Г. Є. Проблеми функціональної професійно-психологічної підготовки працівників оперативних підрозділів ОВС / Г. Є. Запорожцева, Є. Г. Запорожцев // Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2008 р.). – Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 85–87.

5. Синилов Г. К. Введение в оперативно-розыскную психологию [Электронный ресурс] / Г. К. Синилов. – Режим доступа: http://yurpsy.com/files/xrest/2/115.htm. – Загл. с экрана.

Павлишин Олег Володимирович, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ І СТРУКТУРА СЕМІОТИКИ ПРАВА

Останніми роками дедалі актуальнішими стають семіотичні розвідки, присвячені аналізу правової реальності, їхня затребуваність зумовлена активним пошуком метаюридичних підстав інтеграції сучасної правової теорії. Міждисциплінарні дослідження права з позицій семіотики складають конкуренцію багатьом іншим підходам і сприяють розв'язанню важливих проблем філософсько-правової науки, мають практично ціннісні для юриспруденції результати. Важливе значення для оформлення автономного статусу семіотики права мали дослідження в цій галузі й організаційні зусилля Б. С. Джексона, Р. Кевелсон, Я. М. Брокмана, А. Вагнер, Дж. М. Балкіна, Д. Карцо та ін. У другій половині 1980-х років західно орієнтована семіотика права як самостійна наука нарешті здобула світове визнання – щорічно в різних країнах проводяться предметні й тематичні круглі столи, з 1987 року видається Міжнародний журнал із цієї галузі знань «International Journal for the Semiotics of Law» (попередня назва – «Revue internationale de Sйmiotique juridique»), який з 1999 року видають щоквартально. Паралельно розвиваються й інші форми співпраці та координації роботи як авторів журналу (тематичні збірки праць, переклади фундаментальних творів, колективні монографії), так і незаангажованих у процес підготовки видання дослідників у цій галузі. Семіотико-правові дослідження розвивають і збагачують філософсько-правову методологію на сучасному етапі її розвитку. Фіксація прикладів семіотико-правового аналізу у творах, присвячених окремим елементам правової реальності, створює широку історико-філософську й

теоретичну основу для розробки категоріального апарату семіотики права в новітній період.

Таким чином, з другої половини ХХ ст. простежується застосування теоретико-методологічного апарату семіотики в процесі аналізу проблем соціально-правового характеру та поступове зародження семіотики права як науки. Сучасна юридична думка дедалі більше використовує евристичні та категоріально-термінологічні можливості семіотичного підходу для дослідження правової реальності. Юридичні явища та процеси відображаються за допомогою нових засобів виразності, нової мови, структурних кодів, які необхідно розглядати на підставі та за допомогою семіотико-правової методології, яка видається однією з найбільш перспективних у сучасному філософсько-правовому дискурсі.

Осмислення специфіки правової діяльності в контексті постнекласичних методологічних підходів сприяє новим, більш адекватним формам правового пізнання. Актуальність означеної проблематики посилюється ще й важливістю здійснення законодавчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності в нових умовах, коли трансформація права засвідчила становлення нових першооснов правової теорії – юснатуралістських, принципово відмінних від попередніх визначальних засад юриспруденції в Україні.

Філософія права вивчає глибинні засади взаємодії людини і права – ті засади, на яких будується право як загальнолюдське явище. Тут може стати в нагоді потенціал семіотики права, оскільки семіотичний аналіз права розкриває внутрішні механізми його функціонування з урахуванням особливостей людського сприйняття та моделювання світу. Правовій реальності, яка є змістовно багатим і структурно складним утворенням та відображає особливості людського сприйняття світу, а також об’єктивні закономірності співіснування людей в соціумі, теж властива символічність. Семіотичні дослідження правової реальності спрямовані розкрити внутрішню логіку її організації.

Водночас у цій галузі знань, як і в загальній семіотиці, чимало проблем, переважно методологічного характеру. Зокрема, невирішеними є питання про те, якими повинні бути теоретичні засади семіотики права, щоб виявити нові закономірності функціонування права на різних рівнях, тобто

яку теорію брати за основу у процесі дослідження правового буття, як співвідноситься семіотико-правовий підхід з парадигмальними для філософії права типами праворозуміння тощо. Міждисциплінарний характер семіотики надає їй значні можливості у вивченні права, утім реалізація такого потенціалу потребує розробки теоретико-методологічної основи, яка б відповідала специфіці та завданням семіотики права, що може розглядатися як галузь міждисциплінарних досліджень, самостійна наука, філософсько-правовий напрям, методологічна парадигма філософсько-правових досліджень, знакова теорія права і, власне, знакова структура правової реальності, тобто, залежно від контексту, в це поняття вкладають певний зміст, а цей термін вживається у відповідному спеціальному значенні.

На підставі вивчення праць науковців сформулюємо власне бачення конститутивних засад семіотики права. Насамперед семіотика права – це автономна наука, що сформувалася в другій половині XX ст. на основі особливої галузі міждисциплінарних досліджень права як знакової системи, головною метою яких є аналіз його знакової системної та структурної організації, а також сутності, властивостей, відношень та закономірностей функціонування правових знаків. В одному зі значень, яке видається найбільш важливим, семіотика права є раціональною методологічною парадигмою дослідження права, що продовжує та розвиває намагання об'єктивно описати знакові структури. Семіотику права, крім того, трактують як знакову теорію, у якій право розглядається як засіб зберігання, опрацювання та передавання інформації в суспільстві, або теорію, яка розглядає природу та логіку права з позицій знаковості як ключової його характеристики. З огляду на альтернативний досвід вживання цього поняття у зв'язку із семіотичними дослідженнями інших соціокультурних феноменів, слід ураховувати також використання терміна «семіотика права» для позначення специфічної знакової організації правової дійсності, тобто визначення і розуміння права як знакової системи.

Якщо об'єктом семіотики є світ у його знаковому відображенні, та частина (вимір) реальності, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта в межах цієї галузі знань, то кожна «галузева» семіотика має власний спеціальний об'єкт.

Об'єкт семіотики права – правова реальність у її знаковому відображенні. Предмет семіотики права утворюють загальні принципи знакової організації права, закономірності його розвитку та функціонування як знакової системи, синтактичні, семантичні та прагматичні відношення між правовими знаками, правовими феноменами та носіями правосвідомості.

Фундаментальне й детальне дослідження правової реальності за допомогою теоретико-методологічного апарату й інструментарію семіотики може виявити взаємозв'язки та відношення, які розкривають особливості взаємодії людини і права, допомогти зафіксувати загальносеміотичні закономірності, які відображені у правовій сфері. Таким чином, проблема виявлення та фіксації знакових закономірностей функціонування й розвитку права відкриває нові напрями і перспективи філософсько-правових досліджень, а семіотика права може розглядатися не лише як міждисциплінарна галузь знання про право, а й як теоретико-методологічна парадигма філософсько-правового дискурсу та побудована на її основі відповідна знакова теорія права.

Якщо застосувати відомий підхід загальносеміотичної структуризації до сфери правових явищ, то йдеться про існування трьох основних аспектів семіотики права – комунікативного, структурного та соціального. У першому випадку в центрі семіотико-правового дослідження знаходиться шлях від змісту до форми права, схожий на специфіку формування інформаційних повідомлень у процесі правової комунікації. У другому випадку вивчають формальні, структурні аспекти правового буття, які відображають процес руху від форми до змісту, що відповідає процесу тлумачення нормативно-правового акта, вираженого в юридичній кваліфікації. Третій аспект спрямування семіотики права досліджує різноманітні контексти функціонування правових знаків, що використовуються в регламентованому нормами права суспільному житті.

Аналізуючи принципові теоретичні засади та напрями розвитку цієї нової самостійної науки на підставі ідей Ч. В. Морріса, у структурі семіотики права, як і загальної семіотики, можна виокремити: 1) синтактику права, яка досліджує відношення між правовими знаками; 2) семантику

права, що досліджує відношення між знаками та правовими явищами, які вони позначають; 3) прагматику права, яка досліджує відношення людини – суб'єкта права до правових знаків, які вона використовує.

Спираючись на традицію виокремлення у структурі правової реальності певних рівнів (С. І. Максимов та інші), можна розглядати семіотику права крізь призму такого розмежування й визначити основні напрями її теоретико-методологічної концептуалізації, кожен із яких присвячений знаковому аналізу різних форм буття права (у їх розгортанні від абстрактних форм сутності до конкретних форм існування): 1) семіотика ідеї права (правових принципів) – дослідження знакової організації на рівні правових принципів, ідей та ідеалів як вираження природно-правових першооснов, відображених у правосвідомості; 2) семіотика закону (норм права) – аналіз зв'язків і закономірностей функціонування знаків, які мають формально-нормативний вияв у тексті закону; 3) семіотика правового життя (правових відносин) – вивчення специфіки знакових форм правового життя у процесі соціальної взаємодії.

Пакліна Тетяна Олександрівна,
ад'юнкт кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ МОТИВАЦІЇ НЕОБЕРЕЖНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Глибоке проникнення наукового психологічного знання в усі сфери людського буття зумовлює нагальну необхідність його використання за конкретними напрямами соціальної практики, зокрема, е юридичній діяльності. Вивчення психологічних явищ у правовій сфері дає змогу формувати інформаційні масиви, які стосуються детермінант правової поведінки та психологічної характеристики її суб'єктів – мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, що сприяє конкретизації суб'єктивної сторони правопорушень.

Слід зазначити, що певні аспекти суб'єктивної сторони необережних правопорушень, а саме вини (умисної та необережної), мотиву, цілі тощо, розглянуто в роботах відомих

учених. Однак проблему мотивації необережних правопорушень неоднозначно трактують у науковій літературі. Деякі вчені категорично заперечують наявність усвідомленого мотиву в необережних злочинах. Інші, вважаючи, що мотивація аналізованій категорії правопорушень таки притаманна, заперечують необхідність диференціації мотиву вчинення правопорушення та мотиву, який передує суспільно небезпечній поведінці.

Зокрема, С. Л. Рубінштейн, аналізуючи мотивацію вчинку, зазначав: «Мотив людських дій може бути пов'язаний з їх метою, оскільки мотивом є спонукання або прагнення її досягти. Але мотив може відокремитися від мети і переміститися 1) на саму діяльність (що буває в грі) і 2) на один з результатів діяльності. У другому випадку побічний результат дії стає їхньою метою» [1, с. 125].

Вивчаючи вагомість мотиву в поведінці правопорушника, В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько дійшли висновку, що «вольові дії здійснюються відповідно до певних мотивів. До мотивів можуть бути віднесені: почуття, прагнення, звички тощо. У своєму розвитку мотиви проходять певні етапи: 1) потяг (вихідний момент у розвитку мотивації волі; характерний для дітей раннього віку і пов'язаний з елементарними почуттями задоволення й невдоволення); 2) прагнення (незадоволена потреба починає усвідомлюватися у вигляді незрозумілого прагнення до певного об'єкта); 3) бажання (чітко визначене уявлення мети; бажання належить до майбутнього); 4) хотіння (до уявлення мети приєднується уявлення і про засоби її досягнення); 5) «боротьба» мотивів (стан внутрішнього коливання; завершується перемогою якого-небудь одного бажання). У «боротьбі» мотивів зіштовхується «треба», «не хочу», «хочеться», «не слід», «бути чи не бути» [2, с. 34].

Відповідно до чинного КПК України, *мотив злочину* – це обумовлене певними потребами чи інтересами, усвідомлене особою внутрішнє спонукання, яке викликає в неї намір вчинити злочин. Будь-яка усвідомлена вольова діяльність людини завжди мотивована, тобто в її основі лежить певна потреба, яка ініціює, спонукає, інколи провокує особу на вчинення того чи іншого діяння. Мотив учинення злочину вирізняється своїм асоціальним змістом і спрямованістю [3, с. 79].

Саме тому доцільно звернути дослідницьку увагу на окреслення мотиву, цілі та емоцій як наріжних компонент психологічного ставлення особи до діяння, складової вини. Мотив (від лат. *movere* – надавати руху, штовхати) – психічне переживання, що спонукає та визначає вибір людиною конкретної моделі поведінки. Саме мотив і ціль у їх єдності з виною утворюють суб'єктивну сторону кримінального правопорушення.

У мотивах і цілях поведінки відображаються дефекти правових установок та орієнтації осіб, які вчинили вбивство через необережність. Суспільно деформованою виявляється не стільки мета, скільки засоби її досягнення.

Із цього приводу вважаємо досить слушними міркування П. С. Дагеля, який зазначав: «Необережні дії суб'єкта мають свідомий вольовий характер, відповідно, є мотивованими і цілеспрямованими…» [4, с. 59–60]. Науковець зауважував, що саме мотив і ціль відображають соціальну позицію особистості, її ставлення до суспільних інтересів, до інших членів суспільства. Мотив характеризує психологічне джерело, психологічну причину діяння, а ціль – спрямованість діяння на досягнення певного результату [4, с. 59].

Іншу позицію обстоює С. В. Землюков: «У необережних злочинах мотив не охоплює здійснені зміни, ціль або "не досягається", або "передосягається". Злочинна шкода є випадковою для суб'єкта, позбавлена "суб'єктивного змісту". З огляду на це необережні злочини більше відповідають поняттю поведінки. Заподіяні під час вчинення необережного злочину шкідливі зміни пов'язані із суб'єктом через дію, а не через суб'єктивну сторону. Тому щодо необережних злочинів не може йтися і про результат..» [5, с. 125].

Водночас, згідно з позицією В. Є. Квашиса, «наслідки в разі необережного діяння настають не з волі суб'єкта, не є складовою його мотиву й цілі, а навпаки, частіше суперечать загальній спрямованості його дій». Таку думку поділяє й О. І. Рарог, зазначаючи: «У необережних правопорушеннях вмотивованість поведінки особи ніколи не поширюється на суспільно небезпечні наслідки, оскільки вони не є засобом задоволення потреб, що лежать в основі необачної поведінки. Мотиви необачної поведінки знаходяться за межами складу необережного злочину, тому ніколи не вводяться законодавцем

до складу необережних злочинів і не є злочинними мотивами» [6, с. 110–111].

Таким чином, деякі науковці категорично заперечують наявність усвідомлюваного мотиву в необережних злочинах. Інші ж, заперечуючи необхідність диференціації мотиву вчинення злочину, який передує суспільно небезпечній поведінці, припускають, що цій категорії правопорушень мотивація все ж таки притаманна.

З огляду на зазначене, вважаємо, що вивчення осіб, які вчинили необережні злочини, має бути комплексним, оскільки поведінка людини детермінована змістовно-структурними компонентами особистості та соціальним середовищем, у якому ці компоненти сформовані. С. Л. Рубінштейн слушно зауважував, що в таких осіб «...психічні процеси проходять відразу на декількох рівнях, і вищий рівень завжди існує лише невід'ємно від нижчого. Мислити однопланово, шукати мотиви вчинку тільки в одній площині – значить свідомо позбавляти себе можливості розуміти психологію людей і пояснити їхню поведінку» [1, с. 33].

У більшості випадків, вчиняючи вбивство через необережність, особа усвідомлює злочинний характер своїх дій лише після настання смерті потерпілого, запевняючи, що не бажала таких наслідків. У зв'язку із цим лише мотив надає можливість зрозуміти причини такого діяння, а також психологію особистості й ступінь її вини. І саме він допомагає відокремити необережні правопорушення від умисних.

Отже, злочинній необережній поведінці мотивація притаманна, і вона відображає суб'єктивну причину суто необережного діяння. Зокрема, у мотиві виявляється соціальна позиція особи, її внутрішні, не завжди адекватно усвідомлені, психологічні установки, які стають каталізатором майбутньої злочинної поведінки. Мотив у таких осіб формується впродовж певного часу під впливом зазначених установок, актуалізується під час виникнення ситуації або ж під впливом алкоголю чи наркотичних засобів (унаслідок блокування установок вищого рівня), що сприяють його реалізації. Тому під час учинення вбивства через необережність особа діє цілком умотивовано, усвідомлює наслідки своїх дій чи бездіяльності, що виключає посилання на небажання настання шкідливих наслідків як таку, що пом'якшує відповідальність, обставину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб : Питер, 2000. – 712 с.
2. Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Харків : Право, 2008. – 240 с.
3. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ : Ін Юре, 2003. – 1196 с.
4. Дагель П. С. Криминологическое значение субъективной стороны преступлений / П. С. Дагель // Советское государство и право. – 1966. – № 11. – С. 85–89.
5. Землюков С. В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда / С. В. Землюков. – Новосибирск : Изд-во НГУ, 1991. – 242 с.
6. Рарог А.И. Настольная книга судьи по кваліфікации преступлений : практ. пособие / А. И. Рарог. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 224 с.

Палюх Андрій Ярославович, здобувач ступеня вищої освіти магістр Національної академії внутрішніх справ

ЧУТКИ ЯК ВИЯВ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН

У сучасних політичних умовах існування нашої держави актуальним є питання аналізу соціально-психологічних феноменів масової свідомості громадян. Зазначене зумовлює звернення до відомого в соціальній психології явища чуток. Чутки – це неточна, недостовірна інформація, що виникає внаслідок багаторазової інтерпретації якогось факту, події чи явища. Для натовпу чутки є найбільш поширеним типом інформації. Вони надають значення ситуації, яку люди не розуміють, і допомагають підготуватися до дії.

Науковці, характеризуючи чутки, визначають такі їхні соціально-психологічні характеристики: 1) чутки подаються як інформація, що відповідає дійсності; 2) чутки – емоційно

забарвлена інформація, оскільки для натовпу тільки такий тип повідомлень є засобом впливу.

Чутки, що розповсюджуються серед натовпу, найчастіше спрямовані на те, щоб збуджувати емоції людей, які є учасниками масового зібрання. Вони не спрямовані на когнітивну сферу учасників натовпу та не призначені для аналізу події. Вони обумовлюють короткочасний виплеск емоцій. Чутки виконують роль необхідного зв'язку у великій спільноті, інтерпретуючи події, що відбуваються.

Для працівників правоохоронних органів важливим є своєчасне виявлення емоційної насиченості чуток у натовпі, визначення меж їх розповсюдження. Визначення правоохоронцями інтенсивності та динаміки чуток може допомогти дійти висновків про панівні настрої в конкретній соціальній спільноті та, відповідно, змоделювати подальші тактичні дії.

Факт появи чуток є свідченням того, що існує інтерес громади до певної соціальної проблеми і що цей інтерес не задовольняється засобами масової інформації. Брак повноцінної інформації заповнюються фактами індивідуального трактування кожної людини, яка входить у натовп. Інформація, яка передається у вигляді чуток, характеризується незрозумілістю та не доступна для перевірки.

У процесі передання чуток використовуються два паралельні способи викривлення інформації:

– чутки стають більш лаконічними, легко сприймаються і передаються. Інформація стає конкретнішою, емоційнішою, втрачається її точність;

– інформації супроводжується перебільшеннями. Фраза стає коротшою, але погроза, що в ній міститься, підсилюється.

За критерієм впливу на масову свідомість визначають такі типи чуток:

– чутки, що збуджують суспільну думку;

– чутки, що провокують асоціальну поведінку;

– чутки, що руйнують соціальні зв'язки, призводять до масових безпорядків, агресії, вандалізму.

Формування чуток у натовпі відбувається за певним механізмом. Чутки, навіть якщо в їх основі лежить якийсь достовірний факт або інформація, первинно отримані з достовірного джерела, завжди подають у спотвореному вигляді.

Ця інформація, що міститься і циркулює в чутках, проходячи через свідомість мас людей, багаторазово передаючись від людини до людини, навмисно чи мимоволі спотворюється. Люди, які беруть участь у поширенні та передачі чуток, можуть, наприклад, мимоволі змінювати відповідну інформацію, передавати її не цілком. Відбувається зазначене через недоліки пам'яті та з деяких суб'єктивних причин.

Основні різновиди чуток такі: чутки-бажання, чутки-острах, агресивні чутки.

У чутках-бажаннях міститься щось приємне чи бажане для людей, здатне задовольнити їхні актуальні інтереси та потреби. У таких чутках людям обіцяється щось бажане для них або вказується на те, що незабаром їх побажання здійсняться. Чутки-бажання виконують двояку соціально-психологічну роль. Вони, з одного боку, знижують гостроту потреб людей, підтримуючи їх життєвий тонус (чекаючи чого-небудь важливого, людина заспокоюється). У таких чутках людям обіцяється щось, чого вони не мають і розраховують отримати в найближчому майбутньому. Чутки-бажання надають людям упевненість у тому, що їх побажання здійсняться, водночас дезорієнтують населення, породжуючи необґрунтовані очікування.

Чутки-острах містять інформацію, яка лякає населення, викликаючи страх і тривогу. Такі чутки виникають тоді, коли істотно погіршуються соціальні умови життя людей і вони втрачають надії на те, що в найближчій перспективі ситуація покращиться. Чутки-острах містять ознаки того, що незабаром може відбутися подальше погіршення соціальної ситуації.

Агресивні чутки – це інформація, яка повинна викликати агресивні дії людей. Ці чутки є природним продовженням чуток-остраху, але своїм змістом вони не просто залякують населення, а закликають їх до певних дій щодо кого-небудь або чого-небудь. Людям натякають на те, що, вчинивши агресивні дії стосовно особи чи об'єкта, вони залишаться безкарними й нібито зможуть усунути загрозу, яку становить ця особа чи об'єкт.

Розуміння механізму утворення, змісту та динаміки перебігу чуток у натовпі дає змогу працівникам правоохоронних органів комплексно й ефективно вибудовувати стратегію і тактику дій з охорони громадського порядку під час масових зібрань громадян.

Пампура Ігор Іванович, старший науковий співробітник НДЛ психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України;
Ярема Наталія Юріївна, провідний науковий співробітник НДЛ психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Успішне виконання складних завдань забезпечення протидії злочинності визначається рівнем кадрового потенціалу правоохоронних органів. Тому робота з особовим складом є одним з найважливіших резервів підвищення ефективності оперативно-службової діяльності зазначених структур.

Особливо гостро це питання постає під час психологічного добору, підготовки та психологічного супроводу діяльності особового складу підрозділів поліції особливого призначення.

До психологічних характеристик, що вирізняють діяльність підрозділів поліції особливого призначення, належать такі:

– спрямованість на забезпечення законності й дотримання прав людини;

– необхідність швидко приймати рішення, висока відповідальність за них;

– владні повноваження;

– емоційна насиченість і напруженість, психофізичні навантаження;

– наявність екстремальних чинників;

– толерантність до невизначених ситуацій;

– важливість лідерства, командної роботи підрозділів тощо.

Потрапивши в екстремальні умови, виконуючи професійні дії, кожен працівник зазначеного підрозділу переживає сильні, а подеколи й граничні навантаження. За таких умов він повинен здійснювати аналітичну діяльність, формулювати висновки, приймати рішення, продумувати способи поведінки і дій, мобілізувати власні сили й можливості, долати внутрішні

перешкоди, підпорядковувати свою поведінку обов'язку, виконанню поставлених завдань тощо. Те, що відбувається у психічному світі фахівця, неминуче позначається на якості його професійних дій, причому неоднозначно. На недостатньо професійно, морально і психологічно підготовлених працівників екстремальні ситуації та притаманні їм фактори чинять негативний вплив. У працівників з необхідним рівнем підготовленості зазначені умови, навпаки, обумовлюють мобілізацію ресурсів, чіткість і впевненість у своїх професійних діях.

Діяльність в екстремальних умовах безпосередньо пов'язана з певною формою психічного напруження особистості. Виконуючи професійний обов'язок, працівники систематично мусять витримувати і долати надмірні фізичні й емоційні навантаження, що обумовлює важливість психологічного аспекту їх професійної підготовки, а також подальшого супроводу діяльності. Унаслідок здійснення складних оперативних заходів у працівників можуть спостерігатися перевтома, страх, роздратованість, погіршення сну, втрата апетиту, психологічні зриви, а іноді й психопатологічні зміни. Психічні стани особистості в екстремальних умовах можуть мати такі вияви, як емоційна лабільність, високий рівень тривожності, стан перенапруження, стресу, фрустрації, афекту. Це особливо небезпечно в екстремальній ситуації тривалого характеру, коли немає умов і часу для повноцінного відпочинку й відновлення сил звичним шляхом.

Такі умови професійної діяльності визначають високі вимоги до психічної сфери особистості працівників підрозділів поліції особливого призначення, їх стресостійкості та психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

З метою забезпечення ефективного виконання службових завдань, збереження професійного потенціалу необхідною є змістовна професійно-психологічна підготовка та супровід діяльності працівників підрозділів поліції особливого призначення. Ефективність психологічного супроводу в зазначених підрозділах полягає в підготовленості працівників до дій в особливих умовах, адекватній оцінці своєї ролі у виконанні оперативно-службових завдань, можливості прийняття рішення і відповідальності за його реалізацію.

Основною метою такого супроводу є: оптимальне використання психологічних ресурсів працівників, які забезпечують успішне виконання ними оперативно-службових завдань, відновлення, збереження та підвищення працездатності бійців. Загалом систему психологічного супроводу оперативно-службової діяльності можна розглядати в три етапи.

Перший етап – психологічна підготовка до роботи в екстремальних умовах. Заходи, що здійснюються на цьому етапі, включають професійну підготовку, комплектування підрозділу з урахуванням соціально-психологічних закономірностей та індивідуально-особистісних особливостей бійців.

Другий етап – психологічний супровід у процесі виконання поставлених завдань – передбачає заходи щодо психологічного супроводу особового складу під час виконання конкретних оперативно-службових завдань.

Третій етап – психологічна робота з бійцями після виконання завдань – полягає у проведенні заходів щодо психологічної реабілітації працівників, а також використання позитивних наслідків екстремальних ситуацій для оптимізації підготовки особового складу підрозділу.

Накопичено певний досвід психологічної підготовки особового складу підрозділів поліції особливого призначення до діяльності. Із цією метою застосовують різноманітні методи та методики, зокрема: психологічні смуги перешкод, аналіз випадків із практики, рольові тренінги, психотехнічні вправи. У таких підрозділах посилюється роль психотехнік, використання яких дасть змогу розвинути і закріпити здібності, що допоможуть більш ефективно діяти в екстремальних ситуаціях. Поряд із традиційними методами, що використовують елементи індійської йоги, дзенських технік, рукопашної підготовки тощо, можна застосовувати й більш новітні розробки, зокрема, нейролінгвістичне програмування, зупинка внутрішнього монологу, дистантне координатне маніпулювання тощо.

Серед сучасних методів надання психологічної допомоги працівникам після виконання професійних завдань перспективними можуть стати впровадження аутотренінгових комплексів для відновлення, урівноваження та регулювання

психоемоційного стану із застосуванням медіа-ресурсів (десенсибілізація, візуальні й аудіопрограми, спрямовані на психоемоційну регуляцію тощо).

Отже, тривалий вплив стресогенних факторів, наявність постійної загрози для життя, висока ймовірність загибелі, поранення чи отримання травм визначають вимоги не тільки до рівня професійної підготовленості, а й до психологічних якостей особистості, що забезпечують психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах. Тому розробка питань базових принципів, змісту, організації та здійснення психологічного супроводу професійної діяльності працівників підрозділів поліції особливого призначення нині є надзвичайно актуальною.

Панкевич Олег Зіновійович, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ: ЕВОЛЮЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ СТРАСБУРЗЬКОГО СУДУ

На наше переконання, було б доволі необачним (а подекуди і просто шкідливим – як для юристів-практиків, так і для дослідників-теоретиків) залишати поза увагою ту обставину, що рецепти розв'язання будь-яких складних правових проблем мають певне філософське підґрунтя, інколи не зовсім усвідомлюване навіть суб'єктами права. Не є винятком і практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема щодо захисту права на приватність: адже його рішення значною мірою детерміновані свідомою чи несвідомою прихильністю суддів ЄСПЛ до певної філософської позиції, їхніми світоглядно-етичними переконаннями й підходами.

У практиці ЄСПЛ є два магістральні напрями: 1) «право на повагу» як обов'язок невтручання держави у приватну сферу громадян; 2) «право на повагу», що передбачає обов'язок активних дій з боку держави [1, с. 348–349].

Уже 23 липня 1968 року у своєму першому рішенні у справі за ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) ЄСПЛ зазначив, що норма, яка міститься в п. 1 цієї статті, «має на меті захист особи від свавільного втручання з боку державних органів у приватне і сімейне життя». Це принципове положення звучить рефреном практично в усіх подальших справах за відповідною статтею і, водночас, цілковито узгоджується з постулатами класичного лібералізму (а також лібертаризму «як політичної філософії, що послідовно втілює ідеї класичного лібералізму, розглядаючи ліберальні аргументи й доходячи висновку, що слід жорсткіше обмежити роль уряду та захищати індивідуальну свободу кожного повніше, ніж це робить класичний лібералізм» [2, с. 41]).

Згодом у поглядах ЄСПЛ відбувається еволюція від прихильності до «мінімальної держави» (laisser-faire) з її «негативним» обов'язком невтручання до визнання позитивних обов'язків держави щодо реалізації прав, гарантованих ст. 8 Конвенції: «Основна мета ст. 8 полягає в захисті окремої особи від свавільного втручання державної влади; вона встановлює певні позитивні обов'язки, покликані забезпечити «повагу» сімейного життя. Однак межі між позитивними та негативними зобов'язаннями, які випливають із цієї статті, складно точно визначити. В обох випадках – і в цьому вони схожі – потрібен справедливий баланс між конкуруючими інтересами окремої особи, з одного боку, і суспільства – з іншого, і в обох контекстах держава має певну свободу розсуду», а пошук цього балансу визнається Судом «метою усієї Конвенції».

З позицій визначення філософсько-правового підґрунтя поглядів суддів ЄСПЛ важливим є акцент на положенні про необхідність встановлення «справедливого балансу між конкуруючими інтересами окремої особи і суспільства». Пряме визнання в принципі «справедливого балансу» значущості інтересів спільноти дає підстави не тільки стверджувати про співзвучність підходів Суду з постулатами ліберального комунітаризму як синтезу ліберальних та комунітаристських парадигм [3], а й припускати також їх своєрідне втілення в юридичній практиці. Водночас видається, що представники держави-відповідача часто демонструють відданість суттєво відмінному як від кантіанського лібералізму, так і від

ліберального комунітаризму потестарному підходу, фактично ототожнюючи за інтерпретації наведеної формули Суду інтереси суспільства з інтересами держави – організації, яка, на думку окремих представників соціальної етики (Ж. Марітен, П. де Лоб'є), слугуючи спільному благу суспільства, має розглядатися як така, що позбавлена власного «спільного блага» [4, с. 158–159].

Важливим є концептуальне зауваження ЄСПЛ про те, що «Конвенція повинна завжди тлумачитися у світлі актуальних умов (…). Отже, необхідність у відповідних юридичних заходах повинна породити постійне дослідження, зокрема, еволюції (розвитку) *суспільної свідомості*». Ця позиція, на наш погляд, не позбавлена, принаймні опосередковано, комунітаристського підґрунтя: адже «сутність комунітаризму полягає в тому, що він особливе, первинне значення надає не автономії та суверенітету індивіда, а тій видатній ролі, котру в його життєдіяльності відіграє соціум і конкретно-історичний суспільний контекст. Інакше кажучи, пальма першості віддається тут не соціальному «атому»… а соціальному цілому, яке є необхідною передумовою і запорукою досягнень кожної людини, її самореалізації та самоствердження» [5, с. 254].

Проаналізуймо справу *«Прітті проти Сполученого Королівства»* (2002), у процесі розгляду якої було порушено важливі етичні та морально-світоглядні проблеми. Заявниця (паралізована жінка, що страждає від невиліковної дегенеративної хвороби) стверджувала, що відмова генерального прокурора Великої Британії надати її чоловікові імунітет від притягнення до суду у випадку, якщо він допоможе їй учинити самогубство, і заборона в національному праві надавати допомогу в учиненні самогубства становили порушення її прав, гарантованих ст. 8 Конвенції. Зокрема, у цій справі Суд уперше зробив безпосереднє посилання на поняття самостійності особи («personal autonomy»). Як зазначає Б. Недєлек, «закріплюючи дійсне право на особисту автономність індивіда щодо держави та щодо інших, вони (європейські судді. – *О. П.*) ставлять його постать у центр цивілізації і підносять право на приватне життя в ранг засадничої цінності, необхідної для *повного розквіту людини в демократичному суспільстві*» [1, с. 350]. Виділені нами слова

відомого французького дослідника можуть претендувати на те, щоб стати формулою (квінтесенцією) ліберального комунітаризму.

Прикметно, що в рішенні з розглядуваної справи ЄСПЛ, оперуючи притаманними *ліберальній* ідеології терміно-поняттями «самостійності особи», «персональної автономії», «права людини будувати своє життя в обраний нею спосіб (що може передбачати наявність у неї можливості здійснювати діяльність, яка, як вважають, фізично й морально шкідлива для неї)», «вкорінене уявлення про свою особистість і своє "я"» і з розумінням ставлячись до вимог п. Прітті, все-таки «встановлює, що держави мають право за допомогою дії загальної кримінально-правової норми здійснювати регулювання діяльності, шкідливої для життя та безпеки інших людей. Що серйознішою є така шкода, то більшої ваги набувають інтереси здоров'я та безпеки людей під час їх пропорційного зіставлення з принципом особистої автономії» (п. 74 Рішення).

Отже, завдяки рішенням ЄСПЛ положення ст. 8 поповнилися низкою нових смислів, що засвідчує «живий» характер Конвенції. Нині ця тенденція продовжує спостерігатися, охоплюючи дедалі більше аспектів приватного життя особи. Визнання Страсбурзьким судом додатково до обов'язку невтручання держави у приватну сферу громадян та й її позитивних обов'язків щодо реалізації прав, гарантованих ст. 8, може розглядатися не тільки як свідчення певної еволюції правових позицій ЄСПЛ, а й філософсько-правових підходів, що лежали в їх основі. Філософсько-правове підґрунтя позицій Суду щодо приватного життя трансформується від класичних ліберальних (а то й лібертарних) засад до імпліцитних неоліберальних засновків, що виявляється у включенні до змісту розглядуваного конвенційного права обов'язків держави щодо вчинення нею активних дій із забезпечення його реальності й ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Недєлек Б. Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод / Б. Недєлек // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – Київ : ВІПОЛ, 2004. – С. 347–400.

2. Боаз Д. Ключові поняття лібертаризму / Д. Боаз // Лібералізм : Антологія / [упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий]. – 2-ге вид. – Київ : Простір, Смолоскип, 2009. – С. 35–42.
3. Панкевич О. З. Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії / О. З. Панкевич // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 3 (4). – С. 122–134.
4. Рабінович С. П. Права людини у природно-правовій думці католицької церкви (за матеріалами соціальної доктрини католицизму) / С. П. Рабінович // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. – Львів : Астрон, 2004. – Вип. 7. – 198 с. – (Серія І «Дослідження і реферати»).
5. Сичивица О. М. Либерал-рестрикционизм и архитектоника гармонического мира: Историософско-политологический трактат / О. М. Сичивица. – Львов : Каменяр, 2013. – 1220 с.

Петрова Ганна Миколаївна, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук

КОНЦЕПТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ЖИТТЄВИЙ СВІТ

Кожен науковець час від часу виходить на перетин наукових диспозицій та ідейних концептів і власних ціннісних установок, переконань. Розв’язання цього перетину має різні вирішення в системі координат особистості.

Власні ціннісні установки й ідейні концепти науки для людини можуть становити єдине ціле – тоді постає професіонал, той ідеал, до якого прагне кожен, але як ідеал він не є назавжди досягнутим звершенням, опанованим набуттям. Він є результатом безперервного здійснення процесів самоосвіти і самовиховання. Проте збіг ціннісних установок та ідейно-раціоналістичних концептів можуть мати і ситуативний і/чи локальний характер.

Найвиразніше ця проблема виявляється в роботі з раціональними конструктами, що спираються на певну філософську традицію інтерпретації. Філософська інтерпретація знаходить своє втілення саме там, де виникає необхідність

взаємоузгодження апріорних наукових суджень і власних переконань людини.

Однією з фундаментальних проблем сучасної юриспруденції є обґрунтування філософських засад прав людини. Концепт прав людини – раціональний конструкт, що передбачає індивідуальне осмислення і переживання, співвіднесення власного знання з певною зовнішньо заданою моделлю. Засвоєння й осмислення ідейних віх його формування вимагає часу й інтелектуальних зусиль науковця, цей концепт не може бути «зчитаний» формальним озвучуванням тексту статей Конституції чи підручника з теорії держави і права. Культура раціонального мислення у використанні концепту прав людини передбачає й певну життєву позицію науковця, і визначений традицією етико-філософських міркувань стиль його мислення.

Виявлятися цей стиль мислення і міркувань може лише в правовому просторі та серед підготовленої аудиторії. Тільки в такому просторі можлива альтернатива замовчуванню чи дискримінації як формам репресивного тиску – дистанціювання від небажаного/протиправного. У наповненому спільним смислом просторі дистанціювання підкреслює некоректність/неконструктивність судження чи поведінки учасників дискурсу, не ображаючи їх гідність.

Брак культури дистанціювання виявляється нині в українському суспільстві. Так, знакові імена у вітчизняному соціумі не вбачають крамоли у забороні презентації книги Л. Денисенко «Майя та її мами», в осуді самої книги й авторки, стверджуючи тим самим пріоритет традиційних цінностей суспільства і заперечуючи повноцінність вияву Інакшості в публічному просторі. Посилання на цей приклад надає нам можливість побачити суттєвий розрив між різними пластами життєвого простору нашого суспільства – світом наукової об'єктивності, правової дійсності і життєвим світом людини.

Життєвий світ – світ донаукового життя, повсякдення, не обтяженого науково-раціоналістичним сприйняттям. Установки, закладені в життєвому світі, є більш стійкими та всеохопними, ніж ті, що закладаються послідовно раціональним шляхом у процесі соціалізації. Саме на рівні життєвого світу індивід гармонійно та цілісно переживає Всесвіт з його соціальною і ціннісною ієрархією, що уявляється органічним, природним

способом співжиття людей. І це дологічне, чуттєво-образне переживання світу буде супроводжувати людину протягом її життя, будучи тінню або ж фундаментом життя осмисленого і раціоналізованого.

Вважаючи, що саме з життєвого світу проростають цінності культури, наукові конструкції, філософські установки, ми надаємо цьому простору «позитивного» виміру, у якому позитивно орієнтоване, прогресивне, ідейне, сучасно затребуване в соціальному просторі виходить на перший план і витісняє хаос «невпорядкованого» споглядання дологічного традиціоналістського пласту в житті кожної людини. Уведення до широкого наукового вжитку поняття «ідентичність» у значенні самототожності, злитності «Я» і мало на меті відновити єдність особи в її життєвому світі як вихідного вектора її ціннісних орієнтацій і, водночас, певного бар'єру у сприйнятті ідей та інновацій суспільного життя.

У такому розрізі сприйняття поняття «життєвий світ» близьке поняттю «культура», коли введення останнього до багатоаспектної площини застосування призвело до симптоматичних кліше щодо оцінки цього феномену як однозначно позитивного. Найчастіше використання зазначеного поняття пов'язують з ототожненням площини культури виключно із цінностями, культовістю, духовністю та високими ідеалами. Однак це не завжди є правомірним, оскільки за такого ототожнення ми маємо визнати цінностями злочинність, наркоманію, алкоголізм та інші негативні явища сьогоднішнього життя, що також є феноменами культури, а не явищами природного світу.

Влучно підмітив видатний грузинський філософ XX ст. М. Мамардашвілі: «Оперування високими поняттями – найбільша спокуса для людини, якій вона залюбки піддається, вважаючи, що вже сам факт звернення до них вивищує її... Історичний досвід показує, що культура не є сукупністю високих понять або високих цінностей. Вона не є цим хоча б тому, що жодні цінності, жодні досягнення і жодні механізми не є гарантією. З будь-яких висот культури можна зірватися у прірву». Ці слова можна застосувати і щодо концепту прав людини як феномену правової та інтелектуальної культури.

Розірваність, неузгодженість між життєвим світом і декларативним, по суті, інтелектуальним концептом прав людини і є тією прірвою, у яку необачно може злетіти людина перед Іншим, новим і непізнаним, відмовляючи йому в праві бути.

Нині професіонал – це невпинна робота над собою з метою недискримінації в багатоманітності життєвих стратегій і людських доль. Однак власне подвигом сучасного науковця, професіонала, гідним наслідування, має бути приклад історії особистого життя, у якому концепт прав людини і життєвий світ формують єдиний несуперечливий простір – простір професійної та особистої біографії.

Пилипишак Олег Любомирович,
ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ «НОВОГО ГУМАНІЗМУ»

На зламі XX і XXI ст. у юридичній науці сформувався філософсько-методологічний плюралізм, рушійною силою якого є співіснування природно-правового, позитивістського і соціологічного типів праворозуміння.

Пошук нової «парадигми» наукового розвитку сприяв зусиллям деяких учених створити на противагу класиці оригінальні теорії праворозуміння епохи постмодерну. У межах класичного типу раціональності було сформульовано низку принципів юридичного наукового дослідження: історизму (уможливлює трактування становлення і розвитку юридичної дійсності не як сукупності розрізнених фактів, а як цілісного процесу в усьому його розмаїтті й конкретності), об'єктивності (визнання можливості отримання наукового знання, що адекватно відображає предмет дослідження), холізму (орієнтація дослідника, з одного боку, на необхідність цілісного підходу до предмета дослідження, а з іншого – на вивчення досліджуваної реальності як ієрархії «цілісностей»).

Серед принципів постнекласичної методології вирізняється принцип додатковості, сформульований Н. Бором. За цим принципом будь-яке складне явище можна об'єктивно описати, застосовуючи не менше ніж два взаємовиключні конструкти, що легалізує співіснування взаємосуперечливих наукових моделей як умова наукового знання. Саме орієнтація на принцип доповнюваності в правознавчих дослідженнях дає змогу всебічно й ефективно аналізувати соціальні феномени за допомогою так званих природничих методів. Слід проаналізувати наукову позицію академіка М. Костицького, суть якої полягає в тому, що «…коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології слід "розташувати" за горизонталлю, і вчений може їх використовувати за власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Не обов'язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів» [1, с. 10].

Міждисциплінарність як методологічний принцип сучасного наукового пізнання припускає широке використання наукової інформації шляхом взаємодії диференційованих за змістом наукових дисциплін. У широкому сенсі міждисциплінарними можна вважати всі сфери пізнавальної діяльності та її результати, оскільки найважливіший компонент наукового пізнання, а саме учені, у процесі виховної, освітянської та дослідницької діяльності відтворюють знання з різних галузей науки, стаючи важливим джерелом міждисциплінарності. Нині міждисциплінарність є однією з найважливіших характеристик сучасного наукового пізнання, головним завданням якого є узгодження, синтез різних елементів системної будови реальності, що вивчається.

Соціокультурною передумовою філософсько-методологічного плюралізму, на нашу думку, є характерний для другої половини XX ст. «новий гуманізм», що становить систему заперечень тоталітаристського, антидемократичного режиму. Нині на сторінках наукових видань дедалі частіше

трапляється термін «новий гуманізм». Спробуймо окреслити основні аспекти, що є визначальними для цього сучасного європейського духовного феномену.

У 50-ті роки минулого століття в соціально-філософській думці виразно простежуються два напрями гуманістичної орієнтації. Один із них пов'язаний з осмисленням людської долі в контексті можливостей і перспектив соціального поступу. Другий концентрує увагу на сучасних проблемах буття людини. Саме тоді виникають та активно впроваджуються різні соціальні проекти гуманізації людських стосунків. Показовою є концепція «якості життя» та «гуманістичного комунітаризму» (Е. Фромм). Поширеними стають екзистенціалістські проекти гуманізму: песимістичний (М. Гайдеґер, Ж.-П. Сартр, А. Камю) та оптимістичний – «позитивний екзистенціалізм» (Л. Тренс, М. Поланті, Р. Мей, Д. Гелбрун).

Гуманізм XXI ст. як «новий гуманізм» вирізняється потужним прагненням людини до осмислення світу та власного життя в ньому, а також усвідомленням того, що вона є частиною цього світу. Унаслідок такого осмислення розвивається уявлення про зближення гуманітарних і природничих наук.

Гуманізм, у звичному для нас розумінні, зазнав критики з початку минулого століття, а з другої третини XX ст. критика гуманізму зразка доби Просвітництва – нещадної критики у працях М. Гайдеґера, Ж.-П. Сартра, Е. Фромма, А. Швейцера та ін. Прихильники «нового гуманізму» акцентують увагу на помилках просвітницького проекту гуманізму, переносячи ціннісний центр із розуму на людину в усій її різноманітності (людина є зосередженням рівноправних своїх начал – інтелектуальних та емоційних). Гуманізм у класичній інтерпретації ґрунтується на науковій картині світу й загальноприйнятих моральних нормах і принципах. «Новий гуманізм», усвідомлюючи помилки просвітницького проекту, відстоює право вільного вибору загальнолюдських цінностей і програм самодетермінації, свободи і відповідальності за власні переконання [2].

«Новий гуманізм» також тісно пов'язаний із сучасними соціальними процесами, у які втягнуте людство. Ідеться про глобалізацію і пов'язані з нею процеси. Ми є свідками формування нових тенденцій у сфері міжнародної взаємодії,

найпомітнішою з яких є глобалізація цінностей гуманізму через загальносвітовий діалог. «Новий гуманізм» у загальнолюдському масштабі передбачає рівний доступ до культури, рівність у всіх її аспектах.

У XX ст. стало можливим об'єднання гуманістичних течій та організацій різних країн у Міжнародний гуманістичний та етичний союз *(International Humanist and Ethical Union)*, який нині наділений консультативним статусом при ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Раді Європи. Саме ця міжнародна громадська організація є маніфестатором ідей «нового гуманізму». Статут Союзу проголошує, що «гуманізм визначається як демократична, етична життєва позиція, яка стверджує, що людські істоти мають право й обов'язок визначати сенс і форму свого життя. Гуманізм закликає до побудови більш гуманного суспільства через посередництво етики, що ґрунтується на людських та інших природних цінностях, у дусі розуму і вільного пошуку, за рахунок використання людських здібностей. Гуманізм не теїстичний і не приймає "надприродного" бачення світу» [3]. У такому трактуванні гуманізму вперше з'являється поняття «обов'язок», тобто якщо ти людина, то ти зобов'язаний визначитися із сенсом і формою свого життя – де, коли, і яким ти не народився б. Суспільство має допомогти тобі реалізувати сенс твого життя й оптимізувати його форму. Суспільство за такого підходу має стати «інклюзивним», тобто таким, яке нікого не повинно відторгати. У такому суспільстві завжди є місце людям, спосіб життя яких раніше був не прийнятний для значної частини спільноти (маргінали, люди з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, трансгендери та ін.).

«Новий гуманізм» – така світоглядна система, яка одночасно є способом життя, що стверджує пріоритетну цінність людини, водночас – рівноправ'я щодо інших людей, а також до суспільства і природи (останні дві позиції не були властиві класичному гуманізму просвітницького зразка).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичних наук / М. В. Костицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 3–11.

2. Кувакин В. Новый гуманизм как стратегия ЮНЕСКО в XXI веке [Электронный ресурс] / В. Кувакин. – Режим доступа: http://razumru.ru/humanism/journal2/63/kuvakin1.htm. – Загл. с экрана.

3. Пивовар И. Развитие гуманизма [Электронный ресурс] / И. Пивовар. – Режим доступа: https://igorpivovar.info/gumanizm/chto-takoe-gumanizm/razvitie-gumanizma/. – Загл. с экрана.

Підболячний Максим Валерійович,
аспірант кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЯК СКЛАДОВА СПОСОБУ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕТНІЧНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ

Нині Українська держава ставить серед пріоритетів роботи Національної поліції протидію латентній, організованій, міжрегіональній та етнічній злочинності [1; 2].

Ураховуючи психологічні особливості етнічних організованих злочинних угруповань, слід зупинитися на традиційній злочинній сфері діяльності серед злочинних етнічних угруповань, а саме на шахрайстві, що в більшості випадків вчиняється під виглядом лікування від хвороби, повернення чоловіка, який залишив сім'ю, тощо. Предметом злочину стають, зазвичай, гроші, коштовності. Цим видом шахрайства досі займаються мігруючі цигани (кримінальні мігранти). Вони демонструють так звані екстрасенсорні здібності (пов'язані з гіпнотичним навіюванням). Зазвичай жертва не пам'ятає моменту передання цінностей правопорушникам або згодом відзначає втрату здатності сприймати певну подію під час учинення злочину [3].

Аналіз історичних фактів людського буття свідчить, що шахрайство із застосуванням різноманітних обрядів ворожіння є найдавнішою сферою усвідомленого або професійного застосування психологічних технологій, яким з давніх часів озброєне людство. У шахрайства із застосуванням обрядів

ворожіння як соціального явища є кілька специфічних відмінностей. Серед них, на наш погляд, чільне місце посідають усвідомленість, обумовленість і технологічність дій [4].

На жаль, досі довірливому компоненту шахрайства як провідній технології введення людей в оману на юридико-психологічному підґрунті належної уваги не приділено. З позицій юридичної психології шахрайство (як різновид делінквентної поведінки особи) має структурні компоненти, які можна розглядати як повноцінні етапи процесу шахрайської дії: 1) довіра; 2) омана; 3) психологічний вплив [5, с. 27].

Хоча психологічний вплив як окремий структурний компонент посідає останнє, третє, місце, у зв'язку з тим, що безпосередній факт передачі майна від жертви до шахрая відбувається саме в процесі психологічного впливу, його справжнє значення є ключовим. Унаслідок цього саме така схема й обумовлює суто психологічну забарвленість шахрайств із застосуванням обрядів ворожіння як різновиду злочинної діяльності.

Психологічний вплив слід розуміти як навмисне та цілеспрямоване втручання в процеси психічного відображення дійсності. Психологічний вплив спрямований на врегулювання міжособистісних відносин, зміну психіки особи, на яку впливають, у напрямі до тієї особи, що впливає, й ослаблення на цій підставі її здатності до опору [6, с. 223].

Психологічний вплив є неминучим елементом спілкування між людьми. Під час вибору способів впливу етнічні злочинні угруповання враховують індивідуальні морально-психологічні особливості жертв, комплекс цінностей, групових, соціальних, етнічних, національних, статевих особливостей тощо. Найефективнішим впливом є вплив на найвразливіші ділянки свідомості: самолюбство, уявлення про особистісні достоїнства, батьківські й синівські почуття, самооцінку, здібності, професійну погорду, відданість груповим нормам поведінки, віру в групову солідарність і порядність, інстинкт самозбереження тощо.

Сучасна психологічна наука трактує довірливість як феномен. Відповідно до специфіки виконуваних завдань, лише змінюється приналежність феноменологізації довірливості: у спілкуванні – це феномен спілкування, у міжособистісній взаємодії – це феномен міжособистісної взаємодії, у

психологічному контакті – це феномен психологічного контакту тощо [5, с. 32].

Професійно-шахрайська діяльність осіб циганської національності, які обманюють під виглядом гадання, ворожіння та знахарства, ґрунтуються глибинні психофізіологічні та соціально-психологічні процеси. Саме цей факт обумовлює високу «ефективність» шахрайських дій, пов'язаних із застосуванням обрядів ворожіння [7].

Таким чином, чітке визначення психологічних складових шахрайських дій із застосуванням обрядів ворожіння у психотехнологічному контексті, а також якісне розмежування злочинної та природної поведінки під час здійснення шахрайських дій із технологічним застосуванням довірливих стосунків і відносин дає змогу безпомилково кваліфікувати приховані під виглядом звичайних цивільних відносин шахрайські дії як суто злочинні діяння [5, с. 39].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деканоїдзе назначила першим заступником голови Нацполіції Трояна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/9378717-dekano_dze_naznachila_pershim_zastupnikom_golovi_natspol_ts_troyana.htm. – Назва з екрана.
2. Севрук В. Г. Гіпноз як складова способу протиправної діяльності учасників організованих груп і злочинних організацій, сформованих на етнічній основі / В. Г. Севрук // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2016 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 219–225.
3. Метелев С. Е. Криминальная миграция: Характеристика и предупреждение : монография / С. Е. Метелев. – Омск : ЮИМВД России, 1997. – 134 с.
4. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності : монографія / О. Ф. Долженков, Г. Є. Запорожцев, А. П. Кіцул, Е. В. Рижков. – Одеса : НДРВВ ОІВС, 2001. – 231 с.
5. Методичні рекомендації по методиці розслідування злочинів, вчинених особами циганської національності / [В. В. Юсупов, В. В. Ремський, Ю. Б. Ірхін, М. М. Цимбал]. – Київ : НАВС, 2010. – 46 с.

6. Волкова Н. Л. Застосування методів психологічного впливу в оперативно-розшуковій діяльності / Н. Л. Волкова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2 (43). – С. 221–227.

7. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі / В. Г. Севрук, С. О. Павленко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2016. – № 1 (98).– С. 49–62.

Подік Іван Іванович, здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

ФУНДАТОРИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ (М. В. КОСТИЦЬКИЙ, М. М. ІБРАГІМОВ, Б. Ф. ЧМІЛЬ)

Актуальність обраної теми зумовлена низкою причин: 1) стрімкою вестернізацією українського культурного простору, у процесі якого виникає необхідність збереження вітчизняних традицій філософствування. За такого підходу філософська думка може бути плідною, оскільки базується на національно-культурних витоках способу осмислення людиною світу, бо запозичені ідеї можуть не відповідати українській національній ментальності та залишитися непридатними у практичному їх утіленні; 2) історію творять люди, а тому історична пам’ять є певним модусом національної свідомості, що не може бути порушена внаслідок будь-яких насильницьких маніпуляцій, зомбування, нав’язування інших культурних стереотипів. Сучасна вітчизняна філософсько-правова думка, попри нетривалий часовий проміжок, уже починає формувати свої школи та різноманітні напрями, що потребує позначення їх витоків; 3) у період реформаційних процесів в Україні філософсько-правова думка постійно буде акцентуватися, оскілки посилюється її роль у визначенні стратегічних координат зміни юридично-правової системи. Натомість персоніфікація ідей, обґрунтованих теоретичних доктрин і концептів сприятиме їхньому розвитку та розмаїттю на теренах плюралістичного й демократичного устрою держави.

Внесок в організаторську й теоретичну скарбницю вітчизняної філософії права кожного із зазначених філософів можна оцінювати по-різному. Якщо розглядати формування філософсько-правової думки як тривалий процес, якому передував організаторський період, то саме ці філософи доклали чимало зусиль і організаторських здібностей для того, щоб філософія права стала розвинутою теорією.

Нині формується Харківська школа філософів права (О. І. Данилян, С. І. Максимов), провідною ідеєю якої можна умовно вважати онтологію права, Львівська школа філософії права має яскраво виражений гуманістичний напрям юриспруденції, яку очолює знаменитий П. М. Рабінович, а також екзистенційно-антропологічна школа філософії права, модератором і натхненником якої є С. С. Сливка з неординарною, креативною проблематикою. Київська школа філософів права пов'язується з ім'ям академіка М. В. Костицького. Його внесок як ученого у розвиток правової теорії, психології та філософії права надзвичайно вагомий. Харизматична особистість, талановитий дослідник, він об'єднує різні етапи формування філософсько-правової теорії в Україні, нині є її лідером. На перших кроках він використав свій авторитет ученого й державного діяча для підтримки ініціативи М. М. Ібрагімова на завершальному періоді формування філософії права, переконавши тих правознавців, які чинили опір відкриттю нового напряму наукових досліджень. Він зіграв вирішальну роль у часи, коли формувалася перша в Україні спеціалізована вчена рада з філософії права та юридичної психології, коли М. М. Ібрагімов за підтримки тодішнього голови ВАК України М. І. Іванова власноруч олівцем виставляли проектний номер нової спеціальності 09.00.12. На цьому було завершено підготовчо-організаційний етап до подальшого широкого розвитку філософсько-правової теорії. Цей період починався із затвердження основного напряму наукових досліджень: «Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності» (1982), а потім: «Філософія права як світоглядна та методологічна основа правоохоронної діяльності» (1991).

Відкриття аспірантури, спеціалізованої вченої ради, наукові розвідки та публікації вчених, кафедри філософії КВШ, а згодом УАВС, НАВСУ, КНУВС, нині – НАВС, міжкафедральні та міжвишівські зв'язки започаткували розвиток філософсько-правової думки в України. Підсумком попередньої організаційної

роботи й теоретичних напрацювань став перший в Україні навчальний посібник з філософії права за редакцією М. В. Костицького та Б. Ф. Чміля [1].

Формуванню філософсько-правової думки в Україні сприяли політично-правові зміни, зокрема перебудова, що передбачала зміну стереотипів мислення з тоталітарного на плюралістичний. Із цим пов'язана подальша диференціалізація філософсько-гуманітарного знання, яке з єдино правильної панівної державної ідеології – марксизму-ленінізму, «вилитого з одного куска сталі», розпадалося на спеціальні суспільствознавчі гуманітарні дисципліни: соціологію, психологію, політологію тощо. Зародження та розвиток вітчизняної української філософсько-правової думки в стінах міліцейського вищого навчального закладу засвідчило, що саме у правоохоронних органах відбувалася переорієнтація від вузькопрофільної, прикладної підготовки фахівців, де основним завданням було формування в них насильницьких навичок і вмінь щодо правопорушників і злочинців, до посилення під час навчання широкого гуманітарного, юридичного світоглядного діапазону мислення майбутніх працівників правоохоронних органів. У навчальному процесі КВШ МВС СРСР імені Ф. Е. Дзержинського з 1980 року провідними стали теоретико-юридичні та філософсько-гуманітарні кафедри, де у викладанні суспільствознавчих дисциплін вимагали профілізації, а не проголошення якихось абстрактних сентенцій, а у спеціальній професіональній міліцейській підготовці виокремлено політико-правову складова. Для роботи в такому ракурсі кафедр відбулося кадрове оновлення науково-педагогічного складу й керівництва. До роботи в міліцейському виші були запрошені провідні юристи з університетською освітою і практичним досвідом: В. В. Копєйчиков, М. В. Салтевський, О. Ф. Фрицький, В. П. Бахін, В. М. Смітієнко, З. Д. Смітієнко. На тлі «перебудовчої» хвилі за рекомендацією бюро Київського міському КПРС до керівництва кафедри марксистсько-ленінської філософії з елітного навчального закладу ВПШ при ЦК Компартії України прийшов молодий філософ М. М. Ібрагімов, який згодом за підтримки директора Інституту філософії НАН України академіка В. І. Шинкарука ініціював у стінах КВШ МВС СРСР розвиток нової навчальної дисципліни – філософії права.

М. М. Ібрагімов входить до сонму філософів-сімдесятників, які після літераторів-шістдесятників продовжили розвивати протестні настрої проти ортодоксальності в тлумаченні марксизму-ленінізму. Він учень Київської школи філософів-неомарксистів, що пролонгувала екзистенційно-антропологічний дискурс у філософії. М. М. Ібрагімов переформатував кадровий склад кафедри, унаслідок чого до роботи на ній були залучені найкращі випускники філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка й Інституту філософії НАН України ім. Г. Сковороди. Зокрема, кафедральний теоретичний потенціал значно підвищили молоді, енергійні, талановиті філософи: В. М. Андріанов, В. М. Вовк, О. І. Гвоздік, М. Л. Заінчковський, І. М. Кондратьєв, Л. В. Кравченко, В. В. Куліченко, С. Г. Пепеляєв, Ю. С. Симон, Т. С. Ткаченко та ін. Саме вони, а також науковці, які раніше працювали на кафедрі (Б. Ф. Чміль, С. А. Бублик, О. О. Бандура, В. П. Бакуменко, В. П. Клименко), уклали перші програми з різних аспектів філософсько-правової теорії, які спершу були спецкурсами, а згодом стали самостійними навчальними дисциплінами [2].

Непересічною в розвитку кафедри філософії та формуванні філософсько-правової думки є роль професора Б. Ф. Чміля, який на той час був заступником М. М. Ібрагімова, а згодом продовжив започатковані програми й забезпечив реалізацію попередніх задумів.

Отже, у процесі становлення філософії права можна виокремити декілька етапів: І – формування філософії права як навчальної дисципліни, що відбувалося завдяки профілізації всіх філософських дисциплін зі специфікою правоохоронної діяльності й основними юридично-правовими доктринами. Філософію вже не викладали у «відірваному» від життя ракурсі, що посилювало інтерес до її вивчення у слухачів, сприяло активній їх участі в розробленні її теоретико-практичних аспектів. Згодом реферативні напрацювання слухачів КВШ, які мали практичний досвід оперативної, слідчої, криміналістичної, адміністративної та інших галузей правоохоронної діяльності, збагатили предметне поле філософської рефлексії викладачів, підвищили кваліфікаційний їх юридичний рівень знань. Викладачі не тільки навчали своїх слухачів, а й самі вчилися в них.

Сприяло формуванню філософсько-правової думки систематичне проведення спільних засідань філософів із загальноюридичними та спеціальними кафедрами, на яких узгоджували навчальні програми, відбувалися цікаві науково-теоретичні семінари. Дискусії філософів і висококваліфікованих юристів, обмін досвідом викладання стимулювали формування філософії права як спеціальної навчальної дисципліни, як науково-теоретичної галузі знань. У цей час на кафедрі вперше було відкрито аспірантуру з філософії права.

Формуванню філософсько-правової думки сприяло проведення науково-теоретичних конференцій, семінарів у практичних підрозділах міста Києва й України, договори кафедри про співробітництво з ними, зокрема, з чотирма управліннями МВС України (Ю. Г. Кобринський). Також практикували виїзні засідання кафедри у практичних органах, на яких обговорювали світоглядні питання правоохоронної діяльності. Безперечно, така світоглядна підготовка працівників правоохоронних органів сприяла толерантній, гуманістично налаштованій поведінці працівників міліції в період масових протестів громадян у часи «перебудови». Жодного разу українська міліція за той період не застосувала зброї чи спецзасобів.

Було укладено й опубліковано декілька збірників наукових праць викладачів, слухачів і практичних працівників, основною проблематикою яких була моральна свідомість працівників органів внутрішніх справ, моральне обґрунтування їхніх учинків. 1990 року кафедра філософії видала перший в Радянському Союзі навчальний посібник із професійної етики й естетичної культури працівників органів внутрішніх справ.

Таким чином, протягом 1980–1990 років на кафедрі філософії КВШ, а потім й Української академії внутрішніх справ тривала підготовча аналітична робота для формування філософсько-правової галузі знань. Підтвердженням завершення підготовчого етапу у формуванні філософії права як спеціального напряму наукових досліджень було відкриття спеціалізованої вченої ради з філософії права. Головою ради був призначений професор О. Ф. Фрицький, начальник кафедри теорії держави і права, заступником – професор М. М. Ібрагімов, начальник кафедри філософії, ученим секретарем – С. А. Бублик, доцент кафедри філософії. Першим в Україні кандидатом наук з філософії права стала Ткаченко Тетяна Семенівна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософія права : навч. посіб. / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін.] ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

2. Ибрагимов М. М. Духовная жизнь общества. Наука и культура. Формы общественного сознания / М. М. Ибрагимов, В. В. Куличенко. – Киев, 1987. – С. 35.

Радухівська Людмила Любомирівна, старший викладач відділу підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців органів прокуратури Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук;

Ногіна Каміла Олександрівна, старший викладач відділу підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців органів прокуратури Національної академії прокуратури України

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО ВИЯВЛЕННЯ НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ

Новий Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України набрав чинності 2012 року. Його називають революційним у низці процесуальних нюансів, адже він містить положення, раніше не відомі кримінальному процесуальному законодавству України. У цьому Кодексі вдалося усунути прогалини та недоліки регулювання, які мали місце в КПК 1960 року. Деякі дослідники вважають, що новий КПК України забезпечить неупередженість та об’єктивність досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень; на думку інших, він, навпаки, руйнує правові засади кримінального процесу, обмежує право на захист, створює передумови для зловживань і безпідставного кримінального переслідування.

На наш погляд, чинний КПК України має певні недоліки, тому потребує нагальних змін, зокрема щодо питання встановлення неправдивих показань свідків і потерпілих на досудовому розслідуванні [1].

Наприклад, у ст. 69 КПК 1960 року було зазначено, що не можуть бути допитані як свідки: особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них. Якщо свідки не могли адекватно сприймати обставини, які мали значення для кримінальної справи, то органи досудового розслідування призначали експертизу для визначення можливостей допитуваної особи давати правильні показання за наявності в неї фізичних чи психічних вад.

У чинному КПК України ця норма не була закріплена, але вона є цілком логічною, адже чітко визначає перелік тих осіб, які не можуть бути допитані як свідки [1]. Особи, які мають певні фізичні та психічні вади, не завжди можуть правильно сприймати побачені чи почуті обставинами. Будь-яким людям властиве фантазування, навіювання, перекручування, але ці особи мають особливий фізичний і психологічний стан, що не дає їм адекватно сприймати певні події, унаслідок чого вони дають неправдиві показання, чим заплутують органи досудового розслідування. Це може призвести до того, що злочин не буде розкритий або у кримінально-виконавчу установу потрапить невинна особа.

Саме тому ми пропонуємо внести зміни до КПК України, а саме п. 11 ч. 2 ст. 65, який слід викласти в такій редакції: «Особи, які згідно з висновком судово-психологічної експертизи через свої психічні або фізичні вади не можуть правильно сприймати, відтворювати ті факти, що мають доказове значення, і давати показання про них, не можуть бути допитані як свідки на досудовому розслідуванні» [1].

Якщо під час першого допиту прокурор помітив, що особа дивно себе поводить, весь час щось плутає, надмірно дратівлива, має незв'язне мовлення, то йому, по-перше, слід запросити спеціаліста-психолога, який допоможе виявити особливості характеру та поведінки особи.

По-друге, консультант-психолог надасть рекомендації прокурору щодо необхідних запитань експерту в разі, якщо постане потреба призначити судово-психологічну експертизу для встановлення адекватності сприйняття свідком пережитих подій.

Крім того, в ст. 227 КПК України закріплено, що під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, які мають право за дозволом слідчого чи прокурора ставити уточнювальні запитання малолітній чи неповнолітній особі [1]. Ці особи, якщо запрошуються для проведення слідчої (розшукової) дії, не є спеціалістами, адже головним завданням педагога та психолога є допомога органам досудового розслідування налагодити психологічний контакт з неповнолітнім, розробити правильну тактику проведення слідчої дії, сформулювати запитання з урахуванням дитячої психіки. Лікаря залучають, якщо є дані про те, що підліток має психічне захворювання або певний хворобливий стан [2, с. 207].

На жаль, у КПК України не має чітко визначених прав, якими наділені психолог, педагог або лікар. У ч. 2 ст. 227 зазначено, що з дозволу вони мають право ставити уточнювальні запитання. На нашу думку, ці особи повинні мати право ставити уточнювальні, доповнювальні запитання тоді, коли вони вважають за необхідне.

Органи досудового розслідування скептично або й негативно ставляться до участі психолога під час проведення слідчих розшукових дій, адже саме цей фахівець, який професійно вивчає психічні процеси, може виявити факт психологічного тиску на допитувану особу з боку слідчого чи прокурора. Саме тому потрібно внести поправки до ст. 227 КПК України й надати право психологу робити зауваження слідчому та прокурору щодо тактики проведення допиту, фіксувати факт порушення прав малолітньої чи неповнолітньої особи в протоколі допиту, адже під час тиску з боку слідчого малолітня і неповнолітня особа може надати показання про ті обставини, які вона насправді не сприймала. За ці дії слідчий, прокурор можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ст. 373 КК України –примушування давати неправдиві показання.

Також актуальним є питання про внесення змін до ст. 224 КПК України щодо одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях [1]. У КПК 1960 року ця слідча (розшукова) дія мала назву очна ставка.

Очна ставку М. С. Строгович визначає як одночасний допит двох осіб у присутності один одного з приводу однієї й тієї самої обставини [3, с. 31]. В. Ю. Шепітько стверджує, що це слідча (судова) дія, яка передбачає одночасний допит раніше допитаних осіб про обставини, щодо яких надано істотно суперечливі показання [4, с. 84]. В. О. Коновалова визначає цю слідчу розшукову дію як таку, що спрямована на отримання доказів у справі та полягає в одночасному допиті двох осіб (двох свідків, свідка і обвинуваченого) судово-слідчими органами з метою усунення істотних протиріч, що є в свідченнях цих осіб, і встановлення істини у справі.

Більшість учених вважає, що під час проведення очної ставки може бути допитано виключно дві особи. У ст. 172 КПК 1960 року було чітко визначено, що слідчий вправі провести очну ставку між двома раніше допитаними особами, у показаннях яких є суперечності. До завдань очної ставки належать такі:

– з'ясування причин суперечностей в показаннях раніше допитаних осіб, їх усунення;

– викриття одного з допитаних у наданні неправдивих (неповних) показань;

– психологічний вплив на несумлінного учасника слідчої дії з метою схиляння його до дачі правдивих показань;

– зміцнення вольових якостей і позиції сумлінного учасника очної ставки;

– виявлення й установлення доказів і нових обставин справи;

– додаткова перевірка й закріплення показань свідків, потерпілих.

На думку Р. С. Бєлкіна, очна ставка є процесом безперервного порівняння свідчень двох осіб, що одночасно допитуються, з негайним використанням слідчим результатів такого порівняння для усунення протиріч в інформації, що виходить із цих джерел [5, с. 131].

А. П. Черненко зауважує, що під час проведення очної ставки потрібно дотримуватися спеціальних правил:

1) під час її проведення допитують одночасно не більше ніж дві особи;

2) учасники очної ставки дають показання по черзі;

3) особи, викликані на очну ставку, можуть ставити запитання одна одній;

4) слідчому забороняється оголошувати показання, які дали учасники очної ставки на попередніх допитах, до давання ними показань на очній ставці та внесення їх до протоколу [6, с. 12].

Чинний КПК України не регламентує питання щодо кількості осіб, які можуть бути одночасно допитані для з'ясування розбіжностей у їхніх показаннях. У цьому є певні переваги й недоліки. Перевагою є те, що органи досудового розслідування збережуть процесуальний час. Але не факт, що ці показання будуть достовірними, тому що психологічний вплив з боку двох і більше осіб на особу, що дає показання, які суперечать матеріалам кримінального провадження, сильніший, ніж з боку однієї особи. Прокурор може почати підозрювати сумлінну особу в наданні неправдивих показань, бо не знатиме, хто з допитуваних осіб дає правдиві показання. Якщо допитувана особа має слабкі вольові якості й під час одночасного допиту раніше допитаних осіб, почувши показання інших осіб, змінить свої на інші, тоді слідчий і прокурор можуть спрямувати перебіг досудового розслідування помилковим шляхом. Це призведе до того, що особа, яка вчинила злочин, виїде за межі України, або особа, яка не вчиняла злочин, буде піддана процесуальному примусу. Отже, вважаємо за доцільне п. 9 ст. 224 КПК України викласти в такій редакції: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох уже допитаних раніше осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають. Свідків попереджають про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілих – за давання завідомо неправдивих показань».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. – Назва з екрана.
2. Юридична психологія : курс лекцій / В. В. Кошинець, Л. Л. Радухівська, Н. О. Рибалка. – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. – 232 с.
3. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Основные положения науки советского уголовного процесса : у 2 т. / М. С. Строгович. –М. : Наука, 1968. – Т. І. – 472 с.
4. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекций / В. Ю. Шепитько. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Одиссей, 2005. – 350 с.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Общая теория криминалистики. В 3 т. Т. 1 / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 408 с.
6. Черненко А. П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Черненко А. П. – Харків, 2004. – 19 с.

Радченко Костянтин Анатолійович, начальник кафедри загальновійськових дисциплін Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ЮРИСТА

Проблема формування професійної компетентності майбутніх військових юристів зумовлює необхідність модернізації системи фахової підготовки на основі впровадження нових підходів і сучасних технологій в освітній простір вищих навчальних закладів.

З позиції психологічного підходу до визначення структури професійної компетентності цю властивість можна схарактеризувати в термінах структури особистості.

Зокрема, В. Шадриков визначає такі компоненти:

– *функціональний* – є системою набутих у ВНЗ знань (гуманітарних, природничо-наукових, загальнопрофесійних, спеціальних і профільних дисциплін), навичок творчої діяльності фахівця, з урахуванням їх глибини, обсягу, стилю мислення, норми етики, соціальних функцій;

– *мотиваційний* – охоплює мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки актуалізації в професійній діяльності;

– *рефлексивний* – передбачає комплекс навичок самоконтролю, самоаналізу, прогнозування результатів власної діяльності;

– *комунікативний* – включає здібності налагоджувати міжособистісні відносини, формулювати думки, здійснювати професійну взаємодію [1].

Ураховуючи, що професія військового юриста належить до типу професій «людина–людина» і має соціальний характер, вважаємо, що комунікативна компетентність є складовою професійної компетентності.

Комунікативна компетентність військового юриста – це здатність фахівця застосувати у спілкуванні загальнопрофесійну термінологію, уміння встановлювати взаємодію з людьми, володіння засобами вербальної та невербальної комунікації, комунікативними вміннями, навичками роботи у групі, що сприяє ефективному виконанню фахівцем професійних функцій з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Дослідник В. Єнгалічев [2] запропонував модель професійної компетентності фахівця, яка передбачає такі блоки:

1) когнітивний – професійно важливі знання в галузі психології, знання юриспруденції, основних нормативно-правових актів, законодавства, знання іноземних мов;

2) професійно важливі вміння – застосовувати теоретичні знання на практиці; правильно використовувати, опрацьовувати й інтерпретувати психодіагностичні методики; вміння працювати з комп'ютером і засобами зв'язку;

3) мотиваційний блок – сформована професійна мотивація, інтерес до власної роботи, прагнення до сумлінного виконання професійних обов'язків і дотримання правових норм, потреба в самовдосконаленні;

4) комунікативний і морально-вольовий блоки поєднують комунікативні вміння (встановлювати контакт з людьми, володіти прийомами активного слухання, ставити відкриті та закриті запитання, вести діалог тощо), вольові риси характеру (рішучість, самовладання, самоконтроль, наполегливість, енергійність, самостійність) і моральні (відповідальність за власні рішення, урахування різних поглядів, правових позицій, повага до прав і свобод людини, тактовність, толерантність).

Слід зауважити, що комунікативна компетентність є складним за змістом інтегральним поняттям, що, на нашу думку, має певну структуру. Спираючись на дослідження С. Вишневської [3], вважаємо, що комунікативна компетентність має такі компоненти:

1) *інформаційно-комунікативний* – відображає сукупність юридичних знань (правових і нормативних актів), знання психології особистості, професійного спілкування та міжособистісної взаємодії, орієнтування в професійних ситуаціях щодо реалізації прав і свобод громадян; здатність до самоаналізу й самопізнання;

2) *афективно-комунікативний* – охоплює систему цінностей особистості та соціальних настановлень фахівця, уміння й навички управляти своїм емоційним станом, здатність до саморегуляції, досвід міжособистісного, професійного спілкування та правових стосунків, здатність до емпатії;

3) *регулятивно-комунікативний* – пов’язаний з безпосереднім здійсненням професійного спілкування, а саме з уміннями й навичками комунікативної діяльності майбутнього юриста, які ґрунтуються на правових стосунках; володінням техніками спілкування; уміннями та навичками вербальної і невербальної взаємодії; уміннями і навичками конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях тощо.

Комунікативна компетентність військового юриста, крім зазначених умінь, також передбачає сформованість комунікативних умінь і навичок професійного спілкування:

– уміння встановити і підтримати психологічний контакт;

– уміння вільно володіти вербальними та невербальними засобами комунікативного впливу;

– уміння зрозуміти невербальну поведінку співрозмовника, його внутрішній світ, диференціювати його психологічні особливості;

– володіння культурою міжособистісного спілкування та культурою мовлення;

– здатність гнучко змінювати стиль спілкування в конфліктних ситуаціях.

Ця структура комунікативної компетентності свідчить про тісний зв'язок із характеристиками особистості військового юриста як фахівця. До професійно важливих особистісних характеристик і здібностей військового юриста належать:

– здатність об'єктивно оцінювати власні досягнення, сили та можливості;

– здатність до подолання труднощів, наполегливість тощо.

– урівноваженість і стресостійкість у конфліктних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу;

– емоційна стійкість у випадку прийняття відповідних рішень;

– здатність до швидкого реагування в умовах дефіциту часу [2].

До спеціальних психофізіологічних властивостей, характерних для військових юристів, можна також віднести здатність до вербалізації (легкість мовлення, здатність без напруження висловлювати думки про певні події) та емоційну стабільність (відсутність схильності до тривожного стану, фрустрації, агресивності, легкої збудливості, здатність швидко пристосовуватися до різних умов середовища, адекватна самооцінка тощо) [4]. Важливими психофізіологічними якостями є адаптивність і гнучкість. Адаптивність – це здатність ефективно виконувати свої професійні функції в умовах постійної зміни навколишнього середовища. Гнучкість як особистісна характеристика забезпечує здатність фахівця змінювати тактику спілкування та поведінки у відповідних умовах професійної взаємодії, налагоджувати контакти з громадянами, організаціями, суспільними об'єднаннями тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход / В. Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 26–31.

2. Енгалычев В. Ф. Профессиональная компетентность специалиста в практической юридической психологии : монография / В. Ф. Енгалычев. – М. : Выс. шк. психологии, 2004. – 436 с.

3. Вишневская С. Л. Влияние коммуникативной компетентности сотрудников органов внутренних дел на результаты профессиональной деятельности / С. Л. Вишневская // Сборник статей по социально-гуманитарной подготовке сотрудников органов внутренних дел МВД УР. – Ижевск, 2001. – С. 17–25.

4. Селевко Г. К. Компетентности и их квалификация / Г. К. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138–144.

Рибик Лариса Анатоліївна, ад'юнкт кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Питання дослідження оптимальних методів, способів і прийомів психологічної допомоги набуло своєї актуальності на зорі психологічної науки. Свідоме уявлення про категорію психологічної допомоги, яким воно є досі, сформувалося завдяки К. Роджерсу, який запровадив філософію екзистенціалізму, воно ґрунтується на консультуванні та психотерапії [1]. Проте основу психологічної допомоги в складних життєвих обставинах як інститут психологічного супроводження заклав ще Епікура, який вважав, що людям потрібна підтримка «проти страху зовнішніх обставин» [2]. Цю підтримку аж до XIX ст. надавала церква та суміжні з релігією соціальні інститути. Відповідно до соціокультурного контексту, під впливом наукових відкриттів і соціальних змін того часу починається гуманізація психіатрії, формується

фундамент для інституту психологічної допомоги. «Протягом тривалого періоду ідея психологічної допомоги охоплювала весь спектр можливих практик, спрямованих на виправлення "психічного нездоров'я", "душевних" (психолого-психіатричних) порушень особистості – від психологічного консультування, що зароджується, та психотерапії до будь-яких форм психіатричного втручання» [3].

З огляду на сучасні політичні й соціальні умови життєдіяльності суспільства, психологічної допомоги потребує дедалі більша кількість населення. Створюються програми надання психологічної допомоги. Проте найпоширенішим у світі є принцип добровільного та свідомого звернення людини за допомогою. Це зумовлено принципом невтручання в особистісний світ людини без її бажання.

Необхідно акцентувати увагу на проблематиці психологічної допомоги, яка розпочинається, як стверджує професор О. Ф. Бондаренко, з розумінням психіки як такого простору людського буття, багатогранність якого відображає спектр емоційного і сенсового життя людини як суспільної істоти, наділеної психікою [4]. Сутність психологічної допомоги в правоохоронній структурі полягає в забезпеченні емоційної, смислової та екзистенціальної підтримки правоохоронців та їхніх сімей.

Людина звертається за допомогою до психолога, очікуючи розуміння, яке може стати сферою пошуку можливостей пережити складний період, ураховуючи необхідність збереження психічного і фізичного здоров'я особистості та подальший її розвиток. Однак «розуміти можна по-різному: сказане або того, хто говорить, раціонально чи емоційно, щось як статичний факт або як включене в динаміку розвитку будь-якої ситуації тощо» [5, с. 72]. У ракурсі суб'єктивної психології К. Ясперс пропонує поставити питання: «Від чого залежать душевні переживання, які наслідки вони мають, які зв'язки між ними?» [6, с. 93]. Психолог має справу у своїй роботі з різноманіттям душевних переживань як окремих феноменів, тому він повинен розуміти їх схожість і зв'язок з учинками й подіями. Здатність побачити світ очима іншої людини означає розуміння.

Розуміння як науковий метод дослідження людської психіки зародився в психологічній школі, заснованій німецьким психологом і філософом В. Дільтеєм, яка потім стала відома як

гуманітарна психологія, або «розуміюча психологія». Дільтей спочатку свій підхід називав «реальна психологія», потім – «описова й аналітична», зрештою – «структурна психологія» [7]. «Розуміючою психологією» її назвав К. Ясперс. Він вважав, що людина завжди значно більше того, що вона про себе знає.

Наступний крок – це розуміння сутності особистості, етапи розвитку, емоційний інтелект, які є визначальними ознаками не загального розуміння, а індивідуального. Хоча в кожному індивідуумі є загальні людські сутності й душевні взаємозв'язки. Л. Ландгребе сформулював цю думку так: коли розумієш – типізуєш [8]. Кожен тип демонструє констеляцію рис ідеального характеру, чистий, ідеальний тип у природі не існує. Окрема людина – не є тип, але умовно входить до певного типу [9, с. 9]. Загальновідомі з історії філософії два світоглядні типи – натуралістичній та ідеалістичний. К. Ясперс розглядав світоглядні типи в руслі розвитку геґелівського закону еволюції духу: спочатку домінує «існування в раковині» і прив'язаність до традицій, потім настає момент скепсису, сумнів у минущих цінностях, тоді лише розвивається нова людина, яка є синтезом двох типів; вона створює нові цінності, знаходить «своє місце в нескінченному» [9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оніщенко Н. В. Аналіз передового досвіду організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації / Н. В. Оніщенко // Актуальні проблеми психології. – 2001. – № 43, т. 1. – С. 121–125.

2. Эпикур. Главные мысли / Эпикур // Тит Лукреций Кар. О природе вещей / Тит Лукреций Кар ; пер. Л. Гаспарова. – М., 1983. – С. 319–324.

3. Иванюшина П. В. Психологическая помощь как основа трансформации личности в ситуации горя утраты / П. В. Иванюшина // Теория и практика общественного развития. – 2015. – № 15. – С. 169–171.

4. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А. Ф. Бондаренко. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М. : Класс, 2001. – 336 с.

5. Гришунина Е. В. Психологическая помощь как понимание / Е. В. Гришунина, Г. Ю. Гришунин // СПЖ. – 2015. – № 55. – С. 72–96.

6. Якобсен Б. Жизненный кризис в экзистенциальной перспективе: могут ли травма и кризис рассматриваться как помощь в личном развитии? [Электронный ресурс] / Б. Якобсен. – Режим доступа: http:// hpsy.ru/public/ x2267.htm. – Загл. с экрана.

7. Залевский Г. В. Объяснение и понимание в психологии / Г. В. Залевский // Теория и методология психологии: постнеклассическая перспектива / отв. ред. А. Л. Журавлев. – М. : Ин-т психологии РАН, 2007. – С. 195–223.

8. Ландгребе Л. Интенциональность у Гуссерля и Брентано / Л. Ландгребе // Логос. – 2002. – № 2 (33). – С. 33–39.

9. Залевский Г. В. Объяснение и понимание как методы наук о психике / Г. В. Залевский // Методология психологиического исселования. Вестник Томского государственного университета. – 2005. – № 286. – С. 3–14.

Рівчаченко Олена Анатоліївна,
викладач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У юридичній науці інтерпретувалася теза, що методологічні дослідження є незмінно актуальними вже завдяки самій сутності науки, особливої гостроти і значущості вони набувають у періоди докорінних перетворень суспільства. Проте важливо акцентувати увагу на тій обставині, що будь-яка методологічна проблематика може досліджуватися тільки за умови розгорнутого звернення науки до своїх філософських засад, досягнень методології сучасного наукового пізнання, осмислення власного місця в системі наук і ролі в соціокультурній ситуації, що складається.

Розвиток сучасної юриспруденції зумовлений інтеграційними та глобалізаційними процесами, що відбуваються як у Європі, так і у світі, її переходом від

методологічного монізму до світоглядно-методологічного плюралізму. Це зумовлює нагальність концептуального перегляду традиційних уявлень про державно-правові закономірності та поглибленого осмислення ролі юридичної науки в сучасному суспільстві. Отже, формування методологічної системи є першочерговим завданням юриспруденції в умовах сьогодення. Ці питання актуальні, передусім, для української правової науки.

На думку М. В. Костицького, методологія є певним світоглядом, що ґрунтується на науковій теорії чи концепції, крізь призму якого пізнається буття світу, природні та суспільні явища [1, с. 18]. Ми поділяємо думу вченого, що трактування методології як вчення про методи наукового пізнання є спрощенням, фактичним зведенням до методики.

Методологія юридичної науки передбачає систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності у сфері досліджень державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему. Таке складне й багатопланове утворення охоплює:

1) проблеми структури наукового знання загалом і наукових правових теорій зокрема;

2) закони виникнення, функціонування та зміни наукових правових теорій;

3) понятійний каркас юридичної науки та її окремих дисциплін;

4) структуру й операційний склад методів юридичної науки;

5) аналіз її мови, формальних і формалізованих методів дослідження (методики, процедури дослідницької діяльності), типології систем наукового правового знання тощо.

Динамічний розвиток методології юриспруденції зумовлений її прагматичною заданістю й теоретичною спрямованістю. Якщо об’єктом юридичної науки є право і держава, то об’єктом методології є ставлення юридичної науки до права й держави. Можливості сучасної методології дозволяють юриспруденції перейти від вивчення станів її об’єкта, тобто права і держави, до осягнення цього об’єкта в його змінах і перетвореннях. Відбувається становлення такої методології юриспруденції, у якій для осягнення сучасного правового та державного життя здійснюється перехід до

наповнення відповідними конструктами її змісту, рівнів, напрямів і сфер використання. Загалом відбувається процес затвердження нової парадигми методології юриспруденції як стійкої дослідної бази, забезпеченої філософськими, загальнотеоретичними та галузевими досягненнями. Тому обмеження методології юриспруденції сферою філософії права або загальнотеоретичної юриспруденції не може бути прийнятним. Якщо методологія визначає взаємодію об'єкта дослідження та юридичної науки, то це стосується різних юридичних наук.

У змісті методології юриспруденції показовими є зміни, де вагоме значення мають методологічні підходи, що визначають стратегію дослідницьких пошуків у взаємозв'язку юриспруденції з правом і державою. Найбільш характерні для сучасних розробок, на думку Ю. М. Оборотова, є такі підходи: антропологічний, аксіологічний, цивілізаційний, синергетичний і герменевтичний [2, с. 33].

Визначальним фактором існування права і держави були й залишаються традиції як центральна ланка цих соціокультурних цінностей. Зауважимо, що такий правовий феномен, як конституція, – це найважливіший інструмент традиціоналізму, що стосується й інститутів держави.

Зміни у праві й державі також пов'язані з кризою і руйнуванням їхніх традиційних цінностей, широким використанням інновацій у теорії та практиці правового йа державного життя. Невипадково інноваційність стає важливим компонентом існування сучасної юриспруденції.

Нині в українській юридичній науці, згідно з позицією М. С. Кельмана, відбувається процес докорінного переосмислення традиційних і, водночас, актуалізується пошук нових засобів пізнання як елементів змісту методології юриспруденції, що сприяє розширенню її інструментальних можливостей [3, с. 35].

Інновації у правовій і державній сферах є різновидом соціальних інновацій, що зумовлені складнощами їх упровадження, які пов'язані з можливою імітацією необхідних змін без фактичної реалізації. У цьому сенсі важливого значення набувають розробки інноваційності як успішного впровадження нових правових і державних ідей у соціальне життя.

Методологія юриспруденції може бути тим ресурсом, який забезпечить просування інновацій у праві та державі, сприятиме позитивному ставленню до цих інновацій.

Таким чином, доходимо висновку, що нині відбувся рух у власне розумінні змісту сучасної методології юриспруденції до з'єднання інструментального та функціонального її призначення. Вона плюралістична за своєю сутністю, оскільки стверджує наявність різних підходів до права і держави. Зазначене дає підстави констатувати становлення нової парадигми методології юриспруденції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Нормативізм як методологія юриспруденції / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2016. – № 1. – С. 18–30.
2. Оборотов Ю. М. Аспекти розгортання методології юриспруденції / Ю. М. Оборотов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 33–39.
3. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку / М. Кельман // Психологія і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 33–46.

Роговенко Марія Михайлівна, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ І ЦІННОСТЕЙ У КУРСАНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

Реформа правоохоронних органів потребує оновлення свідомості працівників Національної поліції України, прагнення до морального самовдосконалення, глибокого розуміння ролі й відповідальності за прийняті рішення та результати власної діяльності.

У зв'язку із цим, одним з основних завдань профільних вузів Міністерства внутрішніх справ України є формування особистості шляхом патріотичного, правового виховання, утвердження в учасників освітнього процесу соціальної

активності, громадянської позиції та відповідальності, моральних принципів і цінностей.

Цінності для буття людини є основоположними. Аналіз філософських, психологічних джерел дає підстави стверджувати, що в основу поняття «цінність» покладено наявність у певних предметах, явищах, довколишній природі ознак і властивостей, які відображають їхню значущість для людини чи суспільства, тобто якість або властивість предметів, явищ, котрі становлять актуальну потребу особистості. Ступінь моральної самосвідомості працівників Національної поліції України залежить від укоріненості в їхній психіці стійких орієнтацій на моральні принципи та цінності. Моральні цінності справляють вплив на свідомість і поведінку людини лише в тому разі, якщо вони глибоко усвідомлюються особистістю і є моральними потребами. Водночас світ цінностей – це, передусім, світ культури, духовності людини, її моральної свідомості [1; 2].

Практика свідчить, що, попри процеси реформування, не кожна особа, яка вступає до лав поліції, є зразком високої культури. Тому процес морального становлення майбутнього працівника поліції має починатися ще із навчання у виші, бути безперервним, поєднуватися з його професійним зростанням і ґрунтуватися на таких моральних принципах і цінностях, як гуманізм, справедливість, обов'язок, честь, совість, гідність, скромність, працьовитість, мужність, моральний ідеал. У моральній свідомості працівника поліції ці принципи та цінності мають формувати цілісне утворення. І педагогу в цьому процесі відводиться особлива роль.

Проблема морального виховання особистості була і залишається в центрі уваги вчених і філософів. Попри достатню кількість наукових праць із цього питання, аспекти методики організації формування моральних принципів і цінностей на заняттях із філософсько-правових дисциплін недостатньо досліджені.

Аналіз літературних джерел і досвід практичної роботи свідчить, що з метою формування в курсантів моральних принципів та цінностей, моделей діяльності й поведінки, які відповідають потребам сучасного українського суспільства, у процесі навчання філософсько-правових дисциплін необхідно

застосовувати системний діяльнісний підхід. Він передбачає розгляд процесу навчання як активної діяльності тих, хто навчається.

Діяльнісний підхід у навчанні реалізується, якщо основним елементом занять є самостійне, індивідуальне чи групове виконання пізнавальних завдань на основі застосування новітніх технологій, зокрема інтерактивних. Інтерактивні технології допомагають викладачеві зробити процес навчання цікавим, різноманітним, ефективним для формування моральних принципів та цінностей [3; 4].

Важливе значення для майбутнього правоохоронця має принцип гуманізму. Поняття «гуманізм» означає «людська природа, людська гідність, людяність, ласкавість, привітливість, доброта, духовна культура, освіта, витонченість, вихованість» [5].

Сутність принципу гуманізму можна розкрити під час семінарського заняття «Філософія як світогляд та наука», застосовуючи інтерактивну технологію «Синтез думок». Вона полягає у спільному пошуку групами узгодженого рішення щодо найкращих людських якостей, що лежать в основі гуманізму. Гуманізм як моральний принцип зводиться не тільки до людинолюбства, а й до прагнення творити добро, визнавати за кожною людиною права на власну думку, вчинок, особисті схильності, ставитися до людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності та безпеки як до найвищої соціальної цінності. Вищезазначені гуманістичні риси повинні бути притаманні кожному правоохоронцю.

Формуванню моральних цінностей, зокрема честі, гідності, совісті, сприяє і загальногрупове обговорення етичних поглядів Конфуція, Сократа, Аристотеля під час семінарського заняття «Історія філософської думки. Філософія Стародавнього Китаю. Антична філософія». Із цією метою викладач може застосувати технологію колективно-групового навчання «Мікрофон», що надає можливість кожному курсантові висловити свою думку та конкретизувати поняття честі, гідності, совісті відповідно до особливостей правоохоронної та правозастосовної діяльності.

Справедливість – головний моральний принцип особистості працівника поліції. Формування його можна

продемонструвати під час вивчення теми «Правова аксіологія: ціннісні основи права». Слово «справедливість» походить від давньогрецького *dike*, що первісно означало «звичай, спосіб життя», а згодом – «правильний, належний звичай», і латинського *jus* (звідси *justia*), що означає «право» (правий, правда). Справедливість – правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь [6]. Висвітлюючи зміст принципу справедливості, викладач застосовує інтерактивну технологію «Пошук інформації». Курсанти об'єднуються в п'ять груп. Для груп розробляють запитання, зокрема: «Яке місце посідає справедливість у системі вищих цінностей?», «Який зв'язок між справедливістю і поняттям суспільного ідеалу?», «Яке місце відведено справедливості у філософських роздумах античних філософів?», «У чому конкретно виражається принцип справедливості в праві та правоохоронній діяльності?», «Як виявляється єдність принципу справедливості й законності в діяльності співробітника Національної поліції?» тощо. Далі визначається час на пошук та аналіз інформації, а наприкінці семінарського заняття заслуховуються повідомлення від кожної групи, пропонуються загальні висновки.

Таким чином, прогресивним змінам в реформуванні органів Національної поліції буде сприяти формування моральних принципів і цінностей у майбутніх правоохоронців ще з часу навчання у виші. Професіоналом в органах Національної поліції можна стати тільки за умови прагнення до морального самовдосконалення, розуміння соціальної значущості власної ролі, відповідальності як працівника правоохоронної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Етика : навч. посіб. / [Т. Г. Аболіна, В. В. Єфименко, О. М. Лінчук та ін.]. – Київ : Либідь, 1992. – 328 с.

2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-ге вид. – Київ : Знання України, 2010. – 520 с.

3. Булда А. А. Методика організації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання етики : навч.-метод. посіб. / А. А. Булда, О. В. Журба. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 226 с.

4. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко ; за ред. О. І. Пометун. – Київ : А.С.К., 2004. – 192 с.

5. Трофимчук М. Латинсько-український словник / М. Трофимчук, О. Трофимчук. – Львів : ЛБА, 2001. – 694 с.

6. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. Т. 3. – Київ : Аконіт, 2005. – 862 с.

Романенко Оксана Вікторівна,
професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ НА ЕТАПІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Правова захищеність особи – одна з фундаментальних ознак цивілізованої держави. У зв'язку із цим у сучасних умовах постійно зростають вимоги, що висуваються суспільством до професії правоохоронця в системі МВС України. Проблема вивчення особистості представників цієї професії як сукупність професійно значущих якостей широко обговорюється у філософській, правовій, соціологічній і психологічній літературі (В. Г. Андросюк, В. В. Бедь, Ю. Ю. Бойко, В. В. Васильєв, М. І. Дячок, М. В. Костицький, В. С. Медведєв, В. М. Синьов, С. І. Яковенко та ін.).

Правоохоронці є представниками влади, посадовими особами, які наділені відповідними повноваженнями щодо захисту інтересів держави, суспільства і громадян. Усе це накладає на них відповідальність. Працівник правоохоронних органів стає своєрідним символом Закону і Держави. Їхня професійна діяльність стосується безпосередніх прав громадян і часто визначає долю людей, життя, здоров'я, благополуччя. Саме тому фахівець має відповідати вимогам професії та високим моральним нормам [1].

Виражена орієнтація на цінність іншої людини в правоохоронній діяльності передбачає адекватне застосування ними своїх можливостей як міри впливу на іншу людину, що

ґрунтується на переживанні почуття професіонального обов'язку та відповідальності за свої професійні дії. У роботі правоохоронці орієнтуються на узагальнену модель людської поведінки, уточнюючи її залежно від конкретних обставин індивідуальних дій людини. У такій моделі визначальною є категорія відповідальності; саме через неї проходить лінія конкретизації логіки індивідуальної поведінки [2].

Ці якості притаманні лише високорозвиненій особистості, тому перед вищими навчальними закладами МВС України постає важливе завдання розвитку особистості майбутнього фахівця в умовах професійної підготовки.

Аналіз професіограм представників юридичних спеціальностей дав змогу визначити основні різновиди їх діяльності: соціальну, пошукову, комунікативну, мовленнєву, організаторську, конструктивну та реконструктивну, що висуває певні вимоги до особистості фахівця, зокрема, такі якості, як гуманізм, чесність, принциповість, наявність логічного та гіпотетичного мислення, спостережливість, здатність до концентрації уваги, комунікативні й організаторські здібності, високий рівень розвитку як усного, так і письмового мовлення [3].

У період навчання в курсантів відбувається цілеспрямоване засвоєння системи знань, практичних умінь і навичок у професійній діяльності, формуються цілісні уявлення про правоохоронну професійну спільноту, розвиваються та наповнюються предметним змістом мотиви й цілі майбутньої діяльності, здійснюються професійна ідентифікація та професійна адаптація. Формується професійна придатність до навчання професії, що є близькою метою, та до реальної практичної діяльності, що є віддаленою метою. Такий процес можливий на підставі розвитку професійно важливих якостей і професійно орієнтованих психологічних структур особистості, що охоплює операційну основу професійного самовизначення, елементи професійного мислення, уваги та пам'яті [4].

Особистісне зростання студентів у процесі професійної підготовки передбачає створення умов для найповнішого вияву й розвитку їхніх пізнавальних можливостей. Інтелектуальний аспект набуває тут особливої значущості, оскільки помилки в діяльності часто обумовлені порушенням логіки під час прийняття професійних рішень.

Необхідною інформаційною засадою професійної освіти є психологічне вивчення професії правоохоронця. Якість їхньої професійної підготовки значною мірою визначає ефективність діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів, тому організація системи підготовки кадрів потребує постійного вдосконалення. Важливого значення при цьому набуває дослідження в курсантів наявності відповідних особистих якостей і задатків, які під час навчання у ВНЗ є передумовами для формування системи знань, умінь і навичок, необхідних у практичній роботі. Тому серед першочергових завдань ВНЗ МВС України постає психологічне обґрунтування професіограм сучасних фахівців-правоохоронців, на підставі яких слід розробляти державний стандарт змісту за напрямами та спеціальностями професійної підготовки.

Вивчення професійно важливих якостей фахівця має передбачати кілька послідовних етапів. На першому етапі важливим є проведення професійного добору серед майбутніх фахівців з метою вивчення їхньої навчальної мотивації, інтелектуальних і комунікативних здібностей особистості. Проведення психодіагностики ускладнене тим, що більшість психологічних тестів не передбачають виконання кадрових завдань; їхні параметри слід уточнювати відповідно до вивчення особистості фахівця. Формування тестових батарей потребує обґрунтування та зіставлення результатів досліджень з експертними оцінками й аналізом навчальної документації. Результатом упровадження психологічних досліджень у навчальний процес може бути просвітницька робота з викладачами, представлення психологічних профілів навчальних груп з подальшим обговоренням можливостей індивідуального підходу в навчальному процесі та формулюванням відповідних виховних цілей.

Другим етапом є дослідження професійного самовизначення курсантів, яке полягає у вивченні їхніх уявлень про майбутню професію та свого місця в ній, що здійснюється, переважно, шляхом нестандартизованих самозвітів.

Зіставлення отриманих результатів з даними професійного добору є підґрунтям для планування певних форм роботи на третьому етапі – діагностуванні готовності до професійної діяльності на завершальному етапі професійної підготовки.

Пріоритетного значення набуває професійний тренінг, який традиційно передбачає базовий блок і блок спеціальних умінь. Програма базового блоку тренінгу пропонує завдання, спрямовані на активні зміни в особистості майбутнього фахівця та його характеристик, що є суттєвими для всіх спеціалістів у системі «людина–людина». У блоці спеціальних умінь увагу акцентовано на розвитку вузькоспеціальних умінь і навичок відповідно до специфіки правоохоронної діяльності.

Формування особистості майбутніх правоохоронців має здійснюватися як у процесі навчальних занять, так і в позанавчальний час та може бути реалізованим шляхом здійснення індивідуальної роботи з курсантами, проведення циклу семінарів-тренінгів, організації активного обміну досвідом між фахівцями.

Ефективність навчальної діяльності курсантів забезпечується застосуванням різних методів впливу, до яких належать методи стимулювання мотивації й активізації уваги, методи організації діяльності та взаємин, методи контролю за результатами діяльності й спілкування. Під час організації розвивально-корекційної роботи необхідно враховувати особливості індивідуально-психологічних якостей особистості.

Перспективним напрямом у системі професійної підготовки майбутніх правоохоронців є розробка та застосування комплексних навчально-розвивальних програм, що спрямовані на розвиток професійно значущих якостей. Важливими умовами ефективності такої роботи є: інтенсивність і гнучкість навчання; комплексність впливу на основі різних методичних прийомів і форм упровадження, застосування сучасних систем підготовки, а саме: модульності, монопредметності підготовки, міждисциплінарної інтеграції та самостійності підготовки й системи контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридична психологія : підручник / [Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моісеєва]. – Київ : КНТ, 2007. – 360 с.

2. Синьов В. М. Соціально-педагогічна діяльність в ОВС: кадрова та виховна робота : навч.-метод. посіб. / В. М. Синьов, В. І. Кривуша. – Київ : МП Леся, 2008. – 144 с.

3. Рижиков В. С. Технологія розробки професіограми майбутнього юриста / В. С. Рижиков // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 10 (197), ч. І. – 2010. – С. 55–65.

4. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : підручник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – 2-ге вид. – Київ : Каравела, 2008. – 352 с.

Романюк Богдан Васильович, доцент кафедри транспортного права та логістики Національного транспортного університету, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

ФІЛОСОФІЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й НОВЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Основним суб'єктом пізнання злочинної події на стадії досудового слідства є слідчий. Слідче пізнання у кримінальному процесі як окремий вид науково-практичного пізнання ґрунтується на загальних засадах відповідної теорії та реалізується за допомогою системи певних методів, що утворюють його методологію. Специфіка цього виду пізнання полягає в тому, що воно певною мірою регулюється нормами кримінального процесуального права. Правові норми, які регулюють процеси умов сприйняття злочинної події, мають повністю корелюватися із законами філософії людського пізнання.

Тому під час реформування вітчизняного законодавства щодо діяльності слідчого спершу слід було б через закони теорії філософського пізнання здійснити осмислення процедури досудового провадження й розробити відповідну методологію його діяльності для вдосконалення правових процедур пізнавальної діяльності слідчого. Слушною є думка М. В. Костицького, що процесуальні науки без методології – як людина без рук, а без філософії – як без голови [1, с. 15].

Ці закони пізнання об'єктивної дійсності та практична діяльності слідчого свідчать, що встановлення істини у процесі розслідування потребує, насамперед, свободи сприйняття ним

події злочину, логічного осмислення отриманої інформації та вільної побудови висновків за його результатами для прийняття процесуальних рішень і вчинення відповідних дій. В основі цього лежать вимоги процесуального принципу оцінки доказів за внутрішнім переконанням. Переконання – це певний стан свідомості особистості, який ґрунтується на системі отриманих незаперечних суб'єктивних знань, а також мотивів і мети, що спонукають її до діяльності відповідно до власних уявлень, оцінок, поглядів та принципів.

У зв'язку із цим понад сто років напрацювання науковців та законодавця були спрямовані на розширення повноважень слідчого, його процесуальної незалежності та самостійності під час проведення слідчих дій і прийняття процесуальних рішень. Написано тисячі праць, які утверджують самостійність і процесуальну незалежність слідчого [2].

На жаль, 2012 року під час прийняття нового КПК України багатий практичний досвід функціонування вітчизняного слідчого апарату, багатолітні напрацювання юридичної науки та філософські закони суспільного пізнання було проігноровано. Не враховано, що вітчизняне законодавство є системним утворенням і ґрунтується на європейській континентальній формі права з її інститутом слідчого. Під час запозичення низки положень англо-американського інституту поліцейського розслідування, яке не є процесуальною стадією досудового провадження, не врахували й того факту, що там немає інституту слідчих, і суд, на відміну від європейської форми процесу, є активним суб'єктом зі збирання доказів, що не може не впливати на об'єктивність правосуддя. На підтвердження цього ми неодноразово наводили факти незаконного засудження громадян у США та інших країнах [3, с. 146–151]. Крім цього, інкорпорація поліцейського розслідування в наш кримінальний процес суперечить вітчизняній формі правосуддя, де суд є «пасивним» суб'єктом у змагальному провадженні. Поліцейська форма досудового провадження в нас уже була до створення слідчого апарату 1860 року. Навіть тогочасний режим царської Росії вимушений був запровадити інститут слідчих, який уперше було створено у Франції під час проведення демократичних реформ після

Великої революції. Він панує й досі на території країн континентальної Європи.

Нині стара форма досудового провадження – поліцейське розслідування – зазнає критики не тільки в консервативній Англії, а й в інших країнах. Відбуваються процеси його поступового реформування.

Невдале запозичення процедури розслідування злочинів призвело до того, що чинний процесуальний закон значно понизив процесуальний статус суб'єкта, який його проводить. Цьому суб'єкту лише зберегли назву «слідчий», а в НАБУ навіть замінили на детектив.

Перше стосується власне правового становища слідчого. Він утратив свій процесуальний статус одноосібного суб'єкта, що проводить досудове провадження, і все, що з ним пов'язане. Нині він є лише представником державного органу – слідчого підрозділу, який очолюється його керівником. За КПК 1960 року (ст. 102) суб'єктом досудового провадження значився саме слідчий, який був одноособовим державним органом досудового розслідування.

Друге – процесуальна незалежність і самостійність. У ч. 1 ст. 114 КПК 1960 року було чітко зазначено, що під час провадження досудового слідства всі рішення про його спрямування та про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків (а їх було не багато), коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їхнє законне та своєчасне проведення. Отже, він несе відповідальність за власні самостійні дії та рішення. І це справедливо з погляду пізнання події злочину.

У чинному ж КПК України на першому місці стоїть погроза законодавця (ч. 1 ст. 40): слідчий несе відповідальність за законність і своєчасність процесуальних дій. Ураховуючи, що нині майже всі дії він проводить за вказівками та згодою прокурора чи керівника свого підрозділу, то така погроза є абсурдною. Трапилася й помилка у цій нормі закону, адже слідчий не тільки проводить слідчі дії, а й приймає процесуальні рішення у справі. Це законодавець не вказав у ч. 1 ст. 40. І лише в ч. 5 ст. 40 зазначено, що слідчий «...є самостійним у своїй процесуальній діяльності...». З огляду на втрату ним

процесуального статусу та незалежності у своїх діях, ця норма є формальною. За новим законодавством не слідчий самостійно організовує заходи з розслідування у справі, а вперше у багатолітній вітчизняній практиці – його безпосередній керівник і прокурор, який значиться керівником досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК України). Будь-яка самостійність слідчого остаточно ліквідована й безпрецедентною як у вітчизняній, так і світовій практиці спеціальною нормою (ст. 381^1 КК України) про кримінальну відповідальність за невиконання вказівок прокурора. Ця норма остаточно придушує будь-які вольові якості слідчого ще на стадії наміру прийняття самостійних процесуальних рішень чи дій, які відповідали б його власному сприйняттю фактичних обставин події злочину, судженню, переконанню під час оцінювання доказів у справі та висновкам. Не сприяє об'єктивному пізнанню події злочину й те, що законодавець покладає на нього проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Слідчий стає суб'єктом поліцейського дізнання.

Відомо, що прокурор здійснює функцію обвинувачення, а підрозділи поліції, служби безпеки відповідають за протидію злочинності та розкриття злочинів, а не всебічність, об'єктивність і повноту розслідування. Це відрізняється від функції розслідування, яку повинен виконувати слідчий. Проте, всупереч усьому зазначеному, законодавець слідчого включає ще й до переліку суб'єктів сторони обвинувачення.

Слідчий має бути самостійним і процесуально незалежним дослідником події злочину, збирати докази, які як звинувачують, так і виправдовують підозрювану особу, а прокурор – суб'єктом нагляду за законністю його діяльності. Правове регулювання процесуальної форми досудового провадження має відповідати філософським законам пізнання, що гарантуватиме об'єктивність розслідування та встановлення об'єктивної істини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Деякі аспекти філософських і методологічних проблем наук процесуального права / М. В. Костицький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. – 2013. – № 7. – (Серія «Право»).

2. Гончаров І. Деякі аспекти процесуальної незалежності слідчого / І. Гончаров // Право України. – 1995. – № 7. – С. 26–27.
3. Романюк Б. В. Удосконалення досудового провадження в Україні : монографія / Б. В. Романюк. – Київ : МНДЦ, 2011. – С. 146–151.

Севрук Володимир Геннадійович, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ ЕТНІЧНИМ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ УГРУПОВАННЯМ

У світі зараз налічується щонайменше три тисячі етнічних спільнот, які входять до більше ніж 220 держав світу. Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, в Україні проживає 134 різні етнічні групи, які ідентифікують себе як громадяни України [1]. Деякі колишні іноземці вже обжилися й натуралізувалися, поступово створивши міцні етнічні діаспори; інші громади поки тільки формуються. Однак майже в кожному такому співтоваристві, крім чесних трудівників, є і свій «кримінальний» прошарок.

У майже всіх сильних етнічних діаспорах згодом з'являються організовані злочинні угруповання. Сучасна етнічна злочинність чітко структурована – кожна національність «патронує» свій регіон, має свою сферу впливу і власний шматок «кримінального пирога». Перетинаються етнічні угруповання зрідка [2]. Так, наприклад, у 2000 році виявлено організованих груп і злочинних організацій, які сформовані на етнічному підґрунті, – 13, у 2001-му – 19, у 2002-му – 13, у 2003-му – 18, у 2004-му – 13, у 2005-му – 14, у 2006-му – 6, у 2007-му – 12, у 2008-му – 4, у 2009-му – 8, у 2010-му – 16, у 2011-му – 26, у 2012-му – 19, у 2013-му – 21, у 2014-му – 19, у 2015-му – 8, у 2016-му – 6, у 2017-му за 5 місяців – 3 [3; 4].

У XXI ст. простежується сплеск злочинності серед як окремих етнічних груп, так і поодиноких виявів злочинної

діяльності окремих осіб певної національності. Злочинність – явище, притаманне всім національностям і націям без винятку.

Протидія злочинам, що вчиняються етнічними організованими злочинними угрупованнями, потребує особливої уваги та специфічних підходів, з огляду на їхні національні (етнічні) психологічні особливості. У зв'язку із цим дослідження набуває актуальності як у теоретичному, так і в практичному значенні.

Проблема протидії злочинності будь-якого характеру або спрямування пов'язана із соціальними факторами, адже вона має справу з певними соціальними групами або окремими індивідами та життєвими ситуаціями, до яких вони потрапляють. Протидія в цьому сенсі є цільовим актом, зорієнтованим на ті чи ті категорії людей. Вона також є специфічною соціальною системо [5].

Отже, дослідження психологічних особливостей етнічних організованих злочинних угруповань, що вчиняють злочини, завжди повинно мати комплексний характер, що буде охоплювати історичні, культурологічні та лінгвістичні напрями.

Об'єктивно визначити й відобразити в межах будь-якої наукової роботи особливості представників окремого народу, ґрунтовно зупинитися на його національних традиціях та обрядах, а також сформулювати особливості поведінки в певних життєвих ситуаціях неможливо. Проте є певні закономірності, притаманні представникам етнічних груп, що сформовані на території України, і саме на них необхідно зважати у процесі протидії злочинам, які вони вчиняють [6, с. 38].

Під час психологічної характеристики етнічних організованих злочинних угруповань слід зауважити, що вони вчиняють злочини у складі етнічних злочинних угруповань, члени яких мають спільну психологію, національну свідомість, крім цього, вони відстоюють власну етнічну ідентичність, перебуваючи в меншості в багатонаціональному суспільстві, завдяки чому у власній етнічній групі, де всі члени надають один одному психологічну підтримку, кожний із співвиконавців почувається впевненіше, що сприяє прийняттю рішення про вчинення більш тяжких злочинів.

У деяких злочинних етнічних угрупованнях індивідуальні здібності, загальні та спеціальні знання, уміння й навички

передають із покоління в покоління лише особам певної етнічної групи. Характерно й те, що особи певної національності, які об'єднуються у злочинні етнічні угруповання, досить часто діють як «зграя»: не всі повинні діяти одночасно, деякі з них діють окремо від групи, чим надають допомогу у прихованні злочину і час для втечі безпосереднього виконавця з місця вчинення злочину.

Також слід виокремити основні психологічні факторами, які зумовлюють розвиток етнічних формувань, які займаються злочинною діяльністю, серед яких: високий ступінь захищеності від проникнення до їх середовища не споріднених за етнічними ознаками осіб; уміння легко адаптуватися в соціальному середовищі; набутий досвід стосовно певного виду злочинної діяльності [7, с. 260].

В етнічних злочинних угрупованнях простежується чітка лінія розподілу злочинних доходів відповідно до становища її учасників, з огляду на психологічні особливості етнічної групи: лідер забирає собі левову частку доходів, а наближені до нього особи отримують більше, ніж виконавці; якщо ця група складається лише з однієї сім'ї, тоді головним є чоловік, який розподіляє отримане злочинним шляхом майно та гроші.

Будь-яке злочинне етнічне угруповання діє в межах наявної структури суспільства. Осіб, які не бажають діяти за встановленими традиційними правилами, виносять на розгляд суду етнічної діаспори, після чого їх виключають з етнічної групи або ж фізично знищують.

Таким чином, для протидії численним злочинним групам, організаційно сформованим на етнічному підґрунті, необхідно сформувати особливі психологічні підходи під час розслідування злочинів. В Україні існує етнічна злочинність, це винятково небезпечне явище, яке повинно мати адекватну протидію з боку держави. У зв'язку зі зміною форм злочинності та зростання її рівня, у нашій країні важливе значення має всебічне вивчення психологічних закономірностей, що обумовлюють установки та вчинки як етнічних груп, так і певних осіб не титульної нації, які вчиняють злочини, проживаючи на території Української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всеукраїнській перепис населення 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrcensus.gov.ua/ results/general/nationality. – Назва з екрана.
2. Кримінал у стилі етно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prokuratura.org.ua/?p=2035. – Назва з екрана.
3. МВС України : [сайт] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/category/ 4687. – Назва з екрана.
4. Генеральна прокуратура України : [сайт] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html. – Назва з екрана.
5. Бандурка О. М. Протидія злочинності [Електронний ресурс] / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Режим доступу: http://ovsgeneral.org.ua/info/info/6. – Назва з екрана.
6. Босенко В. В. До питання протидії злочинам, учиненим представниками етнічних меншин / В. В. Босенко // Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 23–24 груд. 2011 р.). – Одеса : ОДУВС, 2011. – С. 38–39.
7. Матвійченко В. М. Деякі особливості суб'єкта злочинів, які пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів і скоєні особами циганської національності / В. М. Матвійченко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2004. – № 1. – С. 257–262.

Сердюк Іван Вікторович, ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

КОРЕЛЯЦІЯ ПРАВОВИХ І МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Протягом усієї історії філософсько-правової думки питання кореляції, співвідношення правових і моральних цінностей було предметом гострих дискусій. Це принципове питання, осмислення якого є певним інтелектуальним викликом, передусім якщо його вирішувати не тільки на рівні

теоретизування, а й на рівні юридичної практики. Правові й моральні цінності характеризуються високим ступенем єдності та загальності. На нижчих же рівнях зазначені цінності набувають самостійності й унікальності. Європейській правовій культурі притаманне інструментальне ставлення до правових цінностей, а у вітчизняній традиційній правосвідомості відбувається змішування правових і моральних цінностей. В умовах формування та розвитку інформаційного суспільства спостерігається активна взаємодія і взаємопроникнення моральних і правових цінностей. У нову епоху комп'ютерної культури особистість розкриває себе через самовизначення як автономну клітину соціуму, і тому, зауважує Л. Фуллер, «кожний відступ від принципів внутрішньої моралі права є зневагою гідності людини як відповідальної особи» [1, с. 154]. Український дослідник В. М. Братасюк із цього приводу зазначає: «У постмодерному юридичному мисленні відчувається глибокий антропологічний поворот, розуміння невід'ємності права від людської самості, його взаємозв'язку з усім розмаїттям людської життєдіяльності» [2, с. 158].

Як свідчить світовий досвід, питання взаємодії права і моралі актуалізуються в переломні періоди історії суспільства, коли відбувається не лише трансформація економічного, політичного та соціального устрою, а й усього укладу життя. З розвитком й ускладненням суспільних процесів проблема взаємодії права і моралі набуває дедалі важливішого значення. У сучасному суспільстві, зокрема інформаційному, відбувається ускладнення його структури і процесів, у ньому вже немає єдиної для всіх системи моральних цінностей. Плюралізм моралі обумовлює плюралізм праворозуміння, що призводить до розбіжностей у розумінні взаємозв'язку права й моралі. Різні варіанти розв'язання цієї проблеми мають не протидіяти, а співіснувати і взаємодіяти.

Взаємозв'язок права й моралі має складний взаємообумовлений характер. Право створює умови благополучного життя в суспільстві, які включають вимоги рівності всіх перед законом і розумної міри свободи. Беззаконня і вседозволеність призводить до морального занепаду, а право й законність, відповідно, можуть сприяти формуванню моральних

критеріїв і звичок людей. Правова регуляція життєдіяльності людини повинна поєднуватися з моральною регуляцією та переконаннями. Право і мораль діалектично пов'язані та взаємозумовлені: під впливом високоморальних норм і цінностей право постійно вдосконалюється, водночас, право чинить зворотний вплив на моральність, поведінку і традиції людей. Однак, оскільки право й мораль є різними формами суспільної свідомості, ця взаємодія є складною і неоднозначною.

Право, що ґрунтується на моральних принципах, легше сприймається людьми і не викликає відторгнення, засобом його забезпечення буде не лише державний примус, а й громадська думка. Якщо ж право суперечить моральним переконанням суспільства, його будуть ігнорувати, порушувати. Там, де право не захищає своїх громадян, панує беззаконня та несправедливість, відбувається «ампутація» моралі. Історія цивілізації демонструє, що мораль неможлива без права, оскільки немає моралі без свободи, а свободи – без правового забезпечення її гарантій.

Взаємодія моралі та права не є однобічним впливом моралі на право чи навпаки, це процес взаємовпливу, який сприяє прогресу як моральних, так і правових відносин. Впливаючи на мораль, право сприяє більш глибокому її укоріненню в суспільстві, воно під впливом моралі постійно збагачується, зростає його авторитет і роль як соціального регулятора суспільних відносин. Будучи найважливішими засобами соціальної регуляції, право й мораль керують людськими вчинками, упорядковують взаємини людей і формують у них модель поведінки, зорієнтовану на пріоритет справедливості, загального блага, гуманності, законності, рівноправності й інших найважливіших принципів і правил людського співжиття: «Об'єктивна зумовленість взаємодії права та моралі в сучасному правовому житті визначається тим, що правові закони втілюють у собі принципи гуманізму, справедливості та рівності людей, закони правої держави реалізують вищі моральні вимоги сучасного демократичного суспільства» [3, с. 90].

Взаємозалежність моралі й права має не причиново-наслідковий, а логічний характер, коли одне поняття є

необхідною частиною іншого. У тих випадках, коли право не передбачає можливості регулювання суспільних відносин своїми нормами, йому на допомогу приходить мораль, а у випадках безсилля моралі діє право, яке може застосувати примус. У практичному аспекті це зумовлює необхідність постійного укріплення демократичних інститутів, підвищення професіоналізму законодавця, морального почуття громадян. Сучасна наука має достатній потенціал для подальшого розвитку досліджень у галузі взаємодії права й моралі, а нинішня недосконаліть демократичних інститутів, організації законодавчої роботи, низький рівень правової та моральної свідомості громадян актуалізують дослідження в цьому напрямі.

В умовах сучасності проблема взаємодії права і моралі має знайти розв'язання в їх оптимальному поєднанні. Право й мораль визначаються як елементи соціального регулювання суспільства через наділення дій індивіда правовими значеннями, моральним сенсом, це дієві механізми впливу на суспільні відносини. Механізм морально-правової взаємодії сприяє подоланню соціальних суперечностей і конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фуллер Л. Мораль права / Л. Фуллер ; пер. с англ. Т. Даниловой. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 306 с.

2. Братасюк В. М. Інтелектуальна традиція постмодерну та проблеми реформування правової системи України [Електронний ресурс] / В. М. Братасюк // Проблеми філософії права. – 2004. – Том II. – С. 156–162. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/ handle/ 123456789/9668/18-Bratasyuk.pdf?sequence=1. – Назва з екрана.

3. Єлманова О. М. Право та мораль: співвідношення понять в контексті аналізу основних регуляторів суспільних відносин, чинників та наслідків їхнього регулятивного впливу [Електронний ресурс] / О. М. Єлманова // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 89–93. – Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_4/89.pdf. – Назва з екрана.

Сидоренко Олександра Юріївна,
доцент кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Професійна діяльність сучасних правоохоронців здійснюється в особливих умовах, під впливом значної кількості стресогенних чинників. Такі впливи призводять не лише до погіршення функціонального стану поліцейських, а й до зміни особистісного статусу, зниження ефективності й безпеки професійної діяльності, розвитку психосоматичних та інших захворювань. Отже, нині вимоги до психологічних якостей і здібностей працівників поліції, необхідних для того, щоб адаптуватися до змін у житті з найменшими для себе втратами, надзвичайно високі.

Проблема психологічної адаптації поліцейських до стресу є досить серйозною, оскільки від ефективності її розв'язання безпосередньо залежить якість правоохоронної діяльності. У психологічній літературі використовується низка термінів: копінг, копінгові дії, копінг-стратегії, копінгові стилі, копінг-поведінка, за допомогою яких визначають індивідуальну адаптаційну реакцію людини до складної життєвої ситуації. Важливими показниками в суб'єктивній картині складної життєвої ситуації є уявлення про ситуацію та способи її подолання.

Роботи, присвячені вивченню способів такого подолання або копінгів, з'являються в зарубіжній психології у другій половині XX ст. Поняття «копінг» походить від англійського *cope* – переборювати. У роботах німецьких авторів використовують термін *bewaltigung* – подолання [1, с. 21]. У працях вітчизняних психологів трапляється інтерпретація поняття «копінг» як подолання (стресоподолання) або психологічного подолання стресу [2, с. 1]. Отже, копінг – це індивідуальний спосіб взаємодії із ситуацією відповідно до її особистісної логіки, значущості в житті людини та її психологічних можливостей [1, с. 22].

Основоположниками поняття «копінг» є психологи Р. Лазарус і С. Фолькман. Вони розглядають копінг як

динамічний процес, що визначається суб'єктивністю переживання ситуації, стадією розвитку конфлікту, зіткненням суб'єкта із зовнішнім світом. Автори позначили психологічне подолання як когнітивні й поведінкові зусилля особистості, спрямовані на зниження впливу стресу. Індивід оцінює для себе величину потенційного стресора, зіставляє вимоги середовища з власною оцінкою ресурсів, якими він володіє, щоб з оптимальною ефективністю справитися із цими вимогами. Копінг-механізми визначають ступінь адаптації особистості до ситуації [3, с. 146].

Учені Р. Лазарус і С. Фолькман зазначають, що форма поведінки в тій чи тій ситуації залежить від особистісних характеристик індивіда та від ситуації, яка в межах цього підходу є вирішальною. Активна форма копінг-поведінки, активне подолання є цілеспрямованим усуненням або послабленням впливу стресової ситуації. Пасивна копінг-поведінка, або пасивне подолання, передбачає використання різного арсеналу механізмів психологічного захисту, які спрямовані на зниження емоційного напруження, а не на зміну стресової ситуації [4, с. 168].

У спробах створити чітку класифікацію копінгів дослідники визначають кілька рівнів узагальненості того, що робить індивід, щоб подолати стрес: копінгові дії, копінг-стратегії, копінгові стилі, копінг-поведінку [5]. Копінгові дії (те, що індивід відчуває, думає або робить) часто групуються в копінг-стратегії – засоби управління стресовим фактором, що виникають як відповідь особистості на сприйняту загрозу. Стратегії групуються в копінгові стилі. Іноді терміни «копінгові дії» та «копінг-стратегії» використовують як тотожні, водночас, копінгові стилі належать до дій чи стратегій, які послідовно використовуються індивідом, щоб подолати стрес [6].

Отже, для подолання стресу кожна людина застосовує власні копінг-стратегії на підставі особистісного досвіду та психологічних резервів – копінг-ресурсів – порівняно стабільних характеристик людей і стресу, що сприяють розвитку засобів його подолання. Копінг-поведінка – це індивідуальний спосіб дій людини в скрутній ситуації відповідно до значущості цієї ситуації для її життя. Реалізується за допомогою застосування різних копінг-стратегій на основі ресурсів

особистості (Я-концепція; інтернальний локус контролю; ресурси когнітивної сфери; афіліація; емпатія; позиція людини стосовно життя, смерті, любові, віри; духовність; ціннісна мотиваційна структура особистості) і ресурсів середовища (оточення, у якому живе людина, а також її вміння знаходити, приймати та надавати соціальну підтримку) [2, с. 4].

Психологи нагромадили достатню кількість знань про копінг-поведінку для того, щоб визначити основні чинники, які впливають на копінг-стратегії, й основні психологічні умови, необхідні для їх формування. Аналіз наукової літератури дає підстави визначити основні чинники, які зможуть підвищити ефективність копінг-поведінки працівників поліції, а саме:

– наявність зовнішніх і внутрішніх копінг-ресурсів, достатніх для подолання стресу йа адаптації до середовища у процесі використання конструктивних копінг-стратегій (позитивна Я-концепція, позитивне сприйняття соціальної підтримки, інтернальний локус-контроль, емпатія, афіліація тощо);

– готовність до активної копінг-поведінки, спрямованої на джерело стресу з метою його усунення;

– перевага мотивації на досягнення успіху в процесі подолання стресу і психосоціальних проблем над мотивацією уникнення невдачі;

– використання копінг-стратегій, які відповідають віку та досвіду, спрямовані на активне розв’язання складної життєвої ситуації чи зміну свого ставлення до неї [7, с. 78–79].

Визначимо характеристики тих психологічних якостей поліцейських, які впливають на підвищення ефективності копінг-поведінки, а саме:

– середній рівень емпатії;

– високий рівень інтернальності;

– сформованість активних копінг-стратегій;

– мотивації на досягнення успіху й уникнення невдач;

– високий рівень афіліації, що поєднується з низьким рівнем розвитку мотиву «страх бути відкинутим»;

– адекватний стиль саморегуляції копінг-поведінки [8, с. 132].

Таким чином, зазначене переконливо засвідчує той факт, що копінг-стратегії та копінг-ресурси є важливою складовою

копінг-поведінки, вивчення та розвиток яких сприяє ефективному виконанню професійних завдань працівників Національної поліції України.

Діагностика та розуміння професійної копінг-поведінки поліцейських надасть можливість сформувати в них уявлення про власні копінг-стратегії та копінг-ресурси, що є необхідним для ефективного виконання поставлених професійних завдань та подолання професійного стресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нартова-Бочавер С. К. «Coping-behavior» в системе понятий психологии личности / С. К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 20–30.

2. Василенко М. М. Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій [Електронний ресурс] / М. М. Василенко. – Режим доступу: http://vuzlib.com/content/view/748/94/. – Назва з екрана.

3. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования / Р. Лазарус // Эмоциональный стресс. – Л. : Лениздат, 1970. – С. 127–208.

4. Lazarus R. S. Stress, appraisal and coping / R. S. Lazarus, S. Folkman. – N.Y., 1984. – P. 167–169.

5. Склень О. І. Базисні стратегії копінг-поведінки працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України, динаміка та особливості їх зміни в різноманітних стресових ситуаціях / О. І. Склень // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ : Міленіум, 2006. – Вип. 27. – С. 476–486.

6. Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти) : монографія / В. С. Медведєв. – Київ : НАВСУ, 1996. – 192 с.

7. Исаева Е. Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни / Е. Р. Исаева. – СПб. : СПбГМУ, 2009. – 136 с.

8. Дідух М. М. Стан розвитку компонентів конструктивної копінг-поведінки у працівників органів внутрішніх справ / М. М. Дідух // Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 26. – С. 129–143.

Сидорчук Юлія Миколаївна, адвокат,
кандидат юридичних наук

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Протягом останніх років завдяки стрімкому розвитку людського інтелекту з'явилося чимало нових інформаційних технологій, які продовжують самостійно функціонувати завдяки використанню та розвитку штучного інтелекту. З огляду на сучасні досягнення в процесі розвитку людства, найголовнішим витвором людського інтелекту є штучний інтелект.

В одній зі своїх праць С. С. Дєнєжніков зауважує, що стрімкий розвиток високих технологій, тотальна інформатизація і комп'ютеризація трансформують соціальну, економічну, політичну та духовну сферу сучасного суспільства. На його думку, розвиток нанотехнології, біотехнології, нейротехнології, генної інженерії, широке розповсюдження Інтернету, мережі Grid та інше впливають не лише на соціум, а і трансформують людину, змінюючи її природні якості [1].

Дослідження вчених зосереджені на природі розвитку людського інтелекту, проте єдиної думки щодо визначення та розуміння цього поняття немає. У 50-х роках минулого століття з появою комп'ютерів почав свій шлях прогресивного розвитку штучний інтелект.

Дослідження вітчизняних науковців орієнтовані на вивчення проблем становлення інформаційного суспільства та впровадження ІТ-технологій у різних сферах суспільного життя. Філософському осмисленню проблем штучного інтелекту присвячені праці І. Ю. Алексеєва, В. А. Лекторського, П. С. Ревко, Л. Н. Ясницького та ін.

Поняття «інтелект» (лат. *intellectus* – пізнання, розуміння, розум) трактується як здатність до здійснення процесу пізнання й ефективного розвєзання проблем [2]. На думку Г. Спенсера, інтелект – це вроджена якість, на відміну від здібностей, набутих у процесі навчання. Д. Векслер вважає, що інтелект – це здатність діяти доцільно, думати раціонально й діяти ефективно щодо навколишнього середовища. С. Дж. Гулд наголошує, що інтелект – це здатність розв'язувати проблеми незапрограмованим (творчим) шляхом [2].

Дослідник К. Хамонд стверджує, що виникнення та розвиток штучного інтелекту став неминучим. Поглянувши навколо себе, ми бачимо безліч інтелектуальних та інтерактивних систем, наприклад, система Siri, яка є персональним помічником, що використовує опрацювання природного мовлення, щоб відповідати на питання або давати рекомендації. Наприклад, сьогодні керування машини можливе без людини, авто самостійно може рухатися вулицями, зупинятися на світлофорах і паркуватися [3, с. 5].

Учасники Російської асоціації штучного інтелекту пропонують такі визначення штучного інтелекту: 1) науковий напрям, у межах якого ставлять та вирішують питання апаратного чи програмного моделювання тих видів людської діяльності, які традиційно вважають інтелектуальними [4]; 2) властивість інтелектуальних систем виконувати функції (творчі), які традиційно вважають творчими, належать конкретній предметній сфері, знання про яку зберігають у пам'яті такої системи [4]; 3) наука «штучний інтелект» належить до комплексу комп'ютерних наук, а створювані на її основі технології – до інформаційних технологій. Завданням цієї науки є відтворення за допомогою обчислювальних систем та інших штучних пристроїв розумних міркувань і дій [1].

Про ідею штучного інтелекту йдеться у відомій статті А. Тюрінга «Обчислювальні машини та розум», опублікованій 1950 року. Деякі вчені ще в 90-ті роки спрогнозували, яким буде розвиток комп'ютерних систем, визначили їх вплив на людську діяльність. На думку відомого американського винахідника і футуролога Р. Курцвейла, злиття комп'ютерів з людьми відбувається так швидко і глибоко, що можна стверджувати: це переломний момент в історії [3, с. 5].

У жовтні 2016 року адміністрація Президента США та комітет науки і технологій презентували документ «Підготовка до майбутнього зі штучним інтелектом», у якому визначено, що завдяки технології штучного інтелекту відкриваються новий попит і нові можливості для прогресу в критичних сферах, таких як здоров'я, освіта, енергетика та навколишнє середовище [3]. Цей документ складається з рекомендацій майбутніх дій для Федеральних органів державної влади та інших учасників. У ньому є декілька визначень поняття «штучний інтелект»,

дехто визначає його як комп'ютеризовану систему. Інші тлумачать поняття «штучний інтелект» як систему, яка здатна раціонально розв'язати комплекс проблем чи пристосувати дії для досягнення цілей незалежно від реальних обставин [3, с. 6].

У популярній книзі С. Рассела та П. Норвіга «Штучний інтелект: сучасні підходи» запропоновано таку класифікацію штучного інтелекту: 1) системи, що думають, як люди (наприклад, когнітивна архітектура та нейронні мережі); 2) система, що діє, як людини (наприклад, складання тесту Тюрінга через природну мову опрацювання, представлення знань, автоматизоване формування роздумів і вивчення); 3) система, що думає раціонально (наприклад, логічні алгоритми вирішення, висновки та оптимізація); 4) система, що діє раціонально (наприклад, інтелектуальний програмний агент, створення роботів, що досягають цілей через сприйняття, планування, роздуми, вивчення, спілкування, прийняття рішень та дії) [3, с. 6–7].

На нашу думку, в умовах гіперактивного розвитку різних інформаційних технологій виникає безліч питань щодо формування, становлення штучного інтелекту з позицій науки філософії права, її підходів і методів.

Інститут інженерів електротехніки й електроніки (IEEE) 2016 року підготував документ «Бачення пріоритезації благополуччя людини з штучним інтелектом й автономними системами» з метою повного використання потенціалу штучного інтелекту й автономних систем. Головна ідея документа – переконатися, що ці технології орієнтовані на людей, ураховують наші моральні й етичні принципи. За Аристотелем евдемонізм – це етичний напрям, який визначає добробут людини як найвищу чесноту для суспільства. Такий розвиток штучного інтелекту став причиною виникнення низки етичних проблем, які завжди переходять у конкретні правові проблеми чи призводять до виникнення складних супутніх юридичних проблем [5, с. 2].

Аналізуючи наукові роботи, можна дійти висновку, що єдиного визначення поняття штучного інтелекту немає, оскільки це досить молода галузь досліджень. Учені пропонують визначення цього терміна в широкому та вузькому значеннях. Ознайомившись із тлумаченнями штучного інтелекту, можна

підсумувати, що штучний інтелект – це поняття, за допомогою якого позначають інтелектуальні можливості комп'ютерів під час прийняття ними рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дєнєжніков С. С. Супертехнології штучного інтелекту в трансгуманітарному дискурсі / С. С. Дєнєжніков // Філософія науки: традиції та інновації. – 2012. – № 2 (8). – С. 132–141.

2. Романова І. А. Генеза сутності поняття «інтелект» [Електронний ресурс] / І. А. Романова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pipo/2012_36/12riaeci.pdf. – Назва з екрана.

3. Preparing for the future of artificial intelligence // Executive Office of the President National Science and Technology Council Committee on Technology, 2016.

4. Аверкин А. Н. Толковый словарь по искусственному интеллекту [Электронный ресурс] / А. Н. Аверкин. – Режим доступа: http://www.raai.org/library/tolk/aivoc.html#L208. – Загл. с экрана.

5. Ethically Aligned Design: A Vision for Prioritizing Human Wellbeing with Artificial Intelligence and Autonomous Systems (AI/AS) // The Institute of Electrical and Electronics Engineers, Incorporated (IEEE) Global Initiative, 2016.

Симон Юрій Сергійович, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА КАТЕГОРІЙНЕ ОПРЕДМЕТНЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Актуальність теми дослідження визначається, передусім, особливостями сучасного стану філософії права та методології науки, постмодерної культури загалом, яка в умовах загострення низки глобальних проблем опинилася перед потребою переосмислення методологічних проблем права та держави.

Сучасна філософія права пропонує нове вирішення цих питань на засадах правової аксіології – теоретичної та філософсько-правової концепції, що має на меті пізнати право та державу на принципово новому рівні. У цьому контексті актуалізується аксіологічний підхід у методології юриспруденції як своєрідна спроба переосмислення кризи класичної методології. З огляду на це, можна зауважити, що правова аксіологія, будучи порівняно новим напрямом філософсько-правової рефлексії, нині посідає одне з ключових місць у системі філософії права. Убачається, що цьому є декілька причин. Головна з них корініться у специфіці філософії права, яку дослідники трактують як суто аксіологічну сферу знань. У цьому контексті доцільним є обґрунтування методологічних характеристик аксіологічного підходу, що застосовується у філософсько-правових дослідженнях, а також критеріїв його категоризації і диференціації з метою впорядкування сучасного методологічного плюралізму.

Аксіологічна проблематика сучасної філософії права та методології науки стає дедалі актуальнішою. Аспекти її знайшли своє відображення у працях українських і зарубіжних авторів із філософії і теорії права (В. М. Баранов, М. В. Баранова, Д. А. Гудима, М. В. Костицький, А. Ф. Крижанівський, В. В. Лапаєва, Ю. М. Оборотов, В. Б. Першин, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Н. Н. Тарасов, А. Б. Чефранов) і філософії науки (О. М. Кравченко, В. С. Лук'янець, Л. В. Озадовська та ін.). Протягом останніх десятиріч у цій сфері філософського і філософсько-правового знання простежується чітко виражена тенденція становлення нової дисципліни – правової аксіології, яка могла б узагальнити й систематизувати, об'єднати в одне ціле досягнення філософської теорії цінності, епістемології, методології філософсько-правового пізнання. Досягнуті на цьому шляху результати й становлять основне теоретичне підґрунтя дослідження.

Якщо поняття методу науки, методів наукового дослідження достатньо ґрунтовно обговорюється, то розуміння підходу досі залишається практично на рівні методологічних схем. Найбільш розгорнуте обговорення категорії «підхід», її змісту і структури має місце лише в межах дослідження системного підходу [1, с. 227]. Хоча у філософії права досить

поширене посилання на здійснення досліджень у межах аксіологічного підходу, спеціальних досліджень, присвячених аналізу організації понятійного простору аксіологічного підходу, його методологічним характеристикам, майже нема.

Аналізуючи методологічну функцію аксіологічного підходу, варто зазначити, що категорії, що є базовими для аксіологічного підходу, в методології юриспруденції є такими: цінність, оцінка, ціннісні орієнтації, правові цінності, цінності права, аксіосфера права. Слід констатувати вузькість методологічного інструментарію правової аксіології, яка в своїх дослідженнях не прагне осмислити ціннісно-нормативну сутність як окремих правових феноменів, так і ціннісної наповненості правового життя. Це вимагає доповнення правової аксіології теоретичними конструкціями, що описують, насамперед, правове життя у всьому різноманітті його виявів, а тому розглядають право не як ціле, але як цілісність, складеність, тобто специфічну інтегративну сферу, у якій виникають протиріччя, конфлікти, проблеми та кризи. У цьому зв'язку показово, що питаннями ціннісної природи права займаються як філософи права, так і теоретики права, що підтверджує існування деякого спільного простору, «прикордонної зони» [2, с. 41–43].

Методологи науки здійснили чимало спроб визначити поняття методологічного підходу. Спостерігається плюралізм інтерпретацій, часто такі поняття, як доктрина (І. Дев'ятко), дослідницька програма (І. Лакатос), методологічний підхід (Л. Ньюман), парадигма (Дж. Ритцер), методологічна позиція (Ю. Яковенко), застосовують як синоніми. Крім того, поняття «підхід» або ототожнюється з певною світоглядною позицією, що відображається в дослідженні (І. В. Блауберг, Е. Г. Юдін), або тлумачиться як стратегічний принцип чи їх сукупність, або пов'язується із застосуванням набору процедур і прийомів, які є формою та умовою реалізації відповідних принципів (О. Петров). А. Ф. Крижанівський трактує підходи як «...ракурси (в широкому розумінні) дослідницького бачення, а отже, і певні мисленнєві проекції предмета пізнання, які кристалізують наукову стратегію осягнення права і правових явищ, тобто визначення в загальних рисах вектора і мети наукового

дослідження, а також його основних етапів і складових» [1, с. 23]. Найбільш концептуально вивіреним, на наш погляд, є визначення, яке пропонує В. Мацкевич: «Про підхід ми можемо говорити тільки тоді, коли означені й обґрунтовані його принципові відмінності від інших підходів хоча б в одному епістемічному просторі: у парадигмі (онтологічні картини, схеми та описи об'єктів); у синтагмі (способи і методи доведення, аргументації, мова опису, пояснення та розуміння); у прагматиці (цілі, цінності, завдання, приписи, дозволені й заборонені форми вживання елементів синтагми та парадигми)» [3, с. 743]. Отже парадигма, синтагма та прагматика є ключовими для розрізнення методологічних підходів будь-якої науки, філософія права не є винятком.

Таким чином, поширення методологічного плюралізму в сучасній юриспруденції обумовило пошуки нових засобів осмислення права, а також докорінного переосмислення традиційних. У цьому контексті набуває значущості аналіз аксіологічного підходу як складової методології сучасної філософії права, що виконує низку специфічних функцій, серед яких найбільш важливими є онтологічна, гносеологічна та інтеграційна. У науковій літературі немає єдиного погляду стосовно визначення понять методологічного й аксіологічного підходу, залишається відкритим питання їхнього місця в системі методології сучасних правових досліджень. Необхідно в повному обсязі з'ясувати потенційні евристичні можливості аксіологічного підходу в розкритті сутності права, а також ціннісно-нормативного праворозуміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козлов В. А. Проблемы предмета и методологии общей теории права / В. А. Козлов. – Л. : Наука, 1989. – 186 с.

2. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції / Ю. М. Оборотов // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. І. – С. 41–43.

3. Социология: Энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко. Г. М. Евелькин и др. – Минск : Кн. дом, 2003. – 1312 с.

Сіверс Зінаїда Феодосіївна, заступник директора з науково-методичної роботи Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат юридичних наук, доцент

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Психологічна специфіка соціального індивіда виявляється через специфіку змісту в його свідомості найважливіших соціально-психологічних феноменів. Соціально-психологічні феномени – це явища, які виражають змістове, наповнене смислами, ставлення суспільного індивіда або групи індивідів до навколишнього світу. Це, зокрема, цінності й норми, установки та життєві цілі, інтереси, ідеали, схильності, переконання, стереотипи тощо. Зазначене цілком стосується соціально-психологічних феноменів, які притаманні групам індивідів з різними характеристиками (у нашому дослідженні соціально-демографічна група – молодь). Соціально-психологічні феномени, з одного боку, відображають сукупність особливостей свідомості, з іншого – є чинниками її становлення.

До соціальних феноменів можна віднести соціальну ідентичність як систему соціальних уявлень, настановлень, стереотипів, норм. Як психосоціальна тотожність ідентичність дає змогу особистості усвідомлювати себе в усьому багатстві ставлень до навколишнього світу та визначає її систему цінностей, ідеалів, життєвих планів, соціальних ролей з відповідними формами поведінки. У соціальній психології соціальна ідентичність – це результат процесу соціальної ідентифікації, який тлумачать як визначення себе через членство у соціальній групі. Одним із перших наголошував на важливості соціальної ідентичності дослідник К. Левін (1948), який вважав, що для збереження відчуття внутрішнього благополуччя людина потребує групової ідентифікації. Схожу позицію обстоювали й засновники теорії соціальної ідентичності (Е. Еріксон, А. Тешфел), самокатегорізації (Дж. Тернер); представники

інтеракціоністської школи (Дж. Мід, І. Гоффман), школи соціальних уявлень (С. Московічі, М. Заваллоні).

Зазвичай зміст феномену «ідентичність» формулюють у двох контекстах: контекст розвитку, який визначає процес становлення, і контекст порівняння, який визначає оцінку відповідності суб'єктів. Перший контекст визначає ідентичність як сталу сукупність досвіду та, водночас, як самозмінне явище, що забезпечує розвиток особистості. Другий – визначає особистість у контексті її соціального оточення, цінностей, смислів тощо. Соціальна ідентичність - динамічна структура, вона розвивається впродовж життя, причому цей розвиток не лінійний і не рівномірний, проходить через подолання криз ідентичності.

Наукова інтерпретація цілісності соціального суб'єкта має охоплювати політику і право. Це означає, що правомірно виокремити *політико-правову ідентичність* (як вид соціальної ідентичності). Політико-правова ідентичність – це ціннісно-смислова взаємодія суб'єкта з політико-правовою реальністю, засвоєння і реалізація запропонованих політико-правових статусів. Це якість політико-правового суб'єкта, що характеризує його актуальний стан через самовизначення в політико-правових категоріях (значеннях і смислах), які сприймаються як політико-правові цінності. Формування політико-правової ідентичності – це частина соціального конструювання політико-правової реальності.

Необхідно з'ясувати роль політики і права в пізнанні соціальним суб'єктом самого себе, можливості розвитку й самореалізації в політико-правовій сфері. Політико-правова ідентичність виражає концептуальні уявлення людини про своє місце в певній групі (зокрема суспільстві й державі). Механізмом політико-правової ідентичності є політико-правова ідентифікація як процес мисленнєвого об'єднання себе з певною групою, що виявляється в прийнятті політико-правових ролей і засвоєнні політико-правових цінностей, групових норм, зразків поведінки в політико-правових ситуаціях, які поділяються групою. Процес політико-правової ідентифікації здійснюється

шляхом включення у свій внутрішній світ політико-правових уявлень і настановлень, які притаманні суспільній свідомості.

Політико-правова ідентифікація – це політико-правове самовизначення, зіставлення себе з політико-правовими категоріями в термінах і смислах, які є спільними для членів групи (на противагу іншим групам). Механізм політико-правової ідентифікації працює як у малих, так і у великих групах. Оскільки людина одночасно (або послідовно) є членом різних груп, то в процесі ототожнення себе з членами групи засвоює різні значущі політико-правові уявлення, моделі та зразки поведінки. Людина набуває не лише суму політико-правових знань, уявлень та досвіду, а й самовизначається стосовно політики і права, зіставляє свої поведінкові сценарії з прийнятною поведінкою в середовищі. І хоча в кожній групі існують свої «правила», загалом вони так чи інакше співвідносяться з тими, що панують у державі. Тому політико-правова ідентичність людини формується на основі усвідомлення себе членом суспільства (громадянином). Така «ми-ідентичність» стосується не лише соціально-когнітивної категорії – уявлення про всіх нас, а й категорії особистісного самовизначення – уявлення про схожість і відмінність (неповторність), що є вищим рівнем самосприйняття. Через розширення меж ідентифікації відбувається досягнення ідентичності з більшою групою.

Таким чином, політико-правова ідентичність характеризує актуальний стан політико-правової свідомості через самовизначення в політико-правових категоріях – прав, відповідальності, свободи тощо, які сприймаються як політико-правові цінності. Вона впливає на політико-правову свідомість, формує її позитивний характер і політико-правову активність. Криза політико-правової ідентичності обумовлена браком засад ідентичності, а також утратою значущого Іншого (права, політики, політико-правових інститутів), призводить до деформації політико-правової свідомості.

Сімакова Світлана Іванівна, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, кандидат юридичних наук, доцент

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Дитяча злочинність є поширеним явищем в Україні. Щороку засуджують до різних строків ув'язнення понад 20 тис. підлітків. Це не дивно, оскільки якість життя в країні помітно погіршується, а отже, молодшає і злочинність. На жаль, каральна система в її нинішньому вигляді не здатна перетворити юних правопорушників на законослухняних громадян. Тому вона потребує істотних реформ і змін.

24 травня 2011 року Президент України ухвалив Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. У цьому документі з-поміж функцій передбачено збирання, узагальнення та надання суду інформації соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, а також забезпечення здійснення належного патронажу щодо неповнолітніх, які перебувають у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації та реінтеграції, зокрема, шляхом забезпечення таких неповнолітніх соціальним житлом, надання допомоги у працевлаштуванні, отриманні освіти. Згодом зазначена функція була втілена у прийнятому 5 лютого 2015 року Законі України «Про пробацію», який у ст. 12 закріпив особливості здійснення пробації щодо неповнолітніх.

Відповідно до закону пробація – система наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Мета таких заходів – не покарати, а перевиховати й запобігти новим злочинам у майбутньому.

Ювенальна пробація здійснюється з урахуванням вікових, психологічних особливостей неповнолітніх і спрямована на забезпечення їхнього нормального фізичного і психічного

розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків. Пробацію щодо неповнолітніх здійснює орган пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що забезпечують їх соціальний захист і профілактику правопорушень. Крім того, орган пробації має готувати досудову доповідь про обвинуваченого, яка повинна містити: інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку; рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику вчинення повторних кримінальних правопорушень. Для цього вивчає вплив криміногенних факторів на підлітка та рекомендує судді заходи, які допоможуть конкретно цій дитині. Це дає змогу суду не формально ставитися до винесення вироків у справах неповнолітніх. Однак нині норма досудової доповіді не застосовується через нечітко встановлену процедуру.

Підлітковий вік – найважливіший період у психосоціальному розвитку людини. Підліток – уже не дитина, але ще не дорослий. Він активно включається в доросле життя, формує свою ідентичність, освоює різні вимоги соціуму та соціальні ролі. Його життєва орієнтація залежить від пізнання себе, власної поведінки, адекватної самооцінки й ефективної комунікації серед однолітків і дорослих [1, с. 37].

У спрямуванні заходів пробації щодо неповнолітніх увагу акцентовано на: забезпеченні їхнього нормального фізичного і психічного розвитку; профілактиці агресивної поведінки; мотивації позитивних змін особистості; поліпшенні соціальних стосунків.

Соціально-виховна робота із засудженими неповнолітніми може проводитися із залученням батьків або їхніх законних представників. Заходи пробації реалізуються у взаємодії з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень.

У нових центрах ювенальної пробації підлітки проходять корекційні програми з управління гнівом, керування емоціями, вирішення конфліктів, матимуть можливість для цікавого

навчання та корисного дозвілля. Сьогодні в Україні офіційно відкрито дев'ять центрів ювенальної пробації. До кінця 2017 року таких центрів буде функціонувати дванадцять. У центрі відвідування для дітей, які перебувають у конфлікті із законом, працюють із трьома категоріями підлітків. Це ті, які вже мають вироки суду, ті, справи яких знаходяться на розгляді в суді, та підлітки, які ще нічого не вчинили, але потенційно належать до груп ризику. Для них і для їхніх рідних забезпечуватиметься індивідуальний супровід, який дасть змогу працювати з поведінкою та стосунками дитини з рідними, друзями, у школі та громаді. Також у центрах проводяться тренінги для неповнолітніх. Метою таких тренінгів є: соціально-виховна робота, спрямована на досягнення мети виправлення засуджених; усунення джерел внутрішніх конфліктів; переконаність у реальності здійснення намічених цілей; очікування позитивних результатів; підтримання активного настрою і життєвого оптимізму. У центрах створюється максимально затишна атмосфера – кухня із чаєм та печивом, канапи для відпочинку, комп'ютери. Можна прийти поговорити із психологом, можна просто посидіти в Інтернеті. Раз на тиждень відбувається двогодинне групове заняття, центр відчинений щодня, і туди можна приходити будь-коли. Практика свідчить, що діти спочатку ставляться недовірливо й навіть вороже до того, що хтось збирається їх «вчити жити» чи «виправляти». Однак за кілька занять вони приходять уже із задоволенням [2, с. 77].

Отже, основними завданнями органу пробації щодо неповнолітніх є: підготовка досудових доповідей щодо неповнолітніх обвинувачених; реалізація пробаційних програм стосовно неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими; здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, до звільнення; сприяння у залученні засуджених неповнолітніх до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти; реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених і запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Пробація щодо неповнолітніх в Україні має бути тією дієвою системою наглядових, соціальних, виховних і профілактичних заходів, які нададуть можливість здійснювати ефективне запобігання злочинності неповнолітніх в органах виконання покарань, оскільки власне невирішеність соціальних та особистісних проблем засуджених стає причиною вчинення ними злочинів і, що головне, підставами для рецидиву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пенитенциарная психология, педагогика и совершенствование организации воспитательной работы с осужденными в ВТК : учеб.-метод. пособие / под ред. В. Н. Синева, В. И. Кривуши. – Киев : РИО Ин-та УАВД, 1993. – С. 37–38.

2. Янчук О. Ресоціалізація неповнолітніх, які відбувають покарання / О. Янчук // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 1. – С. 75–83.

Сліденко Ігор Дмитрович, суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

Право переповнене суперечностями та парадоксами. Деякі його теорії суперечать одна одній, причому це стосується і базових елементів – суверенітету, суб'єктивних прав і свобод, співвідношення держави і громадянського суспільства тощо. І хоча зазначені проблеми не ставлять під сумнів очевидні успіхи правової науки, слід констатувати прикрий, на наш погляд, факт: конституційне право не може коректно визначити межі свого незнання. Саме тому потрібні нові знання про наявні системи в праві, які надали б можливість узгодити їх із реаліями сьогодення. Із цієї позиції найважливішим є методологічний потенціал дослідження. Основою такого потенціалу, безумовно, є філософський підхід, а це, насамперед, онтологія, гносеологія та когнітологія.

Саме філософський підхід дає змогу уникнути прикрих помилок у дослідженні конституційного контролю, оскільки

спрямований на пізнання суті предмета, категорії у відриві від зовнішніх їх ознак. Він надає стабільності та фундаментальності будь-якому елементу структури. Саме він здатен пояснити спроможність чи, навпаки, неспроможність інституту, що є надзвичайно актуальним саме для конституційного контролю в контексті перманентних дискусій про його доцільність.

Важливим для вивчення конституційного контролю є гносеологічний підхід, що виокремлює основні його особливості з позиції можливості їх пізнання. Гносеологія в контексті філософського підходу дає змогу визначити, що насправді є конституційним контролем – формальний артефакт, культурно-цивілізаційне явище чи результат оптимізації та раціоналізації процесу управління соціумом та державою. На наш погляд, усі три версії нині мають право на життя.

Конституційний контроль як явище має одну парадоксальну ознаку. З одного боку, він є результатом практичного досвіду, з іншого – низки різнорідних і часто суперечливих, доктринальних поглядів на право, його генезу та принципи функціонування, державу, владу, її обмеження. Тому саме феноменологія як сукупність знань, що визначають зв'язки між різними явищами (феноменами) відповідно до фундаментальної теорії, проте безпосередньо не випливають із цієї теорії, здатна визначитися як із феноменами в конституційному контролі, так із феноменом конституційного контролю загалом. Питання встановлення конституційного контролю як домінанти демократії та конституціоналізму є чи не найактуальнішим нині. Як феноменологія є посередником між теорією та практикою, так і конституційний контроль є проміжною ланкою між теорією конституціоналізму та практикою його втілення.

Одна з основних проблем сучасного права – релятивність, що дедалі більше посилюється. Для конституційного контролю властивими є різні вияви хаосу та нелінійності, і саме в подоланні релятивності полягає одне з основних його призначень, яке він здійснює шляхом тлумачення (нормативного та казуального). Синергетичний підхід долає суперечності між цими тенденціями та порядком, системністю. Потенціал синергетики, з огляду на її принципові постулати, здатний допомогти визначити та з'ясувати основні проблеми конституційного контролю, що стає феноменологічною домінантою.

Важливим у дослідженні конституційного контролю є елемент системності. Кожен інститут у державі є одночасно системою та елементом системи. Актуальними є системні аналітичні розробки компаративно-правового характеру, що дають змогу виявити сутнісні характеристики цього інституту. Таким чином, можливе якісне підвищення функціонування інституту загалом як елементу, що може бути ключовим для сучасної держави, наближення його до ідеальної форми. З іншого боку, підвищується якість запозичень, усуваються можливі в майбутньому девіативні вияви в його статусі та функціонуванні. Зазначене актуалізує питання про об'єкти аналізу складових, що в сукупності створюють таке правове явище, як конституційний контроль. Зокрема, це: 1) різновиди та варіанти конституційного контролю; 2) інститут конституційного контролю в системі публічної влади, його значення в механізмі та співвідношення з іншими елементами публічної (державної) влади; 3) сутність конституційного контролю, його генеза; 4) орган конституційного контролю в системі стримувань і противаг, позиціонування в системі вищих органів державної влади; 5) функції конституційного контролю, повноваження органу конституційного контролю, чинники, що їх обумовлюють і забезпечують; 6) спосіб (порядок) формування органу конституційного контролю, засоби його оптимізування, методологія роботи, з'ясування критеріїв відповідності інструментарію; 7) компетенція органу конституційного контролю, оптимізація відповідно до вимог національної правової системи; 8) статус члена органу конституційного контролю; 9) склад, структура, форми діяльності органу конституційного контролю, визначення відповідності цілям і завданням його функціонування; 10) доктринальне забезпечення конституційного контролю.

У запропонованому переліку визначено лише найактуальніші елементи інституту конституційного контролю, проте саме вони є домінантами цього дослідження. Вирішення їх на теоретичному рівні дасть змогу оптимізувати й систематизувати знання про конституційний контроль, а з практичного погляду – підвищити ефективність роботи, усунути або нівелювати наявні девіації, наблизивши форми суспільної організації до їх ідеального стану.

Сокрут Володимир Миколайович,
доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук, доцент

ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ФІЛОСОФСЬКОГО ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Феномен інформації досліджують науковці ще з часів античності, однак філософське осмислення цього явища не втратило актуальності й нині. Визначальною особливістю сучасного етапу розвитку суспільства (так зване постіндустріальне або інформаційне суспільство) є те, що його основним ресурсом стає особлива субстанція, яку умовно називають «інформацією». Вона має інклюзивну властивість і здатна взаємодіяти з духовним і матеріальним світом людини. Прогнозується, що вже до середини XXI ст. буде створено принципово новий вид цивілізації – інформаційну цивілізацію. В умовах її становлення суттєво зростає роль інформації та наукових знань в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Саме це стало головною причиною започаткування нового напряму філософських досліджень – філософії інформації. Ця галузь філософського знання набула самостійного статусу наприкінці минулого століття, а її назву ввів у науковий обіг італійський філософ Л. Флоріді.

З давніх часів розуміння інформації як сукупності певних відомостей було панівним аж до середини минулого століття. Змістовний та аксіологічний аспекти інформації досліджували, переважно, в семантиці й прагматизмі. Сутність інформації почали визначати як трансцендентальну, це суб'єктивний феномен у неотомізмі, неопозитивізмі та екзистенціалізмі. Безпосередньо у філософії інформації розвинено атрибутивну, функціональну й антропоцентристську концепції природи інформації.

Прихильники атрибутивної концепції стверджують, що реальність утворюють три основні складові – матерія, енергія та інформація. Інформація є не тільки світом ідеального, а й атрибутом матерії. Усі ідеальні процеси є за змістом інформаційними, тому головне питання філософії можливо

розглядати як відношення матерії та інформації. Сучасна філософія трансгуманізму порушує питання про можливість об'єктування інформаційної складової особистості задля створення людини нового типу.

Появу функціональної концепції пов'язують із розвитком кібернетики – науки про управління та зв'язки в живих організмах, суспільстві й машинах. Стисло зміст концепції можна викласти так: інформація є функцією та результатом діяльності психіки та свідомості, тому властива виключно живим системам. Вияви феномену інформації поза людською свідомістю не є інформацією, а для їх позначення використовують терміни «код», «сигнал», «алгоритм» тощо.

Антропоцентристська концепція ґрунтується на логіко-семантичному підході, за яким інформація трактується як знання, але не будь-яке, а тільки те, що орієнтує на активну дію, управління та самоуправління. Тобто інформація повинна мати цінність і сенс. Інформацію може характеризувати корисність відомостей для конкретного споживача, при цьому виміряна може бути лише знакова структура інформації.

Від того, як визначається поняття «інформація», починає залежати не тільки однакова площина розуміння, а й власне розв'язання низки теоретичних і практичних проблем і солідаризація дій. У сучасних наукових джерелах міститься понад 200 визначень інформації, однак термін «інформація» залишається невизначеним і досі.

Загальним є розуміння сутності інформації як нематеріальної субстанції, однак її об'єктивація завжди вимагає певного носія, а передання – витрат енергії. Уже у свідомості людини під час сприйняття потенційної інформації, ознак і характеристик матерії, форм та способів її взаємодії формується знання як цілісна інформаційна модель сприйнятого, котра продовжує самостійне існування незалежно від свого прототипу. Попри те, що інформація в об'єктивованому стані передається під час матеріальних процесів, що мають певну структуру, яка може бути виражена у вигляді змінюваних матеріально-енергетичних станів, вона за своєю сутністю відрізняється від речей (предметів матеріального світу) [1, с. 19].

У науковому дискурсі поняття інформації набуло категоріального статусу і стало не тільки ланкою між

категоріями філософії та спеціальних дисциплін, а й створило умови для уточнення вже наявних та виникнення нових понять і категорій. Свого часу Л. Флоріді визначив 16 основних проблем філософії інформації. Це філософське осмислення концептуальної сутності інформації, класифікація її основних видів з урахуванням особливостей вияву в різних компонентах реальності, формування інформаційної концепції пізнання природи людини та культури (інформаційна антропологія і культурологія) тощо.

Якщо в онтологічних і гносеологічних, аксіологічних та правових аспектах проблеми інформації як соціального явища й інформаційної сфери активно розглядаються, то філософсько-правова ніша потребує наповнення.

Нині система нормативно-правового регулювання інформаційної сфери становить міжгалузевий комплекс, що об'єднує окремі галузі, підгалузі й інститути права, які в сукупності регулюють суспільні відносини в інформаційній сфері та в напрямку забезпечення інформаційної безпеки.

Ці відносини розглядаються переважно з позицій позитивного права, де інформація, інформаційна сфера є об'єктом злочину чи цивільно-правового регулювання. Водночас розгляд із філософських позицій природного права таких проблем, як можливість віднесення інформації до основних прав і свобод, цінностей людини та взаємодії між ними, феномен інформаційно-правової культури та свідомості, інформація як власність, інформація як об'єкт або засіб злочину та покарання тощо, на нашу думку, значно сприяє науковому розумінню інформації та розбудові основних складових інформаційної сфери в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грубов В. Філософія інформації: у пошуках нової онтології / В. Грубов // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2016. – № 2. – С. 16–29.

Стецюк Петро Богданович, суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доцент, доктор права

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

1. Конституційний розвиток у сучасному світі є одним із сегментів новітнього суспільного поступу. Це явище, як й інші складові суспільного поступу (економічного, соціального, політичного, релігійного розвитку тощо), у наші дні однаково стосується як груп держав (наприклад континенту), так і окремих країн. Початком цього процесу стала поява перших конституцій (конституційних актів) і реальне регулювання ними найбільш важливих тогочасних суспільних відносин. Останнє привело до зміни історичного типу держави з феодальної (абсолютистської) на конституційну, а успішне функціонування вже самої конституційної держави обумовило виникнення модерного різновиду демократичного (політичного) режиму – конституціоналізму.

2. Складовими елементами механізму функціонування конституційного розвитку загалом є три суспільно-політичні явища – *конституція, конституційна держава* та *конституціоналізм.* Саме вони у своїй єдності та взаємозалежності творять своєрідний «каркас» (точки опори) цього складного динамічного суспільного явища. Унаслідок об'єктивних причин ці явища постійно еволюціонують, набувають нових ознак і характерних властивостей, намагаючись адекватно «реагувати» на нові виклики часу та долати небезпеки. Останнє обумовлено постійною потребою забезпечення незворотності процесу конституційного розвитку в сучасному світі, недопущення його згортання, а також збереження саме в цій площині суспільних відносин кращих цивілізаційних досягнень демократичного світу.

3. Первинним елементом механізму функціонування процесу конституційного розвитку була *конституція*. Основною причиною виникнення перших конституцій стала потреба правової фіксації на найвищому рівні зміни владних відносин (відносин державного владарювання) під час переходу суспільства від феодалізму до демократії та створення правових

основ подальшого демократичного розвитку суспільства й держави. Закріплення прав і свобод людини та поділу влади було обов'язковим складником цього процесу. *Конституційна держава* як один з історичних типів держави, спираючись первинно на народний суверенітет, поділ влади та права людини, постійно еволюціонувала, і згодом її концепція почала складатися з трьох базових елементів: перший – держава – це гарант впевненості та безпеки кожного її члена окремо й усіх їх разом; другий – конституційна держава – це держава правова; третій – у конституційній державі обов'язковим стає наявність демократичного порядку здійснення державної влади. Уже в другій половині XX ст. більшість конституційних держав намагалися ідентифікувати себе як держави суверенні, демократичні, соціальні та правові. *Конституціоналізм* є третім (завершальним) елементом механізму конституційного розвитку в сучасному світі. Як доктринальне вчення він виникає після формування конституції держави й утвердження конституційної держави. Його сутність становить нерозривна єдність конституційно-правових норм і практики їх реалізації. Конституціоналізм охоплює теорію конституції загалом, історію та практику конституційного розвитку країни, є явищем, прирівнюваним до універсального принципу, що включає низку таких оцінних понять, як розподіл влади, права людини, конституційний контроль, верховенство права тощо. Маючи універсальний характер, конституціоналізм у будь-якій демократичній державі може набувати й певних особливостей (національних рис). Факторами, які теоретично можуть впливати на особливості національної моделі конституціоналізму, є історичні традиції народу, належність країни до певної системи права, рівень правової культури народу, розвиток демократії, особливості національного менталітету тощо. За таких підходів категорію «сучасний український конституціоналізм» можна розглядати, наприклад, як певний різновид сучасного політико-правового режиму, в основу якого покладено органічну єдність конституційної теорії, національного конституційного законодавства і практики його застосування в частині функціонування основних інститутів конституційної держави (прав і свобод людини, демократії, розподілу влади, парламентаризму, конституційної юстиції,

місцевого самоврядування) з метою забезпечення її гармонійного розвиту в Україні.

4. Конституційний розвиток у сучасному світі, будучи започаткованим у Європі декілька століть тому, продовжується й нині, поступово поглинаючи нові територіальні простори й не зовсім типові для європейської культури політико-правові середовища. Для європейських народів він видається не тільки «природним» (таким, що походить із сутності європейської ментальності, її античного минулого, християнських моральних цінностей, багатовікової боротьби за права людини), а й чи не єдиним можливим варіантом збереження європейської ідентичності, забезпечення благополуччя та демократичного майбутнього. Підтвердженням цього є як історія повоєнної (після Другої світової війни) Європи (відбудова зруйнованих економік, створення системи колективної безпеки, розбудова Європейського Союзу), так і події останніх років, коли перед європейською спільнотою постали нові загрози, пов'язані, зокрема, з активізацією міжнародного тероризму.

5. Україна, як і будь-яка інша європейська держава, має власний багатолітній досвід конституційного розвитку. Однак досягнення мети – становлення як «суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави» (ст. 1 Конституції України) – є неможливим поза повноцінним процесом конституційного розвитку в сучасному світі. Останнє найбільш продуктивно можна було б реалізувати шляхом тісної взаємодії з іншими європейськими народами в межах єдиного політико-правового та соціально-економічного простору.

Строїч Вікторія Володимирівна,
здобувач ступеня вищої освіти магістр
Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФАЙЛІНГУ В ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Однією з найбільш значущих проблем сьогодення є зростання рівня злочинності в умовах нестабільності сучасного суспільства. Це вимагає пошуку ефективних шляхів гарантування безпеки громадян. Тому у процесі конструювання

й реалізації професійної підготовки правоохоронців доцільно використовувати сучасні технології, які дадуть змогу співробітникам правоохоронних органів на високому рівні виконувати їхнє головне призначення. Одним із провідних напрямів розв'язання окресленої проблеми є розробка технологій профайлінгу, що надають можливість виявити ознаки підготовки протиправних дій на ранніх етапах. Отже, особливої актуальності набуває питання впровадження технології профайлінгу в діяльність правоохоронних органів.

Методологічним підґрунтям профайлінгу в діяльності правоохоронних органів можна вважати дослідження П. Екмана, В. Лабунської, Б. де Пауло, О. Фрай, В. Фрізена, М. Цукерман, К. Шерера та ін.

Назва професії «профайлер» уперше з'явилася наприкінці 70-х років XX ст., коли Д. Дуглас, професор Національної академії ФБР, заснував відділ біхевіористики й очолив програму досліджень «Особистісно-злочинне профілювання» [1, с. 72]. Водночас за сприяння ізраїльської авіакомпанії «Ель-Аль» було розроблено методику для виявлення терористів серед пасажирів аеропорту, яка стала складовою авіаційного профайлінгу. У 80-х роках американський дослідник П. Екман розробив методику, яка надала можливість оперативно й дистанційно визначати за мімікою емоційний стан людини. Вона лягла в основу сучасного профайлінгу в частині детекції брехні.

Профайлінг є однією з технологій, здатних попередити вчинення протиправних діянь, це система запобігання протиправним діям шляхом профілювання, тобто виявлення потенційно небезпечних осіб на підставі невербальної й оперативної діагностики. Більш докладно профайлінг можна розглядати як технологію оцінки та прогнозування поведінки людини на підставі таких характеристик, як вияви вегетативної нервової системи, емоційні стани, особливості мовлення, невербальні вияви, особливості зовнішності й інші інформативні ознаки.

У міжнародній юридичній практиці профайлінгом вважають практику поліції, що використовується для пошуку та затримання особи, яка вчинила злочин (кримінальний профайлінг), або для виявлення осіб, які, вірогідно, мають відношення до злочинної діяльності (поведінковий профайлінг).

Кримінальний і поведінковий профайлінги є допустимими й законними інструментами, які дають змогу найбільш ефективним способом розподіляти обмежені ресурси правоохоронних органів. Це гнучка система, яку можна використовувати як повністю, так і частково, варіанти застосування профайлінгу можуть різнитися залежно від місцевих умов, традицій, характеру загроз і ступеня ризику в конкретній ситуації.

У процедурі профайлінгу використовують загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотетичний і системний методи моделювання, наприклад, побудови моделі дій потенційних правопорушників) і конкретно-наукові (спостереження, опитування, експрес психодіагностика, фіксація відхилень у поведінці) [2, с. 149].

Найбільш перспективними є такі напрями застосування профайлінгу:

–для забезпечення транспортної безпеки (транспортний або оперативний профайлінг);

– для забезпечення безпеки масових заходів

– в оперативно-розшуковій діяльності, під час складання психологічного портрета злочинця (кримінальний профайлінг);

– у діяльності дільничних уповноважених поліції, під час несення патрульно-постової служби на території, що обслуговується (територіальний профайлінг);

– під час проведення окремих слідчих дій (огляд, допит, обшук) (слідчий профайлінг).

З огляду на широке коло сфер застосування цієї технології, постає низка вимог як до процесу впровадження її в професійну підготовку правоохоронця, так і до особистості потенційного профайлера. На сучасному етапі впровадження профайлінгу вони зводяться до таких аспектів:

– дотримання етичних норм, прав людини під час використання технологій профайлінгу;

– розробка нормативно-правової бази регламентування профайлінгу;

– введення штатної одиниці «профайлер» з належним добором кадрів;

– забезпечення технічними засобами;

– інтеграція та адаптація зарубіжного досвіду;

– підготовка кваліфікованих інструкторів, розроблення методичної бази для навчання;

– забезпечення високого рівня оволодіння психологічними знаннями в процесі навчання. У межах профайлінгу необхідно застосовувати саме методи психології, адже акцентовано на процесах міжособистісної взаємодії, можливостях людського сприйняття до зчитування зовнішньої і внутрішньої інформації, формуванні й розвитку таких якостей, як спостережливість, проникливість і комунікабельність [3, с. 8];

– застосування під час навчання як фундаментальних, понятійних і психотехнічних знань із психології, так й ігрових, творчих методів, які активізують особистісний потенціал майбутнього фахівця, спрямовують і вдосконалюють процес професійної підготовки;

– використання соціально-психологічних тренінгів професійного й особистісного зростання, спрямованих на активізацію відповідних структур в особистості майбутнього спеціаліста;

– створення єдиного інформаційного простору з методології профайлінгу;

– упровадження уніфікованого методологічного підходу до формування типових або атипових профілів.

Поширення сфери застосування профайлінгу формує попит на відповідних фахівців – психологів і кримінологів, які мають комплексні та специфічні навички й уміння. Таким чином, саме ґрунтовна професійна підготовка є необхідною передумовою забезпечення успішної професійної діяльності правоохоронця.

Перспективи подальшого дослідження полягають у визначенні парадигмально-методологічного підходу до профайлінгу, пошуку ефективних шляхів його впровадження в професійну підготовку правоохоронців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Черкасова Е. С. Профайлинг как метод создания психологического портрета потенциального преступника на этапе организации предварительного расследования / Е. С. Черкасова // Вестник НГУ. – 2013. – № 1. – С. 72–75. – (Серия «Право»).

2. Подільчак О. М. Кримінологічний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця / О. М. Подільчак // Право і суспільство. – 2017. – № 4. – С. 149–150.
3. Профайлинг. Технологии предотвращения противоправных действий : учеб. пособие / [Ю. М. Волынский-Басманов, В. Ю. Волынский, М. Е. Каменева и др.]. – М. : Закон и право, 2012. – С. 8–9.

Стус Вікторія Іванівна, старший викладач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

ІДЕЯ ВЗАЄМООБУМОВЛЕНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА ПРАВА

Заявлена ідея лежить в основі розв'язання низки проблем сьогодення. Якщо те, що здається нагальною справою, не потрапляє у фокус філософської уваги, її витонченого аналізу, воно обертається на мінливу незначущість, поспіх і необхідність постійного виправлення. Нагальним і пекучим є шотландський, каталонський синдроми, Брекзіт, оскільки напружено трансформується світова політика; пекучою є втрата Україною контролю над частиною своїх кордонів і територій. Філософ не виписує рецепт, не підмінює політика, він дає найширший горизонт можливості розв'язати конкретну проблему. Звернімося до філософії Ю. Хабермаса, сучасного німецького дослідника раціональної комунікації, проблем громадянського суспільства та демократії, думки якого є здобутком світового рівня.

У культурі постіндустріальної цивілізації, на думку вченого, філософія втрачає статус «верховного арбітра», «управительки справжніх законів», але продовжує залишатися «гарантом раціональності» [1, с. 187], отримує бажаний успіх в комунікативній парадигмі, у гібридних дискурсах з конкретною наукою, постачаючи ідеї без висування абсолютистських претензій. Філософія в кооперації з правом не тільки генерує ідеї, які перетворюються на емпіричні гіпотези, а й виконує роль диференціатора та медіатора культурно-ціннісних особливостей специфічних логік, експертних культур у дискусії про істину,

справедливість, правовий закон, забезпечує спробу чергового загального консенсусу в руслі гетерогенності думок, підходів, аспектів і виявляється здатною до синтезу когнітивно-інструментальних, морально-практичних, естетико-експресивних вимірів життєвого світу, на відміну від повсякденної чи суто наукової комунікації.

Юрген Хабермас саме в людській гідності вбачав не тільки міст, який з'єднує філософію та право, а й головне джерело розвитку права в змістовній наповненості цього концепту, оформленні змісту через закріплення у позитивному праві. Ця думка абсолютно співзвучна класичним традиціям як вітчизняної філософії права, так і російської. Актуальною є модель національного та національно-державного будівництва Ю. Хабермаса [2, с. 5–17], яка, можливо, найвиразніше розкриває ідею взаємообумовленості права та громадянської нації.

Національна ідентичність у Ю. Хабермаса є результатом внесення в маси уявного проекту нації, проекту, який розроблений елітою, що спирається рівноцінно як на етнічно-культурну, так і на громадянську (політичну) категорію нації. Розвиваються різні типи національної свідомості, націоналізму, патріотизму, різні чинники та механізми солідаризації нації.

Дослідник розрізняє декілька поколінь націй (національних держав): перше – класичні (Франція, Америка, Захід та Північ Європи), друге покоління – пізні (Італія, Німеччина), третє – «заднім числом» (унаслідок деколонізації – Африка, Азія), четверте – як результат розпаду соціалістичного табору, де політична мобілізація державотворення відбулася на основі сформованої етнонаціональної свідомості. Нація є продуктом першої сучасної колективної ідентичності, яка живиться уявленням про етнічну природність і скріплена юридичною конструкцією. Тільки з кінця XVIII ст. окремі процеси виникнення сучасної держави та сучасної нації зливаються, формують національну державу та забезпечують соціальну інтеграцію на основі політичної участі. Національна держава відповідає цілям демократії, але не кожна національна держава є демократією, адже глобалізація продемонструвала, що демократія може успішно розвиватися і в наднаціональних формах. На думку Ю. Хабермаса, масова демократія в державах західного типу знаходиться на завершальному етапі

національної держави. Висока оцінка, трансформація правової основи та інститутів ЄС залежать не стільки від рішень «згори», як від імпульсів загальноєвропейської аксіологічної та неполітичної солідаризації, якості мережі політичного спілкування, формування громадської думки, медіації вільної преси, реалізації мультикультуралізму й уникнення національних суперечностей у їхній варварській формі, якості освіти тощо [3, с. 364–380; 4, с. 327–328].

Критики позиції Ю. Хабермаса посилаються на певний утопізм у його розробках стратегій ідеальної комунікації, факти реанімації, спроби відновлення переваг розвитку демократії в національному форматі, популяризацію правих ідей, посилення представництва правих партій у політичній еліті та парламентах.

Цікавим доповненням до розгляду теми та симптоматичною виявилася дискусія щодо права та національних традицій на сторінках відомого журналу [5, с. 5–42]. Найбільш критично налаштованою та відвертою в діагностиці стану права в сучасній Росії, на нашу думку, виявилася позиція В. М. Межуєва, який констатує власне нерозуміння того, «на якій ідеї права заснована чинна правова система» в його державі, «яку філософію права викладають на юридичних факультетах і чи викладають її там узагалі» [5, с. 24]. Надзвичайно гострим постає питання про автономію права в сучасній Росії: «Як зробити, щоб політики не управляли юристами? Хоча багато з наших політиків вийшли з юристів, вони чомусь за рідкісним винятком мало рахуються з правом… Про зв’язок прийнятих рішень із міжнародним правом уже не йдеться» [5, с. 41].

Отже, ідея взаємозв’язку громадянської нації та права має темпоральний контекст, залучена в живу історію політичного та правового будівництва, проходить іспит в співіснуванні з альтернативою наддержавних утворень, перебуваючи в полі зору сучасних філософів, актуалізується в сучасні проблеми співвідношення національного, демократичного та постнаціонального як загальноєвропейського права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лук’янець В. С. Філософський постмодерн / В. С. Лук’янець, О. М. Соболь. – Київ : Абрис, 1998. – С. 187.

2. Вилков В. Ю. Аксиоматика политико-философской модели национального и национально-государственного строительства Юргена Хабермаса / В. Ю. Вилков // Вопросы философии. – 2017. – № 2. – С. 5–17.

3. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства / Ю. Хабермас // Нации и национализм. – М. : Праксис, 2002. – С. 364–380.

4. Хабермас Ю. Постнациональная констелляция и будуще демократии / Ю. Хабермас // Политические работы. – М. : Праксис, 2005. – С. 327–328.

5. Право и национальные традиции : материалы «круглого стола» // Вопросы философии. – 2016. – № 12. – С. 5–42.

Тетюшева Ольга Юріївна, здобувач ступеня вищої освіти магістр Національної академії внутрішніх справ

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТА СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Реформування правоохоронної системи України, практичні потреби поліції, яка здійснює активну роботу з розслідування злочинів та їх профілактики, зумовили посилення інтересу до психологічних аспектів злочинів і злочинності.

Психологічна підтримка оперативних заходів і слідчих дій є комплексом організаційних, просвітницьких, психологічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності працівників поліції у процесі розкриття та розслідування злочинів, яка здійснюється шляхом надання відповідних психологічних консультацій працівникам поліції, проведення кримінального профайлінгу під час оперативних заходів і слідчих дій.

Кримінальним профайлінгом прийнято вважати діяльність психологів, спрямовану на вивчення, аналіз і виявлення особистісних особливостей злочинців, їхніх жертв, спільних відносин, мотивації та дій під час учинення злочину, з метою попередження та розкриття злочинів. Використання

кримінального профайлінгу в протидії злочинності на сучасному етапі відкриває нові можливості для отримання цінної оперативно значущої інформації, профілактики та припинення злочинних дій. Як робоча гіпотеза, що закладена в концепції застосування кримінального профайлінгу під час розкриття злочинів, зазначимо відомі наукові факти про те, що протиправні дії здійснюються особою, яка перебуває в «особливому» психічному стані, на тлі вираженого емоційного й нервово-психічного напруження, яке обумовлює її поведінкові реакції. Вивчення цих «особливих» психічних станів, їх систематизація, пошук взаємозалежності та взаємозумовленості цих станів із факторами зовнішнього середовища й функціональним статусом, криміналістичними ознаками злочину на практиці дають змогу суттєво звузити коло підозрюваних і значно ефективніше використовувати наявні сили та засоби під час розшуку злочинців.

Робота психолога-профайлера має бути зосереджена на особистості злочинця, його психологічному портреті, що передбачає:

– аналіз системи відомостей про психологічні, соціальні, біографічні, демографічні ознаки особи (чи групи осіб), що є важливими з погляду виявлення та кримінальної ідентифікації;

– застосування психолого-криміналістичного методу вивчення особистості злочинця як суб'єкта антигромадського діяння, що вимагає системного розкриття соціально-психологічних якостей людини, яка винна в учиненні кримінального караного діяння. Це потребує характеристики особливостей психічного складу людини, що виражають її внутрішні передумови здійснення цього діяння, чинники їх формування та шляхи виправлення.

Такий напрям роботи вимагає від психолога глибоких знань не лише психології особистості, а й юридичної психології, патопсихології, медичної психології, знання основ криміналістики, кримінально-процесуального законодавства тощо. Для якісного виконання обов'язків психолог-профайлер повинен мати додаткову підготовку, що виходить за межі потреб служби кадрового забезпечення.

Нині організаційно-методичне керівництво та координацію функціонування системою психологічного

забезпечення в Національній поліції України здійснюють підрозділи кадрового забезпечення органів і підрозділів Національної поліції України. Отже, у територіальному підрозділі поліції посада «психолог» є складовою підрозділу кадрового забезпечення, а сам психолог підпорядкований начальнику сектору (відділу) кадрового забезпечення та керівнику відділення (відділу) поліції. Під час організації роботи психолога безпосередній керівник надаватиме пріоритет завданням по лінії кадрового забезпечення, а питання психологічного супроводження оперативних заходів і слідчих дій матимуть другорядне значення. Крім того, ні керівник слідчого підрозділу, ні керівник кримінальної поліції не матимуть змоги координувати роботу психолога, що може призвести до конфліктних ситуацій.

На одного психолога нині має припадати до 400 поліцейських, хоча на практиці ця кількість буває значно більшою. За таких навантажень якісне виконання психологом своїх службових обов'язків потребує значних зусиль, часу та високого рівня професіоналізму, а поєднання психологічного супроводження діяльності поліцейських із кримінальним профайлінгом злочинців може залишитися тільки на сторінках нормативних документів.

Отже, вбачається доцільним розмежування цих двох напрямів роботи психолога – роботу психолога служби кадрового забезпечення та психолога-профайлера. У межах реформування підрозділів кримінальної поліції та слідчих підрозділів в Україні вже стартували експериментальні проекти поліцейських-детективів, які у своїй діяльності поєднають функції обох служб. Доповнення роботи служби детективів спеціально підготовленими психологами-профайлерами було б логічним і доречним, а в поєднанні з іншими засобами змогло б підвищити ефективність розшуку злочинців, позитивно вплинути на кількість розкритих злочинів на території України та їх попередження, підвищити якість роботи поліції загалом.

Тимошенко Віра Іванівна, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік АН ВО України

СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ М. О. БЕРДЯЄВА

Проблема забезпечення прав і свобод людини та громадянина, яку вирішує кожна цивілізована держава, нерозривно пов'язана з необхідністю знайти шляхи подолання конфліктів між раціональним і моральним, між свободою і необхідністю, свободою й рівністю. Виконання цього завдання передбачає глибокий філософський і політико-правовий аналіз поняття «свобода», усвідомлення вічних цінностей особистості й суспільства.

Розуміння свободи в юридичній літературі завжди було похідним від її філософського обґрунтування. Юридична наука не досліджувала проблему свободи в повному її обсязі, вона обмежувалася лише кількома істотними аспектами нормативно-ціннісного характеру. У загальнофілософському значенні свобода найчастіше розглядається як здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності. Свобода є незалежністю від будь-чого, можливістю діяти як завгодно, незв'язаністю нічим, за винятком законів природи. Пояснення сутності свободи завдяки зверненню до першопричин буття людини, її моральної основи було характерним для вітчизняних політико-правових мислителів кінця XIX – початку XX ст. До таких мислителів входить і М. О. Бердяєв.

Бердяєв Микола Олександрович (1874–1948) – видатний український і російський політико-правовий мислитель, релігійний філософ, публіцист. Бердяєва нерідко називають «філософом свободи», оскільки проблема свободи, насамперед свободи особистості, її відносин із державою, посідає головне місце у творчості мислителя. Він вирішував її з позицій оригінальної філософської концепції християнського персоналізму, у якій поєднуються два елементи –

аристократичне розуміння особистості, свободи і творчості з вимогою утвердження достойності кожної людини, найостаннішої з людей, і забезпечення її права на життя [1, с. 5].

Розглядаючи свободу в контексті християнства, М. О. Бердяєв пов'язував її з догматами творіння, гріхопадіння, спокути і спасіння та розумів як благодать, даровану людині Христом. При цьому був змушений визнати, що людина не вільна, адже вона приречена залишатися в «грішному світі» необхідності. Благодать як дар Бога і божественну необхідність учений розглядав як примус. Водночас свобода для М. О. Бердяєва неможлива без іншого догмата: «людині вирішувати». Звідси випливає, що людина не повинна зазнавати примусу ні внутрішнього, погоджуючи свої діяння з Божою волею, ні зовнішнього, якщо вона розуміє істину й добро як суспільну необхідність.

М. О. Бердяєв обґрунтував думку, що гріхопадіння – це стан грішного світу. Людина лише народжується в цьому світі. Звідси випливає, що гріховність полягає в самому світі, у природі, а не в людині.

Демонструючи непохитну віру в людину, вчений стверджував, що людина в будь-який момент може стати на шлях реалізації духу. Духовне «я» людини реалізує абстрактні цінності в конкретній ситуації. Саме тому людина по-справжньому вільна, адже вона відчуває себе суб'єктом, здатним до повної самореалізації. У випадку відмови від свободи бути самим собою людина відмовляється від вищого в собі. Отже, свобода є конструктивною ознакою людської сутності.

Джерело свободи М. О. Бердяєв убачав у дусі людини, а не в її душі чи тілі. Тому свобода є первісною стосовно буття. Мислитель розглядає свободу як глибинну, внутрішню енергію духу, як свободу духу. Свобода є не лише найвищою людською цінністю, а й важким тягарем, оскільки прийняття рішень неминуче пов'язане з постійним ризиком і відповідальністю. Свобода породжує страждання, вона не є легкою. Бути вільним значно складніше, ніж бути рабом, конформістом. Рабство – це, насамперед, структура свідомості. Люди нерідко відмовляються від свободи лише для того, щоб полегшити своє існування. Розчиняючись у масі, вони перекладають свою відповідальність на інших. Звідси випливає, що свобода є аристократичною, а не

демократичною. Людина, за М. О. Бердяєвим, повинна бути вільна тому, що вона не має права бути рабом, вона зобов'язана бути людиною. Свобода не може бути декларацією прав людини – це декларація її обов'язків. Особистість є категорією духовною. Людина маже мати яскраву індивідуальність за відсутності особистості. Є талановиті люди, дуже своєрідні, які не є особистістю, оскільки не здатні до того опору, до тих зусиль, яких вимагає реалізація особистості.

Негативні наслідки боротьби за свободу, від яких застерігав М. О. Бердяєв, відчуває на собі кожна особистість, яка не хоче залишаться байдужим пристосуванцем і повстає проти будь-яких зазіхань як на свою свободу, так і на свободу інших людей. Свобода передбачає впевненість у неможливості втручання будь-кого в особисті справи, у неможливості цькування однієї людини іншою. Це дуже важливо для представників творчих професій, адже свобода є для них обов'язковою умовою професійної діяльності. Цю думку обстоював і М. О. Бердяєв: «Творчість невіддільна від свободи. Лише вільний творить. З необхідності народжується лише еволюція: творчість народжується зі свободи» [2, с. 368]. Немає гіршої та принизливішої залежності, як залежність від волі людської, від сваволі рівних собі. На жаль, залежність можлива не лише від рівних собі, а й тих, чиї амбіції і зухвалість є їхньою єдиною перевагою. У сучасному світі нерідко доводиться боротися саме з такою залежністю.

М. О. Бердяєв був упевнений, що демократизація суспільства може виявитися несприятливою для особистості, нівелювати її, звести всіх до середнього рівня. Людина є вищою цінністю, ніж суспільство або держава. Саме держава має забезпечити свободу й незалежність особистості. Призначення держави в житті людей функціональне. Вона може як звільнити людину, так і поневолити її. Держава рятує людину від колективізму, який поглинає особистість. У цьому полягає одна з місій держави. Вона як об'єктивне начало не стверджує, що їй цілком належить людина, держава претендує лише на частину людини. А суспільство, яке створюється людьми довільно, не знає меж своїм претензіям, воно може забрати людину цілком.

Тому неможливе примирення між претензіями особистості та суспільства, між прагненням до свободи та рівності. На глибоке переконання мислителя, свобода й рівність несумісні. Рівність становить небезпеку найстрашнішої тиранії, окремо взяті начала свободи й рівності не створюють досконалого суспільства, не гарантують прав людини [3, с. 76].

Свободу М. О. Бердяєв розумів не як вседозволеність, а як величезну цінність, що розсуває горизонти індивідуальності. Свобода не виводиться з повсякденного світу, вона божественна, у ній є вищий смисл. Мислитель не вважав свою концепцію завершеною, оскільки усвідомлював, що все зводиться до людини, її ціннісних установок. Справжній духовний аристократизм пов'язаний з усвідомленням служіння, а не власної привілейованості. Сутність достоїнства людини полягає саме в цьому.

Дослідження теоретичної спадщини М. О. Бердяєва, який розглядав світ на засадах людського духовного змісту, може бути передумовою для осмислення духовно-моральних проблем сучасного суспільства в усьому різноманітті протиріч як його духовного життя, так і політичних, соціальних та економічних відносин, причини яких слід шукати у людській природі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердяев Н. А. Царство Духа и царство Кесаря / Н. А. Бердяев ; сост. П. В. Алексеева. – М. : Республика, 1995. – 383 с.

2. Бердяев Н. А. Смысл творчества / Н. А. Бердяев // Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества. – М. : Правда, 1989. – С. 254–534.

3. Бердяев Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев ; сост., предисл. и примеч. Л. В. Полякова. – М. : ИМА-Пресс, 1990. – 286 с.

Тихомиров Олександр Деонисович,
професор кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ФІЛОСОФІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Юридична наука – це плюралістичне і складне явище, яке осмислюється в різних формах свого існування як об'єктивне знання про дійсність, особлива соціальна діяльність, соціальний інститут, явище культури. В історичній і просторовій (географічній) площинах сформувалися різні традиції рефлексії і «саморефлексії» науки, що зумовлено не тільки своєрідністю природи різних пізнавальних систем, а й особливостями стану та розвитку власне науки, її ролі та значення в пізнанні та суспільному житті, унаслідок чого вона набуває різного змісту в окремих соціальних і культурних контекстах, національних інтелектуальних традиціях. Так, на пострадянському науковому просторі традиційним стало виокремлення докласичного, класичного, некласичного и постнекласичного етапів генези науки, формується окремий напрям особливих міждисциплінарних наукових досліджень науки – наукознавство, предметом якого є власне наука в різних формах свого існування, який осмислюється у філософському, соціологічному й інших аспектах, що виокремлюються у філософії як філософія науки, соціології – соціологія науки, психології – психологія науки тощо.

Так само філософія науки, як і філософія окремих наук, не має загальноприйнятого дисциплінарного визначення, знаходиться у складних зв'язках з епістемологією, методологією, аксіологією знання. В одних країнах вона осмислюється в межах епістемології, в інших – прагне набути визнання як одна із філософських наукових спеціальностей (Україна, Білорусь, Росія).

Нині склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, філософія науки, наукознавство залишають своєрідність юридичної науки поза своєю увагою, а юридична наука, орієнтуючись на осмислення права, не здійснює свою «саморефлексію» як автономної, цілісної та внутрішньо диференційованої сукупності наукових дисциплін, наукових

спеціальностей та інших структур наукових досліджень (наукові школи, поле новаторських чи проблемних наукових досліджень тощо), осмислення міжнаукових зв'язків з іншими науками та їх науковими дисциплінами, формальних і неформальних форм систематизації наукових досліджень, національних традицій юридичної науки, особливостей її входження у світовий науковий простір, своєрідності та обсягів масиву наукових публікацій з юридичних наук тощо (хоча окремі приклади є).

Проблематика та результати наукових досліджень із філософії права свідчать і про те, що філософія юридичної науки не стала предметом відповідних досліджень. Основний акцент філософії права на розумінні права в площині його онтології, гносеології, антропології, методології тощо призводить до того, що переважна більшість філософсько-правових досліджень є науковими дослідженнями. Унаслідок цього поза межами філософії права залишаються позанаукові форми його пізнання, а ті з них, які здійснюють, є науковими за своєю сутністю (методологією, систематизацією і використанням результатів дослідження), хоча їх предметом і є позанаукові форми пізнання права (релігійні, моральні тощо). Тобто вони стають науковим осмислення позанаукових форм пізнання права, а останні втрачають свою позанаукову своєрідність, унікальність.

Саме тому найбільшого розвитку філософське осмислення юридичної науки дістає в гносеології філософії права, проте такі дослідження спрямовані, передусім, на проблеми філософського пізнання права, юридичних наукових знань тощо, проте не акцентують уваги на наукознавчих проблемах юридичних наукових досліджень, різних формах існування науки як виду юридичної діяльності, соціального інституту тощо. Філософія юридичної науки не обмежуються тільки гносеологією філософії права, а охоплює її в єдності онтологічних, гносеологічних, методологічних та інших традиційних площин філософії права. Це стосується і юридичної психології, у сферу якої входить і психологія юридичної наукової діяльності, соціології права, яку в Україні не виокремлено як юридичну наукову спеціальність, проте, за аналогією із соціологією науки та соціологією, у її предмет могла б увійти соціологія юридичної науки.

Філософія юридичної науки не зводиться й тільки до філософських засад юридичної науки чи її філософського

обґрунтування, оскільки вони не охоплюють філософського осмислення юридичної науки як внутрішньо диференційованої цілісності. Не зводиться вона й до філософії науки, яка орієнтована на загальне й особливе в різних науках, але не на їх унікальність. Водночас філософія юридичної науки не може бути відірваною як від філософії науки, оскільки юридична наука все-таки є хоча й своєрідною, але наукою, так і філософії права, яка надає визначеності саме її унікальності. Це дає підстави зазначити, що філософія юридичної науки формується на перехресті філософії науки і філософії права, юридичної науки як факту дійсності, але не обмежується ними.

Основні проблеми філософії юридичної науки локалізуються в «полі» її осмислення філософськими засобами в контексті: загального, особливого та унікального юридичної науки в зіставленні з іншими науками та поза науковими формами пізнання права, а також між її різними внутрішніми побудовами; часових і просторових вимірів юридичної науки (історії та географії, наукової картини світу юридичної науки); становлення і співвідношення як національної та світової науки, особливості й унікальності вітчизняної традиції; плюралізму внутрішньої побудови (наукові дисципліни, наукові спеціальності, наукові спільноти, наукові школи, напрями, парадигми, концепції, дослідницькі програми, типології, проблемності, тематизації; впливу світоглядних орієнтацій, типів раціонального та ірраціонального пізнання, наукового мислення, особливостей генези філософської рефлексії, наукознавчих парадигм, становлення та розвитку наукового типу юридичного мислення, його залежностей від філософських, наукових, соціальних і культурних детермінант; формування світоглядних орієнтацій, філософських, філософсько-правових засад, методології досліджень юридичних наукових дисциплін та інших складових, їх структуризації, систематизації; політичних, державних, моральних, естетичних, правових регулятивів юридичної наукової діяльності, прогнозування перспективних напрямів розвитку юридичної науки; соціальної зумовленості юридичної науки, використання результатів юридичних наукових досліджень іншими науками, практикою, освітою тощо, визначення ролі та місця юридичної науки в соціальному житті, її функцій, ефективності в розв’язанні нагальних соціальних і правових проблем; демаркування донаукового,

наукового, позанаукового, псевдонаукового юридичного знання, його залежності від методології наукових досліджень, свідомості вчених-юристів, інформаційних технологій; становлення образу юридичної науки як явища загальної та правової культури; традицій, новацій та інновацій, наукових відкриттів, дискусій, співвідношення фундаментального, спеціального, прикладного в юридичних наукових дослідженнях, їх значення, меж, результативності; аналізу значення та можливостей використання досвіду розвитку філософій інших наук (філософії економічних наук, філософії педагогічних наук, філософії лінгвістичних наук тощо); якісних і кількісних вимірів досліджень юридичної науки, масиву наукових публікації, його динаміки тощо.

Філософія юридичної науки – погляд на юридичну науку з різних аспектів – наукознавчих, релігійних світоглядних, соціологічних, психологічних тощо, але за допомогою філософських засобів, що відрізняє її від суто наукознавчого підходу до юридичної науки.

Ткачук Іванна Дмитрівна, здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

СПІВВІДНОШЕННЯ РЕЛІГІЇ, МОРАЛІ ТА ПРАВА ЯК ФОРМ РЕГУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

> Дві речі, що частіше і триваліше ми розмірковуємо про них, сповнюють душу завжди новим і дедалі сильнішим здивуванням та благоговінням – це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені.
> *І. Кант*

Сьогодні людство прагне жити в правовій державі, де діють справедливі закони, де всі люди рівні перед законом і судом, дотримується принцип верховенства права, забезпечуються права і свободи людини тощо. Доречно зауважує М. В. Костицький, що всі говорять про свої права, забуваючи про обов’язки, без яких не може бути реалізоване жодне право. Мабуть, зазначене і є причиною того, що нині

майже неможливо створити ідеальну правову державу. З огляду на позиції різних релігійних учень, людина народжується на планеті Земля з метою удосконалення своєї душі шляхом постійних реінкарнацій (перероджень). Тому тут апріорі не можуть існувати ідеальні держави і суспільство.

Однак існують такі категорії, як релігія, мораль і право, які допомагають зорієнтуватися людині в постійному конгломераті життєвих подій. Вони формують наш світогляд, спрямовують нас на певні дії, корегують поведінку, допомагають удосконалити себе тощо. Завдяки їм виникає надія, що людство не приречене на тотальне самознищення. Слід з'ясувати, як співвідносяться між собою ці феномени.

Право ми розуміємо як систему загальнообов'язкових соціальних норм або правил поведінки, що охороняються силою держави. Складовими соціальних норм є релігійні, моральні, політичні та інші норми.

Мораль – це система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного іа до суспільства. Вона охоплює погляди та вподобання й почуття, світоглядні орієнтації, принципи, цілі, мотиви вчинків і стосунків, проводячи межу між хорошим і поганим, порядністю й непорядністю, чесністю й безчестям, справедливістю й беззаконням, нормою та ненормальністю, милосердям і жорстокістю тощо. Тобто мораль пропонує зразки належної поведінки.

Філософ А. А. Гусейнов визначає такі риси моралі:

а) вона характеризує здатність людини співіснувати з іншими і становить форму відносин між людьми;

б) вона не підпорядкована закону причиновості та принципу корисності;

в) моральний закон не допускає відокремлення суб'єкта від об'єкта, тобто прокламувати мораль і практикувати її самому – це один нерозривний процес;

г) мораль – це тяжкий вантаж, який людина добровільно бере на себе. Мораль – це така гра, у якій людина ставить себе на кін. Такі ставки в цій грі [1, с. 23].

Між правом і мораллю є чимало спільного, адже вони є засобами регулювання поведінки людини. Їх норми є

соціальними, існують у реальній поведінці людей, протидіють свавіллю тощо.

Гегель у своїй філософській пропедевтиці зазначає, що право та мораль відрізняються один від одного. Щось цілком дозволене з позицій права може бути чимось таким, що морально забороняється. Право дозволяє розпоряджатися своїм майном, абсолютно не визначаючи меж цього розпорядження, і тільки мораль містить визначення, які його обмежують. Може здаватися, ніби мораль дозволяє багато такого, чого не дозволяє право. Однак мораль вимагає не тільки дотримання права щодо інших, а, навпаки, з'єднує право з душевним станом, який спрямований на те, щоб поважати право заради права. Мораль вимагає, щоб передусім було дотримано право, і лише після того, як воно вичерпано, діють моральні визначення [2, с. 32].

Відмінність полягає й у тому, що право має обов'язковий характер, моральні норми виконують залежно від волі людини. Мораль регулює такі відносини, як дружба чи кохання, чого не може регулювати право.

Ми цілком поділяємо думку як Гегеля, так і А. А. Гусейнова. Проте вважаємо, що є у праві та моралі одне спільне джерело – релігія.

Історія надала нам безліч свідчень безпосереднього чи опосередкованого виникнення права з релігія як на Заході, так і на Сході. Не було жодної системи давнього писаного права, яка не мала б окремих норм, що виникли на основі релігійних приписів. Наприклад, Закони XII таблиць містять чимало норм, що їх можна віднести до релігійних. Особливо помітно вплинула релігія на законодавство країн Стародавнього Сходу (закони Мойсея, давнє право персів, закони Хаммурапі та ін.). Слід зауважити, що язичницьким релігіям народів Стародавнього Сходу і Середземномор'я право зобов'язане такою категорією, як справедливість.

Прикладом переплетення права і релігії була поява на межі XI–XII ст. такого феномену, як церковне (релігійне, канонічне) право. У XIII ст. в Європі було здійснено спробу кодифікації канонічного права. У кодексі канонічного права сімейно-шлюбні відносини, спадкування, десятина (податок на

користь церкви), інші правила і приписи мали релігійно-мирські форми в тому сенсі, що окремі декрети вселенських зборів і пап регулювали цілком світські відносини, а деякі навіть мали державну підтримку [3, с. 242–243].

Мораль може мислитися як закон, який надається божеством безпосередньо (одкровення) чи через пророків. До прикладу, відповідно до міфологічних уявлень давніх цивілізацій, давньоєгипетський бог Осиріс чи давньоіндійський першопредок Ману принесли людям божественну мудрість у вигляді знань, також вони жили разом з ними, прищеплюючи їм правильний спосіб життя.

Засновнику іранської релігії зороастризму Заратустрі (VII–VI ст. до н. е.) верховний бог особисто передав для людей свої закони. Божественні істини відкривалися засновнику буддизму Будді в стані нірвани, а засновнику ісламу Мухаммеду – у медитаціях. Важливе значення для становлення уявлень про мораль у Європі мали Декалог Мойсея та Нагірна проповідь Ісуса Христа.

На наш погляд, віра в існування Бога, безсмертя душі, карми тільки вдосконалює розуміння моральних і правових обов'язків. Зрештою, як моральні, так і правові основоположні принципи випливають із найголовнішої заповіді християнського вчення – «возлюби ближнього свого, як самого себе».

Отже, релігія, мораль і право тісно пов'язані між собою. Дві останні категорії можуть мати свої витоки з першої. Водночас мораль може слугувати посередником між релігією та правом. Адже не кожна людина є релігійною і не кожна людина правильно розуміє основні приписи права. Кожен сам обирає для себе засіб удосконалення власної сутності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гусейнов А. А. Великие моралисты / А. А. Гусейнов. – Изд. 2-е, доп. – М., 2008. – 495 с.

2. Гегель Г. Работы разных лет. В 2 т. Т. 2 / Г. Гегель ; сост., общ. ред. А. В. Гулыги. – М. : Мысль, 1971. – 630 с.

3. Філософія права : навч. посіб. / [О. О. Бандура та ін.] ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

Тюріна Оксана Володимирівна,
професор кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯННЯ

Нині Україна знаходиться на етапі реформування правової системи, а тому право як «жива матерія високого духу» виявляє ті сторони, які раніше не мали суттєвого значення. Його можна розглядати як з позицій філософії права, так й юриспруденції – як інструментальну цінність усебічної демократизації суспільства та необхідну умову забезпечення свободи кожної людини [1, с. 2].

Право, яке сприймається як цінність за своєю сутністю і призначенням, постає в українському суспільстві, передусім, високоефективним засобом підтримки миру та порядку, забезпечення захисту від свавілля, а також результативним інструментом соціального контролю, що є напрямами реалізації основних гуманістичних засад [1, с. 23].

За різних періодів накопичення юридичних знань процес пізнання права супроводжується порівнянням, що поступово привело до формування відповідної системи наукових знань, сфери спеціалізованих наукових досліджень – порівняльного правознавства.

В арсеналі пізнавальних засобів важливе місце посідає порівняння. Його тлумачать як пізнавальну операцію, завдяки якій на основі певної фіксованої ознаки – підстави – встановлюється тотожність (рівність) або відмінність об'єктів шляхом їх зіставлення. У філософській літературі зазначають про єдність процесу встановлення відмінностей і схожостей, слушно зауважують, що порівняння слід розглядати як іманентну сторону процесу пізнання, а також визначено роль порівняння як засобу пізнання зовнішнього світу [2].

Будь-яке наукове порівняння є своєрідним явищем, єдністю трьох аспектів: по-перше, це логічний прийом пізнання; по-друге, це процес, особлива форма пізнавальної діяльності; по-третє, особливий пізнавальний результат, знання певного змісту й рівня. У структурі правового порівняння є можливість виокремити: об'єкти порівняння; ознаки (властивості), за якими

порівнюють об’єкти – підстави порівняння; юридичну оцінку зіставлення об’єктів порівняння, висновки з порівняння.

Плідність порівняння залежить не стільки від кількості та фактичної достовірності окремих зіставлень, скільки від їх системності у виконанні основного дослідницького завдання. Порівняння набуває наукового виміру в тому разі, якщо дослідженню підлягають не випадкові, а типові, достовірні факти в межах предмета порівняльно-правового дослідження, якщо враховується їх взаємозв’язок із конкретними обставинами та динамікою розвитку. Тільки оптимальна, тобто необхідна й достатня, сукупність достовірних фактів і правильні вихідні принципи відбору цієї сукупності можуть забезпечити високу ефективність порівняльно-правового дослідження. Правильність відбору вихідних даних про державно-правові явища впливає й на обґрунтування критеріїв їх порівняння.

Будь-яка операція порівняння передбачає наявність критерію (підстави) порівняння, залежно від співвідношення з яким порівнюваних об’єктів вибудовуються класифікації та оцінні судження. Тому «будь-який вибір критерію, вочевидь, амбівалентний за своїм ефектом: з одного боку, він дозволяє об’єднати об’єкти, що відповідають певним вимогам, в одну групу, з іншого – з неминучістю тягне відмову іншим об’єктам у належності до сформованих груп. Релевантність критерію порівняння передбачає, що він не довільний, тобто не просто відповідає цілям дослідження, а й забезпечує зіставлення об’єктів порівняння, тобто відображає їхню сутність, ті аспекти їх сутності, які є загальними для них, що, власне, й робить їх такими, що підлягають зіставленню [3, с. 80].

Таким чином, порівняння як основа порівняльно-правового методу застосовується на трьох класичних етапах наукового дослідження, яким притаманні певні закономірності, а саме – етап визначення системи збирання необхідних даних, етап безпосереднього збирання даних, етап змістового аналізу даних.

Спираючись на фундаментальні розробки вчених щодо методологічних настанов проведення порівняльно-правових досліджень, слід акцентувати увагу на:

– правильному виборі об’єктів порівняльного аналізу; коректній постановці цілей дослідження, обумовлених його сутністю і потребами суб’єкта;

– здійсненні правового порівняння на функціональному рівні як основному з поєднанням з іншими рівнями порівняння (нормативне, мікро, макро, внутрішнє, зовнішнє тощо) з використанням широкого спектру наукових підходів (основним із яких є системний підхід та його складові, зокрема структурно-функціональний) і наукових методів (основний – порівняльно-правовий) для виявлення внутрішніх зв'язків елементів відповідних державно-правових явищ та залежностей (детермінованостей) цих явищ від зовнішнього соціального середовища;

– правильному визначенні ознак об'єктів порівняння, що сприяє адекватному вибору критерію порівняння, а це є запорукою отримання якісних, науково істинних результатів порівняльно-правового дослідження;

– виявленні ступеню схожості й відмінності об'єктів порівняння, що, з урахуванням системності даних об'єктів, може визначатися через зіставлення статики систем, динаміки систем, детермінованості із зовнішнім середовищем;

– розробленні й застосуванні критеріїв оцінювання схожості, відмінності державно-правових явищ за різними показниками (організаційна побудова, реалізація функціональності, ефективність діяльності, взаємозв'язок з іншими явищами тощо);

– визначення результатів порівняльно-правового дослідження та можливості їх використання в науковій і практичній сферах [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз) : автореф. дис. … д-ра філос. наук : 12.00.12 / О. О. Бандурка. – Київ, 2003. – 38 с.

2. Кондаков Н. И. Логический словарь / Н. И. Кондаков. – М., 1975. – 496 с.

3. Варламова Н. В. Сравнительное правоведение: современные методологические подходы / Н. В. Варламова // Общественные науки и современность. – 2014. – № 2. – С. 79–91

4. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с.

Федущак-Паславська Ганна Михайлівна,
доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат юридичних наук, доцент

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД В ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Попри те, що майже тридцять років уже немає потреби «освячувати» закони й інші нормативні акти тоталітарної держави ідеями юридичного позитивізму, відколи українським ученим не дають, за влучним висловом професора М. В. Костицького, «імперативних заявок тоталітарного режиму» [1, с. 11], а підходи під час дослідження історично-правових явищ залишаються такими самими.

Цивілізаційний підхід, поряд із формаційним і хронологічним, має зайняти належне місце серед сукупності засобів, які дають змогу виявити суть та визначити тенденції, перспективи розвитку історично-правових явищ. Основною категорією цивілізаційного підходу є поняття «цивілізація», яке, попри визначення одного із засновників цивілізаційної теорії А. Дж. Тойнбі, трактують у двох значеннях: 1) цивілізація як протилежність варварству; 2) як синонім специфічної локалізованої культури.

На нашу думку, цивілізаційний критерій слід застосовувати як аксіологічний, виокремлюючи, порівнюючи та зіставляючи цінності східної (азійської) і західної (європейської) локальних цивілізацій. Цінностями є глибинні життєві орієнтації груп людей або ширших спільнот, які визначають цілі життя та переконання. Отож, цінності західної локальної цивілізації, зокрема, названі перелічені в ст. 2 Договору про Євросоюз [2], мають стати аксіологічним критерієм в історично-правових дослідженнях.

З огляду на те, що розвиток європейської цивілізації ґрунтується на ідеї, згідно з якою держава є об'єднанням вільних і рівних індивідів, а людина від природи наділена невід'ємними правами та свободами, то в курсах історії держави і права слід акцентувати на процесах розвитку права. Адже природнича концепція виходить із первинності права та

штучності держави. У них правом є система норм, які регулюють суспільні відносини, а закон – це лише один із таких регуляторів, який має вищу юридичну силу, оскільки реалізація його норм забезпечена силою державного примусу. Щоправда, закон у правовій державі має відповідати праву.

Кожен із напрямів історично-правового дослідження має власне місце, що відповідає його предмету. Історія політичних і правових учень розкриває еволюцію тих ідей-цінностей, що закріплені в Договорі про Євросоюз, Історія держави і права визначає закономірності й особливості інституціалізації ідей-цінностей у процесі розвитку правових систем різних народів світу в різні історичні періоди. Зокрема, дослідження з історії української політико-правової думки й історії держави та права України не лише визначають особливості розвитку інститутів і установ, виявляють форми існування ідей-цінностей у правовій свідомості українців у різні періоди, а й дають підстави стверджувати про єдність західноєвропейської та української правової культури, перспективність їхньої подальшої конвергенції.

Аналіз текстів пам'яток українського права XVIII ст., більшість із яких були кодифікаціями чинного права («Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, «Зібрання цивільних законів, чинних у Малоросії» 1807 року, «Суд і розправа в правах малоросійських» 1750–1758 років, «Екстракт малоросійських прав» 1767 року) і закріплювали такі цінності, як право власності, володіння, інші речові права, можливості особи розпоряджатися своїм майном, свободу договору; визначали судову систему й судочинство, обґрунтовували незалежність судів Гетьманщини; встановлювали автономію права України тощо, свідчить про високий рівень українського права і, крім того, є необхідним матеріалом для дослідження еволюції окремих інститутів різних галузей українського права. Застосований цивілізаційний критерій свідчить про їх «європейськість».

Оскільки серед цінностей європейської цивілізації центральне місце посідає особа з її правами й обов'язками, то цей напрям також слід розвивати кожній із зазначених історично-правових дисциплін. Сучасне європейське право, яке «виросло» на римському праві, характеризується персоналізмом. Усвідомлюючи, що особа є не лише суб'єктом

права, а, насамперед, його метою, укладачі «Інституцій» вважали за необхідне розпочати виклад з осіб, адже «не достатньо знати права, якщо ігноруються особи, заради яких вони встановлені» [3, с. 20–21]. Проте до того часу, коли доктрина і практика почали визнавати людину суб'єктом суспільно-історичної діяльності та культури, коли в політико-правових ученнях запанував антропоцентризм, необхідно було залишити в минулому поділ людей на вільних і рабів, інші види нерівності, а також теоцентризм. І лише згодом, наголосивши на рівності всіх людей перед Богом, задекларувала рівність християнська ідеологія. Християнство по-новому визначило становище особи. Тепер держава вже не виходить із привілеїв чи заслуг особи, для неї особа має гідність, завдяки чому, незалежно від місця в державі, їй надаються всі відповідні права, що, на думку українського філософа П. Юркевича, надавало новій державі здатності приймати до свого національного середовища все людське [4, с. 143–150].

Хоча зі часів середньовіччя кожна людина мала своє місце і відповідний правовий статус, у Новий час усіх людей проголошено рівними суб'єктами права. Щоправда, залишалися станові привілеї, статева, расова дискримінація, майнова нерівність. Ґрунтуючись на досягненнях тогочасної правової думки, Декларація незалежності США (1776) наголошувала на тому, що людей створено рівними і вони мають невід'ємні права, що «…уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечувати ці права, а влада урядів походить із згоди тих, ким вони управляють…». Якщо зловживання владою, спрямовані на підпорядкування народу «абсолютному деспотизму, тоді народ має право й обов'язок повалити такий уряд» [5].

Слід також акцентувати на питанні відношення особа–суспільство–держава, що є показовим для визначення рівня розвитку локальної цивілізації або її типу (східна, західна), оскільки саме в цій сфері закладаються основи відносин між індивідами (вертикальні, горизонтальні), характер владних відносин панування–підпорядкування.

Дослідження історично-правових явищ із застосуванням цивілізаційного критерію сприятиме тому, що українська правова наука, визначившись із цінностями, зможе дати

об'єктивні оцінки своїй історії права і держави, виявити недоліки, іноді й регрес у їх розвитку та з'ясувати справжні причини цього. Це дасть змогу уникати помилок; модифікувати, спрямувавши на позитив, окремі негативні риси української ментальності. Маючи підґрунтям власні досягнення і перемоги, українці зможуть позбутися комплексу меншовартості, який є руйнівним як для національної правової свідомості, так і для перспектив українського державотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна / М. В. Костицький // Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: Вибрані наукові праці. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 9–17.

2. Договір про Євросоюз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029. – Назва з екрана.

3. Институции Юстиниана / пер. с лат. Д. Расснера ; под ред. Л. Л. Кофанова, В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 1998.

4. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник / П. Юркевич. – Київ : Укр. світ, 2000.

5. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php. – Назва з екрана.

Харченко Світлана В'ячеславівна, професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО МОВНОГО ВПЛИВУ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Останніми роками у психологічній літературі в контексті підготовки поліцейських акцентують на проблемах маніпулювання та протидії маніпулюванню у процесі ділового спілкування, невербальній складовій комунікації. Недостатньо

дослідженими, на нашу думку, лишаються раціональна складова, переконання як метод впливу на співрозмовників, насамперед, у ситуації «горизонтального» спілкування з колегами, взаєминах керівник–підлеглі, у судовому процесі.

Мова є універсальним засобом спілкування, проте хибною є думка, що логічно і фактично обґрунтована інформація автоматично змінює поведінку людей. Актуальним завданням є узагальнення умов і способів підвищення ефективності мовленнєвого впливу в юридичній практиці.

Вимоги щодо мови в процесі комунікації такі:

– простота і ясність повідомлень, стислість;

– багатий словниковий запас;

– відсутність надмірної переконливості;

– уникання жаргонних і вульгарних висловів, зайвих слів, слів-паразитів («так сказати», «значить», «ну», «так») тощо;

– утримання від використання незрозумілих понять;

– послідовність і чіткість пояснень;

– переконливість, логічність доказів;

– підготовка (необхідно заздалегідь знати, що необхідно повідомити і якими засобами це зробити);

– чітке вимовляння;

– нормальний і середній темп;

– відповідність сили голосу ситуації;

– уміння змінювати темп, робити паузи [1].

Процес інформаційної комунікації вимагає чотирьох кроків:

– привернути увагу до інформації;

– сприяти:

а) її сприйманню;

б) правильній інтерпретації;

в) її збереженню в пам’яті для подальшого використання.

Найчастіше застосовують такі прийоми активізації уваги:

– спілкування починається з «нейтральної фрази», тобто тієї, яка безпосередньо не пов’язана з темою бесіди, але стосується співрозмовників;

– встановлення зорового контакту;

– «акцентування» – реалізується за допомогою прямого (вживання таких фраз, як «прошу зважити на», «слід зазначити, що...», «необхідно акцентувати...» тощо) і непрямого (те, до чого

необхідно привернути увагу, виділяють так, щоб воно контрастувало на загальному тлі й автоматично привертало увагу);

– зміна характеристик голосу, мовлення;

– використання пауз.

Зміст спілкування для його успішного сприйняття та запам'ятовування не може бути набором різноманітних відомостей, він повинен бути певним чином побудований. На початку промови бажано зазначити цілі, перспективи, припущення щодо результатів; у кінці – підсумки, ступінь досягнення цілей. Під час побудови безпосередньо повідомлень варто користуватися «алгоритмом Цицерона»: «хто – що – чим – навіщо – як – коли».

Переконання партнерів у діловому спілкуванні досягають за допомогою аргументації. Аргументація – це логіко-комунікативний процес, спрямований на обґрунтування позиції однієї людини з метою подальшого її розуміння та прийняття іншою. До структури аргументації належать теза, аргументи і демонстрація. Теза – це формулювання позиції (думки, пропозиції іншій стороні тощо). Аргументи – це докази, положення, які наводять, щоб обґрунтувати позицію. Демонстрація – це зв'язок тези й аргументу, процес доказування, переконання [2].

Найзагальніші правила аргументації такі:

– слід оперувати простими, ясними, точними й переконливими термінами;

– повідомляти достовірну, перевірену інформацію; під час доведення негативної інформації необхідно обов'язково повідомляти джерело її отримання;

– темп і способи аргументування варто обирати з урахуванням особливостей характеру та звичок співрозмовника;

– аргументація має бути коректною щодо співрозмовника;

– слід уникати неділових висловлювань, проте мова має бути образною, а докази – наочними.

Власні аргументи необхідно перевіряти за такими критеріями:

– чи ґрунтуються на фактах;

– чи безпосередньо стосуються справи;

– чи актуальні для співрозмовника.

У науковій літературі [3] запропоновано такі методи аргументації та контраргументації:

– фундаментальний – полягає в безпосередньому зверненні до співрозмовника, якого ознайомлюють із фактами, що є основою доказів; використовують цифри, статистичні дані, але в помірних обсягах;

– протиріччя – полягає у виявленні протиріч у міркуваннях або аргументації співрозмовника та загостренні уваги на них;

– метод «так, але...» – використовують, коли у співрозмовника є певні упередження щодо теми розмови;

– переформулювання – вислів іншими словами;

– провокації – на нетривалий час викликають реакцію незгоди з інформацією з метою виникнення у співрозмовника бажання її виправити, уточнити;

– гіперболи – перебільшення, щоб загострити увагу, але потім необхідно чітко викласти свою позицію щодо проблеми;

– прогнозу – ґрунтуючись на реальних фактах, пропонують спрогнозувати очікувані події;

– поділу на частини – полягає в розмежуванні інформації монологу співрозмовника за частинами: «це точно», «це сумнівно», «із цього приводу є найрізноманітніші погляди», «це явно помилково»;

– двосторонньої аргументації – визначення як сильних, так і слабких аспектів пропонованого рішення;

– позитивних відповідей Сократа – послідовний доказ запропонованого варіанту рішення. Кожний крок доказу починається зі слів: «Чи згодні ви з тим, що...». Якщо людина відповідає ствердно, цей крок можна вважати пройденим, тоді переходять до наступного. Якщо заперечує – продовжують словами: «Вибачте, я не зовсім вдало сформулював питання. Чи згодні ви з тим, що...», доки людина не погодиться з усіма кроками доказу або рішенням загалом.

У процесі спілкування необхідно обов’язково пам’ятати про комунікативні бар’єри, тобто психологічні перешкоди на шляху до адекватного передання інформації, зумовлені віком, стереотипами, переконаннями тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка А. М. Психология управления / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Фортуна-пресс, 1998. – 464 с.

2. Амінов І. І. Методи аргументації і переконання співрозмовника [Електронний ресурс] / І. І. Амінов. – Режим доступу: http://refs.co.ua/64561-Metody_argumentacii_i_ubezhdeniya_sobesednika.html. – Назва з екрана.

3. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2004. – 256 с.

Ходоба Ольга Ігорівна, здобувач кафедри європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОВИЙ СТАНДАРТ»

Явище міжнародних правових стандартів як правовий феномен стало відоме ще з давніх часів [1], проте й нині дослідники пов'язують це явище з процесами глобалізації, подолання негативних наслідків якої неможливе без одностайного застосування державами принципу верховенства права. На думку російського дослідника О. Тіунова, «...процеси глобалізації правового простору на міжнародному рівні й інтернаціоналізація міжнародних правил у внутрішньодержавному регулюванні тісно пов'язані з категорією "міжнародно-правові стандарти"» [2, с. 11].

На нашу думку, беззаперечним фактом є те, що міжнародні стандарти є продуктом правової глобалізації, яка сприяє створенню єдиного правового поля для певної сукупності держав. Міжнародні стандарти відображають певні суспільні цінності, які є спільними для суб'єктів міжнародного спілкування. Вони виконують ту саму основоположну аксіологічну функцію, як і принципи міжнародного права.

Міжнародним стандарт буде тільки в тому разі, якщо він установлений актом міжнародного права на підставі узгодження та координації волі держав.

На думку болгарського правового діяча Є. Танчева, поняття міжнародних стандартів позначає універсальні, загальноприйняті канони поведінки держав, корпорацій та індивідів [3]. Таке твердження ми цілком поділяємо, адже будь-який встановлений стандарт варто розглядати як певний зразок (еталон), який служить для порівняння з ним інших подібних об'єктів чи явищ та їх оцінки на цій підставі. Стандарт встановлює мінімально припустимі характеристики об'єкта чи явища. «Такий, що не відповідає стандарту» – означає «поганий», «неякісний», «невизнаний».

Традиційно на міжнародній арені визначають два типи міжнародних стандартів: міжнародні технічні стандарти та міжнародні правові стандарти. Стандарти останнім часом з'являються не лише в галузях права, а й у сферах, які потребують узгодження позицій держав з метою їх подальшої співпраці та забезпечення економічного прогресу світового співтовариства. Частина таких стандартів пов'язана з потребою уніфікації різних процедурних чи технічних аспектів у сфері міждержавних відносин (міжнародні стандарти фінансової звітності, внутрішнього аудиту).

Водночас найважливішу категорію становлять міжнародні правові стандарти, які стосуються засад регулювання низки «внутрішніх» правових сфер, відіграючи роль взірців, на які мають орієнтуватися у своїй діяльності різні держави й учасники суспільного життя [4, с. 17].

Необхідність створення правових стандартів зафіксована у ст. 1 Статуту Ради Європи, яка визначає мету їх утворення, а саме: досягнення більшого єднання між державами-учасницями для збереження та втілення у життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням» [5, с. 31].

Історично перші міжнародні правові стандарти виникли у сфері прав людини. Всесвітня система захисту прав людини почала активно розвиватися у другій половині XX ст. – після Другої світової війни, насамперед, коли ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини. У преамбулі до Декларації чітко окреслено, що викладені в ній принципи та положення слід

розглядати як «загальний стандарт» («common standart»), «загальний ідеал», прагнути досягти якого мають усі народи й держави [6, с. 19].

Парадигма універсальності міжнародних стандартів полягає в тому, що вони є єдиними для всіх держав, а вимоги, які встановлені ними, мають однаковий ступінь імперативості незалежно від того, у якій державі вони застосовуються. У зв'язку із цим не варто ототожнювати поняття «міжнародні стандарти» тільки з обов'язком дотримання державою положень міжнародних договорів.

Таким чином, термін «міжнародний стандарт» активно використовують національні та міжнародні інституції, це ступінь відповідності поведінки держави взятим на себе зобов'язанням. З огляду на це, міжнародний стандарт слід трактувати як взірець, зразок позитивного результату дотримання державою-учасницею своїх міжнародно-правових зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Меленко С. Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки : монографія / С. Г. Меленко. – Чернівці : Технодрук, 2013. – С. 432.

2. Тіунов О. Правові стандарти як засіб регулювання міжнародних та внутрішньодержавних відносин / О. Тіунов // Міжнародне право. – 2012. – № 1. – С. 10–26.

3. Tanchev E. International and European legal standards concerning principles of democratic elections / Tanchev E. // Science and technique of democracy. – No. 39.

4. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Юрид. думка, 2008. – 252 с.

5. Онишко Є. Сучасний стан системи законів України крізь призму європейських правових стандартів / Є. Онишко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVI регіон. наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 лют. 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 31–32.

6. Рабінович П. М. Права людини і громадянина / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк – Київ : Атіка, 2004. – 464 с.

Хохліна Олена Петрівна, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ В ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ, ЩО ПОХОДЯТЬ ІЗ ФІЛОСОФІЇ

Розв'язання дослідницьких чи практичних завдань у юридичній психології передбачає визначення теоретико-методологічних засад діяльності, серед яких важливе значення мають пояснювальні принципи – основні висхідні положення теорії, на підставі яких розглядається об'єкт вивчення чи впливу. Щоб бути адекватно й усебічно описаним, будь-яке психічне явище має пройти крізь призму системи принципів. Власне принципи мають стосуватися висвітлення сутності психічних явищ у різних аспектах, з різних позицій.

Окрім загальнопсихологічних і конкретно-наукових, у юридичній психології використовують методологічні принципи вищого рівня – принципи, що походять із філософії. До них належать, зокрема, принципи історизму, системності, діалектичного протиріччя, єдності якості та кількості, діалектичного заперечення, розвитку, причиновості тощо [1]. Попри філософське походження цієї групи принципів, вони цілком поширюються й на пояснення психічних явищ. Ці принципи психологія сама не формулює, вона лише конкретизує їх стосовно психічної реальності. Проаналізуймо їх сутність.

Принцип історизму. У психології, відповідно до цього принципу, ідеться про необхідність розгляду стану розробленості наукового знання щодо проблеми, явища, категорій, понять, з огляду на стадійність його становлення. Вивчення розвитку психологічної думки важливе для визначення перспективних напрямів подальшого її прогресу. Передісторія психології важлива не лише в теоретичному, а й у практичному аспектах. Відповідь на питання «звідки йдемо?» необхідна для успішного пошуку відповіді на питання «куди йдемо?» (О. О. Потебня). Не використовуючи знання з історичної спадщини психології, дослідник і практик мимоволі

відкриває та розробляє не нове, а «відкриває велосипед», повторює вже досягнуте й відоме, скочується на нижчі рівні узагальнення. Будь-яка спроба нового теоретичного синтезу психологічних знань не можлива без урахування історичної ретроспективи. Категоріальний лад психології в контексті цього принципу – це продукт історичного розвитку й результат логічного виокремлення основних усталених структур, сформованих в історично-психологічному процесі [2].

Принцип системності в широкому значенні передбачає вивчення та розгляд психічного явища як системи – єдності взаємопов'язаних елементів. Системність же наукового знання про досліджуване явище є наслідком і відображенням системних взаємозв'язків, якими характеризується дійсність. Психічне явище як відображення дійсності відтворює ці системні взаємозв'язки. Відповідно, принцип системності ґрунтується на вимозі врахування всіх аспектів і зв'язків досліджуваного об'єкта – психічного явища. Розуміння психічного загалом як відображення навколишньої дійсності вже містить у собі відображення цього принципу; його використовують також для пояснення суті та походження окремих складових психіки, чинників їх формування (наприклад, складових особистості).

Принцип діалектичного протиріччя випливає із закону про єдність і боротьбу протилежностей. Його суть полягає в тому, що будь-яке явище дійсності (зокрема й психічне) є єдністю внутрішніх, протилежних тенденцій у розвитку, яка розглядається як процес виникнення, становлення та розв'язання протиріч. Протиріччя як єдність та боротьба протилежностей становить основу внутрішнього механізму розвитку досліджуваного явища. Але воно має бути висвітлено як внутрішня структурна характеристика досліджуваного явища в його сутності.

Протиріччя є першоджерелом, рушійною силою психічного розвитку (Г. С. Костюк та ін.). Наприклад, зміна провідних видів діяльності (за О. М. Леонтьєвим) – це виникнення та розв'язання протиріч між можливостями дитини й відносинами, між її потребами та несформованістю в неї способів дій тощо.

Принцип єдності якості та кількості передбачає аналіз якісних і кількісних характеристик об'єкта пізнання в їх взаємозв'язку. Так, характеристика об'єкта з погляду цілісності, своєрідності, відмінностей від інших виражається категорією якості. Водночас якості об'єктів можуть мати різні кількісні характеристики. Суть принципу повніше відображається через такі теоретичні положення:

1) кількісному підходу до розгляду явища передує його якісний аналіз (кількісно виміряти можливо лише щось своєрідне, за певною ознакою, тобто певну якість);

2) кількісні дані мають сенс лише у співвіднесенні з якісним визначенням об'єкта;

3) кількісні характеристики об'єкта можуть варіювати в певному інтервалі, представленому межами визначеної якості. Вихід за межі кількісних змін, характерних для об'єкта, призводить до переходу об'єкта в нову якість.

Візьмемо для прикладу відчуття певної модальності, зокрема тактильне. Таке відчуття виникає внаслідок безпосередньої дії на рецептори подразника певної сили у визначеному діапазоні. Збільшення сили подразника викликатиме вже не тактильне відчуття, а больове. Ще приклад: зменшення рівня інтелекту (IQ) до кількісного значення нижче за 70 свідчить уже не про норму інтелекту, а про розумову відсталість особи.

Принцип діалектичного заперечення полягає в тому, що розвиток (знання про психічне явище) розглядається як рух спіраллю, за якого безперервно породжується нове, у якому відтворюються попередні стадії в досконалішій формі на вищому рівні, а застаріле відмирає.

Нові теорії у психології завжди ґрунтуються на попередніх, але в них відкидається застаріле, другорядне. Прикладом цього є сучасне розуміння темпераменту людини. З давніх-давен виокремлювали чотири його типи: сангвінік, холерик, флегматик і меланхолік. Якщо в часи Гіппократа в їх основу покладали різні рідини, які наповнювали людський організм (кров, слизота, жовч або чорна жовч) і домінували ву ньому, то нині вони ґрунтуються на особливостях нервової системи, а саме особливостях нервових процесів збудження та

гальмування (сила, урівноваженість, рухливість) і їх поєднанні (І. П. Павлов). Не суперечить такому погляду на детермінацію типів темпераменту й позиція, що в їх основі лежать екстраверсія-інтроверсія, нейротизм (Г. Айзенк); емоційна збудливість (М. Д. Левітов); загальна психічна активність й емоційність (В. Д. Небиліцин). Доводять, що кількість комбінацій особливостей нервової системи є більшою, ніж чотири (які й визначають тип темпераменту) (Б. М. Теплов, В. Д. Нєбиліцин).

Принцип розвитку конкретизує загальний закон діалектики, відповідно до якого розвиток – це загальна властивість матерії: у навколишній дійсності все змінюється, старе безперервно змінюється новим. Розвиток – це рух у певному напрямку, переважно рух поступальний, прогресивний, із притаманними йому повторюваністю та послідовністю, запереченням старого й виникненням нового. Цей принцип важливий для розуміння психіки, свідомості, способів їх існування та конкретно – психічного розвитку.

У психології принцип із такою назвою представлений і серед групи загальнопсихологічних принципів, де наповнюється конкретнішим змістом відповідно до предмета науки. Це стосується й принципу *причиновості*, який походить із філософії. Цей принцип у психології є принципом *детермінізму*, або *причинової зумовленості*. У першому випадку його використовують для з'ясування того, що є первинним – матерія чи дух, у другому – навколишня дійсність чи психіка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименюк А. В. Методология и методика педагогического исследования. Постановка цели и задач исследования / А. В. Клименюк, А. А. Калита, Э. П. Бережная. – Киев, 1988. – 100 с.

2. Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології / О. М. Ткаченко. – Київ : Вища шк., 1979. – 200 с.

Цільмак Олена Миколаївна, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

КЛАСИФІКАЦІЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ШЛЯХОМ СЕЛЕКЦІЇ ТА СИМПЛІФІКАЦІЇ

На сучасному етапі розвитку психологічної науки є низка проблемних питань класифікації професійно важливих якостей особистості. Аналізуючи наукові праці вчених, виявляємо плутанину під час уживання деяких наукових категорій, їх класифікації та систематизації. Зокрема, деякі науковці комунікативними якостями вважають: 1) «знання бар'єрів і труднощів спілкування», «уміння встановлювати контакт», «уміння налаштовуватися на розмову», «уміння протистояти маніпулятивним впливам», «навички спілкування» тощо; 2) порядність, турботливість, незалежність, гнучкість, надійність, дисциплінованість, стриманість тощо.

Слід з'ясувати, чому до професійно важливих комунікативних якостей науковці відносять знання, уміння та навички, а також якості з вольових, лідерських, соціально спрямованих, моральних груп.

Проаналізувавши в матеріалах навчальних посібників, довідкових словників зміст дефініцій «якості», «властивості», «особливості», «ознака», «риса», «показник», «атрибут», «прикмета», ми констатували їхню ідентичність, тотожність. Наприклад, у наукових працях зазначено: «…психічні властивості – це сталі душевні якості, що утворюються у процесі життєдіяльності людини…», «…якості людини – це ті її властивості, які виявляються по-різному, залежно від умов, ситуацій…», «…атрибут – невід'ємна, необхідна для забезпечення цілісності об'єкта, суб'єкта (предмета) властивість…», «…ознака – це риса, властивість, особливість…» тощо. На нашу думку, плутанина відбувається тому, що не має чіткого категоріально-понятійного апарату та класифікації наукових категорій.

Отже, згідно з нашою позицією, *професійно важливими якостями* є конкретні особистісні характеристики, які повинні

бути притаманні представникові певної професії. *Ознака* (англ. *sign/indication*) – це прикмета, показник особистості, за якими можна її визначити. *Прикмета* (англ. *token*) – відмітна ознака чого-небудь, *показник* (англ. *indicator*) – ступінь, до якого зводиться певна ознака, *особливість* (англ. *feature*) – це індивідуальна специфічна особистісна відмінність.

Властивість (англ. *property*) – спосіб вияву певного аспекту особистісної характеристики. *Атрибути* (англ. *attribute*) – це невід'ємні складові, без яких людину не можна уявити і без яких вона не може існувати (стать, вік, темперамент, здоров'я, мова, спрямованість). *Риси* (англ. *trait*) – це стійкі конструкти, що виявляються у поведінці особи. Таким чином, особистісними характеристиками є: якості, ознаки (прикмети, показники), особливості, властивості, риси й атрибути.

Професійно важливі якості, як і кожна наукова категорія, потребують класифікації та систематизації шляхом селекції і симпліфікації. На нашу думку, слід виокремити такі групи професійно важливих якостей:

1) *психофізіологічні* – активність, працездатність, стійкість, врівноваженість;

2) *інтелектуальні* – виваженість, винахідливість, гнучкість, допитливість, креативність, кмітливість, обізнаність, прогностичність, розсудливість, раціональність, ерудованість;

3) *моральні* – ввічливість, вірність, відповідальність, делікатність, дипломатичність, доброзичливість, коректність, нормативність, надійність, ощадливість, порядність, тактовність, толерантність, чесність, чемність, етичність;

4) *лідерські* – авторитетність, амбіційність, вимогливість, діловитість, домінантність, ініціативність, незалежність, серйозність, самостійність, помірна підприємливість, харизматичність;

5) *комунікативні* – асертивність, контактність, товариськість;

6) *соціально спрямовані* – гуманізм, патріотизм, гідність, людяність;

7) *перцептивні* – уважність, спостережливість, проникливість, рефлективність;

8) *контрольно-оцінні* – пильність, обережність, обґрунтованість, об'єктивність, справедливість, точність, критичність, самокритичність;

9) *специфічні* – інтуїція, емпатійність;

10) *вольові – цілепокладання* (цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, рішучість, сміливість); *саморегулятивні* (витримка, самоконтроль, самовладання, терплячість), *самоорганізаційні* (акуратність, копіткість, обов'язковість, організованість, планомірність, послідовність, пунктуальність, посидючість, ретельність, скрупульозність, сумлінність, старанність), *морально-вольові* (дисциплінованість, мужність, самовідданість, принциповість, героїзм).

Наука вимагає чіткості, конкретності, недвозначності наукових категорій. Тому в наукових працях необхідно акцентувати увагу на змістовній некоректності певних наукових категорій, а також систематизувати й класифікувати їх шляхом селекції та симпліфікації.

Чебукіна Олександра Григорівна,
здобувач ступеня вищої освіти магістр
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ ТЕРОРИСТА

Актуальним для вивчення проблеми тероризму є аналіз психологічного портрета терориста. Це виявилося одним із найскладніших завдань для науки. Генезис формування особистості терориста діаметрально протилежний нормальному сценарію соціалізації людини, де вершиною життя є самореалізація у творчому процесі (мистецтво, медицина, архітектура, педагогіка тощо). Для терориста головною метою є руйнування створеного іншими людьми, масова загибель людей, яка супроводжується масовою емоцією страху.

Сучасний тероризм є груповою дією. Для забезпечення його «ефективності» до підготовки і здійснення терористичного акту повинні бути залучені кілька людей. З технічних причин (насамперед, з міркувань конспіративності) зовсім не обов'язково, щоб вони діяли групою як на завершальній стадії, так і на підготовчих етапах. Тобто фізичні збори терористичної групи не завжди є обов'язковими.

Для особистості терориста характерним є негативне світовідчуття, яке виникає під впливом низки факторів. Насамперед це невідповідність образу ідеальної моделі світу і самого себе в реальній дійсності можливостям самореалізації.

Це протиріччя з ідеалом трансформується в суб'єктивне відчуття особистої і соціальної неадекватності, тому для особистості терориста характерна позиція «я гарний, світ поганий», яка стає засобом морального самозахисту, що дає підстави виправдати будь-які деструктивні дії. Таким чином, діяльність терористів набуває характеру деструктивної самореалізації.

Психологічний портрет терориста досліджували психологи, психіатри, соціологи. Значна частина порівняльних досліджень не виявила жодних явних психічних відхилень у терористів, проте встановлено деякі особистісні особливості, які є симптомами психічних розладів. У дитячому та підлітковому віці терористи виявляють високий рівень домагань, завищену самооцінку, вирізняються схильністю до фантазування, займають виражену обвинувачувальну позицію, вимагають до себе посиленої уваги педагогів.

Психопатологічний компонент особистості терориста найчастіше пов'язаний з відчуттям реального або уявного збитку, завданого терористом, дефіциту чогось необхідного, потрібного для особистості. Логіка й мислення терористів мають плутаний і суперечливий характер.

За даними спостережень, у більшості терористів є психопатична симптоматика. На цьому тлі часто виявляються надмірна активність, імпульсивність учинків, безвідповідальність, брехливість, поверховість у стосунках із людьми, легковажне ставлення до моралі, мінливість етичних оцінок, відсутність притаманних звичайним людям самоконтролю та розсудливості. Часто це поєднується зі схильністю до надмірного вживання алкоголю, прагненням до нескінченного неробства, настирливістю.

Доктор психологічних наук С. К. Рощин запропонував три психологічні моделі особистості:

перша – психопат-фанатик. Це «людина, яка керується своїми переконаннями (релігійними, ідеологічними, політичними) і щиро вважає, що її дії, незалежно від їх конкретних результатів, корисні для суспільства. Це людина, у якої сфера свідомості вкрай звужена певними доктринами, і їм же підпорядкована емоційна сфера. Політичною мовою – це фанатик, психологічною – психопат;

друга – фрустрована людина. Ця модель ґрунтується на біхевіористській теорії фрустрації-агресивності. Почуття фрустрації, породжене неможливістю для людини з певних причин досягти життєво важливих для неї цілей, неминуче спричиняє тенденцію до агресивних дій. Свідомість може зіграти роль інструменту в раціоналізації цих дій, тобто в доборі приводів для їх виправдання;

третя – людина з неблагополучної сім'ї. Жорстоке поводження батьків з дитиною, її соціальна ізоляція, дефіцит нормальних відносин можуть призвести до формування озлобленої особистості з антисоціальними нахилами. За певних умов люди такого психологічного складу стають інструментом терористичної організації.

Поведінка терориста є цілком очевидним різновидом антисоціальної поведінки. Вона є аномальною і містить патологічний компонент. Терорист – це особистість акцентована, тобто загалом нормальна, однак певні риси особистості акцентуйовані, тобто виражені надзвичайно сильно.

Узагальнюючи результати дослідження, визначимо такі найхарактерніші риси особистості терористів:

– комплекс неповноцінності. Він найчастіше є причиною агресії та жорстокої поведінки, які є механізмами компенсації. Комплекс неповноцінності веде до надконцентрації на захист «Я» з постійною агресивно-оборонною готовністю;

– низький рівень самоідентифікація. Терористичне угруповання допомагає індивідууму позбутися відчуття браку психосоціальної ідентифікації, виконуючи функцію психостабілізаційного фактора;

– самовиправдання. Часто політико-ідеологічні мотиви визначають головні спонукальні причини обрання шляху тероризму, вони є формою раціоналізації прихованих особистісних потреб – прагнення до посилення особистісної ідентифікації чи групової приналежності;

– особистісна й емоційна незрілість. Для більшості терористів властиві максималізм, абсолютизм, що часто є результатом поверхневого сприйняття реальності, теоретичний і політичний дилетантизм.

Черниш Тамара Олегівна, здобувач ступеня вищої освіти магістр Національної академії внутрішніх справ

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Підготовка майбутнього працівника Національної поліції залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників, з-поміж яких важливу роль відіграє мотиваційна сфера особистості. Мотиви поведінки виражають особистісне ставлення до вимог завдання та реальної оцінки власних можливостей.

Питання особливостей підготовки працівників поліції досліджували П. Д. Біленчук, Н. І. Клименко, О. М. Цільмак та ін.

Психологічна готовність працівників правоохоронних органів забезпечується за допомогою цілеспрямованого та систематизованого комплексу заходів, які здійснюють у межах психолого-педагогічного процесу в органах та підрозділах [1].

По-перше, у процесі психолого-педагогічної підготовки засвоюють знання про можливі варіанти розвитку подій і ситуацій, їх сутність й адекватні варіанти реагування на них, набувають необхідних професійних умінь та навичок, що допомагають в оволодінні професією.

По-друге, формується позитивне ставлення до завдань і професії, що викликає зацікавленість, захопленість справою, спонукає до пізнавальної активності особистості й емоційно-вольового піднесення; за нейтрального (пасивного) чи негативного ставлення підготовчі дії працівника потребуватимуть енергетичних затрат, оскільки може виникати необхідність долати бар'єри негативних емоцій.

По-третє, відбувається розвиток емоційно-вольової стійкості (стресостійкості), здатності до ефективної саморегуляції, у непередбачених життєвих ситуаціях, за допомогою якої працівник зможе успішно долати труднощі, які поставатимуть на професійному шляху.

Підхід до підвищення ефективності психологічної підготовки майбутніх поліцейських має бути комплексним і систематизованим, передбачати залучення педагогічної системи психологічної підготовки кадрів Національної поліції.

Педагогічну систему визначають як сукупність взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, підпорядкованих цілям виховання, освіти й навчання молодого покоління та дорослих людей [2, с. 11].

Готовність працівників поліції успішно виконувати професійну діяльність визначається рівнем підготовки, який вони отримують під час навчання у ВНЗ МВС України, оскільки вища освіта є важливим підґрунтям на професійному шляху особистості, рівень якого необхідно постійно підвищувати.

Навчаючись, майбутній працівник Національної поліції засвоює знання, які необхідні для оволодіння професією, набуває певного соціального досвіду та перетворює його на власний, формуючи ієрархічну систему ціннісних орієнтацій.

Соціальна взаємодія становить якісну характеристику соціально-педагогічного процесу в умовах конкретного соціуму, яка зумовлює певні зміни в поведінці особи, діяльності та відносинах з іншими людьми.

У цілісному педагогічному процесі важливе місце посідає процес виховання (виховний процес), він є суттєвим фактором формування та всебічного розвитку особистості. Виховання – це процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, під час якого відбувається вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери вихованця з метою формування в нього наукового світогляду, високих моральних, громадських і професійних рис особистості [3].

Саме в процесі навчання та виховання працівник Національної поліції набуває тих необхідних якостей, які повинні відповідати вимогам до особистості в обраній професійній діяльності.

Вирішальну роль у цьому процесі відіграють особисті (суб'єктивні) цілі працівника, його прагнення та мотивація під час виконання професійних завдань, культурний розвиток і моральне виховання.

Індивідуальний підхід у психолого-педагогічному процесі та вихованні передбачає опору на індивідуальні якості людини; дає змогу враховувати особистісні характеристики працівника (ціннісні орієнтири, спрямованість особистості, домінування певних мотивів поведінки, сформовані настанови та життєві

плани), чим дає змогу розкрити потенційні можливості та найближчі професійні перспективи працівника поліції.

Отже, психолого-педагогічна підготовка кадрів для Національної поліції – це важлива складова для освоєння професійної діяльності, що має передбачати комплексний підхід до вивчення із залученням педагогічної системи, оскільки саме в процесі навчання та виховання відбувається розвиток особистості, засвоюються необхідні в професійній діяльності знання, формуються вміння та навички.

Психологічний аспект висвітлює спрямованість особистості, життєві цілі та прагнення людини, ціннісні орієнтації, мотиви поведінки, керуючись якими, працівник успішно виконує професійні завдання, долає життєві труднощі, які виникають на професійному шляху. Психологічна підготовка надає можливість зберегти психічне здоров'я працівника, попри складність і відповідальність обраної професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Д. О. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моісеєва. – Вид. 2-ге, доповн. – Київ : КНТ, 2008. – 352 с.

2. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования : учеб. пособие / Н. В. Кузьмина. – М. : Народное образование, 2002. – 231 с.

3. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – Київ : Либідь, 2002. – 560 с.

Черновський Олексій Костянтинович, завідувач кафедри юридичної психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, доцент

ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ ЯК СПЕЦИФІЧНА РИСА ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Людина може пізнавати навколишній світ за допомогою відчуття різноманітних предметів і явищ. Якщо ж явища не доступні для споглядання, пізнання їх можливе тільки через мислення. До таких явищ і належить право. Серед учених, які

досліджують правове мислення, немає єдиної думки щодо сутності зазначеного феномену.

Мисленню як явищу й аспектам правового мислення в юриспруденції присвячено праці С. С. Алексєєва, П. П. Баранова, В. Д. Грапчова, В. В. Дудченко, Н. М. Крестовської, В. П. Малахова, Ю. М. Оборотова, А. І. Овчиннікова та ін.

У науковій літературі, присвяченій мисленню загалом і правовому мисленню зокрема, на підставі аналізу різних позицій, обстоюваних філософією, логікою, психологією, мислення по тлумачено як багаторівневий духовно-теоретичний процес, у межах якого здійснюється, по-перше, цілеспрямоване, опосередковане, узагальнене відображення суттєвих якостей і відношень речей; по-друге, продукуються нові ідеї; по-третє, теоретично обґрунтовуються та практично реалізуються різноманітні складові мислення, що знайшли відображення на ідейному рівні. Попри посилений науковий і практичний інтерес, проблематика правового мислення досі лишається недостатньо дослідженою.

Сутність як філософська категорія означає зміст явища, яким воно є порівняно з іншими явищами під впливом мінливих обставин. Сутність має відображати глибинні зв'язки, відносини, внутрішні закони, що визначають основні риси й тенденції розвитку явища. Зокрема, В. М. Корельський та В. Д. Перевалов сутність трактують як головне, основне в аналізованому об'єкті, а тому її усвідомлення є цінністю в процесі пізнання.

Попри те, що правове мислення як явище правової дійсності досліджується і розглядається в межах різних суспільних наук і, відповідно, з різних аспектів, його сутність залишається незмінною.

Отже, сутність правового мислення, на нашу думку, як його внутрішній зміст розкривається через функції, концентрується в правовій свідомості та правовій культурі людини.

Питання про виокремлення та класифікацію функцій правового мислення для теорії права є новим, тому не стало ще предметом дискусій. Функції правового мислення – напрями діяльності мислення, зумовлені певними цілями, що формулює суб'єкт пізнавальної та практичної діяльності, спрямованої на

висвітлення внутрішньої, безпосередньо не даної у відчуттях і сприйманні, сутності об'єктів та явищ правової дійсності.

Їх виокремлення й аналіз мають суттєве значення для теорії права, оскільки дають підставу для виокремлення останнього як самостійного напряму мислення та дослідження сутності правового мислення.

Чміль Борис Федорович, кандидат філософських наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОВИХ І РЕЛІГІЙНИХ НОРМ ЯК РЕГУЛЯТОРІВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Очевидно, що суспільство – це продукт взаємодії людей, сукупність соціальних відносин, тобто відносин між людьми в процесі їхньої життєдіяльності. Суспільні відносини різноманітні, але їхньою основою є інтерес, а також норми, що регулюють ці відносини. Формою організації суспільних відносин й інтересів усіх членів суспільства є держава. Залежно від режиму зв'язку держави і релігії важливе місце в структурі державно-правового регулювання суспільних відносин належить церкві з її релігійно-нормативною системою.

Ідею, згідно з якою основою виникнення права і держави, будь-якого правопорядку є релігія, неодноразово висловлювали відомі філософи права. Передусім це було властиве тим мислителям, котрі підґрунтя будь-якого права, його відмінність від інших нормативних систем, зокрема релігійного та церковного права, вбачали в державній владі, державному примусові.

Зокрема, обґрунтовуючи такий підхід, російський філософ права Є. Поздняков на питання про глибинні основи індивідуальності й унікальності кожної держави відповідає, що «серед низки найбільш фундаментальних причин першість, поза сумнівом, належить культурі та відповідній її релігії, оскільки ці два поняття нероздільні і за змістом, і генетично. Тому, коли ми кажемо «релігія», маємо на увазі певну культуру, і навпаки». Ця позиція російського філософа ґрунтується на ідеї

шпенглерівської філософії культури та концепції розвитку цивілізації англійського історика А. Тойнбі.

У книзі «Занепад Європи» О. Шпенглер розвинув концепцію «культурно-історичної монадології», згідно з якою історію людства не можна розглядати як єдиний закономірний процес, тому що вона постає як безліч самобутніх культур (монад), що існують незалежно чи поруч одна з одною, як біологічні види. Кожна культура втілює властивий лише їй дух, символ, містичну душу певного народу, нації. Із цієї праоснови й народжується культура. Жодна культура без релігії існувати не може.

Схожу модель історії культури конструював А. Тойнбі, який заявляв, що бачить справжню «одиницю» історії не стільки в окремих цивілізаціях (культурах), скільки у світових релігіях, тому вважає, що родовід «вищих» релігій, а надто релігій проповідницьких (наприклад, буддизм, християнство, іслам) – криє в собі більше як одну цивілізацію, так що й цивілізації, як і нації, не були істинними «монадами». Прогрес людства, на думку Тойнбі, полягає в духовному вдосконаленні, що сприймається як удосконалення релігійне. Здійснюється останнє в релігійній еволюції від примітивних анімістичних вірувань через універсальні релігії до єдиної синкретичної релігії майбутнього. Отже, Тойнбі відводив релігії роль творчого начала в розвиткові цивілізацій. Релігійний процес, на його думку, лежить в основі соціально-історичного прогресу.

Вочевидь, головну раціональну засаду історичного прогресу окремих цивілізацій слід убачати не в релігії, а в загальному рівні соціально-економічного та культурного розвитку. Утім не можна заперечувати факт взаємозв'язку релігійних і правових норм: існують справжня історична спадковість та взаємозв'язок різноманітних культур і релігій, що кожна культура втілює властиву лише їй релігію, оскільки вірування й культи будь-якої цивілізації унікальні завдяки їхній неповторності, а також що релігія досить активно впливає на зміст права і державний лад за допомогою власних цінностей та норм. Таким чином, релігійні та правові норми (поруч із мораллю, традиціями, звичаями) є важливими регуляторами суспільних відносин, які втілюють як загальні, так і специфічні риси соціальних норм, особливості впливу на життя соціуму.

Соціальна норма – невід'ємний елемент суспільного управління, один із засобів орієнтації поведінки особи чи соціальної групи, а також засіб контролю з боку суспільства за їхньою поведінкою. За допомогою соціальних норм здійснюється регулювання поведінки людей, діяльності колективів. Норми, які відображають загальнолюдські цінності, інтереси суспільних груп, визначають (дозволяють чи забороняють) певні типи поведінки, характер відносин, мету і засоби їх досягнення. Соціальні норми регулюють лише такі відносини, які мають суспільний характер, тобто пов'язані із відносинами між індивідами, колективами, верствами й суспільством загалом. Цим така норма відрізняється від норм технічних, медичних та інших різновидів.

Соціальну норму можна визначити як правило чи вимогу суспільства до особи, де окреслено більш чи менш точно обсяг, характер, а також мету можливого й допустимого в її поведінці. Ці правила та вимоги можуть бути закріплені в письмових джерелах: політичних маніфестах, програмах, законах, статутах, релігійних повчаннях тощо. Певні норми моралі можуть бути відображені, наприклад, у художній літературі. Чимало норм, якщо не всі, об'єктивуються, доводяться до відома людей через їхні думки й погляди, зразки поведінки, що повторюються з покоління в покоління (звичаї, традиції) або відновлюються досить регулярно і в масовому обсязі.

Попри наявну низку загальних якостей, соціальні норми все ж таки різняться між собою. Традиційно в літературі виокремлюють такі основні види норм: правові, моральні, політичні, естетичні, релігійні, звичаї і традиції.

Будь-яка релігія ще з первісних часів висувала певні вимоги до соціальної поведінки людей, чинила регулятивний вплив на суспільні відносини. Сформульовані релігією правила поведінки стосуються не тільки здійснення культу, а й особистого чи суспільного життя людини. Вони мають імперативний характер, впливають на поведінку людей і є певним видом соціальних норм. Релігійні норми – істотний елемент у структурі релігійного впливу на життя суспільства, низка ознак яких споріднює їх із правовими нормами.

Різновиди релігійних норм можна умовно розділити: за характером веління – на позитивні й негативні, за об'єктом

регулювання – на загальногрупові та спеціальні, за характером регулювання суспільних відносин – на культові й організаційно-функціональні норми.

Узагальнюючи риси релігійних норм як виду соціальних норм у їх співвідношенні з правовими нормами, зазначимо:

– релігійним нормам властиві засоби регулювання, дозвіл, зобов'язання, заборона;

– це мірило, зразок поведінки вірян за певних обставин, а також еталон суспільних відносин;

– настанови релігійної норми стосуються, зазвичай, не конкретних осіб, а широкого кола людей (членів церкви, конфесії тощо) чи якоїсь їх частини (священнослужителів, мирян);

– релігійна норма часто регулює такі відносини, що знаходяться поза компетенцією інших соціальних норм, оскільки вони виникають під час задоволення релігійних потреб;

– релігійні норми формулюють як веління, що їх необхідно виконувати, вони посилаються на волю Бога та вимагають покірності;

– релігійні норми невід'ємні від віри в надприродне, вони захищені посиланням на священні джерела, тобто підкріплені авторитетом надприродних сил.

Чорноус Юлія Миколаївна, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ЕМПІРИЧНИЙ РІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Криміналістичне забезпечення в теоретичному аспекті є сформованою науковою категорією криміналістики, а в практичному – діяльністю з розроблення та залучення криміналістичних рекомендацій до процесу розслідування злочинів. У зв'язку із різноманітністю поглядів щодо окресленого питання, слід акцентувати увагу на методологічних засадах криміналістичного забезпечення розслідування злочинів.

Методологія криміналістичного забезпечення розслідування злочинів спрямовується на пошук шляхів розв'язання ключової проблеми, яка полягає у протиріччі між двома видами діяльності – злочинної та правоохоронної, спрямованої на її розслідування. Ці два види діяльності реалізуються різними суб'єктами із протилежною метою, з використанням необхідних методів, засобів, прийомів діяльності.

Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів традиційно реалізують із використанням низки загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Однак слушним є зауваження А. Ф. Волобуєва, що під час опису криміналістичних методів пізнання в літературі припускаються недоліку, який полягає у змішуванні методів наукового та практичного пізнання. Обидва види пізнавальної діяльності ґрунтуються на використанні одних і тих самих філософських, загальнонаукових і спеціально наукових методів. Водночас використовують методи, обумовлені характером завдань, виконуваних суб'єктом пізнання. Тому слід розрізняти методи пізнання, які застосовують криміналіст-науковець і криміналіст-слідчий [1, с. 28].

Необхідність розмежування методів науки (наукового пізнання) і методів практики (практичного пізнання) підтверджують й інші вчені.

Так, на думку О. Ю. Головіна, не можна ототожнювати методи криміналістики як юридичної науки й методи, які реалізуються під час здійснення нею вивчення діяльності з розкриття та розслідування злочинів. За браку чіткої методології неможливо проводити об'єктивні криміналістичні наукові дослідження, здійснювати ефективне розроблення криміналістичних рекомендацій для слідчої практики [2, с. 31].

Методи пізнання у криміналістиці пов'язані з пізнанням події злочину та закономірностями утворення інформації про неї. Будь-яке пізнання ґрунтується на єдиних методологічних закономірностях, проте для окремих видів пізнання характерні певні особливості. Особливість слідчої діяльності обумовлена пізнавальними цілями, спрямована на отримання інформації про злочин, її здійснюють у формі доказування [3, с. 104–138]. З огляду на зазначене, слід відрізняти пізнання у кримінальному судочинстві від наукового, теоретичного

пізнання. Пізнання у кримінальному процесі теж має ознаки наукового пізнання [4, с. 127].

Співвідношення цих понять, на нашу думку, розкривається зауваженням, що теоретичне пізнання та пізнання під час розслідування злочинів відрізняються за своїм предметом і методом. Предмет теоретичного пізнання безмежний, його становлять нові явища та закономірності. Предмет пізнання під час розслідування конкретного злочину обмежений дослідженням власне злочинної події та її відображенням у навколишньому середовищі, а також нормами законодавства, він пов'язаний не з новими, а вже з пізнаними сутностями й виражається в таких поняттях, як подія злочину, вина, інші обставини, що підлягають доказуванню.

Отже, методологія криміналістичного забезпечення розслідування злочинів охоплює два рівні: емпіричний і теоретичний. Ці рівні різняться глибиною, повнотою і всебічністю дослідження об'єкта; цілями, методами досягнення та способами вираження знань; ступенем значущості в них чуттєвого й раціонального пізнання [5, с. 50].

Так, на емпіричному рівні здійснюють спостереження за об'єктами, фіксують факти, виявляють емпіричні співвідношення та закономірні зв'язки між окремими явищами. На теоретичному рівні формують систему знань щодо криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, у якій розкривають загальні та необхідні зв'язки; відбувається формування теоретичних понять щодо ключових проблем, теоретично і практично обґрунтованих рекомендацій для підвищення ефективності окресленої діяльності.

Однак цей розподіл рівнів дослідження на теоретичний та емпіричний є умовним, оскільки з розвитком пізнання в межах виконання завдань відбувається їх перехід з однієї категорії в іншу. Таким чином, методологічні засади криміналістичного забезпечення розслідування злочинів ґрунтуються на загальних положеннях методології наукового дослідження, ураховують спеціальні прийоми реалізації методів наукового дослідження, які пристосовані для цілей науки криміналістики і покликані реалізувати завдання криміналістичних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волобуєв А. Ф. Про методи криміналістики / А. Ф. Волобуєв // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ, 2010. – С. 28–29.
2. Головин А. Ю. Методология криминалистики: а есть ли проблема? / А. Ю. Головин // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Белгород, 25–26 марта 2011 г.) : в 2 т. / отв. ред. И. М. Комаров. – Белгород, 2011. – Т. I. – С. 31.
3. Основы юридической психологии : учебник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепитько. – 2-е изд. – Харьков : Одиссей, 2006. – С. 104–138.
4. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник / Є. Г. Коваленко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
5. Пилипчук М. І. Основи наукових досліджень : підручник / М. І. Пилипчук, А. С. Григор'єв, В. В. Шостак. – Київ : Знання, 2007. – 270 с.

Шаповалова Інна Олександрівна,
аспірант кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ВИКОНАВЦІВ

Оскільки є необхідність створення умов для нормальної життєдіяльності людини, то відповідні інститути громадянського суспільства повинні виконувати свої функції на високому професійному рівні [1, с. 298]. Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», державний виконавець має здійснювати свою професійну діяльність сумлінно, не розголошувати в будь-який спосіб професійну таємницю, поважати інтереси стягувачів, боржників, третіх осіб, не принижувати їхню гідність [2]. Державний виконавець під

час здійснення професійної діяльності є незалежним, має керуватися принципом верховенства права та діяти виключно на підставі закону. Законодавець визначає завдання державної виконавчої служби, що полягає у своєчасному, повному й неупередженому виконанні рішень, примусове виконання яких передбачено законом.

Формування професійної компетентності державного виконавця відбувається під впливом низки чинників (соціально-економічних, функціональних, організаційних, психологічних тощо), серед яких провідне місце належить професійному навчанню та психологічній підготовці. За даними проведеного нами опитування (43 особи) на базі Управління державної виконавчої служби Головного територіального управління юстиції в Полтавській області, близько 95 % працівників вважає, що професійне навчання наявне в повсякденній роботі державного виконавця [3]. Водночас серед висловлених пропозицій щодо вдосконалення діяльності державних виконавців разом із плановою організацією підвищення кваліфікації та професійного навчання вбачається необхідність проведення тематичних тренінгів, семінарів, вебінарів з метою правильного застосування норм чинного законодавства, у зв'язку з прийняттям нових нормативно-правових актів.

Результатом психологічної підготовки є психологічна підготовленість, що загалом складається із: 1) загальної психологічної культури (знання психологічних законів і закономірностей, що можуть бути використані державним виконавцем); розвиток професійно-психологічної орієнтованості особистості; 2) спеціальної психологічної підготовленості (комунікативна майстерність, уміння та навички пошуку й цільового використання психологічної інформації для примусового виконання рішень). Результати проведеного нами емпіричного дослідження свідчать, що психологічна підготовленість є необхідною умовою ефективної діяльності державних виконавців (75 % респондентів) [3].

Загалом юридична діяльність як різновид трудової діяльності поділяється за профілем (правотворча, правоохоронна, правозастосовна) і за суб'єктами реалізації (оперативно-розшукова, слідча, пенітенціарна, прокурорська, адвокатська, нотаріальна тощо) [1]. Загальна структура

юридичної діяльності має такі різновиди (компоненти): пізнавальний, конструктивний, комунікативний, організаційний. Виокремлюють ще два допоміжні види, що хоч і не визначають змісту, проте створюють умови для її реалізації, а саме: профілактичний і засвідчувальний [4].

Попереднє обґрунтування юридичного змісту функціонування органів державної виконавчої служби, а також усвідомлення сутності основних її функціональних напрямів дають можливість розглядати діяльність державних виконавців у контексті аналогічних структурних компонентів [5]. Отже, професійно-психологічна структура діяльності державних виконавців, на наш погляд, є сукупністю пізнавального, конструктивного, комунікативного, організаційного, профілактичного та засвідчувального компонентів юридичної праці. Професійна активність її суб'єктів охоплює наведені різновиди (компоненти), які мають специфічне змістовне навантаження. Наявна ж специфічність цих компонентів, що зумовлена специфікою діяльності окреслених суб'єктів, не суперечить науковій позиції, за якою це специфічне цілісне утворення, що має визначену структуру пов'язаних компонентів [6]. Саме такий спосіб усвідомлення професійної діяльності вповноважених суб'єктів державної виконавчої служби дає підстави виокремити відповідні критерії подальшого розмежування її пізнавально-тактичного інструментарію.

Під час здійснення професійної діяльності фахівців державної виконавчої служби кожен із зазначених компонентів функціональної структури може бути як самостійний, у тісному взаємозв'язку з іншими або ж як допоміжний, забезпечувальний. Наприклад, пізнавальна діяльність передбачає пошук, сприймання, аналіз та узагальнення значущої інформації в межах конкретного факту, матеріалів виконавчого провадження тощо. Комунікативна діяльність – це процес встановлення та підтримання психологічного контакту з різними категоріями учасників виконавчого провадження. Конструктивна діяльність передбачає відібрання та компонування зібраних відомостей виконавчого провадження, планування змісту подальших дій. Організаційна діяльність охоплює реалізацію системи виконавчих заходів, методів, засобів професійної діяльності; координацію взаємодії з працівниками правоохоронних органів,

що беруть участь у процесі виконання судового рішення. Профілактична діяльність полягає не лише у виявленні причин та умов, що сприяють девіантній поведінці учасників виконавчого провадження, а й у безпосередньому попередженні та припиненні дій, що мають ознаки явної протидії законним вимогам державних виконавців; психологічному впливі на різні категорії учасників взаємодії з метою корекції їх небажаної позиції чи поведінки. Згідно з результатами проведеного анкетування серед працівників Управління державної виконавчої служби Головного територіального управління юстиції в Полтавській області, 80 % респондентів вважають, що профілактична діяльність державних виконавців полягає саме в попередженні та припиненні дій, що мають ознаки явної протидії законним вимогам державних виконавців [3]. Засвідчувальна – надання результатів усій професійній активності державних виконавців спеціальних, нормативно передбачених форм фіксації.

Навіть такий поверхневий огляд засвідчує, що всі ці компоненти притаманні професійній діяльності державних виконавців. Тому в процесі виконання службових завдань суб'єкти реалізують однакову сукупність функцій, таких як: цільові (встановлення фактів, висунення прогнозів щодо реалізації виконавчого провадження), забезпечувальні (створення умов для ефективних дій) і контрольні (співвіднесення, перевірка одержаних результатів, виконання поставлених завдань). Реалізація цих функцій відповідно до особливостей діяльності працівників державної виконавчої служби свідчить, що ці універсальні для всіх юридичних різновидів діяльності складові набувають специфічного змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридична психологія : підручник / [кол. авт.: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моісеєва. – Київ : КНТ, 2007. – 360 с.

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 2 черв. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 1403-19. – Назва з екрана.

3. Аналітична довідка за результатами проведеного опитування працівників Управління державної виконавчої служби Головного територіального управління юстиції в Полтавській області.

4. Дулов А. В. Судебная психология : учеб. пособие / А. В. Дулов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Минск : Выш. шк., 1975. – 464 с.

5. Шаповалова І. Юридико-психологічна характеристика професійної діяльності працівників органів державної виконавчої служби / І. Шаповалова // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 4. – С. 56–65.

6. Волков А. М. Деятельность: структура и регуляція : учеб. пособие / А. М. Волков, Ю. В. Микадзе, Г. Н. Солнцева. – М. : МГУ, 1987. – 216 с.

Шевченко Алла Олександрівна,
аспірант кафедри загальноюридичних дисциплін Київського університету туризму, економіки і права

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕТОД У ДОСЛІДЖЕННІ СТАТУСУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Сучасна вітчизняна юридична наука характеризується пошуком дієвого методологічного інструментарію пізнання правової реальності. Із часів проголошення незалежності України створено об'єктивні передумови для формування якісно нової методології юридичної науки [1] та започаткувало сучасний етап розвитку й удосконалення принципів і методів дослідження проблем організації публічної влади, територіальних спільнот і територіального устрою, імплементації європейських стандартів у національне законодавство України.

З-поміж найбільш поширених методів актуальним і перспективним для дослідження територіальних громад та інших територіальних спільнот є порівняльно-правовий, або компаративістський, метод. Він дає змогу вивчити тенденції розвитку відповідної галузі чи інституту права, системи чи підсистеми публічної влади. Зокрема, на підставі порівняльного аналізу розвитку аналогічних систем місцевого (регіонального)

самоврядування в різних державах, їх основних первинних суб'єктів – територіальних громад, зіставлення з метою виявлення схожих і відмінних характеристик, можна виокремити водночас унікальні, іноді феноменальні особливості в конкретній державі або групі держав.

Порівняльно-правовий метод дослідження статусу територіальних громад систематично використовують у наукових і навчально-методичних виданнях. За допомогою нього досліджують взаємовплив і взаємодію інститутів правового статусу територіальних громад, правового статусу органів та посадових осіб місцевого (регіонального) самоврядування, асоціацій органів місцевого (регіонального) самоврядування тощо.

Запропонована професором Н. В. Камінською концепція європейського муніципального права, європейської системи місцевого й регіонального самоврядування, яку ми поділяємо, є результатом застосування, насамперед, порівняльно-правового методу дослідження [2]. У цій концепції розширено обсяг правосуб'єктності територіальних громад, органів і посадових осіб місцевого (регіонального) самоврядування, держав, відповідних міжнародних організацій.

Функціонування територіальних громад демонструє взаємодію різноманітних політико-правових явищ, процесів і категорій, систем, а також публічноправових і приватноправових відносин, що становлять предмет регулювання різних галузей права: конституційного, муніципального, адміністративного, фінансового, інформаційного, цивільного, господарського тощо, а також наявних правових систем, правових сімей. Це закономірно в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів сучасності.

Слушною вважаємо думку Д. А. Керімова, згідно з якою порівняльний метод активно використовують для зіставлення не тільки чинних, а й попередніх систем [3, с. 110–123].

Тобто він має широкі можливості за умови врахування історично-ретроспективного методу, розвиває та конкретизує інший методологічний принцип історизму, дає змогу пізнати закономірності генези правового статусу територіальних громад**.** Зокрема, його застосування надає можливість виявити передумови й особливості започаткування та розвитку цього інституту, здійснити періодизацію його становлення, спрогнозувати можливі шляхи подальшого розвитку в сучасних реаліях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна : монографія / Н. В. Камінська. – Київ : КНТ, 2014. – 414 с.

2. Камінська Н. В. Європейське муніципальне право: pro et contra / Н. В. Камінська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – Вип. 3 – С. 61–68.

3. Керимов Д. А. Общая теория государства и права: Предмет. Структура. Функции / Д. А. Керимов. – М. : Юрид. лит., 1977. – 133 с.

Шевчук Роман Миколайович, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

МЕТАФІЗИЧНІ СКЛАДОВІ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

На сучасному етапі розвитку вітчизняного правознавства слід визнати: нині одна з традиційно перших філософських методологій – діалектика – частково досліджена науковим правознавчим співтовариством, а про метафізику є лише згадки у правознавчій літературі, однак переважно радянського періоду й у негативному сенсі. Тому виникає потреба окреслити значення метафізики для наукового пізнання правової реальності.

Слід з'ясувати, чи має метафізика якийсь гносеологічно-методологічний потенціал, чи це просто довільне фантазування про якусь «надфізичну», «надемпіричну» реальність, яке не має жодного стосунку до об'єктивної реальності, фізичної та емпіричної.

Поняття «емпіричний» трактують як інформацію, отримано через органи чуття, так звані чуттєві дані, дані спостереження. Усі теорії (оскільки їх не можна звести до цих «даних») і безліч наукових понять (зокрема, такі поняття фізики, як атоми, електрони, фотони тощо) є «надемпіричними» – вони позначають те, що «стоїть за» тими емпіричними феноменами, які справді можливо спостерігати. У ширшому трактуванні поняття «емпіричний» означає «такий, що може бути експериментально

перевіреним», тому ці теорії та поняття не є «надемпіричними». Звісно ж, вони не є «надфізичними» [1, с. 61].

Водночас фундаментальне значення для людського мислення, зокрема наукового, мають найзагальніші поняття – категорії, які, цілком імовірно, не є узагальненням емпіричного, чуттєвого досвіду, оскільки будь-яка інтерпретація досвіду вже передбачає ці поняття. Категорії характеризують фундаментальні структури мислення, у які інтегрується людський досвід. Із цього приводу Ґ. Ґеґель доцільно зауважував, що використання таких «метафізичних» понять є, всупереч антиметафізичним настроям емпіріцистів, необхідною передумовою емпіричної науки: «Фундаментальна помилка наукового емпіріцизму завжди полягає в тому, що він використовує метафізичні категорії матерії, сили, однини, множини, загального, нескінченного тощо, і далі робить висновки відповідно до цих категорій… але не визнає, що містить у собі свою власну метафізику та слідує їй, неусвідомлено використовує ці категорії в цілком некритичний спосіб» [2, с. 52].

На цій підставі доходимо висновку, що без використання метафізичних елементів неможливо систематизувати сучасне наукове знання, адже вони утворюють «категоріальний каркас», який структурує емпіричні факти, теоретичні положення в наукову картину світу, зокрема – наукову картину правової реальності.

З іншого боку, необхідно визначити, чи не є метафізика суто спекулятивним, відірваним від досвіду, філософствуванням.

Для спекулятивної філософії характерним було намагання створити всезагальну науку про дійсність, не звертаючись до свідчень чуттєвого досвіду, виключно логічними, дедуктивними засобами з понять та ідей розуму. На відміну від неї, емпірична філософія розглядала як джерело пізнання чуттєвий досвід. Особливо виразно ця тенденція виявила себе в класичному марксизмі та позитивізмі. Однак один з найвидатніших представників неопозитивізму К. Поппер, переосмисливши позитивістську ідею метафізичних тверджень як тверджень, позбавлених сенсу, здійснив спробу відновити пошук позитивної (тобто неметафізичної) філософії. Для цього він запропонував

критерій демаркації між емпіричною наукою та метафізикою, який є схожим на позитивістський критерій осмисленості.

Осмисленість і корисність метафізичних теорій К. Поппер не заперечує. Навпаки, він зауважує, що в метафізиці «з історичного погляду можна вгледіти джерело, що породило теорії емпіричних наук» [3, с. 238–239]. Він продовжує: «І наші припущення направляються ненауковою, метафізичною (хоч вона й може бути біологічно пояснена) вірою в існування законів та закономірностей, які ми можемо знайти, відкрити...» [3, с. 226]. Тобто ще одним, але не останнім, елементом метафізики в будь-якій галузі науки є «метафізична віра» в наукові принципи, як-от принцип гносеологічного оптимізму, який стверджує принципову пізнаваність світу, принципи цілісності світу та причиново-наслідкової взаємопов'язаності подій у ньому тощо. У правознавстві й інших суспільних науках діє засадничий принцип віри в можливість досягнення правових і моральних ідеалів, таких як справедливість, формальна рівність, законність тощо.

Застосування метафізичного методу пізнання дає результати, які можна трактувати як філософські передбачення, які через певний час (можливо, через століття або навіть тисячоліття) може бути розвинуто, конкретизовано і використано певною галуззю науки. Так, деякі метафізичні ідеї давнини були сприятливими для прогресу науки, стали прототипами сучасних наукових теорій, до яких належать атомізм, давня корпускулярна теорія світла, геліоцентричність сонячної системи, а також ідея природного права, яку не лише конкретизовано й розвинуто в сучасному правознавстві, а й покладено в основу Загальної декларації прав людини.

Узагальнюючи викладене вище, слід констатувати, що використання метафізичної методології є невід'ємною складовою наукового пізнання світу, і будь-яка галузь науки, зокрема правознавство, спирається на філософський фундамент, який складається з основоположних принципів, категорій, ідеалів, елементів «наукової віри», що за своєю сутністю є метафізичними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сепетий Д. П. Діалектика versus метафізика: переоцінка дилеми / Д. П. Сепетий // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С. 56–75.

2. Acton H. The Illusion of the Epoch: Marxism-Leninism as a Philosophical Creed / H. Acton. – Ann Arbor : Edward Brothers, Inc., 1992. - 282 p.

3. Поппер К. Логика научного исследования / К. Поппер ; пер. с англ. ; под общ. ред. В. Н. Садовского. – М. : Республика, 2004. – 447 с.

Шумейко Оксана Володимирівна,
аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї В УКРАЇНІ

Державна політика щодо інституту сім'ї є складовою соціальної політики України, становить цілісну систему завдань, принципів і соціальних заходів, що спрямовані на покращення умов та підвищення якості життя, зокрема якості сімейного життя. Ось чому актуальною є потреба закріплення на законодавчому рівні нових підходів у галузі сімейного права, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, гендерній рівності, пріоритетах інтересів дитини та її батьків, захисту сім'ї, материнства, батьківства й дитинства.

Реаліями сьогодення є зміни життєвого вибору людини. Відхилення, неприйняття меж «стандартного життя», потреба в еволюції суспільних відносин, які мають відображатися в пов'язаних із ними законодавчих нормах, – усі ці світоглядні зміни ніяк не позначилися на вітчизняному законодавстві.

Прагнучи до високих стандартів, ми забуваємо про недостатність зовнішніх змін. Так, сім'я і держава нерозривно пов'язані між собою. Що більш захищеною буде сім'я, то сильнішою буде держава. Тому еволюціонування сімейних відносин має відображатися в законодавчих актах. Адже останні тенденції виявів уваги державної влади до проблем сім'ї, на жаль, не оптимістичні.

Видатний мислитель Дж. Локк вважав: «Природна свобода людини полягає в тому, що вона є вільною від будь-якої вищої за неї влади на землі та не підкоряється волі чи

законодавчій владі іншої людини, а керується тільки законами природи. Свобода людини в суспільстві полягає в тому, що вона не підкоряється жодній іншій законодавчій владі, окрім тієї, яку встановлено за згодою в державі, і не знаходиться в підпорядкуванні чиєї-небудь волі та не обмежена жодним законом, виключаючи ті, що будуть встановлені певним законодавчим органом відповідно до висловленої йому довіри». Свобода людини в суспільстві, порівняно з природною свободою, виявляється обмеженою законом, установленим і визнаним законодавчим органом. Хоча закон до певної міри звужує свободу людини, істотною компенсацією за це є усунення загрози свавільного примусу з боку інших осіб, гарантування рівних прав, зокрема права на свободу, кожному дорослому члену суспільства.

Щодо свободи рівності в українській сім'ї в ст. 51 Конституції України закріплено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, тобто не може бути застосовано жодного примусу щодо взяття шлюбу. Також у цій статті встановлено, що кожен член подружжя має рівні права й обов'язки в шлюбі та сім'ї. У пункті 6 ст. 7 Сімейного кодексу України також зазначено, що жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки в сімейних відносинах, шлюбі і сім'ї.

Слід з'ясувати, чи існує рівність прав у сім'ї в реальному житті. На думку Дж. С. Мілля, коли жінка бере шлюб, то її можна ототожнити з чоловіком, що обирає професію: вона обирає догляд за дітьми, родиною і домашнім господарством як основну сферу застосування своїх сил; вона покладає на цю роботу стільки років свого життя, скільки знадобиться для її завершення; і відмовляється не від усіх інших цілей і занять, а лише від тих, що суперечать вимогам головної мети. Згідно з таким принципом, для більшості жінок виключається можливість будь-якої систематичної діяльності поза родиною, а отже, і будь-якої можливості повноцінно працювати в колективі та досягати певного кар'єрного зростання. Це безпосередньо стосується 80 % жінок, які отримують мінімальну або незначно вищу за мінімальну заробітну плату, а дохід їхньої сім'ї не дає змоги користуватися послугами нянь, домашніх робітниць і

приватних дитячих закладів. Проте має бути забезпечено якнайширшу можливість адаптації загальних правил до індивідуальних особливостей.

Держава повинна була б захищати інтереси жінок і малолітніх дітей, надаючи більше можливостей для тих, хто цього потребує. Адже, прагнучи бути рівноправними членами Євросоюзу, ми маємо прагнути змін насамперед для захисту родин і сімей, надаючи більше можливостей для їх існування та розвитку. Ніщо не повинно заважати розвиватися дітям: на випадок розірвання шлюбу необхідно передбачати інші джерела підтримки жінки в її звичній діяльності як господині дому та сім'ї.

Рівність прав подружжя має природно відповідати поділу обов'язків і функцій, причому за згодою, а не примусово. Рівність подружжя перед законом не лише дає змогу узгодити цей особливий вид стосунків з вимогою однакової справедливості для обох сторін і не лише сприяє їхньому щастю; ця рівність – єдине, що надає можливість перетворити повсякденне життя людей на школу моральної культури, адже єдиною школою справжніх моральних почуттів є спільнота рівних.

У традиційних суспільствах люди майже не визнають рівноправних стосунків. Ми наближаємося до такого порядку, за якого справедливість знову набуває першорядного значення: як і колись, вона ґрунтується на рівності, але тепер ще й на ірраціональному почутті – співчутті між членами суспільства; її джерелом стає вже не інстинкт самозахисту рівних, а культивоване співчуття між ними; і жодна людська істота не буде залишена поза спільнотою, але до всіх застосовуватиметься однакова міра.

Справжньою чеснотою людських істот є їхня здатність жити разом як рівні, не вимагаючи особисто для себе нічого такого, щоб їм не надали добровільно інші, розглядаючи будь-який вияв патерналізму (керівництво, вказівку, наставляння) як факт виключної необхідності й тимчасове явище.

Юрчук Ольга Федорівна, професор кафедри управління та роботи з персоналом Національної академії внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРЕВЕНТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Епоха інформаційного суспільства характеризується динамічним зростанням питомої ваги процесів комунікації. Вона стає невід'ємною частиною ефективності управління, зумовлює трансформацію методологічних підходів до реалізації функцій органів державної влади. Нещодавно Міністерство інформаційної політики України спільно з Міністерством освіти і науки України виступили з ініціативою щодо запровадження нової освітньої галузі та наукової спеціальності «Комунікативістика» [1]. Вона не збігається із жодною з наявних нині галузей, оскільки виходить за межі класичної філології, журналістики, а також політології, соціології, психології тощо.

У проекції зазначених тенденцій на діяльність Національної поліції України, зокрема, її переорієнтації на західні стандарти, відхід від пріоритетності виконання каральних функцій, роботу в режимі сервісної служби, є підстави говорити про докорінні зміни в сутнісній парадигмі комунікативних процесів на рівні професійного ділового спілкування. Залежно від суб'єктів здійснення комунікативних актів пропонуємо виокремити такі її види, як:

– *управлінська комунікація* (сфера діяльності керівників органів Національної поліції, її підрозділів тощо);

– *процесуальна комунікація* (сфера діяльності працівників, що регламентується процесуальними кодексами України);

– *оперативно-розшукова комунікація* (сфера діяльності оперативних служб);

– *кібербезпекова комунікація* (сфера діяльності кіберполіції);

– *транснаціональна поліцейська комунікація* (сфера діяльності органів поліції в міжнародних і глобальних масштабах, зокрема Інтерпол);

– *іміджева комунікація* (зв'язки з громадськістю, ЗМІ, діяльність щодо утвердження позитивного іміджу Національної поліції в медіапросторі).

Безумовно, цей перелік не можна вважати вичерпним, проте він створює первинні засади для диференціації видів професійної поліцейської комунікації.

У цьому контексті ділове спілкування слід тлумачити як складний багатоплановий процес взаємодії людей, окремих груп і спільнот з метою обміну достовірною та актуальною інформацією, здійснення комунікативного впливу під час реалізації управління, накопичення й узагальнення досвіду. У теоретичному аспекті поняття комунікації за своєю семантикою є складовою спілкування у співвідношенні осі гіперонім – гіпонім (родове – видове поняття) поряд із перцепцією (сприйняттям адресата) та інтеракцією (організацією взаємодії). Тож комунікацією ми вважаємо вибір і використання під час розмови словесних (вербальних) і несловесних (паравербальних, невербальних) засобів спілкування з метою передання даних, що не тільки задовольняє інформаційні потреби іншої сторони спілкування, а й спонукає її до певних дій на підставі звернення до мотивації вчинків. Ці дії внаслідок розгортання комунікативного сценарію можуть активізуватися або ж, навпаки, деактивувати негативні наміри. Завдання превенції полягає в недопущенні виявів протиправної поведінки окремих осіб, соціальних груп чи спільнот.

Зазначене свідчить про наявність контрастів між специфікою діяльності департаменту комунікацій МВС України та функціями працівників поліції, на яких покладено обов'язки з превентивної комунікації. Якщо в першому випадку йдеться про висвітлення діяльності МВС України, коментарі щодо резонансних подій, підготовку брифінгів, прес-конференцій, тобто співпрацю зі ЗМІ, то основною функцією превенції є запобігання небажаному розвитку подій. Дієвість професійної комунікації детермінується,

з одного боку, власне управлінськими цілями й завданнями, з іншого – засобами її здійснення.

В управлінні превентивної діяльності Головного управління Нацполіції в Києві в липні поточного року створено відділ превентивної комунікації, до складу якого ввійшли 12 співробітників «поліції діалогу». Вони «намагаються попередити будь-які конфліктні ситуації, роз'яснюють дії поліції та зупиняють агресивних громадян не силовими методами, а словом» [2]. «Перемовини з організаторами акцій, зняття напруження між людьми, роль активного слухача та в деяких випадках навіть досвідченого психолога – все це є складовими служби антиконфліктних груп», – пояснює поліція [3]. Водночас превентивна комунікація, на нашу думку, не є прерогативою лише окремого підрозділу, вона в різних аспектах представлена в кожному із перелічених вище видів професійного спілкування в межах діяльності Національної поліції. Зазначене зумовлює необхідність подальшого розроблення наукової проблеми.

Оскільки превентивна комунікація є синкретичним утворенням, з позицій методології науки її може вивчати через такі категорії, як:

– *інформаційно-правові засади:* правова регламентація інформаційної превенції, правовий режим інформаційних ресурсів, юридичні аспекти поширення в соціальних мережах, через медіапростір закликів щодо проведення стихійних мітингів, актів непокори органам влади тощо;

– *соціальні засади*: належність особи чи групи осіб до певного кластеру суспільства, політичних партій чи організацій; аксіологічні пріоритети та цільові установки; визнання ролі лідерів; розуміння стратегій розвитку суспільства; інтегральні параметри середовища;

– *психологічні засади*: психологічний стан особи в момент здійснення комунікації; готовність до діалогу, орієнтація на співробітництво чи конфронтацію; психотехніки встановлення довірчих відносин, нейтралізації конфліктів;

схильність особи до маніпулювання; психологічні способи приборкання агресії; психологія натовпу;

– *лінгвістичні засади*: вибір мови спілкування; використання соціолінгвальних категорій за приналежністю співрозмовників до певного соціального кластеру; підбір найбільш точних слів із синонімічних рядів; засади прагмалінгвістики під час формування аргументації та здійснення впливу; урахування чинників гендерної психолінгвістики залежно від статі співрозмовника;

– *педагогічні засади*: педагогічні методи в превентивній комунікації; виховний вплив на співрозмовника; система підготовки фахівців Національної поліції до здійснення превентивної комунікації.

Отже, превенція в новітніх умовах має бути переорієнтована здебільшого на комунікативні процеси. Ефективність її здійснення, зокрема в Національній поліції України, безпосередньо залежить від розробки наукових засад цього виду діяльності та підготовки фахівців, компетентних у зазначеній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. МІП: Реформа урядових комунікацій передбачає запровадження нової галузі знань «Комунікативістика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mip.gov.ua/news/2058.html. – Назва з екрана.

2. У Києві запрацював новий поліцейський відділ превентивної комунікації – «поліція діалогу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nv.ua/ukr/ukraine/events/u-kijevi-zapratsjuvav-novij-politsejskij-viddil-preventivnoji-komunikatsiji-politsija-dialogu-2135082.html. – Назва з екрана.

3. У Києві створили відділок превентивної комунікації поліції Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://1news.com.ua/ukraine/u-kiyevi-stvorili-viddilok-preventivnoyi-komunikatsiyi-politsiyi.html. – Назва з екрана.

Яремчук Віталій Валерійович, аспірант кафедри європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ВИТОКИ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Онтологічну сутність змісту прав людини було безпосередньо відображено в структурі поняття природного права ще за часів формування світоглядних сентенцій представників софістичної філософської школи Давньої Греції. Вчення про людину як стрижневий, центральний аксіологічно-онтологічний феномен та основний об'єкт наукового пізнання можна віднайти, зокрема, у творчій спадщині Протагора, який зазначав, що людина є мірою всіх речей [1, с. 221]. Згодом вплив філософсько-правових сентенцій, сформульованих Сократом, який віддав пріоритет моральним і політико-правовим проблемам буття соціуму, завдяки формуванню відповідних логічних дефініцій і понять, позначився на парадигмі філософсько-правових досягнень Стародавньої Греції, які знайшли власне відображення у сфері синтезу новітньої на той час політичної думки, а саме – у політичній філософії Платона та політичній науці Аристотеля. Хоча Платон досить рідко використовував словосполучення «природне право», його філософсько-світоглядне поняття природи, за словами американського філософа Д. Вілда, містило деякі елементи, які позначилися на змісті низки сформульованих теорій природного права [2, с. 136].

Також ідеї загальної рівності індивідів і походження власне державного утворення внаслідок укладення суспільного договору можна прослідкувати й у змісті світоглядних ідей, сформульованих мислителями Давнього Сходу, зокрема у працях китайського філософа Мо-цзи.

Упродовж тривалого часу відбувалося накопичення вихідного онтологічного матеріалу, формувалися аксіологічні морально-філософські засади з метою правового та нормативного закріплення в майбутньому саме ідей природного права. Наслідком зазначених процесів стало підписання Великої хартії вольностей (1215), яка є нормативним базисом еволюції

світоглядної концепції прав людини. Зокрема, у текстах цього документа було закріплено положення, згідно з яким індивіда визнавали винним лише за результатами судового розгляду його справи та винесення судом відповідного рішення, що передбачало обов'язкове використання принципу відповідності покарання ступеню небезпечності діяння особи. Згодом, 1628 року, на теренах Англії було прийнято в нормативному порядку «Петицію про права» (яку ще називають «Другою великою хартією»), яка передбачала неприпустимість існування та функціонування таємних судів і застосування позасудових репресій.

Яскравим прикладом еволюційного поступу феноменології захисту прав людини сучасного періоду є врегулювання проблематики застосування смертної кари, передусім у змісті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950). У змісті Протоколу № 6 від 1983 року, який було прийнято в розвиток змісту Конвенції, було передбачено скасування смертної кари, але з можливістю для держави застосовувати її «за діяння, учинені під час війни або невідворотної загрози війни». Лише через 19 років, 2002 року, у Преамбулі Протоколу № 13 Конвенції держави – члени Ради Європи дійшли висновку, що скасування смертної кари становить суть від суті захисту цього права та цілковитого визнання гідності, притаманної всім людям, унаслідок чого було проголошено цілковиту відмову від застосування смертної кари.

Загальна декларація прав людини у світовому масштабі за змістом є першим міжнародним актом універсального характеру, який безпосередньо окреслив широке коло основних свобод і прав людини та встановив відповідні стандарти й гарантії їх дотримання. У Преамбулі Загальної декларації прав людини наголошено на необхідності охорони прав людини за допомогою сили закону, «з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися, як до останнього засобу, до повстання проти тиранії та гноблення». Також у ст. 7 цієї Декларації закріплено основоположний аксіологічно-онтологічний принцип рівності всіх людей перед законом і рівності захисту їхніх невід'ємних прав безпосередньо законом. У статтях 3 і 5 передбачено право кожної людини «на життя, на свободу і на особисту недоторканність», а також те, що «ніхто

не повинен зазнавати тортур, чи жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання».

Також відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966), а саме ч. 2 ст. 6, визначено, що смертний вирок виносять лише за вчинення найтяжчих злочинів і виключно щодо осіб, яким виповнилося 18 років, його не виконують щодо вагітних.

Стаття 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює «право на ефективний засіб юридичного захисту», а саме: у разі порушення Конвенції кожен має право на «ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Важливим елементом у сфері правоохоронної діяльності є інститут омбудсмена, який уперше виник 1809 року у Швеції, де було введено посаду спеціального парламентського контролера за законністю діяльності державної адміністрації. Серед завдань омбудсменів у різних країнах визначається не лише реалізація формального контролю за безпосереднім дотриманням законності, а й право втручання до сфери діяльності відповідних державних органів або посадових осіб у разі порушення прав та інтересів особи. Зазвичай вони володіють широкими правами щодо доступу до інформації стосовно діяльності всіх органів влади. Проте в деяких країнах діє «парламентський фільтр» – коли омбудсмен отримує скарги та звернення громадян від депутатів парламенту [2]. Хоча більшість омбудсменів не наділені правом щодо скасування рішень відповідного державного органу, установи або посадової особи, вони можуть направити своє рішення до органу, який порушив права особи, з вимогою його відміни або безпосередньо звернутися до вищого державного органу з вимогою відміни відповідного рішення підвідомчого органу тощо. Акти омбудсменів є рекомендаційними, однак вони все одно є дієвим механізмом захисту прав і свобод особи, оскільки не можуть залишитись поза увагою державних органів та громадськості [2].

Отже, логічні обґрунтування світоглядних сентенцій у сфері визначення, гарантій і дотримання прав людини мислителів давнини, а також щодо визначення ідентифікаційних ознак природного права нині є невід'ємною складовою процесу реалізації гарантій та захисту дотримання прав людини, завдяки

формуванню й онтологічному впровадженню єдиних міжнародних стандартів до сфери буття соціуму (Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод тощо), створення відповідних і повноважних правозахисних органів як на міждержавному (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини тощо), так і національному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология мировой философии : метод. сб. филос. текстов / [сост.: М. А. Парнюк, В. И. Даниленко]. – Киев : УМК ВО, 1991.

2. Wild J. Plato's Modern Enemies and the Theory of Natural Law / John Wild. – Chicago : University of Chicago Press, 1953. – P. 136.

Яровий Дмитро Олександрович,
аспірант Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ЗАГОСТРЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Протягом десятиліть після здобуття Україною незалежності громадянське протистояння в державі знаходилося в латентній фазі й характеризувалося лише нетривалими політичними кризами без залучення широких соціальних верств. Останніми роками воно набуло відкритої форми. Події Євромайдану, анексія Криму, воєнний конфлікт на Сході України паралельно із загостренням протиріч між різними групами інтересів усередині держави запустили військові, політичні, економічні та зовнішньополітичні механізми внутрішньої і міждержавної конфронтації, що супроводжується значною ескалацією внутрішньодержавного конфлікту. У ньому, передусім, у його внутрішньополітичному аспекті, надзвичайно важливу роль відіграє громадянське протистояння як комплексний багатофакторний процес внутрішньодержавної конфронтації між групами в суспільстві (до яких входять і представники політичної влади), що характеризується наявністю

в сторін глибоких протиріч стосовно сприйняття та оцінки певних ідеологічних понять.

Оскільки громадянське протистояння чинить негативний вплив на соціально-політичні процеси в українському суспільстві, постає питання про те, як воно втілюється в дискурсі. Водночас використання соціальними медіа політичного дискурсу набуло важливого значення, і дискурс у середовищі соціальних медіа розвивається в умовах інтенсивної конкуренції. Необхідність дослідження механізму відтворення такого дискурсу зумовлена, зокрема, інтенсивним перебігом групової поляризації в соціальних медіа, що позначається на рівні громадянського протистояння в Україні. Крім того, в умовах стрімкого розвитку Інтернету та соціальних медіа, що часто розглядаються як четвертий етап комунікативної революції, використання цих інструментів стало чинником політичного та психологічного впливу на суспільство, що має низку переваг над іншими: зокрема, дає змогу впливати на думку – від окремої особистості до всесвітньої аудиторії.

Мережі дедалі активніше використовують у політичному дискурсі та політичному процесі в перебігу електоральних процесів і формуванні громадської думки. Основою для їх функціонування є «культура участі», що робить користувачів одночасно споживачами і творцями повідомлень. Високий потенціал соціальні мережі мають серед молодіжної аудиторії, яка дедалі активніше долучається до політичного життя, передусім через мережу Інтернет.

У кризових умовах, у яких протягом досить тривалого часу знаходиться країна, дискурс у соціальних медіа породжує значні виклики безпеці та є надзвичайно динамічним. Це втілюється в діяльності віртуальних спільнот і груп інтересів, які мають оперативний вихід на канали комунікацій та активно продукують певний дискурс. Цілями маніпуляцій в Інтернеті є зазвичай або активізація, або ж, навпаки, пригнічення певної суспільної активності.

Сучасний український політичний дискурс репрезентує проблематичні відносини. В умовах стагнації економіки, військових дій у країні, політичної боротьби між різними угрупованнями дискурс становить небезпеку для стабільності країни, а отже, і для її існування загалом. Залучення соціальних

медіа до політичного впливу відбувається як на національному, так і на міжнародному рівнях. Українські та закордонні політичні актори здійснюють безпосередню діяльність у сфері соціальних мереж, через них активно впливають на суспільство. Дискурс у соціальних мережах впливає на політичну ідентичність громадян і конструювання громадянського протистояння, що має важливе значення для балансу сил у суспільстві та визначення шляху його розвитку.

Нині, коли держава втрачає монополію на інформацію і цей ресурс більше не належить виключно привілейованим сферам суспільства, натомість широка публіка має змогу ним користуватися, політичний дискурс діє в умовах відносної свободи думок. Ця свобода сприймається деякими елітами як виклик або загроза їхній владі.

Дискурс в Інтернеті загалом і соціальних медіа зокрема втілюється в процесі діяльності віртуальних спільнот. В інформаційну добу вони володіють принципово ширшими можливостями та засобами впливу, ніж традиційні спільноти індустріального суспільства. Зазвичай віртуальні спільноти розподіляють на індиферентні, що налаштовані за принципом неучасті в політичному дискурсі суспільства; ізоляціоністські, що намагаються цілком відокремитися від суспільних контактів; конструктивні, що мають на меті модернізацію та вдосконалення суспільства; деструктивні, що намагаються боротися із суспільством шляхом вороже налаштованих маніпуляцій. Саме деструктивні спільноти чинять найбільш небезпечний інформаційно-психологічний вплив, на усунення якого має бути спрямоване дослідження дискурсу.

Водночас усі наявні політичні групи інтересів з різним ступенем успішності використовують маніпулятивні технології для формування необхідної їм думки. Вони схильні до маніпулювання емоціями, перекручування фактів, використання частково правдивої інформації, символів та архетипів тощо. Аналіз дискурсів, їх перетинів у соціальних медіа та ідей, які вони транслюють, допоможе ідентифікувати конфліктогенні точки цих дискурсів і захистити суспільство від їх небезпечного впливу.

Гальонкіна Юлія Сергіївна, аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ У ДОСЛІДЖЕННІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Процеси стрімких і кардинальних соціально-економічних, політичних, ідеологічних, культурно-ментальних, інформаційно-технологічних та інших трансформацій охопили українське суспільство на межі XX–XXI століть, що, безперечно, мало позначитися на методології гуманітарної науки загалом і правознавства зокрема. Відмова від «єдино правильного» методу пізнання, пов'язана зі зміненням ідеології, переоцінкою цінностей, втратою соціальних орієнтирів тощо, породила кризові явища в цій сфері.

Радянське правознавство використовувало загальну теорію держави і права як кодування юридичного знання. У світлі такого підходу діалектико-матеріалістична методологія реалізовувалася через концептуальний апарат загальноправової теорії. У наш час використання діалектичного методу в царині правознавчих студій обстоює молодий український філософ права Р. Шевчук, зокрема, у своїй статті «Діалектичний метод в правознавстві: окремі аспекти» [4].

На зламі XX і XXI століття у юридичній науці сформувався філософсько-методологічний плюралізм, підосновою якого є співіснування природно-правового, позитивістського і соціологічного типів праворозуміння.

Пошук нової «парадигми» наукового розвитку сприяв успішним спробам деяких учених створити на противагу класиці оригінальні теорії праворозуміння епохи «постмодерну». У межах класичного типу раціональності було сформульовано низку принципів юридичного наукового дослідження: історизму (уможливлює трактування становлення і розвитку юридичної дійсності не як сукупності розрізнених фактів, а як цілісного процесу у всьому його розмаїтті й

конкретності), об'єктивності (визнання можливості отримання наукового знання, адекватного щодо предмета, підданого дослідженню), холізму (орієнтація дослідника, з одного боку, на необхідність цілісного підходу до предмета дослідження, а з іншого, – на вивчення досліджуваної реальності як ієрархії «цілісностей»). Усі ці наукові принципи працюють і сьогодні та використовуються в межах цієї наукової розвідки. Варто зауважити, що з-поміж загальнонаукових принципів постнекласичної методології особливо виділяється принцип додатковості, сформульований Н. Бором. За цим принципом, будь-яке складне явище можна повно описати, застосовуючи не менше двох взаємовиключних понять або конструктів, що легалізує співіснування взаємосуперечливих наукових моделей як умова більш об'ємного знання. Саме орієнтація на принцип доповнюваності в гуманітарних дослідженнях дозволяє всебічно та ефективно досліджувати соціальні феномени за допомогою так званих «природничих методів». На особливу увагу заслуговує наукова позиція академіка М. Костицького, суть якої в тому, що «…коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології слід «розташувати» за горизонталлю, і вчений може їх використовувати за власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Не обов'язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів. Методологія як учення необхідна, насамперед, ученому для розвитку наукового світогляду, який не обов'язково має бути «правовірним» діалектиком, юснатуралістом, позитивістом, синергетиком та ін.» [2, с. 10].

Такої самої думки дотримуються і вітчизняні правознавці С. Бостон, Л. Бостон: «Міждисциплінарність як методологічний принцип сучасного наукового пізнання припускає широке

використання наукової інформації шляхом взаємодії диференційованих за змістом наукових дисциплін. У широкому сенсі міждисциплінарними можна вважати усі сфери пізнавальної діяльності та її результати, оскільки найважливіший компонент наукового пізнання, а саме учені, в процесі виховної, освітянської і дослідницької діяльності відтворюють знання з різних галузей науки, стаючи тим найпотенційнішим джерелом міждисциплінарності. Сьогодні міждисциплінарність є однією з найважливіших характеристик сучасного наукового пізнання, головним завданням якого є узгодження, синтез різних елементів системної будови реальності, що вивчається» [1].

До того ж, пошук філософсько-правових шляхів осмислення феномену вітчизняної юридичної освіти в XXI столітті та її орієнтації на європейські цінності зумовлює необхідність пошуку й обґрунтування специфічних методологічних підходів. З цього приводу науковці, зокрема, зауважують: «Зростання системності університетської освіти в ситуації функціональної перебудови, становлення її як складноорганізованого об'єкта формує проблему багатоаспектного аналізу освітнього процесу, що виявляє себе в розширенні дослідження зв'язку освіти та інших соціокультурних інститутів» [3, с. 14].

У наш час юриспруденція (як і весь корпус гуманітарного знання) опинилася в досить складній епістемологічній ситуації. Питання методологічної визначеності нині є, напевно, найактуальнішим для юридичної науки – і це відчувається в публікаціях у провідних юридичних часописах останніх років. Водночас багато в чому сучасна методологічна ситуація була зумовлена розвитком юриспруденції радянської доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бостон С., Бостон Л. Міждисциплінарний підхід при вивченні фундаментальних юридичних дисциплін. URL: file:///C:/Users/HP/Downloads/drp_2014_4_37%20(2).pdf.

2. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичних наук // Науковий вісник НАВС. 2013. № 1. С. 3–11.

3. Носенко О. В. Цінності людини в масовому суспільстві: соціально-філософський аналіз проблематики // Сучасна молодь і проблема життєвих цінностей: філософські та етико-культурні виміри: зб. наук. пр. / відп. ред.: М. М. Бровко. Київ: КНЛУ, 2010. С. 29-31.

4. Шевчук Р. Діалектичний метод в правознавстві: окремі аспекти // Філософські і методологічні проблеми права. 2012. № 2. С. 25-31.

Троян Юлія Анатоліївна, слухач **7** КМ 2А курсу ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ

ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Україна на нинішньому етапі свого розвитку знаходиться на шляху значних перетворень: змінюється структура економічних відносин, формуються нові суб'єкти власності і політичної діяльності, трансформуються базові цінності, змінюється устрій, традиції, здійснюються ряд реформ, що направленні на забезпечення та покращення життєдіяльності українського народу. Тому радикальні соціально-економічні перетворення, що відбулися за останнє десятиліття, спричинили як позитивні, так і негативні зміни в сучасному українському суспільстві [1, с. 331].

В Україні серед багатьох проблем, що стоять перед суспільством і державою, на одне з перших місць виходить проблема освіти. Динамічний розвиток вищої освіти у світі, вартість освітніх послуг для держави і людей, а також прагнення до утвердження своєї держави як повноцінного члена європейської спільноти шляхом економічного, політичного та культурного розвитку суспільства, вимагає гарантування якості вищої освіти в Україні. Вдосконалювати якість освітніх послуг,

зокрема послуг з надання правничої освіти, слід відповідно до принципів, затверджених у «Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти». Адже мета реформи – новий рівень української навчальної та наукової культури, а не красивий зовнішній вигляд [2, с. 15].

Порівнюючи освіту України у перші роки незалежності та сьогодні, можна сказати, що вона зазнала суттєвих змін, а саме в якості освіти, способах викладання та ін. До структури освіти України входить: дошкільна освіта, загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, аспірантура, докторантура. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [3].

Окремо слід звернути увагу на рівень державних витрат на вищу освіту в Україні, що становить 1,1-1,4% ВВП, тоді як в інших розвинених країнах — близько 1% ВВП. 60% державних видатків на вищу освіту припадають на оплату праці, тоді як у країнах — нових членах ЄС ця частка становить 66%. Ще 32% державних видатків на вищу освіту йде на фінансування стипендій. Це надзвичайно високий показник, у країнах ЄС такі видатки становлять 17%. Додаткова неефективність такого розподілу випливає ще й з того, що студентами схильні ставати здебільшого діти із забезпечених сімей, і саме їм держава виплачує стипендії. Під час опитування лише 12% студентів сказали, що належать до бідних сімей, тоді як серед молоді віком від 14 до 35 років таких виявилося 46% — дані опитування GfK "Молодь України" [4].

У бюджеті на 2017 рік розмір стипендій було підвищено, загалом на них закладено 5 млрд грн, що на 1,5 млрд грн більше, ніж у 2015 році. 4 млрд грн виділяються МОН на академічні

стипендії, а 1 млрд грн — на соціальні стипендії, які знаходяться у віданні Міністерства соціальної політики. Соціальні стипендії видаватимуться за категоріями без перевірки на нужденність, а академічні — за досягненнями для найкращих 40-45% студентів. Через таку систему фінансування та відсутність гнучкості в оплаті праці українські ВНЗ є численними, але мають слабкі конкурентні позиції у світі [4].

З метою максимального використання позитивного потенціалу сучасних глобальних тенденцій у розвитку освіти та подолання їх негативних наслідків необхідною є реалізація низки заходів, зокрема:

- децентралізація системи вищої освіти, реальна автономізація ВНЗ (включно з економічною діяльністю), розвиток приватного сектора галузі вищої освіти з одночасним запровадженням ефективної системи оцінювання якості освіти, базованої на незалежних агенціях оцінювання якості;
- поступова реструктуризація й оптимізація державного замовлення на підготовку спеціалістів за участі роботодавців з метою приведення державного замовлення у відповідність до реальних потреб державного і приватного секторів національної економіки;
- розвиток системи освіти протягом життя;
- подальший розвиток експортного потенціалу вітчизняної вищої освіти з метою отримання економічних результатів, прискорення модернізації освіти та посилення впливу і престижу України у світі;
- активне впровадження у програми вищої освіти підприємницької складової, передусім у плані оволодіння студентами практичними навичками, необхідними для ведення самостійної економічної діяльності, а також отримання ними необхідних знань щодо законодавства та практики бізнесу в Україні і за кордоном;
- підвищення уваги до суспільствознавчого блоку вищої освіти та питань університетського самоврядування, від чого

значною мірою залежить майбутня участь молодих людей у суспільно-політичному житті;

- цілеспрямована просвітницька робота з метою об'єктивного інформування батьків і абітурієнтів, зацікавленої громадськості щодо цінності тих чи інших спеціальностей на вітчизняному і міжнародному ринку праці [5].

Підсумовуючи вищевикладене, слід відзначити, що питання вищої освіти залишається не вирішеним . Вузам заважають розвиватися надмірна бюрократизація і залежність від центру у прийнятті найменших рішень, наприклад, з оплати праці викладачів, розміру стипендій, купівлі обладнання. Поточні бюджетні програми, спрямовані на виконання державного замовлення, не можуть дати відповідь на те, якою повинна бути вища освіта майбутнього, як українські ВНЗ можуть конкурувати за студентів із закордонними і надавати якісну освіту, що виведе людський капітал в Україні на конкурентоспроможний у світі рівень. Нема розуміння, як взаємодіє освітній ринок з ринком праці. Вищій освіті необхідна більш радикальна та комплексна реформа тому, що здобуття якісної вищої освіти для нашої нації є невід'ємним атрибутом зберігати історію успіхів і поразок країни та виховувати справжніх лідерів європейської України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павленко С. О. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи освіти МВС України відповідно до європейських стандартів [Текст] / С. О. Павленко // Молодий вчений. — 2017. — №4. — с.331-336.

2. Севрук В.Г. Сучасна вища юридична освіта в Україні: проблеми, перспективи та міжнародний досвід / В.Г. Севрук // «Legal education in modern university: project-based approach to the work organization according to the guidelines of the European Qualifications Framework (experience of the Paneuropean University)» : scientific and pedagogical internship, which was organized by Danubius University for scientists of law schools of

Ukrainian universities on March 22-24,2017 in Sladkovicovo, Slovak Republic. – p. 113-118.

3. Бойко О.О., Клопотюк Ю.А., Кубай І.І. Освіта в Україні: стан та перспективи розвитку / О.О.Бойко, Ю.А.Клопотюк, І.І. Кубай // Електронний ресурс]– Режим доступу : http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=74866.

4. Освіта по-українськи: 129 мільярдів — марнотратство чи інвестиція? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/publications/2017/02/15/620955/.

5. Іщенко А. Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України. Аналітична записка / А. Ю. Іщенко // Сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1537/.

Марченко Інга Олександрівна,
студент 6-КМП курсу ННІЗДН
Національної академії внутрішніх справ

СЕЛФІ ЯК НОВИЙ РІВЕНЬ РОЗВИТКУ НАРЦИСИЗМУ

Стрімкий технічний прогрес сприяв виникненню такого сучасного явища як «селфі». У 2013 році слово «selfie» було визнано найпопулярнішим та включено до Оксфордського словника англійської мови. «Селфі» – це зроблений суб'єктом фотознімок самого себе, спільно з певною особою (або твариною) або групою осіб за допомогою фотокамери, на відстані витягнутої руки (або через дзеркало), як правило, в момент емоційно значущої події або ситуації, і представлені на огляд в умовах інтернент-простору з метою самопрезентації та самопізнання, за допомогою отримання соціальної думки (оцінки) про себе [2].

Результати аналізу літератури з даної проблематики засвідчили, що для любителів селфі характерні нарцисизм,

відсутність цілісності суб'єкта, знижена самооцінка. Бажання часто себе фотографувати може стати причиною нарцисизму – психічного розладу, який характеризується постійним самозамилуванням. Цей факт знайшов своє відображення в роботах К. Томпсона і К. Ануфрієвої, які вважають цей феномен не еволюцією уявлень людини про себе і своєї ролі в суспільстві, а новим рівнем розвитку нарцисизму, потребою в утвердженні власного Я, засобом самореклами, самозакоханістю [1].

Термін «нарцисизм» в психоаналізі бере початок з грецького міфу про Нарциса та був введений для визначення любові, яку індивід відчуває до самого себе. Нарцис закохується в прекрасного юнака, не знаючи, що любується власним відображенням в воді струмка. Важливо відмітити, що Нарцис загинув, так і не дізнавшись, що образ, яким він захопився – його власний. В перший раз Зігмунд Фрейд вжив поняття «нарцисизм» в 1910 році, щоб охарактеризувати особливий вибір об'єкта у гомосексуалістів партнера вибирають «по своему образу и подобию». Таким чином, через партнера вони «сприймають самих себе як сексуальний об'єкт». Після цього Фрейд почав розглядати нарцисизм як одну з проміжних стадій дитячого психосексуального розвитку, яка розташована між ауто еротизмом та с найвищою стадією, яка характеризується любов'ю до об'єкту.

В 1911 р. в роботі «Психоаналитические заметки об описанном случае паранойи» З. Фрейд описує стадію розвитку індивіда, де об'єктом любові спочатку обирається власне тіло і тільки тоді відбувається перехід до вибору об'єкта.

Пізніше в роботі «Тотем и Табу» (1912) Фрейд зазначить, що «именно на этой стадии сексуальные влечения слились в единое целое и нашли объект, но этот объект не внешний, а представляет собой собственное, образовавшееся к тому времени «Я»».

В 1914 році, працюючи над «Введення в нарцисизм», Фрейд повторює своє ствердження про первинне сексуальній

природі лібідо й характеризує ранню форму нарцисизму, яку він називає первинним нарцисизмом, при якому дитина сприймає самого себе як об'єкта любові й як центр світу, перш ніж звернутися до зовнішніх об'єктів [3]. Потім, розвиток здатності любити інших за те, що вони собою представляють, й сприйняття їх як окремих та відмінних від себе являється прогресом в динаміці почуттів. Це, зокрема, означає, що індивід може обернути любов, яку він відчуває до іншого, на самого себе: подібне обернення катексіса на самого себе Фрейд називає вторинним нарцисизмом.

Роглядаючи первинний нарцисизм Фрейд зазначає, що він формується із ніжного відношення батьків до своїх дітей, що в свою чергу потрібно розуміти як «оживление и воспроизводство собственного нарцизма, от которого они давно отказались». В таких відносинах завжди переважає ознака переоцінки свого чада. Батьки приписують йому різноманітні переваги й переконані, що дитині повинно бути краще, вона не повинна підпорядковуватись нормам, які панують в житті. Ні хвороба, ні смерть, ні відмова від насолод, ні обмеження власної волі не повинні стосуватись дитини; закони природи та суспільства на неї не розповсюджуються, вона дійсно повинна стати центром світобудови.

До самої смерті, на думку Фрейда, людина не може до кінця позбутися прагнення до нарцисичної досконалості, яке виникло в дитинстві.

Таким чином, ми припускаємо, що однією із передумов розвитку залежності від селфі є недостатня ніжність та любов батьків до своїх дітей. Через схвальне сприйняття та оцінювання соціумом, індивід компенсує дефіцит дитячої любові. Окрім цього, об'єм цього дефіциту прямо корелює із рівнем залежності отримувати соціальну підтримку та любов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ануфриева К.В. Селфи как форма проявления нарциссизма личности в современном глобальном обществе /

К.В. Ануфриева // Весник ТвГУ. Серия «Философия». Вып. 2. 2014. С. 79-90.

2. Кононенко А.О., Кононенко О.І. Психологічна природа селфі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. 2017. Випуск 4. Том 1. С. 64-65.

3. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности // З. Фрейд ««Я» и «Оно»». Труды разных лет. Том 2. Тб. «Мерани». 1991. С. 110-113.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО З НАГОДИ 70-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ АКАДЕМІКА М. В. КОСТИЦЬКОГО

Серед плеяди видатних українських учених, діяльність яких сприяє розвитку та піднесенню вітчизняної науки на якісно новий рівень, вирізняється постать Михайла Васильовича Костицького – дійсного члена (академіка) НАПрН України, члена-кореспондента НАПН України, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, заслуженого професора Національної академії внутрішніх справ.

Становлення особистості Михайла Васильовича як науковця почалося ще зі здобуття вищої освіти, коли він визначився з майбутнім фахом, чітко усвідомивши власне покликання. Протягом 1966–1971 років він навчався на юридичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка, упродовж 1981–1982 років – у Московському державному університеті імені М. Ломоносова на психологічному відділенні факультету підвищення кваліфікації.

Наступним важливим кроком стало самоствердження його на науковій ниві. Зокрема, 1978 року він захистив кандидатську дисертацію «Інформаційне забезпечення профілактики злочинів (за матеріалами Української РСР)», 1990 року – докторську дисертацію «Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі». Протягом 1971–1973 років працював у Львівському відділі юстиції на посаді консультанта із судової роботи, з 1973-го до 1994 року – асистентом, старшим викладачем, доцентом кафедри кримінального права і процесу, професором кафедри теорії та історії держави і права, завідувачем кафедри психології, деканом юридичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. З 2006 року й донині працює на посаді професора кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ. Свідченням неабиякої працездатності, самовідданості та невтомної енергії є 40-річний стаж науково-педагогічної діяльності.

Нестримне прагнення до втілення в життя новаторських освітніх технологій, оригінальних концепцій і модерних парадигм дали змогу М. В. Костицькому розробити теоретичні та методологічні засади філософії права як наукової галузі та навчальної дисципліни.

На беззаперечний авторитет Михайла Васильовича у вітчизняних наукових колах вказує те, що він є засновником і головою спеціалізованої вченої ради з філософії права та юридичної психології із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук.

Непересічними є його здатність надихати на творчий пошук, спонукати до переосмислення наявних і пошуку нових ідей у зазначеній сфері, уміння розпізнавати талановиту молодь, стимулюючи її до реалізації творчих здібностей. Михайло Васильович особисто підготував 16 докторів наук, 26 кандидатів наук, які нині стали гідними послідовниками заснованих ним наукових шкіл із філософії права та юридичної психології. Їм вдалося перейняти від талановитого наставника ініціативність, прагнення до неупередженого й об'єктивного продукування власних ідей.

Позиції цих наукових шкіл зміцнюються завдяки апробуванню результатів наукових досліджень на сторінках фахових видань, під час виступів на конференціях, семінарах, а також висвітленню новаторських поглядів у численних наукових працях, що є гідним внеском у розвиток української філософсько-правової та юридико-психологічної доктрини. Так, М. В. Костицький є засновником, співголовою та членом редколегій низки фахових журналів, серед яких: «Філософські та методологічні проблеми права», «Проблеми філософії права», «Філософія права і загальна теорія права», «Юридична психологія», «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ», «Вісник Конституційного Суду України» та ін.

Ідеї, гіпотези, теорії Михайла Васильовича Костицького у сфері юридичної науки, психології, філософії права та методології є фундаментальними й новаторськими, адже містять відповіді на злободенні питання, дають змогу визначити стратегію розв'язання численних проблем, якими означені

сучасні реалії. Зокрема, він став автором (співавтором) понад 350 наукових праць у галузі права, юридичної психології, політології. Під керівництвом М. В. Костицького видано низку монографій, підручників, навчально-методичних комплексів, курсів лекцій, навчальних програм із філософії та інших дисциплін: «Судово-психологічна експертиза» (1987), «Використання спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі» (1990), «Вступ у юридичну психологію: методологічні та теоретичні проблеми» (1990), «Екологічна етика і психологія людини» (1992), «Основи держави і права» (1992, 1993), «Політологія» (1993, 1994), «Правознавство» (1994), «Історія політико-правових вчень» (1995), «Юридична психологія» (1999), «Воєнно-юридична психологія» (1999), «Філософія права» (2000), «Релігієзнавство» (2008), «Філософські та психологічні проблеми юриспруденції» (2009), «Психологія судового розгляду кримінальних справ» (2010), «Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі» (2011), «Філософські проблеми управління» (2015) та ін.

Ознакою належності до національної інтелектуальної еліти є сприяння розвитку не лише теоретичної, а й практичної складової галузевих досліджень. 1994 року М. В. Костицького було обрано народним депутатом України II скликання. Протягом 1994–1996 років він був членом Конституційної комісії від Верховної Ради України. З 1995-го до 1997 року обіймав посаду проректора з наукової роботи Української академії внутрішніх справ. Михайло Васильович – суддя Конституційного Суду України (1996–2005), віце-президент Асоціації психологів України (1989–2005), член групи «Державність», голова підкомісії з правової політики й законодавчих передбачень Комісії з питань правової політики та судово-правової політики, член Комісії з питань науки та народної освіти. Крім цього, він брав активну участь у розробленні Конституції України, законів України «Про міліцію» (1990), «Про прокуратуру» (1991), «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992), «Про освіту» (2017) та низки інших нормативно-правових актів.

Людяність, патріотизм, надзвичайна ерудованість і працелюбність, харизматичність, відкритість у спілкуванні, широта натури, готовність надати допомогу та підтримати в наукових починаннях – ще не повний перелік чеснот цієї непересічної особистості, які були високо оцінені науковою та громадською спільнотою. Костицького нагороджено медаллю Академії педагогічних наук України, Почесною відзнакою Конституційного Суду України, медаллю Краківської педагогічної академії, Дипломом Голови Конституційного Суду України, Почесною грамотою Верховної Ради України, Грамотою Голови Конституційного Суду України. Також він має медалі Міністерства внутрішніх справ України та інші відомчі відзнаки.

Ми пишаємося тим, що маємо честь працювати з ним у стінах одного навчального закладу, бути свідками й безпосередніми учасниками самовідданої праці гідного представника славної когорти українських науковців. З нагоди 70-річного ювілею колеги, друзі, учні з глибокою вдячністю та шаною зичать Михайлу Васильовичу міцного здоров'я, натхнення, успіхів, подальших наукових здобутків і процвітання наукової школи!

Оргкомітет конференції
і колектив кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

Кельман Михайло Степанович,
професор кафедри теорії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор

ДИРИГЕНТ НАУКИ
(з нагоди 70-річного ювілею професора Костицького Михайла Васильовича)

А мій талант ще не заснув
І не зріксь на милість,
Він лише сенс в життя вдихнув
Й відкрив у думці вищу зрілість.

На життєвому шляху часом зустрічаються люди з потужним енергетичним зарядом, титанічним працелюбством, широким видноколом ідей і неординарним талантом у різних сферах діяльності. Кипуча енергія, закладена природою, перетворює їхнє життя на стрімкий потік, який захоплює за собою всіх, хто так чи інакше пов'язаний з ними.

Такі творчі натури ніколи не сидять без діла й не можуть пасивно споглядати плин довколишнього життя. Навпаки, вони завжди постають активними реформаторами наявної системи світобачення та опозиціонерами узвичаєного повсякдення. Завдяки своїй неймовірній ерудиції, проникливій інтуїції, винятковій правдивості та самовідданій працьовитості вони сміливо вносять у науковий простір модерні парадигми, оригінальні концепції і втілюють у життя довершені новаторські освітні технології, що викликають захоплення. Різносторонність діяльності та вдале зреалізування життєвих програм цих визначних постатей часто не піддаються звичному осягненню того, як одна особа може мисленнєво збагнути, методологічно переосмислити, креативно спроектувати й учинково упредметнити шедевральний прорив у суєтній суспільній буденності.

Кожний життєвий ювілей такої неперечісної особистості – це свято не лише для неї самої, а й для всіх, хто близько знайомий з нею, спілкується, співпрацює. Листопад цього року ознаменований ювілейною датою в житті невтомного Науковця, досвідченого Вчителя, високопрофесійного Керівника,

Сподвижника методології, незаперечного авторитету у вітчизняній юридичній науці, завжди проникливого й мудрого співрозмовника Костицького Михайла Васильовича – доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, народного депутата України 2-го скликання, судді Конституційного Суду України (1996–2005).

Диригент науки, маестро освіти, майстер дефініцій, предтеча й укладач методологічних нот. Саме так характеризують Михайла Васильовича колеги-однодумці й імениті наступники. А для більшості молодих адептів наукової школи він є тим «perpetuum mobile», котрий випромінює шалену потугу та постійну готовність до генерування нових ідей. Для студентів він же постає надійним маяком стихії сучасної науки та бездонним джерелом цікавих візій, який викликають захоплення й дивовижне бажання наслідувати все найкраще, що спонукає до нестримного руху й самовдосконалення. Справа його життя є своєрідним камертоном і надсучасним еталоном уже для декількох поколінь представників національної інтелектуальної еліти.

Що ж стало визначальним чинником у самотворенні нашого ювіляра, закладанні міцних засад його професійного та непересічного особистісного фундаменту? Багатовимірний дар майстра, народжений історичною Франківщиною, Львівщиною (1973–1994) ось уже кілька десятиліть щедро і славно слугує юридичній науці. Та було б оманливо вважати, що це визнання прийшло до нього зоряною доріжкою успіху. Шевченкове «Борітеся – поборете!» – це його дороговказ.

Присвятивши власне життя юридичній науці, психології, філософії права, методології, Михайло Васильович формулює своє життєве кредо – не розчинитися в буденності, не йти відомою дорогою традиції, не втратити своє самобутнє духовне обличчя задля перемоги в незвіданій дорозі культуротворення, котра в людиноствердному форматі рівна бодай не помітному для загалу, але самоцінному подвигу. Уся професійна наукова діяльність професора М. В. Костицького – «це не лише десятки прочитаних і переосмислених книг, публічні доповіді та проблемні дискусії, експериментальні процедури. Це, звісно, й особливий спосіб самовідданого, внутрішньо напруженого і драматичного життя, за якого всі мрії, помисли, переживання

й таланти підпорядковані головному – відкриттю нових горизонтів наскрізь утаємниченої і в абсолюті недосяжної істини – про світ, людину, мислення, вічність».

У народі кажуть, що сила зерна – у його врожайності, а сила людини – в умінні працювати. Тож нехай Ваше життя, вельмишановний Михайле Васильовичу, і надалі буде врожайним на благородну високість устремлінь, доброту й гуманність учинків і невтомну енергію до великих звершень. Наукова нива нехай колоситься численними учнями, а благодатна зоря Вашого таланту яскраво світить ще не одне десятиліття, надихаючи величчю багато поколінь.

Токарська Антоніна Семенівна,
професор кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор

МЕТОДОЛОГІЯ ЖИТТЯ І НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ АКАДЕМІКА М. В. КОСТИЦЬКОГО

(Ювілейне есе)

Оскільки в епоху постмодерну змінилися пізнавальні підходи до аналізу юридичної дійсності, то зауважимо те, що є знаковим для науки, філософсько-правової культури, розвитку нашої цивілізації, держави та народу. Ідеться про наявність у науці виразних творчих особистостей, промоторів, які продукують ціннісні орієнтації, ключові ідеї, культуру мислетворення і водночас залишають поле для саморозвитку інших екзистентів. Я не вперше хочу ствердити про продуктивну творчу особистість, яка виховує, навчає, творить нову плеяду дослідників юриспруденції. Це доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, заслужений юрист України Михайло Васильович Костицький. Щоп’ять років згадуємо особистостей лише напередодні ювілейної дати. Чому склалися такі парадоксальні стереотипи – тільки в ювілейному просторі та часі поглянути на

Людину, хто вона є як Особистість? Є кілька причин. Перше – це брак вільної наукової міжособистісної комунікації, яку витискають всюдисущі сучасні комп'ютерні технології. Друге – це несформованість у нас людського поцінування «свого», «сущого». Третє – це незагоєна хвороба радянського навішування «ярликів» і боязнь «а раптом щось» – то згадають… Четверте – це очевидні критеріальні засудження «а для чого це…». П'яте – або сором'язлива, або заздрісна суб'єктивна позиція. Спадають на думку публікації правників кінця XIX – XX ст. в «Часописі Правничім», які систематично висловлювалися у вільному фаховому правовому дискурсі про працю своїх колег. А як тепер ми довідалися б про життя і наукову спадщину видатних правників С. Дністрянського, В. Старосольського, К. Левицького та інших?!

Зауважу, що постать академіка М. Костицького непересічна, оригінальна і знакова. Це висновки не ритуально-пієтетно-ювілейні, а такі, що є досягненням зримих результатів, сформованих концепцій і ґрунтовних сучасних академічних знань.

Жодна наука не може існувати без осягнення меж цивілізаційного розвитку, заглиблення в закономірності розвитку й занепаду, формування оцінок тенденцій і процесів пізнання та методологій. Напружені пошуки увінчуються критичним аналізом метрів юридичної науки. До теоретичного хаосу призвели б блукання здобувачів наукових ступенів, які в нетрях сучасної науки намагаються впровадити в дослідженні методи пошуку істини… Але, на щастя, є орієнтир, до якого можна долучитися. Сформований він академіком М. Костицьким як парадигмальний. Ідеться про видання, яке вперше вийшло друком ще 2011 року, – науковий журнал Національної академії внутрішніх справ «Філософські та методологічні проблеми права», який став провідним високозмістовним виданням в Україні, адресованим фахівцям із філософсько-правових проблем і методологічних питань організації пізнавального процесу.

Ключові публікації – це абсолютно доказові оригінальні дослідження методології Михайла Васильовича. Класична стрункість побудови дискурсу наділяє його (науковий дискурс) зрозумілістю та легкістю сприйняття проблематики методології.

Формування провідних ідей («Про діалектику як методологію юридичної науки») акумульоване на підґрунті заперечення існування «новотворів» у юридичній науці: юридичного, логіко-юридичного, герменевтико-правового методів. Тут автор категоричний у своїх твердженнях, і він виявляє свій науковий темперамент: «Методологія пізнання (теоретичного і практичного) пов'язана чи базується на світоглядних концепціях, теоріях або вченнях, які виробляє і розробляє філософія. Юриспруденція в сенсі методології пізнання нічого не виробляє!». А далі чітко сформульоване всеохопне й досконале дефініювання того, як автор розуміє метод діалектичний: він «базується на раціональному пізнанні предмета в єдності його протилежностей та в розвитку. Цей метод розкриває істинну суть предметів і явищ, показуючи однобічність розумового пізнання».

Добре володіючи геґелівською, аристотелівською, сократівською, платонівською та іншими ідеями діалектики як методу, М. Костицький блискуче формує світоглядні орієнтири, на підставі історичних дослідницьких пластів пізнання спрямовує рух мислетворення, що особливо цінний як фундамент правової наступності (континуїтет) для молодих науковців.

У науковій творчості ювіляра проглядаються риси філософсько-життєвої школи. Михайло Васильович – носій історичних, психологічних, логічних, соціологічних та інших концептуальних ідей, які він продукує талановито, невимушено, на рівні академічної культури найвищого взірця. А в тих ідеях – дух, смисл, свідомість Науковця, Особистості, Педагога, Зичливого Наставника, Виняткового Самокритика і скептика, що так віртуозно бачить реальність і всеохопно демонструє свій неповторний метод вияву духовного життя.

Конопацька Ольга Миколаївна,
старший науковий співробітник науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби

КОСТИЦЬКОМУ МИХАЙЛУ ВАСИЛЬОВИЧУ

Ювілей – це не просто свято, це щоразу підсумки здобутків усіх прожитих років.

Ваш службовий шлях є прикладом мужності, справжньої офіцерської честі та гідності для прийдешнього покоління. Ви – відомий в Україні та за її межами науковець, правознавець, творчий і натхнений педагог, автор низки наукових праць, відомих не лише в Україні, а й за її межами. Ваші роботи є втіленням високої професійності, відданості ідеї захисту прав людини, гуманізму та високої моральності. Це надійний методологічний дороговказ не лише для тисяч курсантів, студентів – Ваших безпосередніх учнів, а й для молодих науковців, науково-педагогічних працівників, практичних працівників суду, прокуратури, народних депутатів, громадських діячів – усіх, хто щиро й сумлінно докладає зусилля для розбудови в Україні європейської правової держави. Ваш високий професіоналізм, виняткова працелюбність і відповідальність, відданість своїй справі, глибоке почуття національної гідності, незламна віра у велике майбутнє України здобули Вам високий авторитет серед когорти колег. Пройдена частина Вашого життєвого шляху по-справжньому захоплює. Ваша трудова, наукова, педагогічна та громадська діяльність увінчана численними нагородами та почесними званнями України.

Під Вашим мудрим наставництвом зросло нове покоління сучасних науковців-правників, для яких Ви стали не лише науковим керівником, а й Учителем і Провідником високих правових, філософських ідей. Тож бажаємо Вам, шановний Михайле Васильовичу, міцного здоров’я, бадьорості, натхнення, здійснення всіх задумів і планів, надійних друзів й однодумців, нових досягнень і звершень! Нехай Ваші професіоналізм і гуманність, життєвий досвід і знання й надалі сприяють розбудові нашої держави, розвитку юридичної освіти та правової думки України.

Наукове видання

ФІЛОСОФСЬКІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Матеріали
VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції
(Київ, 11 листопада 2017 року)

Відповідальний упорядник *Т. А. Кумеда*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції Дк № 4155 від 13.09.2011.
Підписано до друку 25.10.2017. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 30,50. Ум. друк. арк. 28,36.
Тираж 50 прим.